A: D:
VIGILAN
TIA VIRTV
TE ET ARMI
S: VICTORI
AN: NACT
VS

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. IV

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice format din: Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu şi Ion Totoiu

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ŢĂRILE ROMÂNE

VOL. IV

Volum îngrijit de
MARIA HOLBAN
(redactor responsabil)

M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU • *PAUL CERNOVODEANU*

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ, BUCUREŞTI, 1972

Îngrijitorul seriei din partea editurii:
ELENA CURTOV

Coperta și supracoperta:
VAL MUNTEANU

INTRODUCERE

Volumul IV al seriei de călători continuă, fără nici o întrerupere și nici un prag despărțitor, desfășurarea largă a evenimentelor și urmărirea lor în adîncime, așa cum s-au oglindit în volumul precedent. Oprirea acestuia în preajma intrării lui Mihai Viteazul în Transilvania nu constituie o linie de demarcație voită sau necesară, ci a fost impusă de bogăția materialului, care nu putea fi cuprins într-un singur volum. Ca și la volumele precedente, avem unele suprapuneri. De astă dată ele oferă un fel de simetrie. De o parte, cei doi ragusani, Giovanni de'Marini Poli și Paolo Giorgi din volumul III își prelungesc acțiunea și în volumul de față, de alta, Carlo Magno și Petru Armeanul, care apar acum, în volumul IV, își caută locul ce le aparține de drept încă în perioada precedentă. Deci nu este nici o stavilă și acțiunea alunecă înainte ca umbra timpului pe suprafața netedă a unui cadran solar. Și totuși, datorită scindării artificiale în două părți distincte, acestea ajung să aibă o

fizionomie proprie și să înfățișeze chiar un contrast, ca două fețe ale unui diptic luminate în chip diferit, dar constituind totuși un întreg. De aceea e nevoie în fiece clipă să avem înaintea ochilor și prezentul ce se scurge și prezentul abia scurs. Va trebui, nu o dată, să ne referim la materialul volumului III, care se leagă atît de strîns de acela al volumului de față și care chiar în privința momentului lui Mihai Viteazul constituie un singur tot cu acesta. Dacă reducem structura lor la esențial, constatăm și aici o simetrie. Epoca lui Mihai Viteazul este introdusă de prologul lui Petru Cercel și încheiată de epilogul lui Radu Șerban. Iar în Moldova, la năvălirile tătarilor și cazacilor din vremea lui Aron corespunde cea din vremea Movileștilor și a lui Grațiani. Alături de aceste simetrii, răsar contrastele. Și poate cel mai impresionant și mai revelator este cel dintre Sigismund, fantoma aparențelor și a veleităților, și Mihai Viteazul, omul realităților și al faptelor. În volumul III, principele Transilvaniei apare tot timpul în prim plan. Introdus încă din volumul II, de către Possevino, în chip de copil minune și de capodoperă a iezuiților, îl vedem apoi cum crește, obsedat încă de la început de ambiții și de spaime concretizate în visul pe care îl povestește lui Capeci, și cum trăind tot mereu sub tutela cuiva, tutela îngustă și părintească a lui Leleszi, cea acaparatoare și nešovăitoare a lui Carrillo, cea oportunistă și cinică a lui Josica, este ispitit de același gînd de evaziune, de dezertare, de rupere de tot ce putea să-l lege de țara sa și de obligațiile sale față de ea. Evaziune, spre care aspiră mai întîi în vis — pe care încearcă să o pregătească în taină Carrillo, în vara anului 1593, după inaugurarea sistemului de execuții sumare (în decembrie 1592—martie 1593 cad victime Paul Gyulay și I. Galfy), prefigurînd măcelul de la Cluj din august 1594 — pe care îl realizează aproape în lipsa lui Carrillo, la prima criză politică pe care trebuie să o întîmpine singur, cînd își cedează de bunăvoie principatul vărului său Baltazar Báthory, executat apoi pentru așa-zisa sa conspirație — pe care caută apoi să o traducă în fapt, punînd la cale, încă din 1595, o călătorie secretă în Italia, cu prilejul drumului său la Praga în ianuarie 1596. Însuși acel drum conținea, în germene, tot ideea unei dezerțiuni. Aceasta nu l-a mai părăsit niciodată. La baza ei stătea un sentiment elementar: frica. Frică de orice: de nobilime, în 1588, cînd exilează pe iezuiți, de Báthorești încă din 1592, de turci, de tătari. Cei din jurul său încercau să ascundă această realitate sub o fațadă improvizată. Și așa s-a născut ficțiunea „conspirației" de la Cluj și invenția „Principelui Prodigios" al lui Lope de Vega, care a rezervat un loc și magistrului omniprezent al acestuia, cel ce fusese adevăratul lor creator. În realitate, eroul glorificat astfel se aruncase în război de frică. Știind că nu poate scăpa de o participare personală la campania turcilor în Ungaria, a alergat la ocrotirea papei și a Ligii creștine la care s-a raliat, cu condiția esențială ca aderarea sa să rămînă absolut secretă, și ca el să nu intre în acțiune decît atunci cînd

va putea face aceasta fără primejdie. Oastea sa trebuia să fie gata, în aparență pentru a-și da concursul turcilor, în realitate pentru a-i lovi din spate la momentul oportun. Dar și această acțiune trebuia îndeplinită de un altul. De preferință, de Baltazar Báthory, desemnat în acest scop drept viitor comandant al armatei. Cînd se produce panica pricinuită de trecerea năvalnică a tătarilor spre teatrul de război din Ungaria (iunie 1594), acesta îndată este și numit comandant și lăsat să întîmpine el situația. Iar cînd această situație se cristalizează în alternativa pusă clar principelui de adunarea nobilimii: să renunțe la alianța cu împăratul și cu Liga creștină sau să abdice, el găsește mai simplu să-i lase lui Baltazar principatul și el să pornească (cu tezaurul) spre Loretto în Italia, unde mai trăia încă Leleszi. Ce a urmat îndată nu a fost opera sa, ci a lui Carrillo, reîntors chiar atunci și ținut prizonier pînă la acest deznodămînt, care mulțumită lui a fost doar provizoriu. Și tot el a căutat să dea o formă coerentă și aparent logică mitului acelei „conspirații", inventate doar pentru a ascunde renunțarea nesilită a lui Sigismund. Dar și aici trebuiau acoperite alte carențe ale acestuia, care se grăbise să alerge la protecția papei, trimițînd anume la el un emisar confidențial, Fabio Genga, cu o listă confuză a păcatelor „vinovaților", dar mai ales ale lui Baltazar, atît de haotică, absurdă și copilărească, încît nu ar fi putut convinge pe nimeni. În sfîrșit, asupra sorții lui Baltazar, sugrumat în închisoare două săptămîni după măcelul general, nu pomenea nimic, lăsînd impresia că el ar mai fi în viață. Din acest material inform a construit Carrillo scenariul „conspirației", încheiat cu scena arestării „conspiratorilor", în care Sigismund era pus să joace un rol activ și să se arate, totodată, subtil și eroic. În realitate, arestările, caznele și execuțiile, într-un cuvînt toată partea aceasta de brutalitate pură i-a revenit lui Bocskai, unchiul lui Sigismund, același care la începutul anului 1596, în lipsa lui Sigismund la Praga, va înăbuși în sînge mișcarea secuilor. Și, pe lîngă el, Josica, mai insidios, urmărea lichidarea dușmanului dintotdeauna: Baltazar — și a omului al cărui loc voia să-l ocupe: cancelarul Kovácsóczy ucis odată cu Baltazar, în septembrie 1594. Cu venirea lui Josica la conducere, în calitate de cancelar, se concretizează o politică întrevăzută încă din februarie 1594, de către Comuleo, la trecerea sa prin Alba Iulia. *„Acest principe mi se pare că nu vrea să se alieze cu Moldoveanul și nici cu Valahul. Dorește să ocupe Moldova și Țara Românească, să ucidă pe acei principi și să ia pentru el aceste țări"*. Gîndul simplist a lui Sigismund, urmărind în chipul acesta coroana Daciei, trebuia realizat pe căi mai ocolite. Și, astfel, pornește, încă de la începutul cooperării, o campanie de denigrare sistematică a celor doi domni, în buletinele neadevărate trimise la Praga și de acolo la Roma, în scrisoarea trimisă, în februarie 1595, de Simion Genga fratelui său, ca să-l informeze pe papă și care se răsfrînge în atitudinea comandanților trupei maghiare din Țara Românească față de acest domn. Apoi cînd lucrul

este bine închegat, se demască bateriile, şi în martie 1595 se vorbeşte de „necredinţa acestor voievozi" (Mihai şi Aron) şi de „nevoia de a se lua măsuri din vreme... chiar de ar fi ca ei să fie înlăturaţi". Paralel cu aceasta, erau folosite rapoartele agentului imperial Giovanni de'Marini Poli, cîştigat sau cumpărat într-un fel oarecare de Josica, spre a arunca îndoială asupra domnilor, îndeosebi a lui Aron, fără însă a uita să-l cuprindă şi pe Mihai în insinuările generale privind nestatornicia domnilor români. Curînd se lămureşte sensul întregii manevre, cînd se trece la realizarea primei etape a acaparării ţărilor române, anume aceea a adoptării noii titulaturi de *Princeps utriusque Valahiae*. Aceasta a premers cu vreo lună şi jumătate aşa-zisul tratat cu Ţara Românească (20 mai 1595). Într-adevăr, întorcîndu-se de la Praga la 5 aprilie, Carrillo scria că, în lipsa lui (deci înainte de 5 aprilie), Sigismund fusese *silit* să asume titlul de *principe al celor două Valahii*, fiind convins de către *boierii înşişi* care afirmau că nu pot fi siguri de aceste ţări în alt chip, deoarece poporul îl va asculta mai mult pe principe, cînd va purta acest titlu, pentru ca cei doi voievozi să nu-l poată părăsi la momentul cel mai potrivit. Este limpede că la această dată nu putea fi vorba de boierii trimişi ulterior din Ţara Românească, pentru acel aşa-zis tratat încheiat la 20 mai. Ei nu sosiseră încă la Alba Iulia la 28 aprilie, deci nu ar putea fi indicaţi aici decît viitorii autori ai capturării lui Aron: Ştefan Răzvan, Caloghera şi, probabil, ungurul Mihai Tolnay, care îl însoţise în toamna anului precedent pe Giovanni la Praga, unde i se zicea „moldoveanul". Totodată Carrillo adaugă: „L-am găsit aici pe domnul Giovanni Marino care *a cerut atunci alteţei sale ca, văzînd pericolul, să se înstăpînească cu totul în aceste ţări (inpatronirsene affato de quei provincie)*". Scrisoarea lui Carrillo este din 9 aprilie, iar raportul lui Giovanni, tot din Alba Iulia, din ziua următoare se referă tot la audienţa din ziua de 9 (vezi *Călători*, III, pp. 252, 253, 254). Confruntarea lor lasă totuşi impresia că ele nu concordă întocmai şi că lipseşte acea invitaţie categorică din fraza finală a lui Carrillo. Iar în raportul următor, acelaşi Giovanni, supărat că nu a fost lăsat să meargă în Ţara Românească, denunţă planurile oculte ale lui Josica de a-i schimba pe domnii români, bănuind chiar un interes personal (*ibidem*, p. 256), şi totodată îl declară inspiratorul ambiţiilor nemăsurate ale lui Sigismund. Aşadar, faimosul „tratat" sau statut din 20 mai nu era decît concretizarea noului titlu adoptat de el cu de la sine putere şi încuviinţat de nevoie de împărat după aceea, şi el constituia etapa a doua a acaparării voite. În realitate, boierii nu aveau nici o opţiune, decît să refuze, pur şi simplu, adoptarea punctelor enunţate de Josica. Ei i s-au şi plîns lui Giovanni „că împotriva voinţei lor au încuviinţat şi au confirmat capitolele". Nu ştim care va fi fost rolul adevărat al acestuia pe lîngă boieri. Din spusa lui a rezultat că i-a *mîngîiat*, îndemnîndu-i „să se dea după vremi, căci capitolele şi jurămintele făcute prin silă nu se ţin după dreptul Imperiului".

Oare mîngîiere după consumarea faptei, sau cumva înainte? Dar Mihai Viteazul, cu toată această spoliere şi batjocură, a văzut mai ales trădarea boierilor, şi de aceea în convorbirea lui dramatică cu Lubieniecki el revine de două ori asupra ei. În audienţa tainică dată acestui emisar, nepot al lui Andrei Taranowski pe care îl aşteptase pentru a-i duce apelul său la cîrmuitorii Poloniei, se revarsă o sinceritate atît de directă, ruptă parcă din suflet, încît cuvintele sale ni-l aduc în faţă ca o prezenţă vie, autentică, de neuitat. Chiar vorbind cu emisarul polon, el nu se poate împiedica de a dezaproba abţinerea Poloniei de la Liga creştină: *„Nu vrem să ne legăm împreună contra păgînilor, şi deci păgînii ne vor lega ei pe noi"*. El mai trimite răspuns hatmanilor să nu aştepte pe turci la Nistru, ci să-i aştepte la Dunăre, adăugînd la urmă: „să păzească bine domnii hatmani ca tătarii şi turcii să nu se adune la un loc, căci atunci întreaga creştinătate nu i-ar putea învinge. Însă ei acuma sînt gata, iar creştinătatea abia se gîndeşte să se pregătească". Cuvinte de îndemn care ar fi trebuit să găsească alt ecou decît cel neaşteptat pe care îl aflăm în corespondenţa lui Malaspina, din care rezultă că această mărturisire de credinţă şi chemare în ajutor, neţinută în seamă la timpul ei, nu a fost totuşi uitată, ci folosită la primul prilej în apărarea marelui hatman Zamoyski, cînd este întoarsă oarecum contra domnului. Nunţiul apostolic din Polonia, Malaspina, trimiţînd la Roma o dare de seamă foarte amplă a discuţiilor din senatul polon, privind acţiunea lui Zamoyski în Moldova, redată în *Hurmuzaki,* XII, pp. 142—146, cu o dată aproximativă „1595, după octombrie" (şi care pare să fie aproape simultană cu o scrisoare a aceluiaşi către nunţiul din Transilvania, datată din 8 noiembrie, referitoare la acelaşi subiect, *ibidem,* pp. 160—162) după ce expune criticile aduse de partida adversă cancelarului, apoi justificarea sa de către partizanii săi, şi, în sfîrşit, soluţia pe muchie de cuţit adoptată de senat pentru a menţine trupele polone în Moldova, dar fără a se da o aprobare formală iniţiativei cancelarului, spre a nu implica pe rege în această chestiune — adaugă la expunerea sa un fel de comentariu al său, pledînd tot teza acestuia, avînd la bază ideea că Sigismund nu ar fi fost şi nu putea fi în stare să apere el Moldova de turci şi de tătari şi să împiedice joncţiunea lor, introducînd raţionamentul următor: „Şi dacă se va adeveri că forţele Transilvanului sînt atît de slabe cum au fost descrise, şi *că pe de altă parte este atît de puţin întemeiată şi aşezată dominaţia sa (imperio suo) asupra celor două Valahii, aşa cum apare din relaţia aceluia care a fost trimis de cancelar la domnul vecin cu (contiguo al) Transilvanul, a cărei copie o trimit odată cu acestea*, aşa cum s-a mai arătat şi pe rînd *(successivamente)* de către solii pe care aceşti domni i-au trimis încoace — atunci acel serenisim nu va trebui să regrete prea mult ceea ce îi era cu neputinţă să păstreze..." Aşadar, relaţia lui Lubieniecki făcea parte acum din piesele justificative ale intervenţiei polone în Moldova! S-ar părea chiar că unele ar-

gumente ale apărătorilor săi din senat să fi fost culese de aici: de exemplu, informaţia avută că Sigismund lăsase Dunărea fără apărare, că *turcii au venit cu meşteri şi lucrători cu gîndul să ridice o fortăreaţă în acea ţară* (vezi *Călători*, III, p. 499 unde este vorba de intenţia de a fortifica oraşul Bucureşti, *precum şi Iaşi)*. Este drept că această relaţie nu pare să fi fost înfăţişată în mod public în senat, ci probabil doar comunicată confidenţial nunţiului, şi de asemenea că acesta s-a mulţumit să o expedieze la Roma cancelariei papale, avînd grijă să nu scape nici un cuvînt faţă de nunţiul de la Alba Iulia. Se înţelege deci cum a ajuns la Roma textul latin al acelei relaţii păstrate în Polonia în formă polonă.

O singură dată mai apare direct Mihai Viteazul la sfîrşitul perioadei cuprinse în volumul III, al cărui spaţiu pare închinat exclusiv lui Sigismund, şi anume în raportul lui Giovanni Marini din 8 martie 1598, în care răzbate un zbucium mai chinuitor decît hotărîrea neclintită mărturisită de el în ajunul supremei încleştări cu duşmanul, cînd cugetul său era împăcat cu sine, în liniştea desnădejdei. Acuma însă existau mai multe căi, deşi ţelul rămăsese acelaşi. Năimirea cazacilor de care se bucura — şi totodată se temea — în nesiguranţa sa de a primi banii pentru a-i plăti, nu ar fi putut răscoli pînă într-atîta sufletul său, dacă nu se punea şi problema dramatică a alegerii între două căi: reluarea luptei cu duşmanul sau împăcarea cu el. Dar şi această împăcare putea fi doar vremelnică: o punte peste prăpastie, şi apoi din nou libertatea de acţiune pe singura cale ce îl putea mulţumi. Cînd Mihai Viteazul îl lua de martor pe Giovanni, întrebînd: „*Ce voi face fără bani pentru plata soldaţilor? Am intrat în mare horă, şi alţii stau în pace... şi eu la toate trebuie să fac faţă cu mîinile goale...*" el se întreba pe sine, neputîndu-se hotărî la pasul tot mai inevitabil. Turcii pe care îi dusese cu vorba cereau acum dovezi concrete. Din tabăra creştină nu sosea ajutorul făgăduit. Pe lîngă indolenţa obişnuită a Habsburgilor, manifestată din plin şi în anul precedent (vezi relaţia lui Lassota şi Hödl din volumul de faţă), mai intervenea acum încă un factor de nesiguranţă: incertitudinea asupra beneficiarului renunţării lui Sigismund. Incertitudine care oprea în loc totul, dar nu putea opri în loc pe turci. La 16 martie pleca Giovanni spre curte şi domnul rămînea în faţa problemei acute ce trebuia neapărat rezolvată. Cum a rezolvat-o, a declarat chiar el în cursul discuţiilor purtate la Tîrgovişte cu comisarii habsburgici în iunie 1598.

Aceste negocieri, destul de laborioase şi precedate de mai multe amînări, şi chiar de un fel de refuz de a purcede la jurămînt pînă nu s-ar instala arhiducele Maximilian în Transilvania, nu au fost urmărite exhaustiv pînă acum. În general, istoricii sînt dispuşi a crede că venirea comisarilor fusese aşteptată cu nerăbdare de domn şi că toată zăbava li se datora lor. Totodată se consideră că realizarea majoră obţinută în acea întrevedere a fost jurămîntul domnului. În realitate, lucrul a fost mult mai puţin simplu,

și în general destul de diferit de ce se crede. Dintre cei trei comisari veniți la Alba Iulia ca să preia principatul în numele împăratului: un prelat, un consilier și totodată un istoric de valoare și un jurist, fost ambasador la Poartă și socotit un fel de expert în chestiunile avînd vreo legătură cu sud-estul Europei, acesta din urmă era cel ce lua hotărîrile și dădea directivele. Aproape îndată după substituirea oficială a Casei de Austria în drepturile lui Sigismund, doctorul Pezzen a trimis pe plătitorul din 1597, Hans Hödl, la domnul român, la Tîrgoviște, să-l poftească la Brașov, pentru depunerea jurămîntului de credință către noul stăpîn al Transilvaniei și el însuși s-a îndreptat într-acolo. Dar după cinci zile de așteptare, în care timp a mai trimis pe judele Brașovului și pe sibianul Schonkabonk, a apărut, în sfîrșit, Hödl, cu vestea că domnul nu poate veni în urma unui accident de vînătoare care îl țintuiește pe loc. Odată cu el a venit și Radu Buzescu, desigur ales anume pentru înclinarea sa față de lumea apuseană, și, îndeosebi, de imperiali. Lucrul devine însă mai ciudat, cînd a doua zi sosește și marele logofăt Teodosie Rudeanul, care se va arăta în mod constant mai puțin dispus să se închine în fața Apusului. Nu putem ști ce rol au avut acești sfetnici, dacă au fost trimiși împreună și numai din întîmplare au sosit unul în urma altuia sau dacă expedierea logofătului însemna un reviriment sau o corectare a unor instrucțiuni inițiale date lui Radu Buzescu. Din raportul lui Pezzen rezultă că logofătul a fost acela care a vorbit cu el în numele domnului. Din cele ce au urmat și din cîteva cuvinte ale logofătului se poate trage concluzia că, în realitate, domnul nu voia să vină la Brașov. Totuși, cu cîteva zile înainte de apariția lui Hödl, Mihai îi scrisese lui Giovanni de'Marini Poli, sau Giva, întrebîndu-l ce se aude de venirea comisarilor și dacă este nevoie să meargă el la ei? Scrisoarea fusese înaintată de comisari adresantului. Este probabil că domnul aștepta răspunsul și că invitația lui Pezzen l-a surprins înainte de a se fi hotărît în vreun sens sau un altul. Dealtminteri, logofătul, poftindu-l pe comisar în Țara Românească și explicînd nevenirea domnului prin accidentul suferit de el, are grijă să dea a se înțelege că aceasta ar mai putea fi datorată și unei neîncrederi firești în urma experiențelor din trecut, iar lămuririle privind lipsa de timp a domnului pînă după data de 15 mai atenuează mult efectul chemării atît de stăruitoare, din partea sa. Se observă că subiectele atinse de logofăt la Brașov, adică procedeele lui Sigismund și plata tributului vor fi subliniate și de domn la Tîrgoviște. Deci atitudinea logofătului oglindește dispoziția domnului. Mai apare și un amănunt destul de curios. Invitația făcută lui Pezzen precizează că domnul îl așteaptă *la București,* deși se spusese că în drumul de la București spre Tîrgoviște s-ar fi înrăutățit starea lui. Deci plecase din București (?). Mirat peste măsură de faptul că nu fusese așteptat, ci, dimpotrivă, el îl așteptase pe domn, și încă zadarnic, în ciuda stăruințelor sale către el de a veni oricum, în orice stare, chiar bolnav și beteag, măcar pînă

la hotar, Pezzen se face a cîntări motivele *pro* şi *contra* unei acceptări a invitaţiei în Ţara Românească. El nu ar putea face acest gest fără asentimentul prealabil al stăpînilor săi, apoi ar pierde şi prea mult timp după cele 5 zile irosite la Braşov, în sfîrşit, acoliţii săi în această călătorie, Pancratiu Sennyei şi Moise Székely l-au convins să se lase de acest gînd, pe care poate că nici nu-l avusese în realitate. Cu atît mai mult cu cît acea împăcare cu turcii şi plata tributului trezeau, probabil, vii aprehensiuni într-un spirit atît de bănuitor. Aşadar, comisarul, socotind că a făcut prea destul şi aşa, i-a numit pe Hödl, Hirschel şi Schonkabonk subdelegaţi ai săi şi le-a încredinţat formula jurămîntului spre a o înfăţişa domnului şi a o trimite înapoi iscălită de el! Iar el însuşi s-a dus să raporteze personal despre toate acestea la Praga. Rămîneau la Alba Iulia ceilalţi doi comisari, episcopul Szuhay şi consilierul Nicolaie Istvánffy pe lîngă arhiducesa Maria Cristierna, aflată deocamdată în fruntea principatului pînă la venirea, atît de iluzorie a arhiducelui Maximilian. Dar la 2 mai, cei doi comisari raportează că au primit scrisori de la domn, care pofteşte pe un comisar, de preferinţă Pezzen, să vină la Tîrgovişte, fixînd şi data la 20 mai. Şi iarăşi, într-un mod destul de curios, această chemare pare infirmată de un răspuns pe care l-ar fi dat domnul judelui de Braşov, Hirschel, căruia i-a răspuns în scris că nu este absolut obligatoriu ca el să depună jurămîntul de credinţă chiar acum, la moment *(nunc)*, întrucît nu a venit încă arhiducele în Transilvania să se aşeze în domnie [şi o va putea face atunci]. Dar el, chiar fără de aceasta, îşi va menţine şi de acum înainte legămîntul său cu creştinii. Cum se împacă aceste contradicţii reale sau aparente? Judele Hirschel accentuează în scrisoarea sa faptul că domnul i-a scris *lui*, şi *nu comisarilor*. Am crede că dintre „subdelegaţii" instituiţi de Pezzen, Hirschel era cel mai cu greutate în virtutea magistraturii sale, şi deci el era cel mai indicat să asume această misiune. Este probabil că şi el, la rîndul său, a găsit mai simplu să nu meargă la domn, ci să-i trimită şi el formula de jurămînt. Procedeul putea părea jignitor şi prima oară, venind de la Pezzen. Cu atît mai inacceptabil era în forma aceasta. Un jurămînt era o solemnitate, un legămînt la care participau şi toţi dregătorii şi întreaga curte. Era un act domnesc, la care se asocia divinitatea. El trebuia însoţit de condiţii şi de garanţii, în vreme ce formula seacă trimisă prin interpuşi, fără o prealabilă discuţie, era ca o poruncă fără drept de răspuns şi poate chiar întocmită după modelul formulei lui Sigismund? Şi ce sens avea tot zorul acesta, semănînd a ordin ultimativ? Numai aşa se explică de ce acest răspuns al domnului a fost dat lui Hirschel şi nu altcuiva. Aşadar, o dată respinsă formula prefabricată, rămînea deschisă calea discuţiilor. Dar nu se mai aude nimic despre fixarea unei noi întîlniri pînă la ivirea unui element nou: înapoierea soliei trimise la tătari încă din iarnă, cu împuterniciţi de ai acestora pentru tratarea unui acord cu principele Transilvaniei şi domnul român. Mihai anunţă venirea

lor şi trimite, totodată, şi scrisorile solilor: Bernárdfy şi Gheorghe Rácz. Se cerea un răspuns imediat. Hanul avea nevoie de bani chiar atunci, pentru a trata cu turcii răscumpărarea de la ei a unui frate mai mic, ţinut de aceştia în rezervă ca o ameninţare dacă hanul s-ar abate de la credinţa sa faţă de sultan. Putea oricînd fi repetată înlocuirea lui, ca acea atît de recentă cu celălalt frate Feth Ghirai, pe care o lichidase în anul precedent, cu măcelul acestuia, bineînţeles. Obiectul soliei trimise la han în iarnă fusese acela de a-i cere să mijlocească pacea între Sigismund şi turci, cu obţinerea de la ei a restituirii cetăţilor Gyula şi Timişoara. Acuma, desigur, urma să i se ceară un altfel de serviciu. Solii tătari aflaseră doar pe drum de renunţarea lui Sigismund şi vruseseră să se întoarcă la ei, socotindu-se oarecum înşelaţi. Numai cu mari persuasiuni putuseră fi aduşi să-şi continue călătoria. Acuma ei aşteptau răspunsul la cererea lor de bani şi ofertele lor de servicii. Solul lor era împuternicit să declare că orice învoială va încheia Mihai, ca din partea hanului, va fi primită de acesta întocmai. La auzul acestor veşti, comisarii ies din ritmul lor obişnuit şi hotărăsc, împotriva obiecţiilor multiple ale Consiliului principatului, să meargă chiar de îndată la Tîrgovişte amîndoi, întrucît era o misiune gravă şi chiar primejdioasă (fiind vorba de bani!). Arhiducesa se va descurca singură în lipsa lor şi a încă doi membri din Consiliu, Pancratiu Sennyei şi Gaspar Kornis, cu legături mai vechi cu cei din Ţara Românească şi cunoscători, desigur, ai limbii. Ei refac drumul lui Pezzen la Braşov şi de aici trec mai departe. Pe drum le vine răspunsul lui Ieremia Movilă căruia îi trimiseseră prin Kornis, care avea paza frontierei spre Moldova, o invitaţie să adere la tabăra creştină. Răspunsul plin de asigurări de bunăvoinţă şi devotament se menţinea în cadrul generalităţilor. După opinia comisarului Ştefan Szuhay, el fusese redactat sub inspiraţia lui Zamoyski sau chiar dictat de acesta. Domnul Moldovei îşi continua politica sa de captare a bunăvoinţei papei şi împăratului, fără însă a-şi periclita situaţia întemeiată pe sprijinul polon şi acceptarea sa din partea turcilor. În conjunctura creată de trecerea Transilvaniei asupra arhiducelui Maximilian, Moldova căpăta o importanţă deosebită. Polonia era hotărît nemulţumită de instalarea atît de aproape de ea a fostului candidat la tronul polon, care fusese chiar ales de o fracţiune a nobilimii şi apoi constrîns de Zamoyski, prin forţa armelor, să se retragă din ţară. Arhiducele, făcut atunci prizonier o dată cu Lassota (vezi biografia în volumul de faţă). fusese silit să renunţe la pretenţiile sale prin tratatul de la Bedzin. Dar el îşi păstrase titlul regal şi refuzase pînă atunci să confirme tratatul. Se întrevedea că în curînd va prelua, ca rege al Ungariei imperiale, conducerea acestei ţări, sporite din nou cu Transilvania şi acest lucru putea fi înfăţişat ca primejdios. Partida lui Zamoyski era gata să caute a împiedica pe orice căi intrarea lui Maximilian în Transilvania. Cancelarul însuşi, reluînd planul din 1595, sprijinea cu tot dinadinsul pregătirile Báthoreşti-

lor, hotărîți să oprească cu forța alienarea unui bun pe care îl socoteau de drept al lor. Se auzea că trecuseră în Moldova și năimeau acolo mercenari, pentru o expediție pornind din această țară și străbătînd prin secuime — pe care și-o credeau favorabilă — pînă în inima Transilvaniei. De aceea, o înțelegere cu Ieremia părea foarte necesară diplomației habsburgice. Dar era prea evidentă absurditatea unei atare speranțe, pentru ca să poată înșela bunul-simț al celor ce vedeau realitatea palpabilă din jur, și nu combinațiile de cancelarie ale mandarinilor de la Praga. Comisarul Szuhay era dinainte cîștigat de ideea unei neutralizări a lui Ieremia prin Mihai, pe care o expunea arhiducelui, adăugînd totuși că va urma întocmai instrucțiunile primite, de a frîna orice acțiune a lui în sensul acesta, afară dacă ea va fi poruncită expres de împărat.

Venind deci în Țara Românească, cei doi comisari erau preocupați atît de jurămîntul domnului, cît de celelalte probleme în curs: înțelegerea cu hanul și stabilirea unui fel de *gentlmens' agreement* cu Ieremia. Cea mai importantă din toate pare să fi fost, în ochii lor, tranzacția cu hanul. I se va cere, contra plată, o serie întreagă de servicii înșirate în ordine descendentă, de la invitația totală de a se alătura creștinilor pînă la rugămintea modestă de a jefui cu măsură, pentru ca aceste devastări să fie suportabile (vezi mai jos, raportul din Tîrgoviște, n. 11). Captarea sub orice formă a hanului nemulțumit de sultan părea de mare preț, pentru că toate victoriile turcilor fuseseră datorate concursului tătarilor. Fără aceștia, ei nu puteau face mare lucru. În raportul comisarilor, scris din Tîrgoviște la 11 iunie (1598), negocierea cu tătarii ocupă locul principal. Dar cînd s-a ajuns la argumentul suprem — banii — s-a ivit o dificultate. Comisarii aduseseră ceva bani pentru plata trupelor, destul de puțini (doar 10 000 de taleri) și ceva obiecte de argint și arme pentru a le dărui tătarilor; mai aduseseră de la Brașov și vin de Malvasia, pentru a-i îndulci și veseli (cu mare succes, dealtminteri), dar alți bani nu aveau la îndemînă. Domnul român știa bine că hanul nu era om să se mulțumească cu făgăduieli. A oferit deci să le facă el rost de bani, împrumutînd suma necesară (10 000 de taleri) de la Brașov în numele său, încredințat că îi va fi restituită la primul prilej. Dar comisarii înspăimîntați de datoria aceasta făcută de ei în numele împăratului la îndemnul lui Mihai găsesc și o portiță de scăpare. Domnul — care este declarat schimbător *(varius)* pentru că ba vrea, ba nu vrea să dea acei bani — *va fi bucuros* (!) să suporte și el o parte din această cheltuială (vezi relația lui Lassota pentru socotelile meschine din anul 1597). Raportul comisarilor îi arată destul de timorați și în privința acceptării din partea lor a condițiilor acordului cu domnul. Ei se dezvinovățesc, repetînd că negocierile au fost foarte laborioase și au ținut aproape o săptămînă, că domnul, plîngîndu-se de cîte a trebuit să îndure de la Sigismund, s-a lăsat foarte greu, că ei au încheiat acordul în condițiile arătate în raport, ce rămîn valabile *pentru*

anul acela, urmînd ca în anul următor împăratul să facă altul după voia sa! .... Din scrisorile lor rezultă că în discuţiile purtate s-au dezbătut două probleme: cea a quantumului ajutorului militar cerut de domn şi cea a condiţiilor jurămîntului de credinţă. S-ar părea că prima a fost cea mai anevoioasă, negăsindu-şi rezolvarea decît după aproape o săptămînă de discuţii, la 10 iunie, deci prelungindu-se şi după depunerea solemnă a jurămîntului la 9 iunie, cînd este de la sine înţeles că se ajunsese, în sfîrşit, la o soluţie satisfăcătoare cu privire la suzeranitatea habsburgică. Se vede că iniţiativa în negocieri i-a aparţinut tot timpul domnului şi în privinţa tratativelor cu tătarii, şi în privinţa celor două probleme proprii. Comisarii sînt scoşi din făgaşul lor obişnuit de impetuozitatea lui, care nu vrea să scape clipa din mînă şi care desfăşoară înaintea lor perspectiva unor acţiuni mareţe, ce nu pot însă fi traduse în fapt fără bani şi fără oameni. Faţă de comisari, domnul nu se sfieşte să declare că prin nevenirea lui Maximilian, Transilvania este fără cap şi expusă loviturilor duşmanilor. În ce îl priveşte, se arată de o sinceritate clocotitoare, amintind toate spolierile şi jignirile din partea lui Sigismund şi înfierînd manevrele lui Ieremia, care nu înceta de a stîrni pe turci şi poloni contra sa. Sigismund îl spoliase şi căutase să-l împiedice de la orice faptă măreaţă. Şi, în adevăr, în redarea campaniei creştine de la Dunăre se poate vedea că el este confundat cu masa anonimă şi că nu este menţionat decît de două ori, în mod dojenitor. Prima oară la Tîrgovişte — unde măsurile luate de el sînt criticate de Piccolomini, doritor să-şi arate superioritatea teoretică asupra metodelor practice folosite de localnici, pentru ca la urmă să se folosească tot un asemenea procedeu, sugerat de secui; a doua oară, cînd i se atribuie lui lipsa de aprovizionare care trebuia să justifice graba înapoierii lui Sigismund după demonstraţia de la Giurgiu. Dar mai sînt, desigur, şi toate celelalte împrejurări, unde ar fi trebuit lăsat să se năpustească în felul său asupra duşmanului, în loc să asculte de hotărîri absurde, luate de nişte consilii de război, în care se cerea doar părerea marilor strategi străini, cu rezultate stranii. Ca, de pildă, în mutarea din loc a taberelor, o dată aşezate, pentru a le pune la adăpostul unui eventual atac al duşmanilor din direcţia munţilor (!), adică din Transilvania (!!). Apoi în zăbovirea peste măsură şi frînarea unei urmăriri a duşmanului în retragere, de teama unor stratageme ca cele scrise la carte. În sfîrşit, şi aici se pare că a fost propria inspiraţie a lui Sigismund, pornirea tardivă în urmărire pe drumuri ocolite, rele şi desfundate, pe care se împotmoleau în noroaie tunurile mai mari, pentru a nu fi simţit de duşman (!). Acesta a avut tot timpul să-şi treacă armata peste Dunăre, nelăsînd decît o parte din pradă şi din bieţii români tîrîţi în robie. Asupra acestora avea să se exercite vitejia cruciaţilor străini, ucigîndu-i în credinţa că erau turci! În dările de seamă ale acţiunii de la Dunăre se şi menţionează faptul că ostaşii (în vederea prăzii) s-au repezit cu toţii, într-o splendidă însufleţire, în ciuda or-

dinelor primite. Iar prada pe care nu o căraseră turcii era acuma cîştigul eliberatorilor. Lupta din Ţara Românească ar fi putut fi o mare victorie, dacă turcii ar fi fost împiedicaţi de a trece Dunărea. Şi acest lucru l-ar fi încercat, desigur, Mihai. El amintea şi de gloria zadarnică după care umbla principele (care îşi atribuia, de pildă, acţiunea de la Călugăreni!).

De aceea, gîndind la toate acestea, se temuse să nu se repete asemenea situaţii. Dar această declaraţie coincide întocmai cu cea a logofătului, la Braşov. O dovadă mai mult că spusele acestuia nu fuseseră întîmplătoare. De asemenea, domnul atinge în acelaşi fel şi punctul relativ la trimiterea din partea sa a acelui avans din tribut, *cît mai era încă Sigismund principe* (deci pe la sfîrşitul lui martie probabil, după plecarea lui Giovanni de'Marini Poli).

Chestiunea Moldovei este discutată şi ea, dar părţile rămîn pe poziţiile lor. Pentru Mihai, Moldova era locul de unde putea mai uşor fi atacat de către turci, tătari etc., iar Ieremia era duşmanul care îi asmuţea asupra sa. Comisarii se ţin însă de formula la care se opriseră venind în Ţara Românească. Ieremia nu trebuie atacat decît numai atunci cînd va porunci împăratul.

În zilele cît au stat comisarii în Ţara Românească, ei au fost duşi de domn să le arate frumuseţile ei, dărnicia ei binecuvîntată şi moştenirea strămoşilor păstrată în mănăstirile ei mîndre ca cea de la Argeş. Şi ei se cutremurau la gîndul că acest pămînt ar putea fi călcat şi secătuit de tătari. În raportul lor, ei redau, în mod transparent, declaraţiile şi argumentele sale, însoţindu-le nu o dată, cu propria lor confirmare: „El spune... şi este adevărat..." Ei acceptă, sub rezerva hotărîrii împăratului, dublarea numărului de soldaţi plătiţi de acesta, de la 5 000 la 10 000. Tot astfel se lasă convinşi de domn să plătească hanului cei 10 000 de taleri ceruţi de acesta, pe care ei nu-i aveau şi pe care îi împrumută Mihai la Braşov, spre a nu compromite tranzacţia cu tătarii. În privinţa banilor pentru solda ostaşilor, ei îi numără cei 10 000 de taleri, pe care i-au adus, dar îi făgăduiesc ajutoare mai substanţiale, întrucît au constatat nevoia absolută *(inevitabilem)* de bani.

Printre rînduri se vede că au fost cuceriţi de căldura şi entuziasmul impetuos al domnului, care desfăşoară înaintea lor planurile măreţe ale unei acţiuni fulgerătoare contra turcilor şi îşi descarcă sufletul de tot clocotul său nestăpînit, cînd este vorba de Sigismund care îi răpise ţara şi de Ieremia care îl denunţa turcilor, şi li se destăinuia arătînd cum s-a strecurat între ispitele lui Zamoyski şi Josica, şi de ce a trebuit să plătească tribut turcilor, neputîndu-se bizui pe Sigismund. El le comunica ceva şi din sentimentul său aproape religios pentru pămîntul românesc, pentru frumuseţea şi bunătatea lui. La sfîrşitul raportului, ei subliniază faptul că la Craiova se şi seceră orzul. Şi ne gîndim la cuvintele lui Mihai, din dramatica lui întrevedere cu

Malaspina, în ajunul luptei de la Șelimbăr, în care mărturisea că lui îi ajunge țara sa *în care, după o singură arătură, dacă aruncai sămînța, creștea grîul.*

Acordul de la Tîrgoviște nu a avut timpul să dea roade. La 20 august se întorcea Sigismund, dispus să-și reia locul de mai înainte. Dar chiar pînă atunci s-au și ivit prilejuri de îndoială. Comisarii, abia plecați, scriu foarte alarmați că au auzit că hanul ar fi fost înlocuit și, bineînțeles, că ar fi căzut întreaga construcție a angajamentelor lui și s-ar fi pierdut banii! Domnul dezminte îndată acel zvon. Dar acum e rîndul său să ceară ajutor contra turcilor, care se adună la Dunăre. Așteaptă bani și soldați, și nu poate înțelege tăcerea comisarilor. Scrisoarea aceasta din Ploiești, greșit datată în *Hurmuzaki,* XII, drept din 6 iunie (!) 1598, este evident din 6 iulie. Cu acest prilej, domnul arată greutățile ce le are de la ostașii unguri care își fac de cap, pradă, refuză să asculte etc. Oprirea de către oastea lui Ieremia a cazacilor năimiți de domn îl umple de indignare. Din nou propune alungarea lui Ieremia și din nou i se pune în vedere să se abțină. Dar orizontul se înseninează. Se întorc și solii trimiși să ducă darul hanului, aducînd cu ei pe delegații acestuia. Atunci explodează însă ca o bombă vestea venirii neașteptate a lui Sigismund, care anulează, de fapt, acordul de la Tîrgoviște. Auzind de arestarea comisarilor, Mihai trimite la Sigismund, stăruind pentru eliberarea lor. Acest moment a fost atins în notița biografică a lui Petru Armeanul din volumul de față. Mai tîrziu, cînd Mihai se va îndrepta spre Praga, nemaiavînd pe seama sa decît inima sa neînfrîntă, el va fi primit cu o demnă cuviință de episcopul Szuhay, amintindu-și de zilele de la Tîrgoviște.

În cursul acelor discuții din iunie, în care domnul atacase deschis și chestiunile mai spinoase la care i s-ar fi putut aduce vreo vină, ca de pildă cea a plății celor 5 000 de taleri către turci, el a mai spus că a fost solicitat și de poloni, și îndeosebi de Zamoyski, cu îndemnuri la defecțiune (ceea ce știm că s-a încercat în septembrie 1597, fiind trimis în acest scop Andrei Taranowski, care a călătorit deghizat ca negustor, după afirmația unuia dintre nunții papali) și a mai adăugat că a fost îmboldit și de Josica, să-i țină partea la dobîndirea principatului Transilvaniei. *A Josika quoque stimulatum ut in adipiscendo Transilvaniae principatu eius partes foveat.* Această frază readuce în lumina discuțiilor problema existenței între Mihai Viteazul și Josica a unei înțelegeri în vederea dobîndirii principatului Transilvaniei cu prilejul renunțării iminente a lui Sigismund. Pe baza unei afirmații fragmentare și îndoielnice din 27 mai 1597, s-a emis ideea că încă din 1597 ar fi existat un plan îndrăzneț: *Sigismund Báthory să abdice în favoarea domnului român și acesta să unească, sub sceptrul său Ardealul, Țara Românească și chiar Bulgaria ce urma să se răscoale sub conducerea lui* (P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 155). N. Iorga în *Istoria Românilor,* V, p. 320 se referă și el la același izvor, cînd spune: *„Sigismondo della Torre credea* — ceea ce era desigur o închipuire... *în posibilita-*

tea unei succesiuni, dorite de prinţul însuşi, a lui Mihai înţeles cu Josica... de multă vreme stăpînul de fapt al provinciei...“

Mărturia este scoasă dintr-un rezumat alcătuit la Roma, al unei scrisori trimise de contele Sigismondo della Torre cardinalului Cinzio. Contele era sosit de foarte curînd în Transilvania şi era profund necunoscător al realităţilor permanente din ţară. El fusese trimis de arhiducesa mamă ca să vegheze asupra principesei Transilvaniei, Maria Cristierna. Om foarte cumsecade, el era departe de a avea o minte ascuţită. Autorul rezumatului îl numeşte doar *persona molto principale*. Iată ce declară: „A auzit de la cancelar (=Josica) cum că voievodul Ţării Româneşti ar putea să trateze cu principele ca să rămînă la cîrma Transilvaniei, întrucît principele e hotărît să o părăsească“ *(Che ha inteso dal Cancellario che il Vaivoda di Valachia potria trattare col principe di restare al governo della Transilvania poiché il principe è risoluto di volerla abandonare)*. Urmează date destul de inexacte: „Voievodul este rudă cu cancelarul (!) şi este ocrotit şi ajutat de el (!)“ (Ţara este bogată, are ocne de sare... etc.)... Cancelarul tratează chestiunea bulgarilor cu voievodul, fără ca principele să vadă (?) *(se rimpacci)*, că toate acestea sînt pretexte avînd de scop să-l atragă în Transilvania şi ca rudă a sa.

Nunţiul papal de la Praga, Spinelli, succesorul lui Speciano, primind acel rezumat, declară că se simte foarte tulburat, dar nu crede nimic din tot ce se spune despre cuvintele rostite de cancelar. De fapt, în scrisoare apar o serie de nepotriviri: Mihai Viteazul a fost o singură dată în Transilvania, la sfîrşitul anului 1596, cînd Josica a căutat să lege prietenie cu el şi s-a vorbit, în mod destul de neprecis, de un proiect de încuscrire. Nu putea fi vorba de a-l *atrage* în Transilvania sub pretexte diferite. Proiectul organizării unei mişcări a bulgarilor nu era un pretext şi nu se aşteptau decît împrejurări favorabile şi mijloace îndestulătoare pentru înfăptuirea sa. Dar care ar fi fost motivul unei asemenea comunicări a cancelarului către della Torre? Căci Josica nu făcea nimic fără vreun interes. Lucrul s-ar putea explica poate printr-o confuzie destul de firească. S-a văzut (vezi *Călători*, III, relaţiile lui Visconti şi Carrillo, unde este discutată prăbuşirea cancelarului) că ideea lui era să fie numit *voievod* al Transilvaniei, profitînd de ambiguitatea acestui termen, care înainte de Mohács desemna pe un dregător al regelui, numit de el în această dregătorie ce putea oricînd fi înlocuită prin alta, iar după aceea a căpătat un sens echivalent oarecum celui de principe. Josica încerca pe această cale a echivocului să fie acceptat de împărat ca voievod-dregător, urmînd, bineînţeles, ca înăuntru, el să-i dea sensul său major. S-ar putea deci ca să fi fost vorba de rămînerea la cîrmă a unui asemenea voievod, pe care della Torre, necunoscînd existenţa acestui dregător de odinioară, l-a confundat cu voievodul Ţării Româneşti. Pare mai puţin probabilă interpretarea în sensul unei intervenţii a domnului român în favoarea lui Josica, ca să ră-

mînă la cîrma statului, căci raporturile dintre domn și principe nu erau de natură a face plauzibilă o atare interpretare. În nici un caz nu putea fi vorba de o propunere consistentă asupra căreia nunțiul nu ar fi putut păstra tăcerea. În concluzie, întreaga construcție ipotetică are la bază *un singur text*, aflat în redare indirectă, datorat unui nou venit, neintrodus în realitățile Transilvaniei. Interpretarea dată frazei oarecum ambigue nu a găsit crezare la nunțiul Spinelli și este în contradicție și cu declarația lui Mihai la Tîrgoviște, rostită fățiș chiar de el, și cu afirmația ce i-a fost atribuită în cursul procesului lui Josica, cum că acesta aștepta de la el să-l împiedice cu armele pe Maximilian de a pătrunde în Transilvania. Care ar fi putut fi interesul pentru cancelar să-și ridice în cap un stăpîn ca Mihai, după ce fusese, după propria sa spusă, „mai mult ca un principe"? Și ce rost avea o asemenea comunicare făcută unui credincios al Habsburgilor? Pe cîtă vreme soluția instituirii unui voievod al Transilvaniei ca mare dregător aproape autonom, supus împăratului în calitatea acestuia de rege al Ungariei, se potrivește perfect cu propunerea, oarecum impersonală făcută de el lui Visconti, pentru ca acesta să o aducă la cunoștința împăratului (vezi *Călători*, III, biografia lui Visconti). Și atunci se înțelege de ce se adresează acuma lui della Torre, omul Habsburgilor. Trebuie subliniat că celelalte informații referitoare la cancelar, din scrisoarea lui della Torre, nu aveau aceeași importanță, fiind culese de la unii și de la alții. O parte a putut proveni chiar de la nunțiul Visconti care, într-o scrisoare a sa din 20 mai, pomenește mai pe larg de Josica și menționează o convorbire avută cu contele della Torre.

Am stăruit mai mult asupra unor probleme întîlnite în cale sau legate de unele puncte comune ale volumelor III și IV, pentru că ele apăreau într-o lumină nouă față de trecut, fie prin descoperirea unui element neobservat pînă acum (de pildă, folosirea relației lui Lubieniecki de către Zamoyski și Malaspina), fie prin elucidarea mai completă a împrejurărilor premergătoare (de pildă, în legătură cu venirea comisarilor Szuhay și Istvánffy la Tîrgoviște), fie prin confruntarea și analiza critică a mărturiei în cauză (declarația lui Sig. della Torre). Am înfățișat, de asemenea, într-o viziune de ansamblu, unele constatări și concluzii enunțate separat și parțial în corpul volumului III, dar care trebuiau aduse în centrul atenției și luminate mai deplin pentru a se putea urmări înlănțuirea elementelor acelea cu materialul din volumul acesta, de exemplu, așa-zisa conspirație din 1594 în legătura cu teama de Báthorești, sau fazele premergătoare „tratatului" din 1595, cu discuțiile de la Tîrgoviște. Semnalăm, în treacăt, interesul scrisorii lui Carlo Magno din septembrie 1596 (din volumul de față) pentru întregirea materialului referitor la Paolo Giorgi și la problema bulgarilor (din volumul III). Cu Aloisio Radibrat din volumul nostru, situația este mai complicată. El aparține cronologic volumului actual, dar are tangențe cu Gio-

vanni de'Marini Poli, a cărui umbră se întinde, în realitate, asupra ambelor volume, dar care a fost cuprins în întregime în volumul III.

Trecem acum la o scurtă prezentare a compunerii volumului, subliniind doar anume trăsături sau aspecte mai deosebite, fără a ne ţine de lista completă a mărturiilor, dată în tabla de materii.

Textele din volumul de faţă, care apar grupate obiectiv în ordine cronologică, păstrează totuşi un fel de ierarhie a lor, care variază şi depinde fie de natura mărturiei, fie de personalitatea autorului ei, sau de împrejurările deosebite de care se leagă. La unele se mai adaugă şi elemente exterioare: de pildă, la Ioan Darahi, cauzele care au determinat înfiriparea mai întîi a raportului lung, trimis de comisarul imperial Ungnad lui Barvitius, apoi a raportului scurt, pe care l-a scris, desprinzînd (cu oarecare modificări) din raportul lung, partea privitoare la lupta de la Şelimbăr, pe care avea să o descrie prin viu grai aceluiaşi Barvitius, de astă dată la recomandarea colegului antitetic al lui Ungnad, comandantul cetăţii Satu Mare, Mihai Székely. Această descriere avea de scop documentarea directă a acelui secretar imperial, singură în măsură să neutralizeze tonele de rapoarte scrise cu patimă de Ungnad. Rapoarte considerate comune, dar în care, din cînd în cînd, cîteva rînduri strecurate de Székely, prin torentul caligrafic al colegului său, fixau poziţia sa perfect opusă aceleia a scriitorului zelos, ale cărui rapoarte prea copioase umpleau de desperare pe împărat, care îşi promitea să se scape de el cît mai curînd. Textul lui Darahi, adesea obscur şi cu referiri la întîmplări şi fapte mai puţin cunoscute, a cerut un efort deosebit, răsplătit de concluziile ce au putut fi trase. Pe lîngă cele două rapoarte, i-am atribuit şi raportul anonim din Moldova, pe baza dovezilor discutate în notiţa introductivă. I-am asociat şi textul descriind primirea ceauşului la Braşov, care ar putea să-i aparţină tot lui.

Scrisoarea lui Valentin Walawski, adresată lui Andrei Taranowski, are şi ea o poveste, căci servea un îndoit scop: transmiterea poftelii lui Mihai către acest unchi al lui, care era aşteptat cu nerăbdare, şi trimiterea unei invitaţii generale căzăcimii din Polonia, să vină cît de mulţi în slujba domnului care îi preţuieşte şi nu ştie cum să-i mai răsplătească. Notiţa biografică a lui Germanico Malaspina reprezintă trecerea în revistă a corespondenţei sale din Varşovia din 1595 pînă la cvasinunţiatura sa din Transilvania, încheiată prin înfrîngerea cardinalului Báthory. Se evidenţiază atitudinea sa în chestiunea intervenţiei lui Zamoyski în Moldova şi, în general, a felului în care consideră poziţia ambelor ţări române faţă de Polonia. Totodată, unele ticuri de gîndire şi de exprimare, observate în această fază, explică felul său de a proceda din timpul misiunii sale în Transilvania, în vara şi toamna anului 1599. Fără a mai vorbi de nesinceritatea sa care rămîne constantă. Prezenţa aproape continuă a lui Carlo Magno, oarecum la marginea evenimentelor, începînd încă din toamna dramatică a anului 1594 şi menţinîndu-se

indirect, chiar în vremea lui Radu Şerban, are un moment culminant la începutul anului 1600, cînd caută să stabilească împreună cu domnul lista dorinţelor acestuia, pe care să o ducă la împărat. Este vestitul text purtînd însemnarea de mîna domnului: „Ce au adus Carlo Mango“ — Acest om de curte, amabil şi îndatoritor, care ştia să se facă plăcut tuturor şi să trateze cu tot tactul necesar şi cu zîmbetul pe buze suprimarea unor persoane indezirabile şi al cărui rost fusese de multe, de prea multe ori să roage pe cel spre care era trimis *să aibă puţină răbdare*, îşi descoperă deodată talente de diplomat, în sensul că află cum trebuie îmbunat domnul şi cum poate fi abătută furtuna de care tremurau cei din jurul domnului. Venirea lui, în nişte condiţii extrem de nefavorabile, a determinat totuşi o înseninare, căci a reuşit să creeze un climat de înţelegere. Ca în 1598 la Tîrgovişte, domnul devine prietenos, comunicativ, se destăinuie, îşi arată gîndul. Zidul care părea că se ridică între domn şi reprezentanţii împăratului a fost dat de o parte pentru o clipă. Formula salvatoare părea că a fost găsită. Domnul într-o pornire generoasă renunţă la cererile sale trimise prin solii săi oficiali şi se pleacă „dorinţelor“ împăratului. Şi Carlo Magno pornea spre curte cu punctele rezumînd aceste „dorinţe“. Era un fel de magie, chiar dacă ulterior Mihai, răzgîndindu-se oarecum le scria solilor să vadă ei cum e mai bine şi care condiţii îi sînt mai favorabile, pe acelea să le menţină. Dar totul se tulbură cîteva zile după aceea, cînd soseşte răspunsul dat de împărat soliei oficiale a domnului, a cărui indignare se revarsă clocotitoare împotriva împăratului şi a agenţilor acestuia care l-au înşelat: Giva, Carlo Magno, şi chiar comisarii. Totuşi în martie este iarăşi vorba să meargă C. Magno în Transilvania împreună cu Pezzen şi cu contele Isolano. Magno îşi menţine punctul său de vedere în favoarea domnului. Cît despre propunerile care nu apucaseră să sosească la curte înainte de concedierea solilor, mai rămînea o speranţă neprecisă că ar putea totuşi să aibă un rezultat. Dar la Alba Iulia, Ungnad, iscodindu-l pe vistierul Stoica, obţine o versiune „sîrbească“ a textului românesc, pe care o studiază cu patimă, relevînd triumfător declaraţiile vistierului, că punctele sînt asemenea cu cele din cererile solilor oficiali! Lucrul se explică, dacă ţinem seama de faptul că o bună parte din text cuprinde „răspunsurile“ pe care le adusese Petru Armeanul de la Pilsen. Deşi el nu avusese calitatea să trateze în numele domnului, el s-a întors cu acele „răspunsuri“ primite de bune de acesta. Pe baza lor, socotindu-le ca emanînd chiar de la împărat, a fost întocmit textul nou, înglobînd şi punctele formulate de Carlo Magno, care nici el nu avea vreo calitate de a trata. Dar misiunea lui Carlo Magno din 1600 la Mihai Viteazul nu poate fi înţeleasă făcînd abstracţie de cea paralelă a comisarilor David Ungnad şi Mihai Székely, trimişi tot atunci în Transilvania pentru a rămîne pe lîngă domn fără a-l pierde din ochi. Aceşti comisari apar în repetate rînduri în cuprinsul volumului de faţă, în textele lui Carlo Magno şi Malaspina, în biogra-

fiile acestora precum și ale lui Darahi și Petru Armeanul. Va trebui deci să fie vorba și de ei, deși rapoartele lor nu au putut fi incluse din cauza unei prea mari abundențe, precum și a caracterului lor continuu. Ele înfățișează adesea scene și portrete prinse în fugă, care merită să fie scoase din masa amorfă a vorbăriei inutile. Unele din ele au fost redate de N. Iorga cu tot relieful în *Istoria lui Mihai Viteazul*, unde pot fi găsite desprinse de contextul lor confuz, și minunat tălmăcite. Nu putem decît să trimitem la ele, pentru completarea mărturiilor acestui volum. Va fi însă vorba de comisarii înșiși, nu numai ca autori ai unor dări de seamă adesea părtinitoare și deformate — dar întotdeauna revelatoare pentru momentul respectiv — ci și — sau mai bine zis — și mai ales ca factori activi în acel joc de umbră și lumină al lui Mihai Viteazul. La 6 decembrie împăratul iscălea în același timp scrisoarea credențială pentru Carlo Magno și ordinul către Ungnad și Székely de a pleca neîntîrziat la voievodul Mihai în Transilvania, instrucțiunile lor avînd a fi aduse de Carlo Magno.

Dintre cei doi comisari, Ungnad mai fusese la Mihai după intrarea acestuia în Transilvania. Neașteptînd porunca împăratului (care poartă data mai tîrzie de 17 noiembrie 1599, *Hurmuzaki*, XII, 506) sau instrucțiunile — care îi cereau să meargă în Transilvania să vadă ce se face contra „facțiunii Báthory", și să afle de la domn ce a promis acesta, în numele împăratului, secuilor și sașilor și apoi să raporteze despre situație — el se grăbise spre hotarul Transilvaniei cam odată cu Mihai Székely, care se ducea să ocupe cetatea Chioar în numele împăratului (pe care însă au ocupat-o trupele domnului). La 6 noiembrie el întîlnește la Tașnad pe trimișii dintîi ai domnului către împărat, în frunte cu Petru Armeanul, mergînd să-i vestească victoria asupra cardinalului (*Hurmuzaki*, 111, pp. 348—349). Ulterior, el dă de Basta, care voise să intre în Transilvania, dar fusese oprit de Mihai. Spre necazul acestuia el trece la Alba Iulia, unde este bine primit de domn și ospătat în toată legea, la o masă de la care au trebuit să fie cu toții duși acasă pe sus. A doua zi, el îi dăruiește lui Mihai propriul său medalion de aur cu rubine (Goldpfennig) și primește, în schimb, un covor și probabil un șal turcesc, pe care îl numește după aceea „eine alte Bettdecke". El ar fi vrut să rămînă în Transilvania și să ia parte, poate chiar să prezideze dieta convocată de Mihai. Dar acesta are grijă să-l expedieze odată cu Malaspina și cu Forgacs (venit să spioneze pe seama lui Basta) înainte de deschiderea dietei. Ei se opresc la Basta, la castelul din Șimleu al Báthoreștilor unde se instalase acesta, și acolo ia și Ungnad parte la discuțiile soldate cu redactarea unor scrisori și rapoarte denunțînd intențiile și acțiunile domnului. Cu acest prilej se produce un început de ceartă între Ungnad și Basta, din care va ieși conflictul păstrat în nenumărate scrisori și reclamații ale ambilor, adresîndu-se, în sfîrșit, pînă și împăratului. Este vorba de zvonul răspîndit la Alba Iulia că Basta ar fi fost mituit de cardinal, men-

ționat de Ungnad la Șimleu, într-un moment cînd *stava alquanto allegro* și atribuit de Basta chiar lui Ungnad. Cît despre Mihai Székely, comandantul cetății Satu Mare, acesta, în ciuda faptului că fusese împiedicat să ocupe pentru împărat cetatea Chioar, nutrea sentimentele cele mai favorabile pentru domn, și încă de mai înainte. În anul precedent, el prezidase curtea de judecată instituită la Satu Mare, care l-a judecat pe Josica după instrucțiunile aduse de la Praga de Giva, și a dat și ordinul de execuție neîntîrziată, tot din îndemnul acestuia, pentru a scuti, chipurile, pe împărat de neplăcerea de a respinge cererea de grațiere a fostului cancelar al Transilvaniei. În cursul procesului în care Giva îl amestecase din proprie inițiativă și fără prea multe scrupule și pe domn ca martor al acuzării, M. Székely a intervenit de mai multe ori, în stilul său caracteristic, cu cîte o notă admirativă la adresa domnului. În iulie 1599, nu știm pe ce cale, acesta i s-a adresat lui, cerîndu-i să-i trimit un tălmaci de încredere, putînd face și slujba de secretar pentru limba maghiară (și limba latină) și Székely i l-a trimis pe nemeșul I. Darahi, care era din districtul cetății Satu Mare și vorbea, fără îndoială, și românește. Misiunea urgentă a lui Carlo Magno și a celor doi comisari improvizați *ad-hoc* se datora unor știri alarmante și în bună parte denunțurilor de la Șimleu, trimise independent unele de altele prin curieri deosebiți. Ele au determinat noul plan de acțiune al lui Pezzen: oprirea banilor datorați lui Mihai pînă la dovada cedării de fapt a Transilvaniei (*Hurmuzaki*, XII, 535 din 7 decembrie 1599). După bucuria pentru victorie umbrită apoi de îndoielile datorate tăcerii ce a urmat, sosirea lui Petru Armeanul, cu trofeele închinate împăratului, adusese din nou un sentiment de liniște. Cele 12 puncte trimise de domn, constînd din cereri și întrebări, erau de natură a o confirma. Dar după slobozirea soliei lui Petru, acuzațiile pornite din preajma lui Basta, pe diferite căi, și-au produs efectul dorit. Cum printre cererile aduse de Petru erau două care puteau fi folosite, s-a dispus trimiterea celor doi comisari ca sfătuitori ai domnului, conform cu cererea exprimată de sol în numele stăpînului său. Cum se mai cerea și trimiterea de trupe germane sau ungare din afara Transilvaniei, pentru a lua în primire cetățile ocupate deocamdată de români, comisarii trebuiau să obțină de la domn împlinirea acestui lucru, îngrijindu-se totodată din partea lor de aducerea și instalarea noilor garnizoane. Instrucțiunile trimise prevedeau sosirea lor cît mai grabnică la Alba Iulia, prezența lor continuă pe lîngă domn, strecurarea cu mult tact a unor îndemnuri „spontane" să nu mai dăruiască posesiuni în Transilvania, și aflarea în mare taină a valorii sumelor sau obiectelor capturate de el din tezaurul lui Andrei și Sigismund Báthory. Iar Carlo Magno, care le aducea instrucțiunile amintite, trebuia să-și urmeze drumul pînă la Mihai, avînd a raporta îndată despre dispozițiile lui și despre situația din țară. Pînă la primirea asigurării neîndoioase din partea lui Carlo că au fost predate cetățile, erau sistate toate trimiterile de bani sau de daruri către domn.

Dar acest amănunt esențial nu i-a fost comunicat nici lui, nici comisarilor de către Pezzen, care abia după trei săptămîni își explică intențiile (de atunci) într-o scrisoare către Barvitius (scrisoare din 3 ianuarie, *Hurmuzaki*, XII, 580). În felul acesta se creează un cerc vicios. Neprimirea de către Petru Armeanul, sosit la Satu Mare, a banilor făgăduiți de împărat pentru plata soldelor, precum și netrimiterea darului pentru domn anunțat și de Petru și de curierul împărătesc, care difuzase această știre la Alba Iulia (vezi biografia lui Carlo Magno), a întîrziat plecarea lui Carlo și a comisarilor, care încercau să rezolve măcar parțial acest neajuns neașteptat. Iar zăbava care a rezultat a prelungit peste măsură această situație. Pezzen, autorul acestei ingenioase soluții, dădea vina pe comisari și pe Magno, plîngîndu-se că ei nu-și înțeleseseră rolul lor adevărat. *Non si mandano i commissarii per governo, ma per disponer il vaivoda a lasciar presidiar le piazze con le gienti di S. M. e tratar seco del modo del governo*. Așadar, ei au instrucțiuni suficiente (cu referire la scrisoarea lui Ungnad, arătînd că așteaptă sosirea banilor. . .etc., precum și a unor instrucțiuni mai complete înainte de a pleca). — Însă domnul și-a dat seama că oprirea banilor, precum și a darului împărătesc trîmbițat chiar de curierul împăratului nu erau întîmplătoare, și a reacționat în felul său impetuos, spunînd pe față lui Carlo Magno că dacă împăratul are vreo bănuială asupra sa, el își poate oricînd găsi alte rosturi. Cînd au sosit comisarii la 10 februarie, reținuți și de o boală a lui Székely, și de lipsa de bani pentru a putea veni cu un număr decent de carete. vreo 15, Carlo Magno rezolvase aparent situația. Trei zile după aceea, el pleacă și după încă patru zile are loc, cu mare clocot, acea „brusko audienz", numită astfel de Székely și descrisă cu mare lux de amănunte de Ungnad. Scos din fire de răspunsul împăratului la solia sa solemnă, domnul tună și fulgeră și opune, într-un contrast izbitor, purtarea dușmanilor săi turci învinși de el — care îl cinstesc cu steag de domnie — cu cea a împăratului, pentru care își pusese în cumpănă viața sa și ființa însăși a țării sale, care îi trimite drept mulțumire trei file pline de batjocură, de rușine și de otravă. El strigă că a fost înșelat, că acum ei vor să-l alunge așa cum alungi o femeie stricată, așa cum și-a alungat Sigismund soția . . . Dar el nu va lăsa să se întîmple așa ceva. A fost dus cu vorba de toți emisarii trimiși la el: Giva, Carlo Magno, și comisarii. Dar acum nu va mai sta de vorbă decît cu Pezzen însuși.

Reacția imediată a comisarilor a fost consternarea. Dar după prima stupoare în fața acestui sacrilegiu, ea se deosebește diametral. Lăsîndu-l pe colegul său să exploateze această mină bogată oferită zelului său, Székely arată că supărarea domnului era firească și că întreaga politică a miniștrilor imperiali era absurdă și vinovată. Se face totul pentru a-l îndepărta pe domn. Trebuie înțeleasă o fire ca a domnului, iubitor de glorie și de măreție, și deci dorind și pentru el numai ce este vrednic de cinste. A-i vorbi tot

timpul de cesiune sau de renunțare este un nonsens. Trebuie părăsită o asemenea concepție și considerată, în schimb, posibilitatea unei confederații în anumite condiții. Acești doi comisari, care se opuneau diametral și ca temperament, și ca mentalitate, purtau cot la cot o politică absolut divergentă, concretizată în lungile rapoarte, dictate de Ungnad și înaintate forurilor superioare ca o contribuție comună, în care din cînd în cînd răzbătea protestul lui Székely, care de obicei se mulțumea să scrie direct secretarului Barvitius. Uneori, raportul aparent comun se încheia fără consemnarea unei divergențe exprese, dar ea exista cu atît mai profundă cu cît mai neexprimată. Lăsînd deoparte vorbăria inutilă, Székely căuta argumente vii. Sub un pretext oarecare, el îl trimite personal pe Darahi la Barvitius, ca să-i povestească lupta de la Șelimbăr ca martor ocular, într-un moment cînd politica miniștrilor imperiali era gata să ducă țara de rîpă. Darahi trebuia să răspundă deschis la orice va fi întrebat. Era un fel de reluare a primei sale interogări din ianuarie cînd Ungnad avusese grijă să-i pună întrebările cele mai insidioase. La rîndul său, domnul — care în duelul său cu Pezzen flutura ba amenințarea unei înțelegeri cu polonii (plimbînd cu sine pe Andrei Taranowski prin orașele Transilvaniei), ba a unei apropieri de turci, dînd primirii ceaușului turc la Brașov o solemnitate deosebită — amînă plecarea lui Darahi cu două zile, pentru ca acela să fie de față la acea primire și să o poată descrie *de visu*. Cînd mai apoi Székely îl folosește pe Darahi în chip de curier, pentru a raporta despre situația din Moldova ocupată de Mihai, Ungnad are grijă să-i asocieze și un om al său, ragusanul Barilović, care să-i aducă o dare de seamă filtrată în sensul pe care îl voia el. Încă înainte de aceasta, tensiunea devenise intolerabilă. Nevoia de bani pentru plata ostașilor paraliza orice acțiune, putînd chiar provoca o răscoală a mercenarilor sau trecerea lor în tabăra lui Sigismund Báthory, care își stringea în Moldova o oaste cu ajutorul lui Zamoyski. Domnul declara că nu mai putea merge nici măcar la biserică fără a fi întîmpinat de strigătele și zarva mercenarilor neplătiți. Era imperios necesar ca Pezzen să se arate. Prezența lui fusese cerută chiar de la început, din noiembrie. Însă Pezzen, închipuindu-și că ar putea fi luat ca ostatic (!), găsește că ar mai fi și alții de trimis să trateze cu domnul în Transilvania, numindu-l și pe Basta (!), el însuși avînd a vedea ce noutăți aduceau solii (Mihalcea și Stoica) (*Hurmuzaki*, XII, 580). Dar el se arăta tot mai îndărătnic și Székely scria pînă și împăratului, dînd alarma în vreme ce Ungnad asculta toate șoaptele, primind fără deosebire toate delațiunile și calomniile pornite din sînul nobilimii transilvane, care, sub masca devotamentului pentru împărat, urmărea readucerea lui Sigismund. Dar rapoartele nesfîrșite, pătimașe și confuze dictate de Ungnad ne-au păstrat și unele scene ca aceea în care Petru Armeanul se văita și urla de spaimă la Satu Mare în fața comisarilor, în decembrie, din cauza lipsei banilor, fugind de colo colo și aducînd acuzările cele mai grave solilor mari, Mihalcea și Stoica,

pentru ca apoi la Alba Iulia, ei să-l regăsească restabilit în favoare și plin de importanță față de ei care îi sînt dați în grijă și de care îi pasă mai puțin. Ba slugarnic, ba cu ifos, el este gata să dea în vileag lucrurile cele mai tainice, din ambiție sau din interes. El nu raportează adevărul decît în măsura care îi convine și omite din tălmăcire tot ce l-ar putea supăra pe domn. Înțelegem cum a alcătuit „răspunsurile“ aduse de el de la Pilsen (vezi Carlo Magno, *Observații critice*). Sau este descrisă primirea lor bucuroasă la 10 februarie, cînd vin în sfîrșit aducînd și ceva din banii așteptați (30 000 de taleri din acea 100 000 datorată). În curînd avea să fie scadența unei alte sume de 100 000 de taleri. Carlo Magno, care îi precedase cu mai bine de două săptămîni, știuse să intre în voia domnului și trimisese știrile cele mai satisfăcătoare lui Pezzen. La Alba Iulia el era persona grata, poftit la masă de domn și tratat cu o prietenie subliniată cu oarecare năduf de Ungnad și cu admirație de colegul său.

Venirea comisarilor putea fi exploatată pentru a șterge impresia nefavorabilă produsă de oprirea darului. Li s-a sugerat ca în cuvîntarea lor să aducă vorba și despre necredința Báthoreștilor. Aceeași a fost și tema cancelarului episcop Naprágy, bănuit și el că ar complota cu Sigismund. La cuvîntarea sa în limba latină a răspuns tot astfel și Ungnad. În timpul acesta, domnul își rotea ochii cu severitate spre nobilii mai compromiși. Aceștia schimbau fețe, fețe. Gaspar Kornis, care fusese înlocuit cu Moise Székely, se scărpina în cap destul de încurcat. Se zvonise că ar fi fost ucis, și Ungnad scrisese la Praga, rugînd să i se dea lui bunurile acestuia din Ungaria Superioară, care urmau să revină fiscului. Foarte curînd și Kornis, și acei nobili aveau să intre în legătură cu Ungnad, care e poftit la masă de Naprágy anume pentru a-i întîlni. Kornis plînge, îl acuză pe Bocskai și se declară nevinovat. Tot astfel procedase și cu Magno. În audiența secretă Ungnad are satisfacția de a fi pus în contradicție pe Magno cu domnul, (vezi Carlo Magno, biografie). Nu știa cum să afle ce anume tratase acela înainte de venirea sa. Și Petru Armeanul, de care se și plîngea, devenise ermetic.

Un loc destul de însemnat în volum îi revine lui Petru și pentru întreaga sa activitate din timpul lui Mihai Viteazul și pentru cea din vremea lui Radu Șerban. De astă dată intrigile sale sînt prea flagrante pentru a nu fi fost pătrunse. Și totuși în 1611 el reușește să se insinueze din nou o clipă lîngă domnul pribeag pe care îl săpase în trecut. Materialul volumului se împarte de la sine în două: cel legat de Mihai Viteazul, care se încheie cu redarea campaniei polone din Moldova, din toamna anului 1600, celălalt referitor la vremea lui Radu Șerban și a Movileștilor. Aici intră și rapoartele privind starea catolicismului în Moldova (vezi Bernardino Quirini, Andrea Bobbi, Ștefan Bathazar și raportul anonim din 1606). Nivelul clerului catolic nu diferă de acela descris în *Călători*, III. Dar se

poate descoperi acum un început de rezistență națională la ingerințele polonilor, și chiar venind din partea domnului, același care, pus în domnie de Zamoyski, refuză în 1600 înglobarea Moldovei în statul polon. Apar, pe alocuri, în descrierea campaniei, repetiții sau suprapuneri, care au fost evitate pe măsura posibilului prin unele reduceri de text. Comasarea lor permite urmărirea lor critică.

Luptele Movileștilor sînt înfățișate de cavalerul elvețian „Alexander" și de francezul Joppecourt. Textele lor, care se completează oarecum, sînt într-un contrast flagrant: unul prea incomplet, celălalt prea romanțat de editorul său Baret, care peste o povestire ce se dovedește veridică așterne un strat gros de literatură, ce a trebuit fi dat deoparte.

Volumul se încheie cu redarea campaniei turco-polone din 1620, provocată de Gaspar Gratiani. O confruntare a jurnalelor de campanie cu textul lui Miron Costin aduce și unele rezultate noi. Observație valabilă și pentru expediția sultanului din 1621, și pentru trecerea soliei lui Zbaraski.

Ca și în volumele precedente, întîlnim și aici impostori, mai mult ori mai puțin abili. Unul din ei, William Lithgow, a reușit să se strecoare în rîndul călătorilor prin țările noastre, deși venirea lui pe la noi este mai mult decît dubioasă. El beneficiază deci de o favoare care a fost refuzată vestitului căpitan John Smith și venerabilului căpitan Iankovicz participant (?) la lupta de la Țuțora și martor (?) al fugii lui Gratiani. Aceștia au fost trecuți în anexă, dovada imposturilor părînd suficientă. O soluție de compromis a fost adoptată pentru Montalbani *(Malbi)* a cărui prezență în Moldova *la un moment dat* pare verosimilă, dar nu în momentul uciderii ceaușului, cînd s-a declarat domnul pe față contra turcilor și nici în cursul campaniei sau al acelei fugi la care pretindea că i-ar fi fost tovarăș. De aceea s-a adoptat o soluție mixtă. Montalbani a fost, așadar, cuprins în corpul volumului numai cu textul scris înainte de criza care a deschis războiul, iar textul, descriind campania și aventurile din cursul ei, oferind destule nepotriviri pentru a fi socotit neadevărat, a fost trecut în anexă.

Anexa volumului comportă și o prezentare a unor descrieri geografice contemporane privind țările noastre. Ele sînt datorate italienilor Lorenzo d'Anania, Giovanni Botero și Antonio Magini, primul din ei precedîndu-i cu două decenii pe ceilalți doi. O critică atentă a putut evidenția influențele reciproce și constata împrumuturi de netăgăduit. Este paradoxal însă ca maeștri luminați ai geografiei, cu un orizont infinit mai vast și o mentalitate mai modernă decît cea a lui d'Anania să împrumute de la el tot lotul de informații privind Țara Românească și Moldova, fără nici un control sau confruntare măcar cu hărțile contemporane. Și tot astfel s-au mulțumit, cînd a fost vorba de Transilvania, să recurgă la clasicii genului, începînd cu Reicherstorffer. Partea lor de originalitate trebuie căutată adesea în note, unele de un interes real, ca cea despre reminiscențele păgîne

păstrate la poporul român. Dar, în general, istoria uzurpă aproape tot spaţiul, iar descrierea geografică propriu-zisă cedează locul unor fişe de erudiţie reală sau mai naivă, cu referinţe la antichitate şi chiar la cronicile maghiare. Dar acest fenomen se întîmplă numai în lumea cărţilor. Aproape tot materialul din corpul volumului ne duce în lumea evenimentului pur. Nu întîlnim memorialişti. Oamenii trăiau în prezent. Chiar cînd se evocau evenimente din trecut, ele erau înfăţişate tot ca un prezent mutat puţin mai departe. Lipseşte acea desprindere şi depărtare de prezent, care dă perspectiva istorică. Realitatea este redată haotic şi fragmentar. Natura mărturiilor — rapoarte, scrisori, jurnale de campanie — aduc o adevărată defilare a clipelor. Obiectul dărilor de seamă nu este prea variat, fiind vorba mai ales de campanii. În volum sînt cuprinse expediţiile lui Mihai Viteazul, cea din Transilvania şi, tangenţial, cea din Moldova, două campanii polone la noi în ţară, în 1600 şi 1620, cu o prelungire în 1621, lupta de la Braşov, din 1603, şi expediţia de la Silistra, năvala tătarilor asupra Ţării Româneşti din anii 1602 şi 1603, jafurile şi vexaţiunile acestora şi ale polonilor în Moldova (ca auxiliari ai lui Simion Movilă, pretendent la tronul Ţării Româneşti), luptele Movileştilor . . . Restul mărturiilor prinde stăruitor, în raza sa, mersul negocierilor făţişe sau oculte cu imperialii, cu Sigismund şi Andrei Báthory, cu polonii, cu turcii şi chiar cu tătarii. Se mai strecoară, pe ici, pe colo, cîte un negustor (Tommaso Alberti) sau vreun turist (dacă poate fi numit astfel Joris van der Does, rîvnind cu patimă să vadă Constantinopolul şi reuşind să se strecoare în suita ambasadorului polon Golski şi în preajma ambasadorului englez Edward Barton); mai poposeşte cîte un mic grup de iezuiţi, alungaţi din Transilvania de cetele lui Moise Székely şi primiţi cu domnească ostentaţie de Ieremia Movilă (iezuitul Argento), dar ei constituie oarecum excepţii. Este o forfotă de soli şi de solii încoace şi încolo, de la comisarii imperiali veniţi la Tîrgovişte în 1598 pînă la solia ameţitoare a lui Zbaraski spre Poartă, trecînd, cu mare ifos, să ducă de nevoie confirmarea unei păci care îi umilea şi, aşadar, căutau şi ei să umilească pe alţii. Lumea necăjită apare şi ea, dar mai mult ca o implicaţie decît ca o prezenţă expresă. Jafurile şi omorurile bandelor dezlănţuite de mercenarii fără plată, de „haiducii liberi" gata să se ali ze cu duşmanii turci contra foştilor patroni, de secui înrăiţi de veşnicele hărţuieli în care se aflau şi ei angajaţi, se revarsă şi în Ţara Românească, venind din Transilvania unde dispăruse orice autoritate şi fiecare oraş trebuia să se apere pe seama sa.

Veacul al XVII-lea păşeşte crunt şi la noi, pe pămîntul ţării noastre. Şi pe măsură ce înaintează aruncă o lumină crudă asupra oamenilor şi a împrejurărilor. Oamenii sînt mărunţi, împrejurările sînt jalnice. O ceată de tătari, de cîteva sute de oameni, trece în Oltenia unde pradă şi robeşte în voie pe locuitori, iar cînd marele ban, Preda Buzescu, porneşte contra lor,

el este părăsit de mercenari care o iau la fugă, iar boierii sînt uciși sau robiți, și el însuși abia poate scăpa de o soartă asemănătoare, ascunzîndu-se în baltă. Și în alt moment, cînd domnul, Radu Șerban, spre a-i mai potoli pe mercenarii care se agitau cerîndu-și plata întîrziată, trimite la ei patru boieri ca să-i îndemne să mai aștepte, aceia îi ucid, și domnul tremură în fața lor. Iar banii împăratului pentru soldele restante, deși trimiși lui Radu Șerban, fuseseră opriți de Basta, sub motivul unor îndoieli asupra fidelității domnului. Este parcă o reeditare — dar cît de deformată și de parodică! — a unor momente de criză din vremea lui Mihai Viteazul. Și atunci, în 1597, trupa de mercenari plătită în principiu de imperiali, dar nesatisfăcută la timp, este gata să se rascoale și a și început să vocifereze, dar domnul face el rost de bani, pentru ca plătitorul imperial să-i poată plăti fără zăbavă, urmînd să i se restituie suma avansată. Iar mustermaisterul Lassota și plătitorul Hödl se potrivesc în păreri: primul găsind că dacă domnul are nevoie să mențină și mai departe acea trupă, nu are decît să o plătească din banii săi, iar celălalt, mergînd și mai departe cu ingeniozitatea, era de părere să nici să nu i se mai spună domnului de venirea banilor, atunci cînd vor sosi, spre a nu-i mai restitui de loc și a face economii împăratului! Cauza neplății putea să varieze. În 1597 banii erau ba opriți de Sigismund, ba neexpediați. Mai tîrziu, în 1600, s-a repetat același joc, de astă dată cu bună știință în urma hotărîrii arbitrare a lui Pezzen. Aceste asemănări evidente nu fac decît să accentueze mai hotărît deosebirea esențială dintre ce fusese și ce era acum. Chiar dacă unele gesturi seamănă, spiritul din care purced este altul. Și zbuciumul docilului Radu Șerban nu îl reînvie pe al lui Mihai Viteazul. Acest început de veac nu este aici decît sfîrșitul unei epoci care mai cunoscuse lupta și gloria. După această agonie va începe, poate, altceva. Pînă atunci cad măștile și se degradează caracterele. Trădări mai vechi se dau pe față. Fidelități din trecut se năruie și un ostaș încercat ca Gheorghe Rácz, pomenit și mai în urmă cu laudă pentru rolul său în campania de la Brașov (1603), se preface în tîlhar (măcar că această transformare *in extremis* nu este menționată în mărturiile din volumul nostru, destul de sărace în informații pentru acest moment).

Care este partea de noutate pe care o aduce volumul de față? Ea rezultă din adîncirea critică a mărturiilor, cercetarea lor convergentă, scoaterea în relief a unor momente sau puncte esențiale, integrarea mărturiilor în contextul istoric și urmărirea sincerității lor, căutînd a pătrunde intenția de la baza cuvîntului scris. Atenția a fost îndreptată cu tot dinadinsul asupra martorilor înșiși, cu rezultate uneori neașteptate. Au fost rectificate unele date nu fără importanță și analizate texte destul de enigmatice. În sfîrșit ne-am oprit și asupra oamenilor. Într-o privire generală au fost cuprinse, împreună, amîndouă volumele, III și IV, care reprezintă de fapt o unitate indivizibilă. Partea de noutate a fost subliniată de fiecare dată în

biografiile, observaţiile critice şi notele însoţind textele. Au fost atacate problemele enunţate mai sus la pagina XIX. La acestea se mai adaugă şi analiza actului iscălit de Mihai Viteazul şi Carlo Magno în februarie 1600 şi a „răspunsurilor“ lui Petru Armeanul.

Nimic mai sugestiv decît acest document atît de ciudat, cu amestecul său de adevăr şi de minciună, cu dubla sa origine şi dublul său caracter. Descifrarea lui deschide perspective noi de investigaţie pentru o cunoaştere mai adîncă a firii domnului în care se afirmă o dualitate dialectică ce nu provine din jocul unor influenţe contrare, ci din cuprinderea în aceeaşi clipă a celor două feţe ale unei probleme. Dacă asupra ţelului esenţial el nu avea nici o îndoială, în schimb alegerea între căile pentru a-l atinge îi umplea sufletul de un zbucium nesfîrşit.

Încheind acest volum se cuvine să mulţumim colegilor de la Institutul Nicolae Iorga pentru concursul lor amical de cîte ori am apelat la ei. Pe lîngă cei numiţi în volumele precedente am vrea să menţionăm în chip deosebit contribuţia lui Carol Vekov la cercetarea şi tălmăcirea bibliografiei maghiare folosite la întocmirea biografiei lui Toma Borsos precum şi aportul lui Constantin Rezachevici care ne-a dat textul şi nota introductivă a relaţiei anonime ita iene atribuite lui Cavriolo. Datorăm mulţumiri şi bibliotecii Institutului pentru înţelegerea cu care ne-a îngăduit să-i folosim din plin resursele în ciuda unor condiţii vitrege. Un gînd recunoscător tovarăşilor Răzvan Teodorescu şi Maria Muzicescu pentru ajutorul lor binevoitor, precum şi tovarăşei Corina Nicolescu ale cărei sugestii au fost de un mare folos la ilustrarea volumului.

Şi în sfîrşit o privire înapoi spre zilele cînd alături de noi lucrau şi colegii noştri dispăruţi, I. Totoiu şi P. P. Panaitescu.

MARIA HOLBAN

CARLO MAGNO

(cca 1560 — 1617)

*

Milanezul Carlo Magno, gentilom de curte (aulae familiaris, Hofdiener) al împăratului Rudolf al II-lea, a fost folosit de acesta în diferite misiuni în Transilvania. Este cunoscută solia sa la Mihai Viteazul în 1600. Dar primul său contact cu Transilvania este mai vechi. Încă din 1594, înainte de 1 septembrie, el este trimis la Sigismund Báthory îndată după așa-zisul „complot de la Cluj". Fusese ales, între altele, și pentru cunoașterea limbii și împrejurărilor din Transilvania. Misiunea sa era să-l „confirme pe principe în bunele sale hotărîri și să-i ofere și alte ajutoare, pe lîngă caii trimiși principelui în dar" (Hurmuzaki III_2 p. 48). În realitate nu era vorba de o misiune de paradă ci de trimiterea unui om de încredere, sfătuitor discret și priceput care să mențină moralul principelui lipsit temporar de prezența diriguitoare a lui Carrillo, aflat cu treburi importante la curtea de la Praga și înspăimîntat el însuși de baia de sînge poruncită de el și de perspectiva reacțiunii violente a Báthoreștilor sprijiniți de marele cancelar al Poloniei Ján Zamoyski (Vezi în *Călători*, III, relația lui Carrillo și cea a lui Busto). Totodată trebuia probabil să se informeze de situația din țară după lovitura de stat despre care existau știri puține, filtrate

cu iscusință de Carrillo. Dar la 15 septembrie Carrillo este îndreptat din nou spre Transilvania și probabil că odată cu sosirea lui are loc și plecarea lui Carlo Magno, care însă se îmbolnăvește pe drum și se oprește la Cașovia unde se mai află încă la 25 octombrie. O a doua misiune, tot de încurajare, i se încredințează în martie 1595. După succesele din Țara Românească contra tătarilor, Sigismund cerea urgent trimiterea de trupe imperiale care să țină piept unui eventual atac turcesc al forțelor din Ungaria și Austria venind asupra Transilvaniei. Misiunea lui Carlo Magno trebuia să constea în a-i recomanda principelui încredere și răbdare. Dar cum nu se făceau nici un fel de pregătiri concrete în sensul dorit, emisarul ales își tot amîna plecarea (*ibidem*, p. 87). Totuși el este la Alba Iulia în aprilie, cînd e menționat de Giovanni de'Marini Poli care i se plînge de faptul că nu i se dau pașapoartele necesare pentru a merge în Țara Românească. Venit cu asigurările cele mai categorice privind împlinirea condițiilor acordului, el găsește la Alba Iulia o atmosferă destul de tulbure. Sigismund cuprins din nou de panică, se socoate înșelat de Habsburgi, primește la el pe unul din ceaușii trimiși de sultan cu oferte strălucite și amenință să se învoiască cu Poarta dacă nu i se trimit îndată trupele făgăduite și mireasa așteptată. Totodată el cere să fie demis comandantul imperial din Ungaria superioară, Teuffenbach cu care luase legătură la începutul anului (Vezi *Călători*, III, relația lui Matyas Kis) și care rămăsese impresionat de neseriozitatea lui Sigismund. Teuffenbach mai era indezirabil și ca protestant. La 17 mai, a doua zi de sosirea nunțiului Visconti, Carlo Magno pornea iar la Praga ducînd vestea capturării și înlocuirii lui Aron precum și a încheierilor dietei: reinstalarea iezuiților în patru centre din țară, confirmarea execuțiilor și confiscărilor din anul precedent și includerea și a cardinalului Báthory în condamnarea Báthoreștilor, în sfîrșit obținerea unei contribuții bănești foarte însemnate de la nobili. La 30 mai aceste știri precum și cererile principelui erau cunoscute la Praga, înainte chiar de audiența lui Carlo Magno la împărat. La 6 iunie e trimis înapoi, dar curînd după plecare se oprește în drum, nu se știe pentru ce. El fusese desemnat ca să o însoțească pe arhiducesă pe drum. De la Cașovia urma să fie condusă de arhiducele Maximilian. Căsătoria are loc tocmai la 7 august la Alba Iulia.

Asistă la pornirea oastei ce se îndreaptă spre Țara Românească, avînd chiar un fel de însărcinare a organiza serviciul de poștă între tabăra creștină și curtea imperială (*Hurmuzaki* XII, 132, 154). Este de față la Brașov la făgăduiala solemnă făcută de Sigismund secuilor că le va restitui vechile lor privilegii, dacă vor veni la oaste contra turcilor (*ibidem*, 337). Stă pe lîngă Sigismund și trimite la Praga vești și buletine despre victoriile acestuia (186, 188). Difuzează peste tot apariția minunată a vulturului (Veress, *Documente*, V, 308) care s-a lăsat la picioarele principelui atunci cînd acesta a trecut munții în Țara Românească. Părți din buletinele sale împreună cu amplificările curierului ce le aduce (*Hurmuzaki*, 207) intră chiar în compunerea unor *avvisi*. Are o situație oarecum diferită de cea a celorlalți agenți imperiali, Giovanni de'Marini Poli, de pildă. El este un reprezentant permanent al împăratului la curtea lui Sigismund și este tratat ca atare. La ospățul din 5 decembrie 1595, este la loc de cinste alături de solii ducilor de Mantova și de Toscana și face pe tălmaciul între arhiducesă și aceștia, ea răspunzînd în limba germană la frazele lor înflorite în limba italiană. Curînd după aceea îl însoțește pe Sigismund la Praga, alături de nunțiul

Visconti și de sfetnicii mai de aproape ai principelui. Termenii în care i se adresează cancelarul Josica în iulie 1596, informîndu-l de operațiile cam neconvingătoare de la Timișoara, arată considerația de care se bucura. Curînd îl găsim interesîndu-se de aproape de o nouă inițiativă sprijinită de Mihai Viteazul. La 17 septembrie, Carlo Magno scrie din Alba Iulia secretarului ducelui de Mantova, Guido Avellana, dînd o serie de date care nu au fost utilizate de istoriografia românească ci doar de cea bulgară, în legătură cu apariția unui sol secret bulgar la Sigismund (Vezi scrisoarea din volumul de față precum și istoricul tratativelor cu bulgarii în *Călători*, III, biografia lui Paolo Giorgi). Nu știm exact în ce moment a fost dăruit de Sigismund cu mina de aur de la Ruda (în Zarand) împreună cu patru sate: Ruda, „Nyagra", Scroafa și Valea Lungă, pe care toate împreună le vinde în august 1599 lui Ștefan Bocskai, *circa trei ani după dobîndirea ei*, după ce mai întîi o vînduse negustorului curții Hans Rebenick fără însă ca acesta să fi plătit vreun ban, pînă la vînzarea aceasta din urmă. Motivul declarat al vînzării era faptul că obligațiile sale nu-i îngăduiau supravegherea personală absolut necesară unei exploatări miniere. Un argument hotărîtor pentru rezerva lui Rebenick a trebuit să decurgă din încurcăturile create de abdicarea și revenirea lui Sigismund Báthory în 1598 (anul vînzării dintîi) și încă unul și mai imperios, acela al instalării cardinalului Andrei Báthory ca principe al Transilvaniei. Cumpărătorul din urmă, unchiul lui Sigismund și dușmanul Báthoreștilor venise la Praga în fruntea unei solii a lui Sigismund pentru a încheia un nou act de cesiune a Transilvaniei în favoarea împăratului. Dar în timp ce se îndeplineau ultimele formalități, principele și-a rechemat brusc delegații și a cedat în grabă principatul cardinalului, chemat de el în taină. La aflarea acestui fapt, Bocskai s-a hotărît să rămînă la imperiali, întrucît el fusese principalul autor al uciderii lui Baltazar Báthory, fratele cardinalului, și a căutat să obțină o protecție specială pentru bunurile sale situate în comitatele exterioare ajunse în mîinile imperialilor. Moartea tragică a cardinalului i-a oferit lui Carlo Magno prilejul unor noi însărcinări. Împăratul s-a văzut obligat să trimită un emisar la papă spre a-i înfățișa dovezile concrete ale înțelegerii cardinalului cu turcii și cu polonii, în paguba creștinătății. A fost deci propus și desemnat pentru această misiune (13 noiembrie 1599) (vezi *Hurmuzaki* 111, p. 521). Dar foarte curînd (29 noiembrie) i s-a găsit un alt rost, anume acela de a merge la Mihai Viteazul să-i afle gîndurile cu privire la Transilvania și să-l dispună bine față de comisarii imperiali improvizați, David Ungnad și Mihai Székely, care aveau să vină și ei la Alba Iulia. Ulterior dintr-o scrisoare a lui Pezzen din 3 ianuarie 1600 ar rezulta că trebuia să raporteze despre predarea cetăților din Transilvania cît de urgent.

Din nou, ca pe vremea lui Sigismund, el pornea cu aceeași lozincă de „încredere și răbdare" și cu instrucțiuni destul de sumare avînd un rol pur informativ. Scrisorile sale credențiale au fost redactate în aceeași zi (6 decembrie, *Hurmuzaki* 111, 372) cu ordinul către cei doi comisari, cărora trebuia să le ducă instrucțiunile împăratului. De astă dată a fost expediat în grabă cu poșta chiar de a doua zi, la 7 decembrie. Dar cu tot zorul acesta el nu sosea la Alba Iulia decît la 22 ianuarie!! La 25 decembrie el ar fi trecut prin Cașovia, după o știre cam inexactă, întrucît se pretindea că venea cu bani (!) și cu soldați (!) (*ibidem* p. 614). S-ar părea că din această informație nu poate fi reținută decît data, căci el nu venea cu bani, aceasta era treaba lui Petru Armeanul, ci cu vorbe bune. Aflase

pe drum de un dar împărătesc pe care ar avea să-l ducă domnului, dar care rămînea nevăzut. Nici la capătul drumului, la Satu Mare unde comanda Székely și unde spera să fi sosit curierii cu darul, speranțele sale nu s-au materializat. Situația se agrava foarte mult datorită faptului că nici banii pentru plata soldaților promiși lui Petru Armeanul nu îl așteptau la Satu Mare. Și acum urma ca amîndoi să apară cu mîinile goale înaintea domnului după ce Petru se grăbise să anunțe printr-un curier expres de la Viena că ei vin cu banii și cu darul împăratului constînd dintr-un colan de aur de 12000 de ducați după spusa lui Petru, sau de 25 000 după a curierului imperial Gaspar Mallikh. La Satu Mare în fața celor doi comisari atît de diferiți, Mihai Székely și David Ungnad, Armeanul „urla, plîngea și se văeta: Vai mie, vai mie, vai mie!" alergînd încoace și încolo, convins că își va pierde capul (*ibidem*, p. 583, scrisoarea lui Ungnad din 4 ianuarie 1600). Chiar de a doua zi avea de gînd să plece la Viena, ba chiar la Pilsen, la împărat, pentru a cere banii făgăduiți. Cutremurat de această situație, Carlo Magno se teme la rîndul său de un afront, de o întemnițare, poate și mai rău. De aceea a hotărît să mai aștepte. Nu cunoaștem scrisoarea sa către împărat din 28 decembrie în care explică motivul opririi sale, ci numai cea din 15 ianuarie, scrisă în ajunul pornirii sale la drum sub apăsarea unei mari temeri. Impresionat de spaima lui Petru Armeanul și de torentul nesecat de acuzații aduse de acesta solilor oficiali ai domnului, banul Mihalcea și vistierul Stoica, trimisul imperial adoptă un ton pesimist. Lucrurile se arată altfel de cum le-a crezut la început... În concluzie, roagă pe împărat *să mai rețină pe solii domnului pînă la reîntoarcerea sa cu bine din Transilvania* (!), idee inspirată fără îndoială de Petru Armeanul. El va pleca totuși, cu toate riscurile (!) spre a afla gîndurile domnului. Pentru a mai reduce din primejdiile drumului, va pleca peste două zile, o dată cu Petru Armeanul. Acesta renunțînd a mai merge la Viena, a încercat cu recomandarea comisarilor să obțină măcar 30 000 de taleri de la Lassota, mustermaisterul de la Cașovia, asupra banilor făgăduiți. Și acestuia i-a povestit că solii domnului denaturează cererile sale și că îl împing să păstreze pentru sine Transilvania... etc... Pînă în cele din urmă, versiunea lui Petru a ajuns pînă la împărat, în primul raport al lui Ungnad. Amănunt sugestiv: cînd marele doctor Pezzen a aflat de această intervenție a comisarilor în sprijinul încercării Armeanului la Cașovia, a fost foarte acru și nemulțumit de faptul că ei s-au amestecat în această chestiune *care nu îi privea!* De altminteri, într-o convorbire a lui Pezzen cu nunțiul Spinelli la Praga, Pezzen a afirmat că banii pentru plata soldaților lui Mihai, 100 000 de taleri și mai bine, s-ar afla la Cașovia, dar că plata lor a fost suspendată deocamdată pentru a exercita în felul acesta o presiune asupra domnului, prea independent față de împărat. Dar trebuie adăugat că și atunci cînd comisarii s-au amestecat într-o chestiune care îi privea direct, anume obținerea unor sume mai modeste pentru acoperirea cheltuielilor lor de drum pînă la Alba Iulia, cu numărul minim de carete cerut de prestigiul împăratului, rezultatul a fost tot atît de negativ. La Satu Mare Carlo află de la Petru Armeanul veștile comunicate de căpitanul cetății Chioar. A fost descoperită o uneltire a cancelarului Naprágy și a lui Gaspar Kornis în favoarea lui Sigismund, și domnul la mînie, era gata să-i taie pe amîndoi sfetnicii săi, dar este dispus să aștepte sosirea lui Carlo Magno. Cam tot atunci, din

Alba Iulia unde îl aștepta cu mare zor, Giovanni de'Marini Poli îi denunță uneltirile lui Bocskai („Barchai"!) și prea desele lui întîlniri cu Naprágy. Acest Bocskai apucase toate bunurile lui Josica și ale lui Sigismund, fiind acum foarte bogat. Uneltirile pomenite sînt desigur în legătură cu arestarea recentă a unui agent important al lui Sigismund Báthory, P. Huszar.

Aceasta era situația la Alba Iulia în preajma sosirii lui Carlo Magno, precedat de știrea că aduce domnului darul împărătesc, răspîndită ca sigură de curierul imperial Mallikh, ceva mai înainte, și deci din punct de vedere politic, infirmarea ei de fapt, odată cu sosirea și a lui Petru Armeanul, fără bani, după ce la porunca împăratului vestise pe Mihai printr-un expres că va aduce 100 000 de taleri pentru plata ostașilor, putea fi interpretată într-un mod defavorabil, într-un moment cînd partizanii lui Sigismund se mișcau și cînd domnul ar fi avut nevoie de sprijinul absolut al partidei adverse. Aceasta însă se arăta dispusă să asculte toate șoaptele și insinuările pornite din jurul generalului Basta, instalat în castelul de la Șimleu (Somlyo) de unde fugise Ștefan Báthory, fratele cardinalului.

Plecat cu teamă din Satu Mare, unde mulțumită lamentațiilor lui Petru Armeanul se lăsase o atmosferă grea, creată și de lipsa prelungită a lui Darahi, trimis mai înainte la domn și reținut de acesta, fără a mai da semn de viață, dînd naștere la bănuielile cele mai sinistre pentru el, Carlo Magno sosește în sfîrșit la Alba Iulia la 23 decembrie, mai bine de două săptămîni după pornirea sa cu atîta zor, la porunca miniștrilor împăratului. Șederea sa la Alba Iulia a durat pînă la 13 februarie în care timp a reușit să însenineze atmosfera. Este însă sugestiv faptul că de la început, este luat în primire și manevrat de Giva, care redactează împreună cu el darea de seamă a audienței la domn. Probabil că Giva a fost chemat să facă pe tălmaciul cu prilejul acelei audiențe a lui Magno. Dealtminteri el își va continua acest rol și după venirea comisarilor, pînă la plecarea sa prin mijlocul lui martie. Deocamdată el se luase bine cu mitropolitul de Tîrnovo, Dionisie Rally, instalat de Mihai la Alba Iulia, unde înțelegea să exercite ca duhovnic al domnului o acțiune determinantă asupra lui, prin îndemnuri, presiuni morale și chiar amenințări cu blestemul cerului. Urmînd sfatul lui Giva, Carlo Magno se adresează mitropolitului care se oferă să-l cheme în dimineața zilei cînd domnul va face plata cazacilor. Cum a decurs întrevederea cu domnul în prezența acelui prelat, se poate vedea din raportul lui Carlo Magno, destul de confuz pe alocuri, publicat cu data greșită de 2 ianuarie (acceptată de toți istoricii) și care nu poate fi anterioară celei de 31 ianuarie, a scrisorii lui Magno către Pezzen, de care va fi vorba îndată. În audiența secretă de la 25 ianuarie, rolul lui Magno fusese dublu: ascultase protestul domnului indignat de afrontul ce i se făcea și dînd chiar a înțelege că și-ar putea afla un rost și fără împărat, și îi adusese la cunoștință o scrisoare a lui Pezzen către Ungnad privind declarațiile extravagante ale solilor oficiali ai domnului, ce afirmau că el ar avea de gînd să rămînă *posesor, guvernator și patron al Transilvaniei* (p. 648), la care domnul a afirmat din nou că a ocupat Transilvania în numele împăratului. Raportul însuși era o expunere a punctului de vedere al domnului, care a și cerut să-i fie citit spre a nu i se denatura cuvintele. Atmosfera mai încărcată la început, s-a potolit și totul a decurs cu cordialitate, dar numai ca o luare de contact, fără a se trece mai departe. În audiența memorabilă din jurul lui 31 ianuarie se asistă la o soluționare, de fapt iluzorie, a

neconcordanței dintre vederile domnului cu ale împăratului. Calea pe care s-a ajuns aici este arătată de Magno în scrisoarea sa către Pezzen, cu data de 31 ianuarie, în care înșiră inconvenientele netrimiterii darului și a banilor, care l-au silit să se oprească de nevoie la Satu Mare, zăbovindu-și deci sosirea în Transilvania, unde ar fi fost necesară prezența sa — ca și a comisarilor dealtminteri, chiar cu două luni mai înainte — întrucît domnul este rău sfătuit neavînd în jurul său oameni chibzuiți *(di maturo consilio)*. Invocînd mărturia lui Giva, el se laudă cu rezultatele obținute de la venirea sa. „Cunoscîndu-i dispoziția *(il humore suo)* am socotit cu cale să mă depărtez puțin în ce privește pe acel voievod, de instrucțiunile date de Domnia voastră ilustrisimă în numele maiestății sale: l-am îmbunat cu gîndul că maiestatea sa îl va cinsti cu titlul de principe al Imperiului și îl va răsplăti potrivit cu meritele sale *in qualche parte sotto Sua Maestà et dove a lui meglio parera* și îi va obține de la sanctitatea sa și de la regele Spaniei ajutoare asemenea acelora care au fost acordate lui Sigismund Báthory. Asta este tot ce i-am oferit și nu cred să fie foarte departe de voința maiestății sale cezaree . . ." De fapt, aceste condiții sînt cele menționate de domn în scena memorabilă descrisă de Magno în raportul său către împărat. Ca Szuhay și Istvánffy în 1598, el crede în Mihai și ar fi dorit ca sfetnicii împăratului să nu scape *cosi gran fortuna e valore di questo Waivoda*. Dar tot ca și ei, el se gîndește la o încercare valabilă deocamdată un an de zile, în care i s-ar pune la dispoziție mijloacele necesare pentru a duce lupta cu turcii, care ar costa de zece ori mai puțin decît o campanie cu trupele proprii ale împăratului, greoaie și plătite cu solde mari. [Despre stăpînirea Transilvaniei nu a mai vorbit, întrucît domnul afirmase în audiența de la 25 ianuarie că a ocupat-o în numele împăratului . . .] Urma ca domnul să trimită, odată cu curierul lui Magno ce ducea raportul urgent al acestuia la împărat, un curier propriu, dar mai apoi a hotărît să trimită un om al său care să-l însoțească pe Magno și să ducă solilor oficiali, Stoica și Mihalcea, textul celor hotărîte împreună (*Hurmuzaki*, XII, p. 656). Ce îl interesa în primul rînd pe Magno era crearea unui climat de încredere și cordialitate, și acest lucru l-a realizat din plin. Ca în 1598 la Tîrgoviște, domnul își deschide sufletul și îi destăinuiește abilitățile pe care le încearcă, tratînd cu turcii și polonii spre a-i amăgi, gîndurile sale cu privire la sprijinirea pretențiilor arhiducelui Maximilian la tronul Poloniei, descoperirea recentă că pretinsul sol al Poloniei era un spion venit să stabilească legături cu cazacii din slujba sa, care însă i-au adus domnului scrisorile trimise lor de acest sol etc . . . (*Hurmuzaki*, XII, p. 664). Foarte mulțumit de rezultatul obținut, Magno îi scrie secretarului Barvitius să-i înfățișeze împăratului raportul său cît mai curînd. Regretă că nu au apărut încă nici comisarii, nici banii și nici darul pentru domn. Acesta ar vrea să-l mai țină la el zicînd că are nevoie de oameni cu experiență pe lîngă sine și dorește mult să vină domnul Pezzen. „Mîine sînt poftit de voievod la prînz și apoi ne vom duce la vreo leghe de aici să trecem în revistă 2 000 de cazaci, cu prilejul distribuirii soldei lor — lucru care îmi străpunge inima și numai pentru că acei 30 000 de taleri nu au sosit încă. Mi-a încredințat portretul său „intiero" (adică înfățișîndu-l în întregime) împreună cu scumpul său fiu și dacă acel blestemat dar (el folosește eufemismul „benedetto") ar fi sosit, totul s-ar fi petrecut spre mulțumirea sa și a împăratului. Și <chiar> trimițîndu-l <acum> nu ar mai aduce atîta mulțumire ca mai înainte".

La 4 februarie el anunţă şi comisarilor rezultatul fericit obţinut de el şi exclamă: *et giuro a Dio che in Corte non sanno abraciar la gran fortuna di questo Waivoda*... dar va trebui să fie lăsate deoparte orice umbră şi bănuială şi să nu se dea crezare „*a male lingue*". În sfîrşit, la 10 februarie apar şi aceştia la Alba Iulia, salutaţi la Aiud de Carlo Magno şi Giva. Încă de acum, Ungnad se arată dispus să nu împărtăşească optimismul şi încrederea lui Magno. Acesta nu pare însă să-i fi comunicat nimic din negocierile sale. Şi nici paternitatea ideii de a trimite la împărat pe consilierii bănuiţi de manevre subversive, ca Naprágy, Kornis, Bodoni, folosind prilejul dietei ungare de la Pojon (Pressburg — Bratislava) pentru ca suveranul să-i aibă în mînă şi să hotărască asupra soartei lor. Ungnad aflînd doar de intenţia trimiterii lor, fără a înţelege gîndul ascuns stînd la baza acestei măsuri, declară că ea va trebui discutată cu Mihai. În raportul comisarilor despre primirea lor la Alba Iulia ei vorbesc pe larg de favoarea şi încrederea de care se bucură Carlo Magno la domn pe care îl cunoştea de 6 ani din Ţara Românească [în realitate din 1595] şi care vorbeşte cu el *familiarissime* şi domnul îl cheamă la el în particular şi nu are nici o taină faţă de el. Raportul scris de Ungnad trădează şi o notă de invidie. El observă că dacă domnul i-a încredinţat lui Magno unele chestiuni, de o mare însemnătate, pe care să le comunice în taină împăratului, se cuvine ca ele să le fie comunicate şi lor spre a fi informaţi în interesul misiunii lor. În schimb, colegul lui Ungnad, Mihai Székely îl lăudă pe Magno în repetate rînduri. Comisarii aduceau cu ei cei 30 000 de taleri, ce aveau să fie plătiţi chiar a doua zi. Dar li se aminteşte că suma ce trebuia plătită era de 100 000 de taleri şi că scadenţa pentru altă 100 000 se apropie. Ei sînt salutaţi de Petru Armeanul *care se bucură iar de favoarea domnului* şi este desemnat ca un fel de gazdă care să le poarte de grijă. Domnul a hotărît să-i trimită pe acei sfetnici unguri, împreună cu Sibrik spre împărat, încredinţîndu-i lui Giva. Audienţa secretă a comisarilor are loc în prezenţa lui Giva şi a lui Petru Armeanul, amîndoi fiind chemaţi drept tălmaci. Despre Petru, spune Ungnad, că de cînd a scăpat de primejdie şi a ocupat locul defunctului Gergel (zis şi Grigoriţă) Balog, umblă cu viclenii rele şi neaşteptate la adresa comisarilor (recte Ungnad). Aceştia îşi zăboviseră plecarea aşteptînd zadarnic să le vină instrucţiuni. Acum în lipsa acestora, nu prea aveau ce discuta în audienţa secretă. Ungnad însă — sub influenţa poate a celor auzite de la Malaspina în convorbirea avută şi cu Basta la Şimleu la plecarea prelatului din Transilvania — (vezi relaţia lui Malaspina) a căutat cu tot dinadinsul să provoace pe domn ca să declare cum înţelege acesta ca să fie regimul Transilvaniei. Mihai a avut mai întîi aerul că nu înţelege bine întrebarea. A fost un duel foarte strîns de trei ore. În cele din urmă, domnul a izbucnit în aceste cuvinte tălmăcite de Giva, că el vrea să fie cîrmuitor („Gubernator") în această ţară, el a fost aşezat în acest scaun „nah Euer Majestät" [adică în chip de Statthalter] şi comisarii i-au fost daţi drept sfetnici şi cum domnul Carlo Magno a sugerat („furgebracht" = vorgebracht) chiar acest punct şi l-a comunicat şi afară, şi domnul s-a şi explicat cu el, şi cum domnul Pezzen, precum şi solii români se află probabil la dieta (ungară), va trebui aşteptat răspunsul împăratului... Atunci comisarii (= Ungnad) l-au întrebat în faţa domnului dacă el a sugerat acel punct, şi ce răspuns a primit de la voievod, şi el a tăgăduit faptul, zicînd că nu a vorbit nimic despre aceasta şi nu duce nici un răspuns în această privinţă de la voievod afară din ţară, <răspuns> ce a

pus să fie tălmăcit clar și precis *(lauter und rund)*. Comisarii au adus vorba că ei au instrucțiunile lor și Carlo Magno le are pe ale sale etc., iar domnul a cerut să i se înfățișeze acel punct în limba maghiară ca să pună el să fie tradus apoi pe românește și să mai mediteze asupra lui. Ungnad are grijă să sublinieze că ei s-au mirat ca domnul să se refere la Carlo Magno și acesta să-l desmintă... și el mai adaugă că au fost foarte mulțumiți ca el [Carlo] să fi fost prezent la acea audiență, pentru că a auzit cum voievodul nu vrea să se declare întru totul de acord cu ce i-a sugerat el lui Carlo Magno, și acesta a trimis afară <veste> la maiestatea sa, și pentru care domnul Carlo s-a bucurat atîta și a și scris <la lumea> din afară „dar eu, Ungnad m-am îndoit tot timpul de acesta și mă îndoiesc tot mai mult".

Chestiunea aceasta continuă să-l preocupe pe Ungnad. În diferite rînduri, el readuce vorba despre acele propuneri duse cu sine de Carlo Magno. De altminteri, ele interesau în egală măsură și pe vistierul Stoica, unul din cei doi soli oficiali ai domnului. Acesta se reîntoarce în ziua de 15 februarie, precedat de curierul imperial Gaspar Malikh cu răspunsul împăratului din 3 februarie la cererile domnului expuse de solii săi Mihalcea și Stoica. Ei fuseseră reținuți pe drum trei zile pentru a sosi după el. Propunerile încredințate lui Magno nu avuseseră timpul să sosească, fiind redactate la Alba Iulia la 5 februarie, două zile după slobozirea solilor de către împărat. Așadar, nu mai aveau un interes actual. Cu atît mai mult cu cît domnul, după o izbucnire violentă în fața comisarilor într-o audiență calificată de Mihai Székely drept „eine brusko Audienz" în ziua de 17 februarie (p. 716) a declarat că a fost amăgit de emisari neautorizați care au venit cu vorbe goale, Giovanni de'Marini Poli, Carlo Magno și comisarii (p. 724). Acum nu mai vrea să discute decît doar cu doctorul Pezzen, care însă nu se grăbea să pună capăt unei situații intolerabile. Domnul era nespus de mîniat pentru cele ce ar fi spus Magno arhiducelui Maximilian. (Se referă probabil, la asigurarea că domnul i-ar ceda Transilvania, ajunsă îndată și la cunoștința lui Pezzen.) Trei zile după aceea, Mihai Székely care se silise să potolească mînia domnului, scrie împăratului și secretarului Barvitius pentru a denunța procedeele folosite contra lui Mihai: oprirea darului și a banilor, slobozirea solilor înainte de sosirea lui Carlo Magno cu propunerile din urmă, mijloace care nu reușesc decît să jignească mîndria domnului. Cesiunea s-ar fi putut obține la început de tot, dar în alt fel. Tot acum (20 februarie) îi scrie și lui Carlo Magno să solicite împlinirea celor necesare (trimiterea banilor, a darului) și încheie astfel: „Aș scrie mai multe, dar nu mi-e îngăduit. Domnia ta știi că am vorbit adesea împreună. Ciudată *(seltsam)* a fost situația atunci, acum este încă și mai ciudată".

La 7 martie îi scrie din nou să zorească cum va ști și va putea trimiterea darului. El este ca un om ce vede că arde casa și nimeni nu face nimic ca s-o salveze. Era așteptată solia turcească și exista temerea că domnul va încheia pacea cu turcii. Dar o primejdie și mai imediată se preciza. Din Moldova, Sigismund Báthory își trimitea agenții și scrisorile în Transilvania și își aduna oști, în vreme ce mercenarii lui Mihai, neplătiți, erau gata de răscoală sau de a trece la inamic. În timpul acesta, Ungnad mărunt, veninos și tipicar își urmărea mai departe ancheta asupra propunerilor lui Carlo Magno pentru a demonstra o dată mai mult că el singur văzuse limpede încotro se mergea, încă din anul trecut, în ciuda

declaraţiilor lui Radibrat, Giva, Magno şi alţii. De astă dată, ferindu-se de colegul său Székely şi inventînd un pretext, se duce la mitropolitul de Tîrnovo pentru că auzise că acesta ar fi văzut conceptul italian al textului român pe care îl scosese la lumină vistierul Stoica şi îl tălmăcise în limba slavonă.

Dar necunoscînd textul românesc, Ungnad îi atribuie lui Stoica nişte denaturări în mod cu totul gratuit. Ar fi fost interesant de ştiut pe ce se bizuia pentru a afirma că în textul iniţial ar fi fost vorba de altceva, întrucît el nu ştiuse nimic despre conţinutul acestuia pe care Magno se ferise să i-l comunice. Rămîne o întrebare: Ştim că Magno nu avea calitate să trateze cu domnul. Atunci care a fost obiectul misiunii sale? Pe de o parte rolul său trebuia să fie informativ pe de alta avea să fie acela al unui agent de legătură. În sfîrşit în atmosfera explozivă datorată duşmăniei cu Basta, trebuia să îndemne la răbdare pînă la venirea celor doi comisari improvizaţi care cu toată zăbava lor sfîrşesc prin a sosi la 10 februarie. Deci misiunea sa era pe cît de iluzorie pe atît de efemeră. Analiza contribuţiei sale la textul „Ce au adus Carlo Mango" scoate la lumină iniţiativa lui de a propune o soluţie minoră pe care o credea posibilă. În cursul şederii sale a vrut să se afirme şi prin aplicarea unora din punctele enunţate de el în textul curios analizat de noi (vezi *Observaţii critice)* şi anume cele privind pedepsirea vrăjmaşilor împăratului (şi ai domnului). Acest capitol îi oferea baza unor pertractări cordiale cu domnul care să dovedească şi zelul său faţă de împărat şi bunăvoinţa sa faţă de acesta. Aici găseşte soluţia ce i se pare atît de satisfăcătoare: suprimarea pe tăcute a persoanelor indicate de el. Formulă diferită de cea recomandată de Consiliul de la Viena, care cerea ca ei să fie judecaţi. El desemnează pentru început pe Ieronim Zlatarić (care trădase pe împărat, şi pe Mihai) şi pe nepotul cardinalului, Ioan Iffiu, şi observă cu optimism: „Şi după aceştia treptat, treptat va urma şi restul!" Cinci zile după aceea el e sigur (dar greşeşte) că lucrul s-a şi întîmplat cu cei doi şi anunţă cu satisfacţie „Vor urma Imre Deak şi alţii pe care i-am şi însemnat în scris". (Este probabil unul şi acelaşi cu Imre Gellen de pe lista de la Viena.) În aceeaşi ordine de idei el propune un mod cît se poate de simplu şi elegant de a lichida pe acei membri ai Consiliului Transilvaniei bănuiţi a fi în legătură cu Sigismund Báthory. Domnul să-i trimită ca soli la dieta ungară de la Pojon (Bratislava) şi acolo va şti împăratul ce să facă cu ei. Dar în preajma pornirii lor într-acolo sub paza lui Giva, fostul sol, vistierul Stoica i-a oprit, arătînd că o dată acolo ei ar putea deveni nespus de primejdioşi. Este vrednic de semnalat că domnul punea totuşi o vorbă bună pentru Gaspar Kornis, şi chiar pentru Ştefan Csaki. În sfîrşit Magno considera ca o ofensă adusă împăratului faptul că domnul a primit în slujba sa şi l-a făcut căpitan al Şiriei pe Ioan Zelestey, probabil român, cu 500 de călăreţi venind din teritoriul supus împăratului. Foarte curînd vom afla numele acestuia asociat în mod sinistru cu acel al lui Carlo Magno. După uciderea lui Mihai, acelaşi căpitan Zelestey va fi executat ca vinovat de jefuirea lui Magno care, plecînd din Alba Iulia la 13 februarie se abătuse pe la Bocskai căruia îi ceruse pentru împărat orologiul dăruit odinioară de acesta lui Sigismund. Trecînd spre Praga, în Moravia, Magno a fost jefuit furîndu-i-se orologiul. Acum a fost găsit un ţap ispăşitor care plătea poate în felul acesta gestul său de a veni în slujba domnului.

Magno mai reapare sporadic cu prilejul unor informaţii răzleţe. El este procuratorul lui Mihai Viteazul pentru castelul Khinsburg. După uciderea domnului el merge să ducă la curte lucrurile de preţ ale domnului. Dar inventarul nu este întocmit de el decît 16 ani după aceea, cînd fiul lui Mihai se mai zbătea să adune cîte ceva din rămăşiţele bunurilor tatălui său. În 1604 cînd Nicolae Pătraşcu se plînge că a fost jefuit în Transilvania de ostaşii germani neplătiţi de împărat şi constituiţi în bandă, el este îndreptat spre Carlo Magno care poate cu acest prilej îl va fi îndemnat şi pe el să aibă încredere şi răbdare. El reapare din cînd în cînd în documente în legătură cu obligaţiile sale mai mult teoretice de fost procurator al lui Mihai Viteazul. Moare în 1617.

SCRISOARE CĂTRE GUIDO AVELLANA[1] p. 74

1596, septembrie 17, Alba Iulia

. . .Principele[2] a pus să se adune și să se țină consiliul în care a luat hotărîrea să meargă el însuși cu 18 000 de combatanți socotind și „R . . .iți" (?) dintre cei mai buni și cea mai mare parte a archebuzierilor care pornesc azi în direcția taberei maiestății sale spre a se uni <cu cei de acolo> apucînd drumul Oradiei, cu speranța de a se regăsi peste zece zile și ducînd cu sine șase tunuri de asediu și patruzeci de tunuri de cîmp[3]. L-a lăsat pe domnul Bocskay ca guvernator // al țării, ca să facă pază bună p. 75

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Vinc. Makusev, în *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum*, cuprins în „Glasnik srpskog ucenog Drustva...", seria II, vol. V, Belgrad, 1883, pp. 74—77. Adresantul era secretarul ducelui de Mantova.

[2] Sigismund Báthory, principele Transilvaniei. Scrisoarea apare fără partea inițială, omisă de editor.

[3] *Sei pezzi da batteria et quaranta da campagna.*

la hotare pentru ca să poată să reziste la incursiunile tătarilor sau la altceva ce s-ar putea ivi.

Principele are din oastea sa vreo 3 000 de combatanţi pe lîngă voievodul Ţării Româneşti şi acelaşi voievod are 8 000 şi se află în campanie[4] pentru a ţine piept la năvala tătarilor, căci se aude că polonii i-ar fi lăsat să treacă şi se spune că ar fi şi trecut Nistrul. Împotriva acestora el este hotărît să-şi încerce norocul. Pînă acuma bunul voievod a ştiut în fel şi chip să ducă cu vorba pe sultan şi pe dregătorii acestuia, în aşa fel că în anul acesta va putea să rămînă liniştit din partea lor, şi abia acuma s-a descoperit că o parte din asprii[5] trimişi de acest voievod la Poartă pentru a o îmbuna[6] sînt falşi, încît sultanul a rămas bine păcălit de el. Aici se află în taină un om[7] trimis de întreaga Bulgarie, care dă de ştire principelui că vor să se ridice împotriva turcilor, numai doar să fie ajutaţi de principe cu 2—3 000 de soldaţi care să ia conducerea oamenilor din acea ţară, care se şi află adunaţi prin păduri în număr de 30 000 cu armele lor pe care le-au ţinut îngropate în pămînt. Voievodul depune mare stăruinţă pe lîngă monseniorul[8] nunţiu ca să binevoiască să favorizeze pe lîngă principe această intenţie bună a lor faţă de creştinătate. Şi aşadar ieri am fost şi eu împreună cu principele şi cu sfetnicii, şi atîta ne-am străduit, încît el [nunţiul] s-a hotărît să trimită înapoi pe solul acestora împreună cu Paolo Giorgi din Ragusa, foarte cunoscător al acelor părţi[9], la domnul Mihail Voievodul, pentru ca să fie năimiţi acolo cei

p. 76 400 de călăreţi albanezi care se află acolo, // veniţi pe rînd la voievod, spre a trece şi ei de cealaltă parte a Dunării, cu ajutorul pe care l-ar primi. Aşadar dacă s-a ajuns la această consfătuire, monseniorul nunţiu a fost nevoit să promită banii pentru a se strînge acea oaste, şi ieri au plecat. Sperăm întru domnul nostru ceresc, să auzim în curînd că lucrul progresează bine şi va trebui să fie de un ajutor, nu mic, pentru maiestatea sa şi de o mare tulburare pentru inamic, căci ei se gîndesc să devasteze pînă la Adrianopol ... etc.

Din Moldova nu avem încă o ştire sigură despre trecerea tătarilor. La hotarul[10] acela se află totuşi domnul Pancratiu Sennyei[11] cu 5 000 de oameni

---

[4] *Qual si trova in campagna,* adică în stare de alertă.

[5] *Asperini.*

[6] *Per acquistarla.*

[7] Este Teodor Ballina. Pentru misiunea lui şi amestecul lui Paolo Giorgi, vezi *Călători,* III, pp. 380—383.

[8] Alfonso Visconti. Vezi biografia sa *(ibidem).* Pentru insinuările pe care i le aduce ulterior Paolo Giorgi, vezi biografia acestuia şi *Observaţii critice (ibidem).*

[9] *Molto pratico di quelle parti.*

[10] La hotarul Transilvaniei spre Moldova.

[11] Era dintre nobilii catolici. Şi în 1595 fusese însărcinat cu paza hotarului Transilvaniei dinspre Moldova, în momentul instalării lui Ieremia Movilă, de către Zamoyski, în locul lui Ştefan Răzvan.

de pază din partea acestor state, şi cum monseniorul nunţiu[12] a trimis pe un servitor al său cu poşta la Ieremia voievodul Moldovei, la înapoierea sa se va afla care e adevărul cu venirea tătarilor.

Aici se află un gentilom trimis de cancelarul[13] Poloniei pentru unele neînţelegeri privind datoriile surorii[14] principelui, care a fost măritată cu acest cancelar, şi bănuiesc că sub acest pretext, să nu fi venit mai degrabă pentru a spiona ce anume se tratează în taină în aceste chestiuni privind războiul ... etc.

Principele, de patru zile încoace este încercat de friguri care s-au declarat „in doppia terzana"[15] însă medicii speră că ele vor înceta şi că el se va face bine în curînd ... [Urmează formula de încheiere, data şi subscripţia].

---

[12] Pentru corespondenţa sa cu Ieremia, vezi *ibidem*, p. 462.

[13] Jan Zamoyski.

[14] Griselidis.

[15] *Febbra terzana* este cea care revine a treia zi, adică apare o zi da, o zi ba. Probabil că în forma dublă se repetă de două ori în aceeaşi zi.

[SCRISOARE CĂTRE COMISARI][16]

1600, ianuarie 24, Alba Iulia

p. 646 Am ajuns aici ieri dimineața spre miezul zilei și aș fi putut ajunge în seara dinainte, însă voievodul a trimis să mă întîmpine cu rugămintea să întîrziu pînă a doua zi, cînd am fost primit de către cei de la curtea sa și de către comandanții cazacilor și escortat de un număr de 200 de călăreți pînă la locul meu de găzduire în casa domnului Bocskai[17]. Știind că Signor Marini v-a informat amănunțit despre mersul lucrurilor de

[16] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, p. 646.

[17] Carlo Magno îl cunoștea bine din vremea șederii sale la curtea lui Sigismund (1595—1598). Apoi foarte recent îl întîlnise la curtea împăratului unde Bocskai venise în fruntea unei delegații a lui Sigismund să trateze condițiile unei noi cesiuni a Transilvaniei. În sfîrșit, în august 1599, Carlo Magno îi vînduse mina sa de aur de la Ruda, primită în dar de la Sigismund. Acum situația devenise însă foarte gingașă, din cauza descoperirii uneltirilor lui Bocskai pentru readucerea fostului principe (vezi notița introductivă).

aici ... voi spune doar că Mihai Kathonai[18] a avut sfîrşitul pe care îl merita şi bănuiesc că pe tăcute s-a întîmplat la fel cu Kornis[19] *e forse altro apresso* căci nu se poate auzi nici o ştire despre locul unde s-ar afla ... şi mi se spune că voievodul ar face acelaşi lucru cu Naprágy[20] dacă nu ar avea consideraţie pentru haina lui preoţească. Dar îi voi arăta eu cum va putea face ca el să ajungă în mîinile maiestăţii sale şi cu prilejul Dietei din Pojon[21] va putea fi atras în capcană ...

Am venit chiar acum de la audienţa care a fost foarte mulţumitoare *(grata)* şi mi s-a arătat foarte multă bunăvoinţă. Şi cum nu a fost vorba decît de salutări şi complimente, cred că azi sau mîine voi obţine o audienţă particulară.

[Să vină comisarii cît mai iute, căci sînt aşteptaţi şi doriţi şi lucrurile se vor rezolva mai bine decît se crede ... etc.]

[RAPORT COMUN CĂTRE ÎMPĂRAT AL LUI CARLO MAGNO ŞI GIOVANNI DE' MARINI POLI][22]

1600, ianuarie 24, Alba Iulia

... Cu toată supunerea şi credinţa facem cunoscut maiestăţii voastre că în ziua de 23 a lunii de faţă, a sosit aici Carlo Magno şi a fost primit de ilustrisimul voievod cu mare cinste ... la un sfert de leghe <de oraş> şi în ziua de 24 s-a ţinut audienţa publică şi în ziua de 25 cea secretă, care a ţinut trei ore, în care Carlo Magno a expus cele poruncite de maiestatea sa. p. 648

Răspunsul ilustrisimului voievod a fost că nu poate să ia o hotărîre deocamdată, pînă nu va fi fost informat de către solii săi, trimişi la maiestatea voastră, de felul în care vor fi fost ascultaţi şi sloboziţi de către maiestatea voastră, şi s-a plîns mult de maiestatea voastră că a arătat atîta neîncredere în el, reţinîndu-i restul de bani împreună cu darul pe care avusese

[18] Fostul jude al Clujului care îl primise pe Sigismund la reîntoarcerea lui aventuroasă în Transilvania (1598). Acest Kathonai a fost găsit ucis pe cîmp, de către ţăranii pe care îi asuprea. Îndată au circulat mii de zvonuri că domnul ar fi pus să-i taie beregata, lăsîndu-l să moară şi oprind chiar cu străşnicie să-i fie ridicat cadavrul. Într-o altă versiune, tot atît de fantezistă, domnul l-ar fi ucis chiar el, cu o lovitură de pumn (!).

[19] Gaspar Kornis de Rusca senator, fost căpitan al Hustului. După înfrîngerea cardinalului s-a raliat lui Mihai Viteazul, dar foarte curînd va trece la Sigismund Báthory. În luna mai 1600 se pretindea, în mod fantezist, că domnul l-ar fi ucis *şi pe el!*

[20] Episcopul catolic de Transilvania şi cancelar al principatului.

[21] Dieta imperială de la Pojon, sau Pressburg-Bratislava.

[22] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, pp. 648—651.

de gînd să-l trimită prin Carlo Magno și Petru Armeanul, și aceasta numai[23] datorită zvonului pe care l-a răspîndit pe aici curierul maiestății voastre, Gaspar Malikh[24], în afară de faptul că Petru Armeanul, la îndemnul și din porunca maiestății voastre, a trimis pe tovarășul său în grabă de la Viena ca să facă cunoscut stăpînului său că <banii> îl urmau. Și voievodul presupune, negîndindu-se mai departe, că aceasta s-a întîmplat în urma vreunei neîncrederi deosebite, sau vreunei știri calomnioase[25] care l-au făcut pe împărat să se tragă înapoi de la acest gînd și bunăvoință față de el, și dacă Petru Armeanul ar fi venit la timp, să-i dea de știre de ce se întîmpla, el hotărîse să vină însuși la maiestatea voastră ca să-i facă plecăciune... [etc.] și din cauza zăbavei acestui armean nu-și mai poate înfăptui gîndul, întrucît primăvara îl îmbie la o acțiune de laudă, mulțumită — desigur — ajutorului și sprijinului care îi sînt făgăduite de îndurarea înnăscută și de generozitatea maiestății voastre. L-am îmbunat întru cîtva și îndeosebi Carlo Magno, arătîndu-i cauza acestei întîrzieri, pentru ca să binevoiască să se lase de această îndoială, întrucît maiestatea voastră nu s-a gîndit niciodată să aibă vreo îndoială cu privire la persoana lui, și că în curînd maiestatea voastră îi va manifesta favoarea sa prin alte semne pe măsura meritului său și a marii sale vitejii. Numai doar să aibă puțină răbdare, și peste puține zile o va vedea manifestîndu-se după voința și dorința sa.

[Din partea comisarilor i s-a dat lui Carlo Magno o scrisoare a lui Pezzen cu privire la declarațiile solilor domnului la Viena, și îndeosebi ale lui Mihalcea[26]: că stăpînul lor are de gînd să rămînă posesorul, guvernatorul, și exceptînd doar numele[27], patronul absolut al Transilvaniei. Asupra acestui punct, cei doi emisari îi cer domnului să dea instrucțiuni solilor săi] zisul domn voievod declarînd în fața noastră că a ocupat și dobîndit această țară în numele maiestății voastre, și o ține în acest scop și că era întotdeauna gata să asculte de poruncile sale, însă el se plîngea de neîncrederea maiestății voastre față de el, zicînd: „Pînă acum, maiestatea sa și lumea întreagă au cunoscut statornicia și credința mea, și aș vrea să le-o

---

[23] Paranteză a autorilor raportului introdusă în expunerea indirectă a spuselor domnului.

[24] Acesta sosise la Alba Iulia înainte de 22 decembrie 1599, cînd Giovanni de' Marini Poli îi scrie lui Mihail Székely la Satu Mare că G. Malikh a adus scrisoarea împăratului către voievod, și că acesta îi mai trimite și un colan cu pietre scumpe în valoare de 25 de mii de ducați și o *vesta ducalle*, adică darurile pe care urma să le aducă Carlo Magno.

[25] *Sinistra informatione de male lingue.*

[26] *Miali.* Misiunea lui Mihalcea și Stoichiță trebuia să lămurească într-un fel poziția lui Mihai față de împărat și față de Transilvania. Era prima solie adevărată. Cea anterioară a lui Petru Armeanul fusese doar o notificare solemnă a victoriei cu înfățișarea trofeelor trimise.

[27] *E dal nome in puoi.*

arăt şi în fapte mai mici, numai să fiu sprijinit şi ajutat de maiestatea sa"[28]. El nu doreşte altceva pe lume decît a sluji pe Dumnezeu şi pe împărat, numai pentru a dobîndi în creştinătate un nume nemuritor. Dar ceea ce l-a durut mai mult a fost că s-a şi divulgat [neaducerea banilor] în toată armata sa, şi din partea [soldaţilor] de orice naţie vine întrebarea: unde au rămas banii şi darul? Căci a apărut // şi Carlo Magno, nu numai Petru Armeanul[29]. De sigur că este foarte tulburat, făcîndu-mă să constat că el pierde mult din prestigiul său şi din renumele său în ochii soldaţilor săi. Şi în încheiere zice: „Maiestatea sa se încrede mai mult şi dă mai multă crezare celor care o trădează şi îi vatămă ţara[30] decît celor care i-au dobîndit stăpîniri" şi mi-a spus pe faţă[31] că unul este Basta, [altul] Bocskai apoi cei doi Ştefan Báthory[32] precum şi alţii din Ungaria Superioară care sprijină şi îndestulează cu alimente cetăţile duşmanului de la graniţa aceea, şi care nu vor ajunge niciodată ca să arate acea credinţă adevărată pe care a arătat-o el maiestăţii voastre, punîndu-şi în cumpănă nu numai persoana lui, ci şi soţia şi copiii săi şi zălogind tot ce avea, pînă şi giuvaerele soţiei sale pentru a plăti ostăşimea spre a împlini porunca maiestăţii voastre în vederea răzbunării asupra rebelilor săi şi a recuperării Transilvaniei... Mai arătînd şi puţinele ajutoare primite de la ea[33] şi argumentînd că maiestatea voastră a avut mai multă cheltuială cu un regiment de nemţi[34] decît cu toate ajutoarele care i s-au dat lui; iar din aceste regimente nu se află la luptă niciodată mai mult de două treimi [din soldaţi]; şi aceştia sînt cei care sînt iubiţi şi preţuiţi, iar zisului voievod nu i se recunosc bunele intenţii şi hotărîri, nedîndu-i-se nici măcar ce i se datora[35] înainte de ocuparea acestei ţări. Şi de unde mai întîi se scuza că nu-şi poate face datoria pentru că sînt oprite trecătorile, acum ei vor ocupa munţii. Însă prin aceasta el va înlesni garantarea siguranţei drumului[36]. Şi ne-a spus făţiş să scrim deschis maiestăţii voastre că dacă nu ar fi luat în consideraţie credinţa pe care i-o poartă, s-ar fi răzbunat într-un fel contra lui Basta care împreună cu ceilalţi partizani ai săi numiţi mai sus, au neno-

p. 649

---

[28] Se redă şi în continuare declaraţia domnului, dar acum în formă indirectă.

[29] Fraza următoare este un comentariu al agentului pe marginea declaraţiei pe care o raportează.

[30] *Paesi.*

[31] *Liberamente.*

[32] Adică de Somlyo şi de Ecsed. Primul era fratele cardinalului Andrei, celălalt aparţinea ramurii din Ungaria habsburgică.

[33] = De la maiestatea voastră.

[34] Se referă, foarte probabil, la trupa lui Basta.

[35] Se poate vedea şi din rapoartele lui Lassota că imperialii erau întotdeauna în urmă cu plata sumelor promise. Pînă şi suma avansată de Mihai agenţilor imperiali la Tîrgovişte, pentru a fi trimisă tătarilor cu care se purtau tratative, a rămas neplătită multă vreme.

[36] *Et dove che prima si escusava non poter far il debito per esser impedito li passi, adesso impediranno li monti. Però quelli farà facilitare, acciò la strada sia sicura.*

rocit[37] trei comitate, cutreierînd țara ca să stoarcă sîngele bieților țărani; și dorința lui [a lui Basta] era să intre și în această țară să facă același lucru. Dacă se socoate atît de viteaz, de ce nu a încercat pînă în acel moment[38] să atace cu armata sa vreo cetate a inamicului?

Și voievodul a zis ca maiestatea voastră să-i dea bani pentru a mulțumi oastea, lăsîndu-l să facă ce trebuie, și speră să facă lucruri atît de vrednice de laudă încît se va putea judeca cine e mai destoinic dintre ei doi și cine se va arăta mai cu credință față de stăpînul său, căci el nu vrea să aștepte ca dușmanul să ajungă sub <zidurile> Vienei, ci va merge mai degrabă pînă la Adrianopol ca să dea piept cu el... și el nu dorește ca să treacă prin mîna sa nici un ban, pînă ce maiestatea voastră nu trimite comisarii săi care să împartă lefurile soldaților în fața sa, la trecerea în revistă[39] care se va face. Această oaste este bună, în stare să reziste la orice greutate și este încercată în lupte, căci o ține și iarna și vara[40].

Și în încheiere el spune că ori de cîte ori maiestatea voastră ar afla la el vreo lipsă, să i se facă cunoscut și el nu va pregeta să o mulțumească, sau dacă maiestatea sa nu este mulțumită cu slujba sa, să binevoiască să-l deslege de jurămînt, căci cu ajutorul lui Dumnezeu și iscusința sa va ști bine cum să-și dobîndească stăpîniri[41], iar el făgăduiește maiestății voastre de a nu se trage niciodată înapoi sau a se depărta de ea, și nu va lipsi de a urmări dușmanul mai mult ca niciodată pentru slujba maiestății voastre și a creștinătății, avînd nădejde în Dumnezeu că va ieși la iveală credința sa și va triumfa asupra nedreptății care i se face. Și pînă atunci se va ruga de maiestatea divină să țină seama de dorința pe care o are de a sluji pe maiestatea voastră.

Domnul voievod ne-a îndemnat să avem bunătatea să înfățișăm maiestății voastre cele cuprinse aici, în felul cum sînt scrise și pentru satisfacția sa deplină să <i se> citească scrisoarea de față[42]; așadar maiestatea voastră să ne ierte dacă am mers atît de departe cu îndrăzneala. Ne-a spus că a și făcut trecerea în revistă a tuturor secuilor putînd sluji la oaste, aflători în acele comitate[43] și spune că a aflat numărul de 56 de mii, și cum el le-a redat libertatea, ei s-au oferit să-l slujească în orice prilej al său și orice acțiune cu 12 mii de archebuzieri pedeștri și 12 mii de sulițași, și dacă ar fi avut archebuzele și armamentul pe care le aștepta de la maiestatea voastră, ar fi și făcut pînă acum o „mostră" generală.

---

[37] *Rovinato.* Este vorba de devastările soldățimii lui Basta, lăsată să-și asigure subzistența în chip samavolnic în acele comitate exterioare rămase, cu cetățile lor, pe seama lui.

[38] *In questo mentre,* adică înainte de intrarea lui Mihai.

[39] *Mostra.*

[40] *Nel instade (!) et inverno.*

[41] *Acquistarsi paesi.*

[42] *Ha volsuto legere la presente.*

[43] Comitatul [sau Țara] secuilor.

Azi am încheiat şi stabilit cu voievodul să înlăturăm cîteva persoane // potrivnice maiestăţii voastre, dar în taină şi în mod neoficial[44]. Printre ei (?) este acel Ieronim Zlatarić, bosniacul[45], Dumnezeu să-l aibă în grijă. Şi treptat, treptat, va urma şi restul pentru a alege pe cei răi dintre cei buni ...

[SCRISOARE CĂTRE COMISARI][46]

1600, ianuarie 26, Alba Iulia

Voievodul m-a chemat la audienţă, care a ţinut două ore; mă gîndeam cum să-l liniştesc şi să-l îmbunez cu făgăduielile şi ofertele ce i se fac, dar ar fi fost mai bine să fi rămas la Satu Mare, căci voievodul — ca să spunem lucrurile pe faţă — îmi zice: „Sînt sătul de atîtea făgăduieli"[47] şi mi-a zis cuvinte care chiar de aş fi avut pe mine zece armuri, mi-ar fi străpuns inima, zicînd că trădătorii care îl asasinau pe împărat ca Basta, Bocskai, Báthory de Ecsed şi cel de Somlyo, şi cei ce strică pactele sînt acei ce sînt respectaţi şi favorizaţi, „iar eu care am redobîndit ţara, cu marea mea cheltuială şi primejdie, părăsindu-mi ţara ca să răzbun pe maiestatea sa contra rebelilor săi, sînt dispreţuit şi ceea ce e mai grav, este neîncrederea în mine pentru gînduri pe care nu le-am avut niciodată" şi alte lucruri care îmi străpungeau adîncul inimii. Eu nu pot să spun că nu are dreptate, fiind încă şi mai încredinţat că niciodată nu se va constata că ar fi avut intenţia de a rămîne stăpînul Transilvaniei şi că dacă maiestatea sa ar trimite pe oricine afară de Basta, el nu ar sta o clipă la îndoială, pentru că gîndul său este de a trece mai departe şi nu se va întîmpla niciodată — chiar dacă ar fi părăsit de maiestatea sa — ca el să se înţeleagă cu turcii şi nici cu polonii, şi el se vaită că pierde prilejuri atît de bune din lipsa unor sume atît de mici de bani. Şi dacă ar fi avut archebuzele [cerute] ar fi şi trecut în revistă pe secui. În sfîrşit, dacă aş scrie totul, ar fi un fel de lamentaţii ale profetului Ieremia. Mă tem că bietul Armean n-o s-o ducă bine cu voievodul, care l-a făcut în faţa noastră mincinos şi trădător. Dar eu şi signor Marini[48] l-am mai îmbunat cîtva. În numele lui Dumnezeu, să vină domniile voastre în grabă, pentru că e mare nevoie <de aşa ceva>. Şi să dea Dumnezeu să vină cu o veste bună, căci e mare îndoială, cu felul de

---

[44] *Secretamente e in particolare.*
[45] Cel care trădase cardinalului tratativele secrete ale lui Mihai cu împăratul.
[46] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, p. 650.
[47] *Sono già hormai saccio e stuffo de tante promesese.*
[48] *Marino* = Giovanni de' Marini Poli.

a purcede al celor de la curte, ca să pierdem a treia oară Transilvania şi totodată şi prietenia domnului[49]. Şi nici nu ar putea să se silească ei mai mult la curte ca să o piardă, de cum fac. Dumnezeu să-i ierte pe cei care au această vină. Şi acum mă opresc, pînă ce mă voi revedea cu domniile voastre, pentru că nu voi mai sta mult aici după sosirea domniilor voastre, decît dacă mi-ar veni alte instrucţiuni din partea maiestăţii sale...

P. S. Cînd veţi ajunge la Cluj, daţi-mi de ştire ca să vă pot ieşi înainte şi spune din gură[50] ce s-a mai întîmplat.

RAPORT CĂTRE IMPĂRAT
DESPRE AUDIENŢA SA LA MIHAI VODĂ[51]

Alba Iulia, 1600, ianuarie 31 sau feburarie[52]

p. 569

[După sfatul lui Giov. de'Marini Poli, Carlo Magno s-a adresat lui Rally, Mitropolitul de Tîrnovo, ca să potolească supărarea lui Mihai Vodă datorită faptului că se revocase ordinul de a se plăti banii făgăduiţi[52a] şi că şi Carlo Magno venise fără a aduce vreun dar.] „Şi nu atît pentru bani, sau pentru valoarea darului, dar numai pentru că acest lucru a fost divulgat în toată Transilvania şi fiecare face tot felul de comentarii despre aceasta". Eri seara mi-a trimis răspuns acel arhiepiscop ca să-l vizitez şi să-mi dea de ştire că mîine, adică în ziua de azi // va trimite să mă ia înainte de a se face ziuă. Şi astfel în dimineaţa de azi, de la orele 6 pînă la 9, fiind de faţă acest arhiepiscop şi Giovanni Marini, am fost la el şi era înveşmîntat în „odăjdii"[53] şi punea[54] să se aducă înaintea mea mulţi saci de ducaţi pentru a-i plăti pe cazaci ce erau în faţa palatului, cu toţii călări, şi zicea: „Oştirei mele îi dau leafă puţină, dar doresc ca să se plătească în fiecare lună, şi astfel trebuie să mă ajut cu puţinii bani pe care mi i-am găsit[55] în speranţa că acei ai maiestăţii sale cezaree nu vor mai întîrzia mult". Eu i-am dat din nou asigurări în sensul acesta şi am văzut că s-a mai îmblînzit[56].

p. 570

---

[49] *La amicitia del Valacho.*

[50] Adică acele lucruri pe care nu a vrut să le scrie.

[51] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, pp. 569—571.

[52] Scrisoarea a fost greşit datată de editor ca fiind din 2 ianuarie, dată la care nici nu sosise Carlo Magno la Alba Iulia, venit în realitate la 23 ianuarie. Pentru situarea ei după 31 ianuarie, eventual 2 februarie, vezi *Hurmuzaki*, XII, pp. 655—658, scrisoarea lui Magno către Pezzen.

[52a] Pe care trebuia să-i aducă Petru Armeanul.

[53] *In pontificale* (este vorba aici de Ralli apoi de Mihai).

[54] Mihai.

[55] *Dar mano al pochi ducati che mi ritrovavo.*

[56] *Şi era blandato assai più che prima.*

El a spus arhiepiscopului — „Chemați să vină capelanul, să dea mai întîi sfînta binecuvîntare mai înainte de a începe să luăm hotărîri cu privire la cererea maiestății sale cezaree, stăpînul meu. Atunci a apărut un alt episcop cu mantie de fir, cu o mitră episcopală foarte. bogată. Îndată arhiepiscopul a luat aghiasma și a aghiesmuit pe cei de față și apoi a întins o cruce împodobită cu pietre scumpe ca să fie sărutată. zicînd: „În numele lui Dumnezeu și a sfintei treimi" și a început[57] să vorbească „Întrucît maiestatea sa vrea să mă cinstească împreună cu fiul meu[58] cu titlul de Principe al Sfîntului Imperiu și să mă miluiască[59] și să-mi dea mijlocul de a putea duce război și a dobîndit pentru mine bunăvoința sanctității[60] sale și a regelui Spaniei[61] și a altor principi creștini, mă hotărăsc să mă las de cele ce le-au tratat solii mei cu maiestatea sa și să rămîn la bunăvoința sa. Și pentru mai multă siguranță vreau să întăresc toate acestea cu numele meu și pecetea mea", cerînd el de la maiestatea voastră doar să binevoiască să lase să nu se schimbe garnizoanele de față, pentru a-i putea mai ușor înșela[62] pe turci, pe poloni și pe moldoveni, „ținîndu-i încă în nădejdea necurmată că eu sînt[63] sub ascultarea turcului" (căci dacă s-ar schimba garnizoanele de îndată turcii nu i-ar mai da nici o crezare). Și mi-a și arătat scrisori recente de la Ibrahim[64] în care îl asigură că în curînd va primi de la sultan[65] un dar însemnat, zicîndu-mi că el scrie lui Ibrahim să binevoiască să fie el cel care să mijlocească pacea între acești doi împărați, și Ibrahim îi face mari făgăduieli[66] dacă ar putea cumva să ducă această întreprindere la bun sfîrșit potrivit cu dorința lor — și mi-a spus că așa trebuie să se purceadă cu turcii: hrănindu-i cu vorbe goale[67] și ca maiestatea voastră să se încreadă în sfîntul său botez[68] și că nu-l va găsi (purtîndu-se altfel). Pînă atunci maiestatea voastră să se îngrijească să se pregătească din timp de luptă, pentru ca atunci cînd se va scula el cu armata dincoace, adică cu toți cei care vor fi pe picior de război[69] în această țară, nobili și nenobili, să meargă cu el pentru a asigura apărarea țării[70], lăsînd deci la toate trecătorile de la granițe paza cea mai bună: adică la Brașov din spre Țara Românească, și la Bistrița din spre Moldova, și la fel la Cluj și în acea

---

[57] Mihai.
[58] Nicolae Pătrașcu.
[59] *Gratificarmi.*
[60] Clement al VIII-lea.
[61] Filip al III-lea (1598—1621).
[62] *Gabar.*
[63] Mihai — aici se trece brusc iar la pers. I.
[64] *Ebrain.* Damad Ibrahim-pașa mare vizir (1598—1601).
[65] Mehmed al III-lea (1595—1603).
[66] *Proferte.*
[67] *Di darli simile pasture di parolle.*
[68] *Sopro el suo santo batesmo che porta.*
[69] *In arme.*
[70] *Per assicurarsi della provincia.*

clipă maiestatea voastră să-şi trimită oastea sa ca să ia în primire toate cetăţile de la graniţa Transilvaniei. Şi în felul acesta se va ajunge a se asigura din partea turcului care nu va gîndi decît că el îi este bun vecin, în timp ce el plănuieşte să treacă Dunărea pe neaşteptate întrucît bulgarii şi sîrbii îl aşteptau cu dorinţa cea mai vie.

Şi pentru ca maiestatea voastră să fie sigură de această hotărîre a sa, el vrea ca eu să duc maiestăţii voastre un legămînt autentic pecetluit şi subscris de mîna sa proprie şi a arhiepiscopului şi a lui Giovanni Morino, şi pentru o şi mai bună confirmare a acestei hotărîri ale sale, el trimite un om al său cu poşta[71] la maiestatea voastră pentru întărirea acestei rînduieli, poruncind acestui om al său ca ieşind înaintea ambasadorilor săi să-i oprească în drum pînă ce maiestatea voastră ar afla cele ce s-au tratat, şi aceste lucruri tratate nu vor fi decît spre marea mulţumire a maiestăţii voastre şi în acest scop pînă în două zile vom pleca cu toţii împreună la Satu Mare... Şi mi-a jurat că în anul acesta va da o asemenea dovadă despre destoinicia sa, încît maiestatea voastră nu va avea să se teamă că inamicul să vină cu armata să aducă vreo vătămare maiestăţii voastre. Şi cu voia lui Dumnezeu la plecarea sa a hotărît să vină să se închine maiestăţii voastre împreună cu iubitul său fiu şi prin p. 571 mine trimite un portret înfăţişîndu-l împreună cu // fiul său şi alături[72] este zugrăvită lupta purtată cu Cardinalul şi de partea cealaltă e numele său, şi mi-a spus că de îndată ce va fi sosit darul maiestăţii voastre vrea să trimită pe comisul său cu cinci cai de toată frumuseţea împodobiţi cu valtrapurile cele mai bogate, şi alte lucruri turceşti...

[Primind Carlo Magno vestea de la Ungnad din Caşovia că s-au trimis 30 000 de taleri — îi comunică vestea lui Mihai adăogînd că în curînd va urma şi restul.] De care lucru s-a bucurat voievodul şi s-a înviorat cu totul şi m-a condus pe jos la arsenal cu mai bine de 1 000 de archebuzieri ca să văd cum se toarnă un tun cu numele maiestăţii voastre pe el şi pune să se toarne într-una arătînd că vrea un număr de 60 de bucăţi în afară de tunurile vechi, şi cea mai mare parte pentru ca să le ia cu el peste Dunăre în expediţia ce vrea să o facă împotriva turcilor, deşi totodată îi umblă prin gînd şi Moldova[73] măcar că nu a vrut încă să-mi dezvăluie gîndul său. I-am spus să se gîndească bine ca să nu aibă maiestatea voastră vreun neajuns din partea polonilor. A început să rîdă zicîndu-mi: „Mai nădăjduiesc întru domnul să dau ochii într-o zi cu luminăţia sa Maximilian în acel regat"[74]. Şi înţeleg că îl doreşte mult pentru această cîrmuire, zicîndu-mi: „Venind acolo vreau să dau pe unicul meu fiu în slujba sa".

---

[71] = Logofătul Pantazi vezi N. Iorga, *Documente relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul* în An. Ac. Rom. 1898, p. 475 (41).

[72] *Apresso.*

[73] *Li va la Moldavia per la fantasia.*

[74] In Polonia. Aluzie la veleităţile lui Maximilian de a ajunge rege al Poloniei.

Se plînge mult de regele Poloniei şi de Ieremia Movilă din Moldova şi că la Constantinopol îl pîrăsc, pentru ca turcul să nu se încreadă în el, cum că e lucru sigur că el s-a declarat pentru austrieci pe toată viaţa şi că ţine aceste state în numele Împăratului. Şi pentru ca să arate el şi polonilor că nu este aşa mi-a mărturisit în taină că vrea să trimită un om al său la regele Poloniei, dînd de ştire că rămîne mai departe neutru şi că doreşte să fie un bun vecin şi să fie mijlocitorul care să aşeze pacea între maiestatea voastră şi sultan, zicîndu-mi că trebuie să purceadă în felul acesta cu asemenea neamuri de oameni în care e mai rău să te încrezi decît în turc — pînă ce va vedea prilejul de a se răzbuna. După ce am tratat pe larg cu voievodul am hotărît în privinţa celor doi prizonieri, adică nepotul răposatului Cardinal[75] care a fost pajul maiestăţii voastre, şi acela care s-a proclamat ca rege al Bosniei[76] să le facă de petrecanie într-ascuns, ceea ce cred că s-a şi întîmplat[77]. Acelaş lucru se va face şi cu Imre Diach[78] şi alţii pe care i-am şi însemnat în scris. Şi aşa se învoieşte de aici înainte.

Cu privire la episcop[79], la cancelar[80], la Kornis[81] şi la Bodoni[82] pentru ca să se purceadă cu băgare de seamă şi în taină, l-am sfătuit pe Voievod să-i trimită ca soli la această dietă imperială din Ungaria, şi apoi maiestatea voastră va putea să hotărască asupra lor potrivit cu delictele lor în felul care îi va fi de folos. Deşi Kornis merită să i se arate oarecare îndurare — a fost la mine acasă acum două zile desigur cu încuviinţarea voievodului, mărturisindu-mi greşelile sale — plîngînd ca un copil, arătîndu-mi nevinovăţia sa; aşadar maiestatea voastră să facă cu el cum va crede, el dorind să moară în serviciul ei. Şi cred că Voievodul însuşi, vorbind cu mine a zis: că nu numai el, dar şi Ştefan Csáky merită să fie iertat de maiestatea voastră, şi de n-ar fi respectul pentru maiestatea voastră şi sanctitatea sa, el l-ar fi şi executat pe Naprágy[83] — totuşi el lasă totul la buna hotărîre a maiestăţii voastre...

Ioan Zelestei[84], vasalul maiestăţii voastre a venit aici cu 500 de călăreţi în slujba acestui voievod care i-a dăruit nişte sate şi i-a dat slujba de

---

[75] Ioan Iffiu.
[76] *Di quello che si publico per Ré della Bosna.* Este vorba de Geronimo Zlatarich.
[77] În realitate ei au rămas în viaţă.
[78] La cererea expresă a Habsburgilor, din cauza purtării sale duşmănoase cu arhiducesa.
[79] Dumitru Naprágy.
[80] Ştefan Csáki.
[81] Gaspar Korniş. Vezi mai sus n. 19
[82] Ştefan Bodoni.
[83] În legătură cu intrigile purtate la instigaţia lui Şt. Bocskay pentru readucerea lui Sigismund Báthory. Se descoperise un complot chiar înainte de sosirea lui Carlo Magno. Fusese prins un emisar al principelui, venit din Moldova...
[84] Este probabil acelaşi care a fost executat după căderea lui Mihai, sub cuvînt că el ar fi fost autorul tîlhăriei săvîrşite asupra lui Carlo Magno, căruia i s-a furat pe drum orologiul lui Andrei Báthory, pe care îl trimitea domnul împăratului.

Abia reîntorşi la Brăila au aflat vestea că prea strălucitul domn Basta cerea ajutorul domnului pentru a merge contra lui Moise Székely[27] care intrase în Transilvania; pe de altă parte intraseră în Ţara Românească 3 000 de tătari. Socotiţi aşadar, în ce stare se găseau atunci prea strălucitul domn şi oastea lui; dar acesta, alungînd pe tătari cu ajutorul lui Dumnezeu, se grăbi să trimită cît mai repede în Transilvania, în ajutorul ilustrisimului Basta pe Farcas Kis[28] şi pe Ioan Ciungul[29] cu 1 400 de oameni, toţi buni pedestraşi şi călăraşi, care trecură apoi de partea lui Moise Székely şi ne pricinuiră multe pierderi. A fost trimis apoi împreună cu mine, domnul Gheorghe Raţ, cu 3 000 de călăreţi sîrbi, haiduci şi moldoveni, cu care am trcut munţii prin valea Teleajenului[30] unde fusese lupta cu tătarii în anul trecut şi am coborît în cîmpia Braşovului[31] la satul Feldioara[32]. Am aşteptat zi de zi ştire de la prea strălucitul domn Basta, dar n-am putut primi de la el nici o ştire // din cauză că ardelenii închiseseră trecătorile; ci numai veşti de la căpitanul Koppen[33] care se afla cu garnizoana germană în Sighişoara[34]. Acesta l-a rugat pe preastrălucitul domn Radu Voievod să vină neapărat el însuşi şi cît mai de grabă, deoarece ar fi prins de veste că Moise Székely venea să atace oastea noastră, care era condusă, de Gheorghe Raţ şi de mine, întrucît susnumitul Moise aflase de la nişte oameni din Braşov că noi eram puţini. Dar cu ajutorul lui Dumnezeu, se adunaseră cu încetul, în jurul nostru, vreo 3 000 de secui, călări şi pedeştri, şi după vreo cinci săptămîni de la intrarea noastră în Transilvania, inamicul ne-a atacat, crezînd că ne va putea măcelări pe toţi într-o clipită. Dar planul lor a dat greş; căci nu numai că n-a ieşit după socoteala lor, ci au fost respinşi de noi cu mare ruşine şi cu moartea unora dintre ei. Şi poate că de data aceea s-ar fi pus capăt pentru totdeauna speranţei lor, dacă atunci căpitanul Mîrzea[35] care se afla cu noi nu s-ar fi temut de intenţiile secuilor; el s-a retras spre munţii Ţării Româneşti, dar apoi, văzînd că secuii luptau ca oameni viteji, a trimis pe Mîrza cel mic cu o parte din oamenii săi; însă aceştia au ajuns prea tîrziu. Şi această încăierare a avut loc vineri la 4 iulie, către seară. Ziua ur-

p. 118

[27] *Sékel Moisesc*, fost comandant al trupelor mai mult maghiare din solda împăratului trimise în 1597 în Ţara Românească, numit general de Mihai Viteazul după cucerirea Transilvaniei. Trece la Sigismund Báthory în iulie 1600. Ajunge cu ajutorul turcilor principe al Transilvaniei (1602 — 17 iulie 1603).

[28] *Kisc Farkasc*.

[29] *Ciuncha Iannos*. Cf. *Studii şi documente*, IV, p. XXIX, cu trimiterea lui Szamosközy, care redă numele prin *mutilus* (= ciungul).

[30] *Telesina*.

[31] *Corona*.

[32] *Feldwar*.

[33] *Coppn*.

[34] *Segeswar*.

[35] Mîrza cel Mare.

mătoare, — era sîmbătă — am petrecut-o în liniște, crezînd că dușmanul se retrăsese cu totul. Duminică dimineața, adică la 6 iulie, înainte de răsăritul soarelui, am plecat de la Feldioara și luînd-o spre Brașov, am ajuns înt-un sat ce se chema Cristian[36] de unde am văzut că inamicul înainta cu mare grabă cu gîndul să ne taie drumul care duce spre Țara Românească, crezînd că noi fugeam. Se înșelau de două ori. Căci noi ne-am ales poziția într-un loc îngust, avînd din două părți dealuri și dintr-o parte șes și o rîpă săpată de o albie de pîrîu care forma un fel de parapet și stăteam astfel strînși la un loc, așteptînd voioși pe inamic. Acesta se împărțise în opt cete și voia să ne atace din toate părțile, ceea ce au și făcut, întocmai ca niște prieteni care ar ieși în întîmpinarea altor prieteni. Dar, cu mila lui Dumnezeu, care totdeauna face să învingă dreptatea, noi, deși eram mai
p. 119 puțini, am ieșit învingători, luîndu-i la goană, împreună // cu vîntul care ca prin minune în acea clipă se întorsese cum ne venea nouă mai bine, neîncetînd noi de a-i măcelări pînă la pădurea de la Codlea sau Feketehalom[37], la depărtare de o leghe bună de tabăra noastră, unde au rămas morți cam vreo 2 000 dintre ostașii cei mai buni ai lui Moise Székely, anume aleși de el pentru această luptă. Între aceștia se aflau căpeteniile de frunte, Gheorghe Mako[38], generalul Mihail Imecsy[39] și nenumărați alți nobili din secuime și din Transilvania. Iar capetele acestor căpitani au fost trimise domnului Țării Românești o dată cu vestea victoriei. Aceasta a fost cauza principală care a îndemnat pe domn să vină cu toate forțele sale pentru a duce treaba la bun sfîrșit. Căci noi l-am vestit cu tot dinadinsul că în urma morții acelor viteji, în care își pusese toată nădejdea Moise Székely, oastea acestuia slăbise simțitor.

În acest timp, noi am aflat că Moise Székely a venit la Brașov, chemat de unii orășeni, care primindu-l în tabără, se oferiră să-i dea tot ceea ce îi trebuia, ceea ce au dovedit apoi prin fapte, căci i-au dat lănci, praf de pușcă, oameni, archebuzieri, două steaguri și provizii și au încuviințat ca tătarii, turcii și ungurii să poată intra, după voia lor, în cetate. Nu tot astfel s-au purtat față de noi; pe cînd Moise Székely se bucura de bunăvoința brașovenilor, noi ne aflam în mare lipsă, așezați ce e drept într-o poziție foarte tare, unde nu ne temeam că am putea fi biruiți. Atunci, văzînd cît de necesară era venirea prea strălucitului domn, m-am dus eu însumi la el informîndu-l bine despre starea inamicului, pentru ca să-și pornească oastea cît mai de grabă spre cinstea și folosul său și priința

---

[36] *Chirstiani.*

[37] *Kotla Feketehalom.* Se dau aici ambele numiri, română și maghiară.

[38] *Màko Giorg,* fost căpitan al lui Mihai Viteazul, trecut apoi de partea dușmanului. Cronicele brașovene vorbesc de decapitarea lui de către Mîrza. Cf. *Studii și documente,* 1, p. XXXII. Vezi și relația lui Darahi din volumul de față.

[39] *Iemic Mihal.*

maiestății sale imperiale. Atunci, îndată, fără nici o întîrziere, domnul cu o seamă de boieri credincioși maiestății voastre și cu oastea s-au pornit și lăsînd în urmă Țara Românească și familiile lor, au trecut cu foarte mari greutăți munții, pe drumul ce duce pe la Rucăr[40] și pe la castelul Bran[41], iar Moise Székely deși era, înștiințat de venirea lui, nu a îndrăznit să-i stea împotrivă, ci înfricoșat de cele întîmplate, stătea în lagărul ce se afla la o leghe de Brașov, așteptînd ajutoare noi de la cazaci și moldoveni, și de asemenea pe Gheorghe Borbély[42] // și pe Albert Nagy[43], care rămăseseră în urmă. El care se întărise cu ajutorul unei bune rînduiri a carelor și cu artileria ce ajungea cu tunuri mari și mici pînă la 25 de guri de foc, a lăsat de cîteva ori pe tătari să năvălească asupra noastră, dar slavă Domnului fără prea multă izbîndă. După sosirea prea strălucitului domn, Duminică la 12 iulie, ne-am odihnit două zile, pînă să sosească bagajele, apoi miercuri, la 16 ale lunii, am ieșit la luptă între tîrgul Rîșnov[44] și satul Vulcan[45]. Vulcanul a fost foarte rău prădat de ai noștri, deși domnul se împotrivea la aceasta, dar nu s-a putut împotrivi atît încît să nu se facă nici o pagubă. Joi, cu mila lui Dumnezeu, am pornit împotriva dușmanului aflat la vreo două mile italiene, urmînd drumul spre înălțimile care înconjură cetatea Brașovului dinspre cîmpie, cu scopul de a împiedica aprovizionarea dușmanilor. Dîndu-ne apoi mai bine seama că era lucru primejdios să ne vîrîm între dușman și cetate, mai ales că în cetate se afla mulțime de oameni, adunați din toate părțile și puțin credincioși maiestății voastre judecînd după faptele văzute, ne-am îndreptat spre cîmpie prin fața oastei inamice. Aceasta nu făcea altceva decît să tragă asupra noastră un mare număr de ghiulele, dar cu voia lui Dumnezeu, fără a ne pricinui prea mare pagubă. Și deoarece lagărul dușman avea în față o mică mlaștină formată de un pîrîiaș ce-i slujea la apărare iar în dreapta o pădurice și moara de hîrtie a cetății, ai noștri, cunoscînd greutatea de a trece cu cavaleria prin acea mlaștină, prea strălucitul domn a poruncit haiducilor archebuzieri să descalece. Aceștia s-au pedestrit bucuros și trecînd cu bărbăție prin acea mlaștină au atacat dușmanul, fără să țină seama de furia artileriei și avînd mereu cavaleria în flanc. Tabăra dușmană a fost înconjurată într-o clipă și dușmanii înfrînți fără să îndrăznească să iasă din tabără și să se bată. Numai tătarii și Becteș pașa[46] se aflau în cîmp deschis. Dar au rezistat puțin și au luat-o la fugă, și tot astfel au început după cîtva timp

p. 120

---

[40] *Rucari.*
[41] *Brano.* Este redată numirea românească.
[42] *Barbir Giorg.* Fost comandant al haiducilor din Banat sub Sigismund Báthory.
[43] *Nagh Albert* căpitan de „haiduci".
[44] *Tera di Rascnevo.*
[45] Așezat la circa 10 km vest de Brașov.
[46] *Bectesc Bassa,* Pașa de Timișoara.

și ungurii, cu mare ocară și frică, să fugă din tabără în fața învingătorului; în așa fel că din 10 000 cîți fuseseră, nu cred să fi scăpat 3 000. Acea cîmpie se vedea plină // de morți. Iar Moise Székely fugind cît putea pe un cal murg, a fost ajuns din urmă de domnul Gheorghe Raț, vice generalul nostru care l-a rugat cu toată cuviința, să se predea, dar Moise nu a vrut să se predea și atunci grecul Pană, cămărașul prea strălucitului domn, a tras asupra lui cu o archebuză și în aceiași clipă domnul Gheorghe Raț, l-a străpuns cu hangerul; i s-a tăiat apoi capul, iar Gheorghe Raț i-a luat calul[47].

p. 121

Becteș pașa a fugit împreună cu tătarii, și calul lui a fost prins. Au scăpat din luptă Francisc Rhédey[48] și Farkas Kiss[49]. Au murit mulți nobili; a fost prins viu Ștefan Toldi[50], care după cîteva zile a murit. În Brașov a fost prins viu Nicolae Bogáthy[51] care a murit. Apoi a fost prins sangeacbeiul de „Moldova" veche[52], dar grav rănit. După ce s-a dat bătălia, am petrecut voioși în ziua următoare, trăgînd cu toate tunurile capturate. Iar capul lui Moise Székely l-am trimis la Brașov, ca să se încredințeze orășenii de moartea lui. O duceam greu în tabăra noastră fiind mare lipsă de alimente, deoarece brașovenii, înfricoșați, stăteau cu porțile închise și nu se încumetau să vină în lagăr și nici nu lăsau pe nimeni să ne aducă alimente; este adevărat că acelora care se duceau la porțile orașului le dădeau cîte ceva, mai mult de teamă decît de prietenie. Deși domnul victorios ar fi putut sili orașul să-i dea tot ceea ce voia pentru a putea plăti armatei solda pe care i-o datora, totuși nu a făcut-o. Și cu toate că soldații îl hărțuiau în fiecare zi și îl înfruntau peste măsură căci voiau să jefuiască Brașovul, el căuta să-i potolească, fie cu vorbe bune, fie cu amenințări sau daruri de veșminte frumoase făcute căpitanilor de frunte. Și pînă în clipa de față el rezistă ca prin minune, rămînînd mereu devotat și gata pentru a sluji pe maiestatea voastră imperială, cum a dovedit-o prin faptele sale. Numitul domn a împrumutat de la brașoveni 20 000 de taleri.

---

[47] Lupta a avut loc în ziua de 17 iulie 1603, lîngă moara de hîrtie.

[48] *Redei Ferenz.*

[49] *Kisc Farkas*, care fusese trimis de domn în ajutorul lui Basta și trecuse de partea lui Moise Székely. Vezi mai sus, n. 28.

[50] La moartea sa avea 49 de ani. Vezi *Hurmuzaki*, XII, mărturia sa din 1599, despre atitudinea sa și a celorlalți nobili în momentul reîntoarcerii lui Sigismund Báthory în anul precedent. A fost „sfetnic" al lui Mihai în Transilvania. Împreună cu Csaki, Bodoni etc. a trecut la Sigismund. A fost în Moldova să-l aducă, apoi a plecat într-o misiune la turci, la Belgrad și Constantinopol.

[51] *Bogati Michleuse.* Este probabil Nicolaie Bogathi, care iscălește în 1601 diferite ordine trimise de Sigismund în cursul călătoriei sale din Moldova în Transilvania. Mai există însă și un Melchior Bogathi, cu un rol mai însemnat, alături de Șt. Tholdi. Pentru amîndoi, vezi *Hurmuzaki*, XII, indicele.

[52] *Sangiak di Mudana*, sangeacat în Banat cu reședința în Moldova veche.

RAPORT COMUN
CU PETRU ARMEANUL
către contele Friederich de Fürstenberg[53]

p. 169

[*1603, sfîrşit septembrie, Praga*]

Nu pot să mă abţin de a aminti domniei voastre ilustrisime — după cum am arătat şi mai înainte prin viu grai — ceea ce importă mai mult pentru folosul şi profitul maiestăţii sale cezaree. După ce am plecat noi din Ţara Românească cu domnul vistier Nica[54], „prezidentul"[55] acelei ţări, pe care principele Radu Voievod a vrut să-l trimită împreună cu mine aici[56], la maiestatea sa cezaree cu prilejul aducerii stindardelor şi pentru a da oarecare satisfacţie ostaşilor, gîndind că pe drum

---

[53] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de V e r e s s, în *Documente*, VII, pp. 169—171. Adresantul, contele de Fürstenberg, era Hofmeister al împăratului.

[54] Mare vistier (1602—1611) sub Radu Şerban, apoi mare logofăt (1611—1613) sub Radu Mihnea.

[55] Titlu care apare şi în textul soliei trimise de Radu la Praga, în sept. 1603 [*ibidem*, p. 160].

[56] *Qui* — adică la Praga.

trebuia să-l întîlnim pe domnul Radu Buzescu[57] <întorcîndu-se> cu rezolvarea favorabilă[58] din partea maiestății sale, în vreme ce <domnul> îi ținea continuu pe acei // soldați[59] cu vorbe bune și cu speranța că vin banii pentru plata lefii lor, și dădea multe haine frumoase căpitanilor lor de frunte și ofițerilor[60] pentru a opri murmurul și a potoli pe soldați, cu toate acestea nu s-a putut evita ca acești soldați să nu se răscoale și să nu ucidă patru boieri[61] din cauza zăbovirii soldei lor. Și au amenințat că vor face tot astfel și cu ceilalți, dacă nu vor fi plătiți și vor trece apoi în slujba dușmanilor, în Moldova sau în Polonia, fiind chemați în mai multe rînduri cu făgăduiala unei solde mai bune. Din aceasta s-ar isca cea mai mare pagubă pentru maiestatea sa, căci principele neavînd soldați în jurul său, nu va putea să mai facă nici o slujbă maiestății sale și va fi nevoit să plece din Țara Românească, întrucît turcii și moldovenii vor putea intra după cheful lor în acea Țară Românească deoarece nu s-ar afla nimeni care să le stea în cale, astfel că maiestatea sa ar avea apoi mai mare trudă și cheltuială. Căci maiestatea sa fiind capul creștinătății, și potrivit cu făgăduiala sa, nu va putea să părăsească pe acest principe Radu Voievod, nici pe boierii săi. De aceea eu rog smerit pe domnia voastră ilustrisimă să ia bine seama la slujba acestui bun principe și de asemenea la devotamentul acelor domni boieri care, măcar că au avut multe supărări din partea soldaților, au vrut totuși să păstreze și mai departe credința făgăduită maiestății sale cezaree. Acum aveți cel mai bun prilej de a-l putea ajuta[62]. Să nu-l scăpați. Căci dacă s-ar face altfel, să mă creadă domnia voastră ilustrisimă că *acel principe și boierii ar rămîne foarte supărați și ar putea face oarecare dezordine și să se ducă apoi să se închine (?) polonilor*[63] *sau să facă pace cu turcii și ar face-o foarte bucuros cînd văd că în fiecare zi ei își pierd bunurile și familiile lor.* De aici ar rezulta o foarte mare pagubă pentru maiestatea sa care nu și-ar putea asigura stăpînirea Transilvaniei, și tot ce s-a făcut pînă acuma cu atîta cheltuială, s-ar pierde cu desăvîrșire[64]. Dar cum ar fi ajutat principele de maiestatea sa și ar fi ei înzestrați cu moșii în Transilvania, după cum le e dorința, de astă dată i-ați lega cu lanțul indisolubil al datoriei, și vor fi cu atît mai prompți

[57] *Busesti.*

[58] *Pensando che per strada dovesse trovare il signor Radul Busesti con la bona expeditione da Sua Maestà* — adică cu dispoziția de plată a banilor.

[59] *Soldati* = mercenari.

[60] *Centurioni.*

[61] Vezi *ibidem*, p. 161. Acei patru mari boieri fuseseră trimiși la mercenarii răsculați care nu mai voiau să lupte, nefiind plătiți, spre a-i îndemna la slujbă.

[62] *Hora hanno bonissima occasione di poter lo aiutare.* Acest plural este o formulă de respect, desemnînd aici pe adresant; cel ce trebuie ajutat este, bine înțeles, Radu.

[63] *Et arrendersi poi sotto li Polacchi.*

[64] Amenințare care seamănă cu cea fluturată de Petru Armeanul comisarilor în 1600, în condiții oarecum similare.

să devină sclavii şi vasalii maiestăţii sale în orice prilej cînd li s-ar da o poruncă pentru binele şi folosul creştinătăţii. Şi făcînd acest bine, acelor români, maiestatea sa nu va fi nicidecum înşelată, căci vor sluji cu cel mai mare devotament şi cu tot sufletul, şi mai ales cînd vor vedea hotărît de unde pot avea banii // pentru a plăti oastea. Ei se află în acele părţi ale Ţării Româneşti ca un ghimpe grozav[65] pentru turci şi moldoveni şi pot să împiedice multe planuri ale duşmanului şi să-i pricinuiască mari pierderi, mai ales iarna cînd îngheaţă Dunărea. De aceea, ceea ce voiţi domniile voastre ilustrisime să faceţi, faceţi la timp, fără altă zăbavă, ca să rămînă mulţumiţi acei boieri[66] români şi să-şi poată continua slujba cea bună, aşa cum au făcut pînă acum. Rog pe domnia voastră ilustrisimă să mă ierte şi să mă scuze dacă m-am lungit prea mult la scris şi am obosit-o, dar nu pot face altfel decît să spun <toate acestea>, ştiind de cîtă importanţă şi de cît folos este menţinerea pentru maiestatea sa a acestei ţări şi dimpotrivă, cîtă pagubă ar putea să-i facă. Sperînd să avem cît de iute răspunsul împreună cu o rezolvare favorabilă, vă doresc de la Dumnezeu numai mulţumire.

p. 171

---

[65] *Grandissimo stecho.*
[66] *Detti Signori valacchi.*

p. 214

RAPORT COMUN
CU PETRU ARMEANUL
către împăratul Rudolf al II-lea[67]

[1603, octombrie (?) Praga][68]

...Așa cum sîntem datori ca servitori prea devotați ai maiestății voastre cezaree, nu vom pregeta de a ne spune părerea noastră cu privire la Țara Românească și la ceea ce ar putea să fie mai folositor și mai profitabil pentru maiestatea voastră cezaree și pentru acea țară.

Mai întîi, să ordone prea ilustrului domn Basta să dea tuturor acelor boieri și căpitani care sînt în jurul lui Radu Voievod // moșii[69] în Transilvania, ca unii care au pus umărul și au luptat contra lui Moise Székely și au eliberat Transilvania; dacă s-ar face altminteri ei ar rămîne supărați și sentimentele lor s-a răci și ar tot căuta să se îndepărteze de maiestatea voastră, ceea ce ar fi apoi și mai păgubitor, pentru că dacă de astă dată nu vor

p. 215

[67] *Ibidem*, text italian, VII, pp. 214—216.
[68] Datat greșit de editor: [Cluj, iulie 1604 (!)].
[69] *Accomodarli con li beni in Transilvania.*

fi răsplătiţi pentru isprăvile şi oboselile lor, nu vor mai putea niciodată spera ceva de la maiestatea voastră. Dar dacă vor fi dăruiţi cu moşii în Transilvania, cum vor ei, potrivit cu rangul persoanei, prin aceasta i-ar lega cu lanţul indisolubil al datoriei şi ar fi cu atît mai prompţi... etc...

Va trebui ca maiestatea voastră cezaree să trimită în acea ţară o persoană de seamă cu o trupă de 400 de archebuzieri de care Radu-Vodă să aibă respect, iar boierii şi soldaţii teamă, căci soldaţii acuma au căpătat atîta îndrăzneală, încît nu se prea tem de principe şi fac mult rău sărăcimii din acea ţară, împreună cu unii boieri[70] şi cînd vine bietul norod să se plîngă la principe, acesta dă din umeri şi nu ştie ce să facă; dar cînd o să fie o asemenea persoană în numele maiestăţii voastre *şi care să nu depindă de principe*[71] dar să fie ţinut din cheltuială şi plătit de către maiestatea voastră, atunci, precum am zis, principele ar avea respect de el şi s-ar pune stavilă cu foarte mare folos multelor samavolnicii[72] care se săvîrşesc azi în fiecare zi, şi principele s-ar simţi în siguranţă[73] şi ar fi de mare folos pentru Transilvania, pentru că i-ar ţine în frîu şi pe turci şi pe ceilalţi vecini pentru care ar fi un ghimpe grozav. Şi apoi, în foarte scurtă vreme această ţară ar fi adusă în starea cea mai bună şi ar alerga înapoi[74] dinspre Turcia şi dinspre Moldova oamenii[75] care au fugit din Ţara Românească din pricina unei tiranii atît de mari. Apoi acea persoană ar ţine socoteala veniturilor şi s-ar ocupa să ţină cît mai strîns[76] cu putinţă dările şi veniturile acelei ţări pentru a putea plăti soldaţii fără a da atîta bătaie de cap maiestăţii voastre cezaree.

Maiestatea voastră să se străduiască în anul acesta şi în cel următor să-i trimită lui Radu Voievod cît de mult ajutor în bani îi va fi cu putinţă, căci în adevăr are foarte mare nevoie de bani în vremea de faţă, şi să facă în aşa fel ca acei bani să intre în mîna lui Nica vistierul, „prezidentul" său din Ţara Românească. Totuşi să fie o persoană din partea maiestăţii voastre pe lîngă el ca să plătească pe soldaţi, pentru ca acei soldaţi să ştie şi să vadă că sînt banii şi ajutoarele[77] de la maiestatea voastră cezaree, căci cu un foarte mic „ajutor" se va face ca acea trupă să rămînă foarte îndatorată faţă de maiestatea voastră şi să poată ţine piept multor forţe ale Turcului şi să le pricinuiască mari pierderi //. p. 216

---

[70] *Alcuni Baroni.*

[71] *Il qual non abbia bisogno del Principe.*

[72] *Insolenzia.*

[73] *Si assicurarebbe della persona sua.*

[74] *Concurrebbe.*

[75] *La gente.* Aici, probabil, se referă la populaţia fugită din cauza dărilor şi a năvălirilor tătarilor şi nu la fuga unor boieri pribegind prin ţările vecine.

[76] *Et vederebbe di restringer il più che sarebbe possibile il tributo et le rendite di quella provincia per poter pagare li soldati etc.*

[77] *Li denari et aiuti.* Din cele ce urmează s-ar părea că „aiuti" ar însemna gratificaţii.

p. 283 Prezentul[78] pe care maiestatea voastră cezaree îl va trimite principelui Radu Voievod, ar fi bine să fie trimis cu unul din servitorii săi[79] căci va avea mai mare cinste, după cum cunoaştem noi firea acelui popor şi acelei ţări, şi se va vădi tuturor boierilor şi soldaţilor cîtă îndurare şi cîtă bunăvoinţă arată şi acordă maiestatea voastră acelui principe şi acelei ţări, nu numai prin trimitere de ajutor în bani şi trupe, ci şi prin trimiterea prezentului. Acesta ar trebui să fie însoţit de cuvinte bune care i-ar face pe toţi foarte îndatoraţi faţă de maiestatea voastră cezaree. Dacă s-ar trimite acest prezent cu aceşti soli ai săi, lucrul nu s-ar învedera mai de loc[80]. Dar îndată ce ar afla aceşti vecini, cum ar fi Moldova şi alţii, că maiestatea voastră este cu tot sufletul pentru Radu Voievod <dîndu-i> ajutor şi prezente, s-ar putea întîmpla să fie cîştigaţi şi ei, pentru că ei sînt trataţi altfel de către ceilalţi.

Rugăm umil pe maiestatea voastră să se îndure să scrie scrisori în Ţara Românească spre folosul său, către marii boieri clucerul[81] Radu Florescu, vornicul Dumitru[82], logofătul Miroslav[83], vornicul Cernica[84], Radu postelnicul[85], Gheorghe Raţ[86], postelnicul Leca[87], logofătul Barcan[88].

Altă scrisoare către toţi boierii „in particolar del paese"[89], către căpitanul Mîrza[90] moldoveanul, către Ionaşcu[91], căpitanul moldovean, către Vinze Barbir[92], căpitan al cavaleriei din Ungaria Superioară.

Aceste scrisori ce vor fi scrise către aceşti mari boieri şi căpitani nu vor fi fără de folos, ci vor ajuta mult, ca şi cum li s-ar fi trimis un prezent, căci se vor lăuda că au avut scrisoare de la maiestatea voastră cezaree, şi dacă maiestatea voastră le va trimite vreun mic dar, i-ar cîştiga cu desăvîrşire. Pentru [maiestatea voastră] va fi puţin, dar lor li se va părea mult... etc...

[iscălesc Alovigi Radibrati şi Petro Armeno]

---

[78] Se pare că domnul a primit pînă în cele din urmă un colan, dar de o valoare mult mai mică decît acela al lui Mihai Viteazul. Nu am crede că prin prezent este desemnat steagul care va fi trimis în Ţara Românească.

[79] Ai împăratului.

[80] *Non parera niente*. Deci nu trebuie trimis cu vreo ocazie oarecare, ci în mod special.

[81] În text, evident greşit: *Stoika Radul Floresco Vornico* (!). Punctuaţia greşită în mai multe locuri a fost corectată de noi.

[82] Dumitru din Cepturi fost mare vornic în sfat apr. 1603 — sept. 1604.

[83] Fost mare logofăt în sfat, aprilie 1603 — mai 1608.

[84] Mare vornic, august 1602 — decembrie 1610.

[85] Radu din Cepturoaia, dar nu mai era postelnic în 1603.

[86] Vezi mai sus, *Descrierea luptei de la Braşov*, n. 18.

[87] Vezi mai jos, raportul din „1602" (!) n. 4.

[88] A fost logofăt în 1601. A fost şi mare vistier al lui Mihai Viteazul, dar continuă să fie numit logofăt. Vezi *Dicţionarul marilor dregători ai ţării*, pp. 32—33.

[89] Probabil cu sensul de străini de ţară, cum rezultă din context.

[90] Vezi Descrierea de la Braşov, n. 6.

[91] *Ibidem*, n. 7.

[92] Adică Vincenţiu Bórbely.

Prea ilustre domn[93], am uitat să însemn să se scrie o scrisoare către domnul Preda Buzescu, ban de Craiova, fratele acestui ambasador domnul Clucer Radu, şi încă, dacă se va trimite un prezent altor boieri, să i se facă o parte şi lui.

---

[93] *Ill-mo Signore*. Acest adaos se adresează unui dregător de la curte; poate lui Fürstenberg, care era Hofmeister.

SCRISOARE CĂTRE CONTELE DE FÜRSTENBERG[94]

[1603, sfîrşit octombrie (?). Praga][95]

Ar fi de mare folos ca domnia voastră ilustrisimă să pună să-i cheme pe domnul Nica vistierul şi pe domnul agă Leca[96] şi să le ia jurămîntul de credinţă către maiestatea sa cezaree, căci este foarte necesar, oricît nu am pregeta noi să tot repetăm într-una, totuşi ar fi cu mai mare temei dacă ei ar auzi din gura domniei voastre ilustrisime <îndemnul> ca atunci cînd vor fi în Ţara Românească <şi se vor afla> cu aceiaşi boieri credincioşi maiestăţii sale, ei să-i poată îndemna[97] în numele maiestăţii sale, ca aşa cum au rămas pînă acuma în slujba maiestăţii sale şi a creştinătăţii, tot astfel nu trebuie să se lase de a continua şi mai

---

[94] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 327—328. Adresantul este acelaşi ca al primei scrisori a seriei de faţă.

[95] In *Hurmuzaki* se dă data greşită „1602" (!), fără nici o indicaţie de loc.

[96] Vezi mai sus notele 54 ş.u. precum şi p. 298.

[97] *Admonirli*, îndemn cu o nuanţă de moniţiune.

departe cu toată puterea lor, căci dacă vor face așa, nu le va lipsi niciodată îndurarea și bunăvoința maiestății sale cezaree, ca unii care s-au sîrguit cu credință în slujba sa, și acest lucru[98] se va putea face atunci cînd vor avea audiență la domnia voastră ilustrisimă.

Și să-i mai facă atenți ca atunci cînd vor fi pe lîngă preastrălucitul Radu Voievod, să-l îndemne să deschidă bine ochii și să fie în acea țară un singur cap, și nu nenumărate cum sînt acuma, și că el trebuie să-și cîrmuiască țara cu dreptate și nu cu tiranie, cum s-a făcut pe vremea turcilor, și să ia bine seama să se facă dreptate săracilor, și acuma ei nu au parte de ea, din cauza acestor doi[99] frați Buzești, adică unul care este ban la Craiova[100] iar celălalt care este aici, Radu Clucerul[101], are ocnele de sare, așa că toată țara este în mîinile lor și ei fac tot răul pe care îl pot face acelei sărăcimi, și domnul nu îndrăznește să spună nimic. La acestea s-ar găsi leac dacă maiestatea sa ar binevoi să trimeată în această țară un om cu vază, împreună cu 300 sau 400 de archebuzieri care să nu aștepte nimic de la domnul <țării> Radu Voievod, ci să fie ținuți din leafă și plătiți de maiestatea sa și cînd domnul va ține seama de el și va avea un bun sprijin, atunci <acei> boieri și soldați care sînt devotați maiestății sale vor avea mai multă siguranță, și ceilalți care sînt potrivnici vor fi ținuți în frîu și înfricoșați și nu vor îndrăzni să facă nici o neregulă, și chiar și turcii atunci, cînd ar vedea că se află mai puțini nemți sau valoni[102] în Țara Românească, mai greu s-ar porni să jefuiască; <aceasta> ar fi spre marele folos al țării și spre cinstea maiestății sale, căci noi înși-ne împreună cu acest domn Nica Vistierul și cu aga Leca, împreună cu alți boieri care sînt în Țara Românească, am aduce lucrurile în așa stare, că maiestatea sa s-ar afla mulțumită, și acea biată țară ar răsufla, și în puțini ani s-ar reface bine; și pe lîngă aceasta cînd ar fi nevoie de un ajutor pentru acei boieri, să nu pregete să-i ajute de îndată, căci domnii din Țara Românească și Moldova obișnuiesc ca fără judecată — după cum se obișnuiește printre creștini — ci <doar> pe spusa unora cu minciunile lor[103] să pună să-i omoare pe boieri și apoi de multe ori s-au căit <prea tîrziu> așa că și pentru acest motiv ar fi bine ca să fie în țară un asemenea om cu greutate.

---

[98] Adică luarea jurămîntului și transmiterea directivelor conținute în acea scrisoare. S-ar părea însă că paragraful ce urmează constituie mai degrabă o critică acerbă a domnului și a Buzeștilor decît un program constructiv, sugerat domnului pe această cale.

[99] Al treilea frate, Stroe, murise în octombrie 1602 după duelul său cu cumnatul hanului tătar.

[100] *Kraglievo*, Preda Buzescu, mare ban, august 1602 — mai 1608.

[101] *Radul Pucioro* (!) (= Cluciaro), mare clucer, septembrie 1602 — ianuarie 1610.

[102] *Tugeschi over Valoni.*

[103] *Ma il dito di altri con le bugie loro.*

Ne rugăm de domnía voastră ilustrisimă ca ajutorul[104] acordat din îndurarea sa de către maiestatea sa lui Radu Voievod, să fie dat acum[105] în mîinile acestui domn Nica Vistierul, pentru ca împreună cu ce vor putea căpăta din ţară, să poată plăti oastea şi să dea încredere şi speranţă acelei ţări, cum că întotdeauna vor fi ajutaţi de maiestatea sa cezaree şi să ştie că au fost ajutaţi pînă acuma.

Dacă va găsi cu cale domnia voastră ilustrisimă, atunci cînd aceşti domni îşi vor lua slobozirea de plecare <să binevoiască> să ne recomande pe noi[105], ca să ştie că sîntem trimşi în acea ţară din ordinul şi porunca maiestăţii sale cezaree, şi că aceasta este voinţa sa, şi apoi va vedea domnia voastră ilustrisimă cît ne vom strădui pentru folosul maiestăţii sale, şi să ne ierte dacă ne-am lungit la scris, nu pentru a da sfaturi domniei voastre ilustrisime, ci pentru că noi cunoaştem firea acestor oameni şi nevoia care este în acea ţară, am vrut să semnalăm acestea, şi domnia voastră să faceţi cum vi se va părea mai bine. Iar noi rămînem întotdeauna în slujba şi la porunca domniei voastre ilustrisime[107] ... etc.

---

[104] *Ajutto conceso* (!), adică banii pentru plata ostaşilor.

[105] *Al presente*.

[106] Se observă folosirea continuă a pluralului persoanei I în această scrisoare, pe care credem că o putem atribui împreună lui Radibrat şi Petru Armeanul, ca şi celelalte două care o preced.

[107] Scopul real al acestei scrisori este să înfăţişeze în aşa fel situaţia din Ţara Românească, încît să justifice „leacul" recomandat de autori: să obţină de la imperiali o menţiune specială a rostului lor în Ţara Românească. Partea iniţială, cu aşa-zisele îndemnuri către boierii devotaţi, ca să rămînă şi mai departe credincioşi, este înjghebată doar pentru a introduce celelalte pretinse „îndemnuri" către domn, constituind expunerea meşteşugită de care era nevoie.

PETRU GRIGOROVICI ARMEANUL

(După 1560 — 1616)

*

Petru Grigorovici Armeanul, zugrav și poliglot cu o vocație înnăscută de interpret și de misit, ostaș poate cîndva, și negustor din fire, agent confidențial și sol al lui Mihai Viteazul încă din 1595, apoi emisar al lui Basta și al imperialilor, autor parțial în treacăt al „Cronicii lui Mihai Viteazul", rămîne totuși aproape un necunoscut. Deși apare destul de des în documente, lumina mărturiilor pare mai degrabă să-i întunece decît să-i lămurească fizionomia, care continuă să fie destul de echivocă, atît pentru contemporanii săi, cît și pentru istoricii actuali. În documente, îl aflăm mai ales indirect, la persoana a treia. Declarațiile sale sînt de cele mai multe ori redate de alții. Chiar și unele dintre rapoartele sale mai tîrzii apar într-o formă rezumată și impersonală, care le lipsește de elementul vieții imediate și autentice. Informațiile despre el sînt destul de fragmentare. Originar din Liov, el își avea acolo și casa, și familia cea adevărată, chiar dacă aproape de sfîrșitul vieții el se va lăuda cu calitatea de localnic al Moldovei, datorită adopției sale de către boierii de aici, sub forma unei alianțe matrimoniale cu una dintre primele familii moldovene. Nu știm cu ce prilej și în ce calitate a apărut mai întîi

în Țara Românească, unde îl aflăm în mijlocul anului 1595, cînd este trimis de Mihai Viteazul ca emisar în Polonia, cu o însărcinare specială la Kiev la ducele Constantin de Ostrog, și îl și duce pe Lubieniecki, purtătorul din partea domnului al unor propuneri și rugăminți in extremis. Folosirea sa pare, mai degrabă, o improvizare ad-hoc datorată faptului că el însuși era din Polonia și că era cunoscător al limbilor slave. Succesul acestei misiuni avea să facă apoi din Petru Armeanul un sol de taină în tratative destul de complicate, cerînd pe lîngă un fond poliglot și o îndemînare deosebită. Petru Grigorovici știa de acasă limba armeană și cea polonă. La școala din Liov a trebuit să învețe și latinește. Dar el scria mai ales în limba italiană, ca toți membrii coloniei armene din acest mare emporiu; el avea negoțul în sînge și o cunoaștere destul de întinsă a lumii orientale, care se întîlnea acolo cu drumurile spre lumea din Occident. Îndeletnicirea de zugrav de icoane îl punea în legătură cu lumea ortodoxă. Probabil că în această calitate s-a abătut și prin Țara Românească, înainte de vara anului 1595. Mai tîrziu, scriind împăratului pentru a-i cere recompense, el va pretinde în 1603 că de zece ani (!) s-ar fi aflat în slujba casei de Austria. Dar acesta nu este singurul neadevăr din acea scrisoare. În soliile sale se manifestă un stil personal rezultînd dintr-o șiretenie care pătrunde tot gîndul stăpînului, care îl folosește și nu pregetă să adauge o serie de elemente, în bună parte fictive, atunci cînd crede că adevărul mai trebuie colorat într-un anume sens. Astfel, în 1598, el înflorește cuvintele domnului către arhiducele Maximilian, pentru a fi mai persuasiv, și tot astfel, mai tîrziu (în 1599), el împlinește cu imaginația tăcerile sau reticențele împăratului cu privire la dorințele domnului, după cucerirea Transilvaniei. Într-adevăr, în septembrie 1598, după reîntoarcerea lui Sigismund, Mihai Viteazul trimite succesiv, la o săptămînă distanță, doi emisari la Cașovia, la arhiducele Maximilian. Primul din ei, Petnehazy (primit la 25 septembrie) pentru a cere lămuriri și instrucțiuni, în fața noii situații create de fostul principe, al doilea, Petru Armeanul (primit la 1 octombrie), pentu a denunța tratativele lui Sigismund cu turcii și a îndemna la o acțiune grabnică împotriva lui. Totodată, cerea domnul să i se trimită o diplomă imperială de restituire a vechilor privilegii ale secuilor. Chiar de la început se constată o deosebire totală între stilul expunerii lui Petnehazy [Hurmuzaki, XII, pp. 392—393], formulată pe puncte de o mare sobrietate, și cel al cuvîntării Armeanului, în care un fel de element comico-dramatic răzbate în scene sau imagini vii, dar poate nu chiar pe de-a întregul reale. Prima scenă cu care se deschide expunerea colorată a armeanului îl înfățișează pe domn spumegînd la aflarea trimiterii de către Sigismund a lui Ovari, ca să trateze pacea cu turcii, și exclamînd: „Sperjurul! Nu e destul că s-a arătat fără credință față de împăratul creștin, dar vrea acum să predea <dușmanului> și propria mea țară și s-o nenorocească! De aceea mergi acolo și spune-i că dacă va face pace și alianță cu dușmanii și necredincioșii, îi voi fi eu însumi îndeajuns și turc și păgîn în locul lor!“ *Lucru pe care acest Petru l-a și făcut* (!). Concomitent însă mai era însărcinat să stăruie pentru eliberarea comisarilor împărătești și să nu plece pînă nu îi va vedea slobozi. Lucru pe care l-a realizat atunci (!). Dar totodată și cu precădere, domnul l-a trimis la luminăția sa [Arhiducele Maximilian], sub pretextul că se duce în Polonia, spre a năimi cazaci, ca să-i expună situația și să se informeze de împrejurări, pentru a ști cum să se călăuzească mai bine. Și deși principele a vrut să-l rețină pe Petru, trimițînd răspuns domnului prin

Bodoni, domnul l-a trimis pe acesta de îndată înapoi, punîndu-i în vedere să nu-i rețină trimisul pentru că această faptă ar fi în detrimentul țărilor lor. Astfel, Petru a fost lăsat să plece, dar principele i-a oferit multe bogății (!) ca să-i spună contra cui năimește domnul cazaci, dar tot ce a putut scoate de la el a fost că domnul ar vrea să-i folosească în expediții peste Dunăre. Și tot nu l-a lăsat să plece pînă nu l-a pus să scrie domnului cum că el [Sigismund] este plin de credință și de sentimente bune față de domn. Dar el a dat în taină servitorului său o însemnare scrisă pe armenește, cum că domnul are doi ochi și două urechi și că va înțelege ușor că a trebuit să scrie acea scrisoare după cum a poruncit principele. Dar evident că acest procedeu oblic face mai puțin credibilă atitudinea dîrză a solului în fața principelui, transmițîndu-i întocmai amenințarea lui Mihai Viteazul sau cerîndu-i în mod ultimativ eliberarea comisarilor imperiali.

Abia acum se ajunge la obiectul misiunii lui Petru la arhiducele Maximilian. Domnul vrea să știe dacă se bucură de aceeași încredere și declară că vrea să rămînă credincios pînă la moarte, jurămîntului său. Chiar dacă Sigismund va încheia pace cu turcii, el [Mihai] nu ar consimți niciodată la o asemenea pace. Domnul are și el legături cu unii turci și tătari, datorită cărora poate afla orice și poate face să fie văzut cu ochi mai puțin buni Transilvanul, după cum a și făcut. Și deci arhiducele să se încreadă doar în Dumnezeu și în el, dar să se lase și sfătuit să nu se împace cu Transilvanul etc... Domnul a ajuns destul de departe cu secuii, dar îi trebuie o scrisoare de încredințare din partea arhiducelui că poate să le făgăduiască acestora vechile lor libertăți... Aici intervine o digresiune relativă la sentimentele voievodului de Kiev, la care fusese Petru cu vreo șapte săptămîni mai înainte, față de arhiduce (rege posibil al Poloniei). Apoi altă digresiune, cu privire la regele Poloniei, care cu un an în urmă voia să trateze cu Valahul o închinare a acestuia, asemenea acelei a Moldoveanului, și care a vorbit chiar cu Petru și i-a făgăduit niște sate în Lituania, dacă s-ar orienta în sensul acesta. Se revine, în sfîrșit, la subiect. Domnul a trimis lui Sigismund, dacă s-ar lupta cu turcii, o oaste de 8 000 (!) de oameni, care se află la Lugoj și care, dacă ar fi chemată de arhiduce, ar trece în tabăra sa. Domnul însuși este gata să treacă cu toată oastea sa dacă l-ar chema arhiducele. Dar să nu fie dat uitării în privința ajutoarelor bănești, căci are mulți ostași pe care nu-i poate plăti singur. Și, în încheiere, e înfățișată altă scenă, corespunzînd celei de la început. Cînd a plecat Petru, cu două săptămîni mai înainte de la voievod, care se afla la Craiova, acesta punînd un genunchi în pămînt în fața lui și ridicînd mîinile a jurat să țină cu credință de-a pururi cîtă vreme îi va sta capul pe umeri, jurămîntul pe care l-a făcut împăratului.

Se poate constata că miezul soliei în sine ocupă puțin loc în acest mozaic de confidențe, indiscreții, exagerări, lingușiri (folosind calea indirectă a declarațiilor mai mult ori mai puțin exacte ale voievodului din Kiev) și laude de sine. Alături de domn, înfățișat cu gravitatea cuvenită, el nu omite să se înfățișeze și pe sine, introducînd pe de lături și un element de comedie în scena dintre Sigismund și propria sa persoană, foarte prezentă în toată această expunere. Apar exagerări vădite. Oastea trimisă de Mihai în Transilvania nu atingea cifra arătată. Rolul pe care și-l atribuia sie-și, în eliberarea comisarilor de pildă, nu corespunde strictei realități. Un lucru merită să fie reținut. Cererea acelei scrisori imperiale de către Mihai, pentru a putea făgădui secuilor restituirea privilegiilor lor, a avut

o urmare neașteptată. Rămasă în suspensie, atît din cauza indolenței binecunoscute, paralizînd întregul aparat de stat habsburgic, cît și dintr-o convingere că nu s-ar putea pune temei pe secui, întrucît Bathoreștii îi consideră devotați cauzei lor, ea primește o altă rezolvare. Însuși Petru Armeanul va plăsmui pentru Mihai o falsă diplomă cu atîta măiestrie, încît a înlocuit cu succes lipsa unui document autentic.

În anul următor, cîteva luni după venirea lui Andrei Báthory în Transilvania, el este din nou trimis în taină la imperiali, de unde se întoarce aducînd încuviințarea, în principiu, a acțiunii contra cardinalului. Scena reîntoarcerii sale și a lui Petnehazy este descrisă de Darahi. Și de astă dată apare un element de comedie în amănuntele privindu-l pe colegul său de solie. După ocuparea Transilvaniei el este din nou îndreptat spre curtea de la Praga. Dar aceasta, luînd act de venirea lui, arată că așteaptă o solie compusă din mari dregători din Țara Românească și Transilvania, care a și fost trimisă neîntîrziat. El însuși avea să mai zăbovească pentru a veni cu banii așteptați de Mihai pentru plata ostașilor. De îndată a și trimis veste domnului că i se trimit 100 000 de florini prin el, precum și un „prezent extraordinar" în valoare de 25 000 de florini (prin Carlo Magno). Dar cînd a ajuns la Satu Mare și a aflat că nu îl așteaptă nici o sumă acolo și a încercat zadarnic la Cașovia să obțină de la Lassota, măcar una mai mică (30 000 de florini), a fost cuprins de o panică atît de îngrozitoare, cu lamentații, urlete și gesturi de disperare, la care s-au adăugat și revărsări torențiale de critici la adresa noilor soli ai domnului (care nu ar exprima adevăratul punct de vedere al acestuia, ci pe al unora care ar vrea ca el să păstreze pentru el Transilvania) și declarații că el este un om mort, că va plăti cu capul lipsa banilor etc... etc., încît pînă și Mihai Székely, căpitanul de Satu Mare care fusese numit unul dintre comisarii imperiali în Transilvania și care îl socotea pe Mihai omul care trebuie, a fost cuprins de îngrijorare și s-a întrebat dacă subalternul său, I. Darahi, trimis la domn la Alba Iulia și reținut de acesta fără alte explicații, nu va fi pățit vreo năpastă din partea acestuia. De acum încolo el va fi menționat adesea în rapoartele comisarilor M. Székely și D. Ungnad, și de cele mai multe ori într-o atitudine protestatară, subminînd acțiunea solilor oficiali, cărora le opunea propriile rezultate le care ar fi ajuns el. La rîndul lor, solii îl declarau mai grijuliu de interesele împăratului decît de ale domnului, în vreme ce Dionisie Rally îl acuză că îndeamnă pe Mihai să păstreze Transilvania pentru sine. În rețeaua de intrigi țesută contra lui Mihai, Petru Armeanul s-a lăsat cîștigat de Basta, potrivind lucrurile în așa fel, ca să fie luat prizonier la Mirăslău. La primul prilej nu a șovăit să lovească în doamna Stanca, spre a-și dovedi zelul față de noul stăpîn. Dar aceasta era fără iluzii în privința lui și îl trata cu o desconsiderare manifestă, folosindu-l ca agent și iscoadă față de Radu Șerban, dar neacordîndu-i nici o încredere și tratîndu-l ca o slugă.

Lucrul era datorat poate și manevrelor suspecte ale acestui agent imperial, care curînd se va lăsa mituit de Movilești, pentru a ponegri pe Radu Șerban și a strecura propunerile lui Simion Movilă aduse de fratele său, Iosif Armeanul. Nu știm care vor fi fost raporturile lui Petru Armeanul cu Radu Șerban înainte de februarie 1604, cînd e menționat de Basta un incident al lui cu domnul. Această ciocnire a trebuit să fie de dată recentă, deoarece din septembrie 1603, cînd este trimis de domn în solie la împărat și pînă la 20 ianuarie 1604,

cînd pleacă din Viena spre Țara Românească, el nu a avut cum să intre în conflict cu el. Supărarea a putut fi provocată de propunerea privind trimiterea unor comisari imperiali care să plătească, cu mîna lor, pe soldați. Ceva mai tîrziu, în iulie, același Petru Armeanul împreună cu Radibrat aveau să propună împăratului trimiterea unui ofițer imperial cu 400 de archebuzieri, iar în privința soldelor ostașilor tocmiți de domn, efectuarea plății lor de către vistierul Nica, sub control imperial. Acest vistier făcuse și el parte dintr-o a doua solie a lui Radu Șerban, în 1603, la împărat, împreună cu Radibrat. Dar cînd se făcea această nouă propunere, lucrurile se înveninaseră. Petru Armeanul, care fusese trimis înapoi de Basta în Țara Românească, de unde nu mai putea pleca, după cum se știa și la Sibiu (Veress, *Documente*, VII, pp. 205—206), reușește, în sfîrșit, să obțină a fi trimis de domn ca sol la nunta lui Albert Huet. De acolo se repede la Cluj, la comisarul imperial Krausenegg, cu un nou raport despre situația din Țara Românească, mult mai grav decît cel din februarie. De astă dată, domnul era acuzat, pur și simplu, că folosește banii împăratului pentru a plăti pe turci și pe tătari! Comisarul Krausenegg, rămas cu întreaga grijă a acestui sector în lipsa comandantului (Basta) plecat la împărat, primește cu oarecare îndoială revelațiile Armeanului, observînd că multe dintre faptele arătate fuseseră semnalate chiar de domn. El remarcă, mai mult ca o curiozitate, perfecta concordanță dintre declarațiile lui Petru și cele ale lui Radibrat, subliniind totodată faptul că Vimercati, care raportează lucruri autentice, nu pomenește de cele înșirate aici. Ceva totuși din acuzările lui Petru, întărite de Radibrat, după cum reiese din raportul lor comun către împărat (Veress, *Documente*, VII, p. 214) l-a influențat pe comisar în răspunsul său oarecum dojenitor din 30 iulie către domn, care îi scrisese la 12 și la 26 iulie, cerînd cu disperare bani și muniții pentru a rezista incursiunilor ca aceea din banatul Craiovei și care amenința cu părăsirea țării, în eventualitatea că nu ar fi ajutat (*ibidem*, p. 212). I s-au trimis bani, *Restul* i *se va trimite prin Petru Armeanul, care a fost reținut pînă acuma la Cluj mai ales de aceea*. Urmează însă alte răspunsuri pe alt ton, la 1 și 2 august.

A fost oare atitudinea lui Petru Armeanul determinată de resentimente personale față de domn, sau cumva trebuie să împingem pînă la această dată o declarație destul de suspectă a fratelui lui Petru, făcută la 12 octombrie 1604, comisarilor de la Cluj (*Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 396—397) și să vedem aici o întreagă campanie pornită, cu bună știință, pentru înlocuirea lui Radu Șerban cu Simion Movilă?

Iată ce raportează comisarii la acea dată. „A sosit iarăși din Moldova fratele lui Petru Armeanul, anume Iosif Grigorovici, și raportează că din nou stau adunați tătarii Nogai la Nipru, în număr de 15 000 de oameni. De asemenea, în apropierea Dunării ar sta un pașă turcesc, Hadder-pașa cu 1 000 de oameni... [s-ar putea uni cu turcii la Timișoara pentru o incursiune în Transilvania]. De asemenea, mai aduce o scrisoare de la pribegii munteni, care sînt stabiliți în Moldova, prin care aceștia, arătîndu-și încă o dată nevoile lor, stăruie iarăși pentru numirea lui Simion în Țara Românească. [Scrisoarea este trimisă în original sub litera B]. „*Și arată sus-zisul Iosif, prin fratele său, Petru Armeanul prin viu grai* că Simion se leagă ca la amintita și sperata sa înălțare, nu numai să nu ceară de la m.s. imperială nici un ajutor bănesc, ci chiar să-i mai dea acestuia în fiece an 100.000 de taleri în mîinile guvernatorului Transilvaniei. Și cînd

maiestatea sa ar vrea să trimită soli la Moscova, în Persia şi la tătari, el se leagă să-i ocrotească în calea lor cu bine şi în siguranţă. De asemenea să trimită ajutor maiestăţii voastre de cîte ori ar fi nevoie, sau chiar să meargă personal în ajutor şi să primească steagurile de la el. Şi să ţină o pace de aşa fel cu tătarii şi turcii încît teritoriile maiestăţii voastre să nu fie atacate de ei. Şi pentru mai multă siguranţă, să nu fie socotit bun şi recomandat spre a fi voievod în Ţara Românească, doar ca frate al lui Ieremia, ci acest Simion ar mai vrea pe deasupra ca să ţină pe unul din fiii săi (care sînt pare-se în număr de şapte) la curtea maiestăţii sale, şi să cumpere pe teritoriile maiestăţii sale bunuri în valoare de 600 000—700 000 de guldeni."

Mai arată că sus-zisul Hadder-paşa aduce cu sine un steag, pe care ar fi să-l dea lui Radu-Vodă în Ţara Românească.

Nu ştim cum se va fi terminat această fază a raporturilor lui Petru Armeanul cu domnul. S-ar părea că nu s-a mai întors în Ţara Românească, preferînd să stea mai aproape de curte, într-un post de interpret. În mai 1606, continuîndu-şi politica de lamentaţii şi reclamaţii din octombrie 1603, cu patetice referiri autobiografice [*ibidem*, p. 172], el cere să fie despăgubit de poloni, căci atunci cînd a fost trimis în Transilvania şi Ţara Românească a fost jefuit, luîndu-i-se nu numai bagajele sale, dar şi scrisorile împăratului! [*op. cit.*, VIII, pp. 14—15]. În anul următor, el cere împăratului restul banilor ce i se cuvin. Gata oricînd să amintească de sacrificiile sale şi speculînd legăturile sale cu Orientul, unde îşi purta negoţul fratele său Iosif Grigorovici, prin care pretinde a fi şi încercat o apropriere de şahul Persiei, marele Abbas, duşmanul turcilor, Petru Grigorovici pare, în sfîrşit, desemnat pentru un rol major. Ambasadorul veneţian la Praga îi raportează dogelui la 27 august 1607 (deci într-o fază următoare păcii de la Szitvatörök) că împăratul, înainte de a trimite un ambasador la Constantinopol, va expedia cu un paşaport al paşalei de Buda pe Petru Armeanul, care deşi poartă acest nume, se crede totuşi că ar fi ragusan (!) şi care stă la Praga servind de tălmaci. Dar această veste nu s-a adeverit. În februarie 1610, el este chemat ca martor al apărării alături de Radibrat, în procesul destul de tulbure al lui Sigismund Báthory şi al lui Marcu Vodă.

El reapare, în mod neaşteptat, în orbita părăsită a ţărilor române, în 1611. Scrisoarea sa din Roman (N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 144) ni-l arată în termenii cei mai buni cu domnul pribeag Radu Şerban pe care îl săpase cu perseverenţă în 1604, cît şi cu tînărul Constantin Movilă al Moldovei. Dealtminteri, se vede că raporturile sale cu această ţară erau destul de strînse, deşi nu reiese destul de clar cînd anume i-a fost oferită o soţie de către boierii din Moldova. În general, precizia cronologică lipseşte din acea scrisoare, care se descompune în momente destul de depărtate unele de altele, şi unele fără vreo semnificaţie deosebită. (O analiză mai amănunţită urmează mai departe în *Observaţii critice*). În realitate, Petru nu avea nici o misiune la Radu Şerban, dar a fost la el în speranţa să-şi inventeze una. Iar domnul, poate fără prea mari iluzii cu privire la caracterul alunecos al acestuia, a vrut totuşi să extragă de la el informaţii, care îl interesau de aproape, şi apoi să se slujească de el, mai întîi pentru a transmite anumite doleanţe sau explicaţii şi apoi chiar ca emisar direct, însărcinîndu-l

cu ultimile sale comunicări înainte de pornirea la luptă contra lui Gabriel Báthory. Și mai tîrziu, după încheierea expediției, domnul, care nu își putuse valorifica victoria, nefiind ajutat la timp și care era sortit de acum încolo unei situații jalnice de domn pribeag, va trimite prin el cereri de bani către același palatin [*ibidem*, p. 212] căruia Petru îi afirmă și personal că fostul domn nu mai are decît 16 ducați. Tot el anunță apropiata venire a acestuia la Viena, unde prezența lui nu era dorită în momentul celebrării unei nunți împărătești. În februarie 1612, el este unul dintre solii lui Radu aflat la Viena. Dar Petru Armeanul continuă să se intereseze de Moldova. În ianuarie 1612, el declară că este nevoie de un om de credință, care să meargă la Constantin Movilă în Moldova și care să se adreseze și boierilor moldoveni. Totodată era nevoie și de un emisar de taină, care să se strecoare la sași și la secui, să introducă ostași la unii, să se informeze de dispoziția celorlalți... în vederea unei acțiuni contra principelui Transilvaniei. Acest om credincios, priceput și discret trebuia să fie chiar el, după cum rezultă din propunerea sa. Dar foarte curînd este lichidată domnia lui Constantin Movilă în Moldova, iar cea a lui Radu Mihnea, care începe acum în Țara Românească, este fără legături cu imperialii, în care să se poată insinua și el. Tot în 1612 moare și Rudolf al II-lea, stăpînul din urmă al lui Petru. Noul împărat avea metode și vederi diferite și alți oameni în jurul său. Dar în Moldova se produc în anii 1615, 1616 fapte noi. Instalarea lui Alexandru Movilă putea deschide iar un tîrg al tocmelilor pentru emisari veniți din imperiu sau din Polonia. Faptul că s-au găsit la moartea sa în casa sa de la Liov, printre alte acte și unele relative la tratativele dintre Doamna Elisabeta Movilă și Giurgi-pașa, ar indica un amestec al său și în aceste tormeli. El este ucis în 1616 în Moldova, într-o ultimă solie spre Orient". [P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 208]. Acest om, care se văitase prin 1603 că și-ar fi jertfit nu numai timpul, sănătatea și averea în slujba imperialilor, dar pînă și familia sa, persecutată din pricina lui, și care nu mai vrea să știe de el — dar care îndată, în 1604 apare în legăturile cele mai strînse și mai suspecte cu fratele său, Iosif, venit cu ofertele lui Simion Movilă, el care nu încetează să se declare sărac lipit, acuma la moarte, în clipa adevărului, este dat de gol. In casa lui din Liov, călcată de reprezentanții regelui Poloniei, se găsesc chitanțe pentru creanțe asupra împăratului, totalizînd suma de 22 913 zloți, privilegiul imperial de înnobilare pentru el și fratele său „și acte privitoare la Mihai rămase la solul său: privilegiul pentru domnia Țării Românești dat de Sigismund Báthory lui Mihai Viteazul, acte semnate de cardinalul Andrei Báthory, scrisori ale împăratului Rudolf către Nestor Ureche și Constantin Movilă, actul tratativelor între împărat și Mihai Viteazul, al doamnei Elisabeta Movilă cu Giurgi pașa... etc" [*ibidem*, după actele municipale din Liov]. Arhivă personală destul de sugestivă, dar care nu înlocuiește niște memorii bogate în incidente, fie chiar și romanțate ca unele din rapoartele sale.

Mai rămîne întrebarea: Ce fel de influență a exercitat asupra oamenilor și a evenimentelor? Ea este condiționată de o alta: Ce temei se poate pune pe mărturia lui? Trebuie făcută o deosebire între soliile precise și limitate — care i-au fost încredințate și pe care le-a împlinit, în general conștiincios, cu unele variații personale — și activitatea sa de tălmaci, care scapă oricărui control. El găsea foarte natural să omită

din tălmăcirea sa tot ce ar fi putut supăra pe stăpîn, indiferent dacă prin aceasta schimba tot spiritul unei comunicări. Această practică s-a exercitat din plin în transmiterea fantezistă a răspunsului împăratului la punctele privind dorințele lui Mihai, care ne-au parvenit într-o formă ciudată, naivă, aducînd parcă a fragment dintr-un basm oriental. La această particularitate se mai adaugă abaterile datorate fie unui interes propriu, fie unor sentimente personale: vanitatea rănită și invidia față de solii mari trimiși la împărat, pe care îi discreditează cît poate. În sfîrșit, caracterul său insinuant, ba chiar intrigant, fricos și lipsit de scrupule, făcea din el un auxiliar foarte nesigur, mai degrabă periculos. De aceea, influența sa a fost adesea negativă.

Problema sincerității sale se pune mai ales cu privire la rapoartele sale despre starea Țării Românești sub Radu Șerban. Nu o dată sînt exploatate, în mod tendențios, contra domnului niște condiții generale semnalate și în Transilvania. Este clar că în rivalitățile boierești, el se face ecoul partidei potrivnice Buzeștilor. Nu este exclus ca, în timpul participării sale la solia solemnă trimisă de Radu Șerban la împărat, să se fi închegat grupul Aga Leca, vistierul Nica, Radibrat și Petru Armeanul a cărui existență reiese din confruntarea rapoartelor lui Petru cu ale lui Radibrat. Incidental au mai putut interveni, în privința lui Petru, și argumentele convingătoare ale lui Simion Movilă comunicate prin Iosif Grigorovici. Așadar nu pot fi folosite ca absolut sigure datele oferite de rapoartele sale.

Textele relatărilor de față au fost publicate în *Hurmuzaki*, IV, pp. 368; 404—405 și în N. Iorga, *Studii și documente*, IV, pp. 144—149.

În istoriografia română el ocupă un loc însemnat ca autor parțial al unei cronici a lui Mihai Viteazul, cuprinsă și de Szamosközi în istoria sa. De această cronică s-a folosit Mihai Viteazul la întocmirea memoriului său către Rudolf al II-lea, precum și a celui către marele duce de Toscana.

Despre Petru Grigorovici s-au ocupat N. Iorga în *Istoria lui Mihai Viteazul* și P. P. Panaitescu în *Mihai Viteazul*, iar despre cronica amintită — Ioachim Crăciun și Dan Simonescu. Sadi Ionescu l-a trecut în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 81—82.

[DARE DE SEAMĂ DESPRE ÎMPREJURĂRILE DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]]

1604, februarie 20, Cluj

p. 368

Petru Armeanul, întorcîndu-se la 20 februarie[1] 1604 din Ţara Românească la Cluj, a spus că Radu a făcut un armistiţiu cu hanul tătarilor[2], plătindu-i 5 000 de bani de aur[3], cu această învoire ca tătarii să nu năvălească în Ţara Românească. Bizuindu-se pe această pacificare, Radu a pus să se vestească peste tot ca locuitorii care se adăpostiseră în munţi de teama tătarilor, să se întoarcă la locurile lor şi să locuiască în casele lor. După ce s-a făcut aşa, a năvălit în grabă în Ţara Românească o oaste de tătari şi a dus în robie un mare număr de români.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin redactat la persoana III şi publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, p. 368.
[2] Cum Tartarorum Chamo=Gazi Ghirai al II-lea.
[3] *Aureorum*.

Voievodul Radu este un bărbat cinstit și nu încearcă nimic ce ar fi rău, dar are sfetnici fățarnici[4] și înșelători în care nu se poate avea încredere: îndeosebi un oarecare comis Leca[5] ce se bucură de multă autoritate și avere și care captează prin daruri bunăvoința și favoarea turcilor, și este de temut să nu iasă cumva vreo primejdie pentru Radu și pentru acea țară[6] din partea sa datorită unor înțelegeri tainice cu turcii.

Stoichiță[7] și Cernica[8] sînt credincioși. Locuitorii țării sînt storși de mari dări, căci de fiecare poartă se cere o dată 60, o dată 100 de florini, și se adună mulți bani, și nimic nu se folosește pentru întreținerea armatei, ci totul se întoarce spre folosul personal[9] cu toată plîngerea pe față a locuitorilor[10] că voievodul însuși și boierii prea își împart pînă și comorile aflate de la voievodul Mihai.

Ar fi mai nimerit să fie trimiși cu banii hotărîți de maiestatea sa niște comisari care să plătească cu mîna lor pe soldați, și să-i oblige pe căpitani și comandanți la jurămîntul de credință față de maiestatea sa, și să ia seama și la alte treburi din țară[11].

În toată Țara Românească nu sînt acuma peste 3 000 sau 4 000 de ostași. Ieremia, voievodul Moldovei pîndește orice prilej[12]. Hanul tătarilor i-a făgăduit 50 000 de oameni.

Mai se află la hotare și răsculații din Transilvania, de asemenea și cazacii, alungați de curînd din Transilvania după moartea lui Moise Székely, și care pîndesc orice prilej[13] . . .

[Credem că nu este lipsit de interes ecoul trezit de comunicarea lui Petru Armeanul. Redăm scrisoarea lui Basta din 21 februarie 1604 din Cluj]:

„Eri seara a sosit Petru Armeanul, care s-a întors din Țara Românească, și după cîte spune, s-ar părea că legătura despre care era oarecare bănuială că s-ar fi încheiat între acest domn muntean și cel moldovean, nu se adeverește, și același lucru îmi scrie și căpitanul Atilio Vimercati dar în puține zile avem să lămurim totul căci m-a rugat voievodul să mă duc pînă la Brașov, unde ar vrea să-mi vorbească, și dacă va veni el însuși, așa cum

---

[4] Consiliarios versutos.

[5] *Komis Lekam.* Este vorba, probabil, de Leca din Cătun și din Leurdeni, fost comis în 1601, apoi mare postelnic al lui Radu Șerban, 16 aug. 1602 — 10 dec. 1610. Vezi *Dicționarul marilor dregători,* p. 208.

[6] *Provincia* (= provinciae) *illi.*

[7] *Stoikiczam* = Stoica din Strîmba mare logofăt (1602—1608).

[8] *Guericzam* = Cernica din Săcuiani, mare vornic (1602—1610).

[9] *Privatum usum.*

[10] *Publica regnicolarum querimonia.*

[11] *Et cetera in regno attendant.*

[12] *Ad omnem occasionem intentum esse.*

[13] Urmează știri privind ocuparea de către șahul Persiei a unor cetăți stăpînite de turci.

zice că vrea să facă, nu trebuie să ne mai îndoim de nimic, căci dacă s-ar simţi încondeiat nu ar veni în chipul acesta în puterea mea. Şi pentru că acest armean, îndemnat de vin sau de altă ceva, a vorbit fără rost cu voievodul şi i-a făcut supărare, am pus să-l ţină aici închis în casă, şi am trimis îndată la domnul muntean ca să-mi facă cunoscut punctul său de vedere şi acest lucru l-am făcut pentru a nu-i da munteanului nici un prilej de a se putea plînge de noi, şi sper că va rămîne mulţumit cu acest gest" (*Hurmuzaki,* IV, 1, p. 369). — Se constată totuşi că rezumatul dării de seamă a lui Petru redată mai sus *nu cuprinde nimic* despre pretinsa legătură a lui Radu Şerban cu domnul Moldovei la care se referă Basta bizuit pe spusele lui Petru. De asemenea, lipseşte orice explicaţie a incidentului de care pomeneşte scrisoarea lui Basta.

[RAPORT DESPRE DOMNUL ŢĂRII ROMÂNEŞTI ŞI DESPRE STAREA ŢĂRII ACESTUIA][14]

1604, înainte de 29 iulie

p. 404 Voievodul Radu a încercat în dese rînduri să facă pace cu turcii, şi chiar în acea vreme cînd a fost clucerul Radu[15] la Praga, însă banul[16], adică fratele bun al clucerului, s-a împotrivit, şi a hotărît să

---

[14] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 404—405. Datarea mai precisă a acestui text s-a făcut în urma confruntării sale cu raportul comisarului imperial de la Cluj, Paul de Krauseneg din 29 iulie 1604 (*Hurmuzaki*, IV, p. 385), pe care îl redăm aici: „De cîtă-va vreme a căutat un slujbaş al curţii m. v. imperiale, anume Petru Armeanul prilejul cum ar putea să vină din Ţara Românească la acel comisar, lucru la care s-a opus voievodul Ţării Româneşti, însă aşa de mult a tot umblat şi a tot dres (Armeanul) încît a fost trimis de voievod drept unul din solii săi la Albrecht Huet, judele regesc din Sibiu, la nuntă, şi abătîndu-se din drumul său a venit la noi şi ne-a destăinuit şi înfăţişat tot felul de bănuieli, şi pentru că ar fi lucruri atît de grave, a lăsat ca să fie trecute în scris, să i se mai tălmăcească încă o dată, să i se citească, şi să fie pus să le iscălească, după cum va vedea maiestatea voastră aici la litera A. Din partea noastră stăm la îndoială dacă să dăm crezare acestei declaraţii pentru că noi ştim pe de o parte că acel Petru Armeanul a avut

amîne negocierile de pace pînă la sosirea clucerului, ca nu cumva germanii, dacă ar afla cumva de acel tratat, să-l rețină acolo pe fratele lui, și în acelaș timp Radu a trimis un boier la hanul[17] tătarilor și i-a cerut să mijlocească pentru el la turci și să se lase de a mai năvăli în Țara Românească, iar hanul l-a ținut la el[18] pe acest boier, și l-a făcut atent pe Radu prin solul său. Amet Celebi[19] că a mai mijlocit pentru el și mai înainte pe lîngă Pașa de Rasgrad[20] și va mai mijloci și de acum încolo cu dragă inimă, numai să nu umble cu șagă[21] și să-l înșele pe el, și de cum se va întoarce clucerul să-l vestească pe el, iar ceea ce va fi poruncit acel pașa, să pună Radul să se împlinească. Împreună cu solul tătar, Amet Celebi, a venit și un turc numit Moni Aga, bărbat chibzuit, respectabil prin purtările și vîrsta sa. Iar acest sol al hanului nu avea totuși nici o însărcinare să se întîlnească cu domnul General Basta în Transilvania, dar înduplecat de Radu și cîștigat de daruri (se spune că ar fi fost 1 000 de galbeni unguresti)[22] a venit la Cluj.

De cum s-a întors clucerul, banul l-a vestit despre aceasta pe Pașa de Rasgrad, și îndată a trimis Radu la Pașă pe un boier, și au venit la ban niște turci pe care i-a primit și i-a ospătat cu cinste, și după împlinirea acestora au adus răspunsul de la pașă, că negocierea păcii lor a ajuns acum la încheiere, și să trimită la sultan[23] pe unul din marii boieri Buzești, adică pe Radu clucerul, sau pe ban, sau chiar și pe Florescu[24] pentru întărirea legăturii de pace și dobîndirea steagului de domnie: și în timpul ce se trata despre pace au năvălit tătarii în Țara Românească cu mare pagubă pentru locuitori. Iar cînd

---

unele ciocniri cu Valahul, și pe de alta, după cum arată el cu privire la tratativele tainice pe care le-ar avea Valahul cu turcii, că acesta (domnul) încă de mai înainte a pomenit el însuși în repetate rînduri despre ele, și a cerut de la maiestatea voastră voie să primească steagul (de la turci) pentru ca să poată asigura mai bine (liniștea pentru) această țară... În rîndul al treilea (Petru Armeanul a declarat) că boierii, și nu domnul, domnesc și secătuiesc țara. Despre acest lucru s-a plîns îndeajuns domnul însuși mai înainte. Și nici Atilio (Vimercati) nu scrie nici un cuvînt despre aceasta, el care raportează lucruri autentice de acolo unde a călătorit foarte curînd împreună cu solia. Cu cîtă tărie se referă Aloysius Radibrat la spusele lui P. Armeanul și concordă în declarații cu el, poate vedea maiestatea voastră, de asemenea, la punctele B. și C." (Cum Petru se referă și la Bulgaria, autorul raportului roagă pe împărat să dea directive cum să se comporte. Situația este precară, granițele sînt deschise, nu sînt soldați și comandantul lipsește. Se știe că Basta fusese chemat de împărat la curte.)

[15] *Glucar* Radul (=Radu Buzescu,) ginerele banului Mihalcea, ban de Craiova.

[16] Preda Buzescu ban.

[17] Gazi Ghirai al II-lea, în a doua domnie (1596—1608).

[18] *Intertenuisse.*

[19] *Per internuncium Amet nempe Celebi.*

[20] *Ratigradensem Bassam.*

[21] *Serio ageret.*

[22] *Hungaricos aureos.*

[23] Ahmed I (1603—1617).

[24] Radu Florescu.

Radu a vrut să trimită un sol la Constantinopol nici unul din Buzeşti nu a vrut să primească această însărcinare.

Despre starea ţării raportează că bietul norod este nespus de apăsat de mulţimea stăpînilor şi de desele stoarceri şi nu ştie încotro să se întoarcă, şi că nici banii nu sînt folosiţi la plata ostaşilor, ci mai degrabă întorşi spre foloase particulare, şi în timpul acesta soldăţimea rătăceşte în tot locul şi nu lasă nimic neatins. Negreşit nu este domnul vinovat de răul acesta, ci boierii, dar totuşi el nu e în stare să-l îndrepte. Cînd fac tătarii incursiuni nu se găseşte nimeni care să vrea să le ţină piept, şi din cauza aceasta se aud grele plîngeri şi suspine în popor.

Domnul şi-a arendat toate veniturile pe 200 000 de taleri, şi în fiecare lună poporul mai este împovărat cu noi dări, astfel că de la o ...[25] primeşte 100 de taleri. Dacă banii obşteşti ar fi bine gospodăriţi, soldaţii // ar putea fi plătiţi şi fără subsidiul maiestăţii cezaree, după cum ni se spune că s-a cerut de unii boieri, adică Florescu şi Stoichiţă. Aşadar deşi au bani destui pentru plata soldelor, totuşi românii scot de la maiestatea sa bani pe care[26] îi trimit turcilor; căci au şi trimis nu de mult paşei de Rasgrad 10 000 de galbeni ungureşti în chip de tribut, iar hanului tătăresc 5 500 de cai, şi dacă nu sînt cai la îndemînă, atunci sînt siliţi supuşii să plătească pentru fiecare cal 25 de taleri, şi astfel ţăranii se mută în altă parte, şi de cele mai multe ori pleacă în Turcia şi în Moldova; totuşi voievodul stoarce aceşti bani de la nobili, ca să plătească ei în locul supuşilor, şi să acopere pentru ei birul[27] şi dacă ei (= boierii) invocă sărăcia lor, li se răspunde „mergi şi cheamă-ţi ţăranii şi cere înapoi de la ei ceea ce ai dat".

Aşadar nobilii roagă prea plecat ca să fie trimis în Ţara Românească un bărbat de seamă cu ceva oaste care să cerceteze şi să ia seama la tot şi să-i raporteze maiestăţii sale despre acest rău; căci[28] dacă continuă să apese poporul, ţara aceasta va fi pierdută pentru maiestatea sa şi se va schimba într-o pustietate.

Bulgarii sînt gata să se răscoale contra turcilor, dacă li se va trimite armată din partea noastră căci turcii sînt lipsiţi de ostaşi şi nici nu au o garnizoană pe acolo, ci au prilejul[29] să fie lăsaţi în pace de voievod.

Petru Concoli[30], căpetenia secuilor, jupoaie şi el norodul, pradă pe negustorii în trecere, adună comori, este în legătură cu Ieremia Vodă şi e hotărît să fugă în Moldova.

---

[25] *Ab una ... 100 Taleros recipiat.* [= ab una porta?] Vezi p. 298.
[26] *Quum* (= quam).
[27] *Tributum.*
[28] În text: *non* (= nam).
[29] *Verum hano (?) occasionem.*
[30] Era căpitanul scaunului secuiesc Kizd. Vezi o scrisoare a lui către Basta cu informaţii din Moldova, adresată la 1 aprilie 1604 (N. Iorga, *Studii şi documente,* IV, p. 142).

SCRISOARE CĂTRE ÎMPĂRATUL RUDOLF AL II-LEA[31]

1611 [înainte de 15 august?] Roman

p. 144

Lunile trecute am plecat din Praga cu învoirea maiestăţii voastre spre Moldova, pentru nişte treburi ale mele[32]. Cînd am intrat în acea ţară, l-am găsit pe domnul Radu Voievod din Ţara Românească, fugit la Hotin. Acel principe împreună cu cel al Moldovei, Constantin-Vodă[33] au fost foarte mulţumiţi de venirea mea, dorind să discute chiar cu mine[34] cele ce nu au voit să vorbească cu alţii, ştiind că eu de atîţia ani sînt sluga luminăţiei sale împăratul şi sînt pămîntean al Moldovei[35], credinciosul lor şi că acei principi s-au folosit şi în alte rînduri tot mereu de mine, în felurite misiuni secrete către maiestatea impe-

[31] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Studii şi documente*, IV, p. 144 ş.u.
[32] Împreună cu fraţii săi el se ocupa cu diferite negustorii, între care şi comerţul cu boi.
[33] Constantin Movilă.
[34] *Communichar con esso mecho.*
[35] *Patrioto di Moldavia.*

rială, şi pentru ca să-mi facă şi mai mare îndatorire şi <dovadă de> afecţiune, acei principi au vrut să mă lege de ei şi să mă însoare cu o <mireasă> din acele locuri, fiica unuia din boierii lor de seamă[36] şi sluga lor credincioasă.

De cum am sosit la domnul Radu Voievod, m-a întrebat cu mare afecţiune de sănătatea împăratului faţă de care rămîne foarte devotat, apoi m-a întrebat ce putere avea Regeni Ianos[37] *per suo conto* faţă de maiestatea sa. Eu cunoscînd acea treabă şi răspunsul dat de înaltul Sfat de taină acelui Regeni, cu privire la îngăduinţa ca acel principe să poată cumpăra bunuri nemişcătoare[38] în acele locuri, lucru foarte dorit de el, <i-am spus> că maiestatea sa a consimţit şi i-ar fi scris o scrisoare, dar fiind mult tulburat de unele disensiuni[39], nu a putut face aceasta: destul că zisul principe a fost foarte mulţumit *alle mie parti*. Apoi principele m-a întrebat dacă ştiam pentru care motiv a venit la ei Cesare Gallo[40]. I-am răspuns că nu ştiam de loc. Principele mi-a zis că el nu a venit pentru altă pricină decît că maiestatea sa regele Mathias[41] dorea să aibă prietenia şi alianţa lor, aşa cum o avuseseră cu maiestatea sa cezaree[42] şi m-au rugat ca să suplic p. 145 în numele lor pe m.s. cezaree // să binevoiască să intervină pentru ei, ca regele Mathias să consimtă să continue alianţa cu ei, aşa cum a fost ţinută de maiestatea sa cezaree, lucru făgăduit de Cesare Gallo în numele maiestăţii sale regeşti. Şi că aşadar acei principi au jurat maiestăţii sale cezaree şi maiestăţii sale regeşti să le fie credincioşi şi să-şi verse sîngele lor în slujba prea augustei Case de Austria, ca şi a Creştinătăţii, aşa cum au făcut pînă acum, tot astfel nu vor lipsi a face şi pe viitor.

---

[36] *Un loro principale.*

[37] Regeni Ianos.

[38] Vezi *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 433 şi 434 raportul palatinului G. Thurzo adresat concomitent regelui Mathias şi împăratului Rudolf la 2 aprilie cu privire la intenţia lui Radu, încă din anul precedent, de a cumpăra cetatea Tokai pentru fiica sa. Propunere respinsă de Consiliul de război la 8 mai (1611).

[39] Este vorba, probabil, de frămîntările care au însoţit preluarea de fapt a grijei imperiului de către arhiducele Mathias, care s-a substituit împăratului lăsat să guverneze doar în Boemia. Nu ştim cît de sincer era Armeanul, întrucît, precum s-a văzut, Consiliul de război nu şi-a dat asentimentul.

[40] A jucat un rol important în negocierile de politică externă. Şi mai înainte tratase cu turcii pacea de la Szitvatörök (1606). Acum fusese însărcinat să meargă în Polonia — poate tot pentru o alianţă contra lui Gabriel Báthory, ale cărui legături mai vechi cu rebelii poloni erau binecunoscute, avînd a trece la înapoiere pe la domnii români, cu care a şi încheiat două tratate, primul cu Radu la 20 februarie, al doilea cu Constantin la 28 februarie (*Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 429—432).

[41] Adoptă titlul de rege al Boemiei şi al Ungariei (1608—1613).

[42] Rudolf al II-lea avea o situaţie destul de paradoxală, păstrînd calitatea de împărat, dar pur nominal.

Domnului Moldovei i-a venit veste sigură din Constantinopol că Gabriel Báthory[43], cînd a trimis pe Gabriel Bethlen[44] la Constantinopol și pe alți oameni ai săi, a cerut de la sultan un ajutor bănesc, avînd lipsă de bani. A cerut să i se dea autoritatea unui vizir-pașă ca să poată trimite porunci întocmai ca sultanul însuși, făgăduindu-i să-i aducă la supunere și să se înstăpînească în curînd în toată Ungaria și Polonia, pentru care făgăduia să dea un mare tribut, mai obligîndu-se să ducă război neîncetat cu creștinii în numele lui, declarîndu-i că cunoștea toate forțele ce le puteau strînge creștinii contra lui. Iar dacă nu i s-ar da o asemenea putere, nu ar putea nicidecum avea vreun succes contra creștinilor. Sultanul, la cererea lui nu i-a acordat altceva, decît doar să poată cere și primi ajutor de la pașa de Timișoara și de la sangiacii de la Dunăre, mai dîndu-i un mic ajutor de bani — dar sultanul prevenind apoi pe sub mînă pe pașa de Timișoara și pe sangiacii amintiți, să nu se încreadă cu totul în Báthory, ci să rămînă cu ochii în patru[45] și să nu facă decît ceea ce li s-ar părea că este cu adevărat spre slujba sa. De aceea[46], amintiții principi: al Țării Românești și al Moldovei se roagă de maiestatea sa cezaree să binevoiască din îndurarea sa înnăscută să obțină și să solicite de la m. s. regească pentru folosul comun al creștinătății, ca acel Báthory să fie scos din Transilvania și să nu se dea ascultare și încă și mai puțină crezare cuvintelor sale, căci ele sînt pline de înșelare, ca ale unui dușman prea crud al creștinătății. Și dacă s-ar trece lucrul sub tăcere, atunci creștinătatea s-ar afla mult înșelată și mai rău bîntuită, decît de oricare alt tiran.

Principele Radu Voievodul spune că și-a trimis solii la regele Poloniei ca să caute dacă poate să năimească ostași în țara acestuia cu banii lui contra lui Gabriel Báthory[47], știind că acel rege[48] este rudă și prieten cu maiestatea

p. 146

[43] Principe al Transilvaniei 1608—1613. Năvălirea sa în Țara Românească, la sfîrșitul anului 1610, a fost făcută fără asentimentul Porții.

[44] Viitor principe al Transilvaniei 1613—1629.

[45] *Sopra di loro.*

[46] Situația era destul de nelămurită. Imperiul încheiase pace cu turcii în 1606 și ajunsese la un *modus vivendi* cu principatul Transilvaniei. Tratatul încheiat în februarie 1611, cu cei doi domni, de către Cesare Gallo, nu fusese încă întărit de rege și de împărat, deși pornit din inițiativă habsburgică. Se mai șovăia, neștiindu-se cum ar privi turcii o acțiune a celor doi domni (susținuți în taină de imperiali) contra lui Gabriel Báthory, măcar că acesta năvălise în Țara Românească din propria sa inițiativă. Înfățișarea în lumina aceasta a atmosferei politice din Turcia trebuia să îmbărbăteze pe consilierii imperiali. Dar alte știri de la Poartă arată, dimpotrivă, că turcii amenințau nu numai Moldova pentru sprijinul dat lui Radu, dar și pe poloni.

[47] Legăturile acestuia cu rebelii poloni erau de natură să favorizeze un concurs din partea regelui Sigismund al III-lea, acordat domnului român.

[48] Radu Șerban se scuză în felul acesta de a fi apelat la regele Poloniei. Vezi și *Hurmuzaki*, VIII, p. 335, știrea din Praga din 25 aprilie 1611, cum că Cesare Gallo, întîlnind

sa cezaree, trimițîndu-i și ca să-l vadă, privilegiul pe care i l-a făcut maiestatea voastră cezaree ca stăpîn perpetuu al Țării Românești, arătînd și cît de mult este îndatorat față de m.v. cezaree, zisul Radu Voievod, pentru ca să poată ei cu un asemenea ajutor să apere mai bine țara lor, spre folosul întregii creștinătăți și să meargă contra lui Gabriel Báthory și a celorlalți care au fost contra creștinilor.

Maiestatea sa cezaree va fi aflat cum că treburile sultanului cu persanul merg din rău în mai rău și îndeosebi acuma se află în cea mai mare calamitate. De aceea principii aceștia neîncetat se roagă lui Dumnezeu ca să inspire pe maiestatea sa cezaree să obțină de la creștinătate ca să se ridice contra turcului, dușmanul comun, și ca Dumnezeu să le arate calea și să le dea tot mereu prilejuri ca să se poată vedea în curînd prăbușirea totală a casei otomane.

Cînd turcii acuma în urmă au fost înfrînți de persan și cînd Murat pașa cu greu s-a salvat la Alep, ei au inventat un ambasador fictiv cu mulți servitori, toți în port persan, dînd a înțelege că venea din partea regelui Persiei ca să facă pace cu sultanul. Și acești soli au fost găzduiți la Uskuder în Constantinopol. S-au făcut cele mai mari pregătiri pentru primirea lor: un pașă a mers cu mare pompă la Uskuder ca să-i întîmpine. Și ei făceau aceasta din cauza marilor plîngeri care se auzeau în popor contra războiului și de teama unei noi răscoale. Și acest lucru, cum că acel sol a fost inventat pentru motivele arătate, l-a spus fără îndoială un boier de frunte al principelui Moldovei care a fost capuchehaie[49] la Constantinopol, reîntors în acele zile cînd eram eu în Moldova, și era foarte bine informat despre toate.

Sultanul[50] îi cere tot mereu tătarului[51] ca să-și cheme oamenii la oaste pentru a-i trimite în Persia, și tătarul se scuză că nu poate merge el însuși, dar că va trimite 20.000 de oameni de ai săi cît de curînd. Și pînă acum nu s-a mai întîmplat altceva și astfel o tot lungește părînd că nu prea vrea să-i trimită, așteptînd mișcarea pe care o vor face poate creștinii, din cauza dorinții pe care o are de a se uni cu ei. În urma relațiunii dată regelui

---

pe solii celor doi domni români care se îndreptau spre regele Poloniei pentru a cere ajutor contra transilvanului, i-a întors din drum, cerîndu-le să-și facă rost de scrisori credențiónale către regele Mathias și să meargă la el. La 23 mai, ei porneau spre casă, cu asigurări de continuare a vechii alianțe.

[49] *Residente.*

[50] Ahmed I (1604—1617).

[51] Hanul tătarilor. Raporturile Porții cu tătarii erau destul de nesigure, dînd prilej în tabăra creștină unor iluzii ca cele mărturisite de Petru Armeanul.

Persiei[52] despre așezarea Moldovei și a vecinilor săi, și cît ar fi de folositoare pentru războaiele acestuia, trimisă de fratele meu Isep (Iosif) Grigorovici[53] maiestății voastre sacre cezaree, <și trimisă> acum aproape patru ani cu o scrisoare către acel rege, acesta a trimis în Moldova un arhiepiscop, frate al patriarhului Armeniei, cu numele de David, care a plecat din Persia la 12 august din anul trecut[54] și a ajuns în Moldova împreună cu alți șapte însoțitori, în cea mai mare taină, în chip de negustor, pentru a trata cu acest principe și a se informa de chipul cel mai bun în care ar putea să-și conducă oastea pentru a o debarca în Dobrogea — pentru că acel neam din Dobrogea se ține de o sectă persană[55] — și apoi prin mijlocirea acelui principe ar putea să-l cîștige pe tătar, regele Poloniei, avînd pe lîngă sine pe unii nobili tătari, și avînd zisul rege[56] dorința, cu ajutorul lui Dumnezeu, de a se apropia în anul ce vine, de Brusa, și de a-și face niște vase mici pentru trecerea Mării Negre în Dobrogea, spre a-i tăia din toate părțile calea turcului și a-l rupe de ajutorul tătarului.

Domnul Moldovei a ținut sfat trei zile în acest scop și din bunăvoința sa m-a făcut și pe mine să iau parte la acel sfat, avînd încredere în mine, precum am spus, cunoscîndu-mă de atîția ani ca o slugă credincioasă a maiestății sale sacre cezaree, și care am în acea țară[57] toate rudele mele. Planul și propunerea acelui arhiepiscop se arată a fi de o execuție ușoară și <de aceea> ei au vorbit ca să informeze pe maiestatea voastră sacră și să aștepte o bună hotărîre și ceea ce ar putea să rezulte spre folosul creștinătății. Răspunsul îl vor aștepta cît de curînd, căci acel arhiepiscop va zăbovi în Moldova pînă la Adormirea Maicii Domnului[58] și apoi va pleca cu caravana spre Constantinopol, cum a și venit. De aceea ei roagă prea smerit pe maiestatea voastră sacră cezaree ca de dragul zelului creștin și în virtutea îndurării sale înnăscute să condescindă a se arăta cu bunăvoință față de acel rege și să-i dea un răspuns bun și prietenos, milostivindu-se să-i și scrie, cu prilejul <călătoriei> acestui episcop, ca să binevoiască să trimită înapoi //

---

[52] Șah-Abbas cel Mare (1586—1628). Referitor la venirea unor trimiși ai șahului să propună o acțiune comună contra turcilor, vezi și V e r e s s, *Documente*, VII, p. 288 informația din Praga încă din 10 iulie 1606, despre sosirea în Moldova a unui episcop ortodox, trimis de șah la împărat, cu poruncă să meargă la Roma și la principii creștini să-i îndemne la luptă contra turcului. Trimisul persan s-a oprit în Moldova, nefiind sigure drumurile din cauza tătarilor. Ambasadorul venețian, comunicînd această știre, crede că acest sol a venit prea tîrziu, adică după încheierea înțelegerii cu turcii. Așadar, venirea noului emisar în 1611 este repetarea unei încercări anterioare, și nu urmarea demersului lui Iosif Grigorovici.

[53] Vezi mai sus propunerile lui Simion Movilă, comunicate de el comisarilor Transilvaniei.

[54] *Alli 12 Agosto dell'anno.*

[55] Adică secta șiită, socotită de turci ca eretică.

[56] Regele Persiei.

[57] *Provincia.*

[58] Adică 15 august.

p. 148 și să slobozească <de la ei> pe servitorul vostru și fratele meu Isep Grigorovici, căci de acum încolo a sosit timpul ca el să se întoarcă la casa sa, întrucît și-a lăsat nevasta cu opt copii mici, care sînt foarte strîmtorați de absența sa.

Acum cît mă aflam în Moldova pe lîngă acei principi, tătarul[59] a trimis un nobil al său ca sol la regele Poloniei, cu numele de Don Antonio, fiul unui italian, dar locuind în țara tătarilor. Și acesta, fiind eu de față la acel sfat al domnului Moldovei, după ce a mai tratat și alte lucruri a zis: „Invoielile pentru unirea acestui principe cu maiestatea cezaree și cu creștinătatea, tratate mai înainte de către hanul tătar care a murit[60] ar putea să mai fie valabile pînă acum, măcar că tatăl hanului de acum a murit și că el este tînăr, dar noi sfetnicii săi sîntem acei care am tratat-o mai întîi. Așadar, a zis, cu încuviințarea tuturor celor mari din țară, vom urma și acuma ca mai înainte, cu același sfat și dorință de a perpetua unirea cu creștinătatea, și încă și mai strînsă, datorită bunăvoinței și inclinației pe care stăpînul nostru o arată și o dorește în privința aceasta. Așadar, îngrijiți-vă și sîrguiți-vă pe lîngă maiestatea sa sacră cezaree, ca să nu lipsească de a-l îmbrățișa și mîngîia, legînd prietenie cu acel stăpîn al nostru și să și-l ia întru apărare, căci cu timpul va fi de mare folos pentru creștinătate." Și a zis că ceea ce spune, nu spune fără motiv.

De aceea domnul Moldovei cu boierii săi se roagă smerit de maiestatea sacră cezaree să binevoiască să ia în considerare această chestiune atît de importantă și să facă în așa fel ca tătarul să fie îmbrățișat și mîngîiat, întrucît el se sîrguiește din pura și spontana sa voință, fără nici un interes bănesc. Ei vor aștepta cu mare nerăbdare răspunsul maiestății voastre sacre cezaree în această privință.

Domnul se mai roagă încă, în ceea ce privește Transilvania, ca maiestatea sa sacră cezaree, cu îndurarea sa înnăscută să considere marea tiranie pe care a făcut-o și o face neîncetat Gabriel Báthory. El nu se sîrguiește numai să nenorocească și să se înstăpînească în cele două provincii, dar încă de a se face stăpînul absolut al Ungariei și Poloniei[61] în p. 149 dauna creștinătății „în paguba // noastră cea mai mare și necontenit ne silește să ne cheltuim banii pentru a ține trupe străine; în afară de pămîntenii[62] noștri, se țin 10 000 de călăreți poloni aleși[63] cărora li se plătește

[59] Gianibeg Ghirai II (1610—1622).

[60] Hanul tătar Gazi Ghirai al II-lea (1588—1608).

[61] Ca moștenitor adică al regelui Ștefan Báthory, reînviind pretențiile absurde nutrite și mai înainte de Sigismund Báthory și chiar de cardinalul Andrei. Încă din 1607, el se pusese în legătură cu rebelii poloni.

[62] *Paesani.*

[63] *Lancie speciale.* Datorită acestor lăncieri poloni, va fi cîștigată de Radu Șerban lupta de la Brașov (9 iulie 1611).

la fiecare trimestru 30 de florini de călăreț". De aceea ei roagă pe m. v. s. să binevoiască să ia măsuri și să facă în așa fel ca zisul Báthory să fie scos[64] din Transilvania și dacă se poate, să fie distrus cu desăvîrșire și să pună un guvernator bun împreună cu consiliul său în acea țară pînă se va ajunge la o soluție mai bună și va fi în Transilvania un membru al prea augustei Case de Austria. În afară de credincioasa lor confederație, ei nu vor pregeta să-l îndestuleze cu ceea ce va fi necesar pentru Casa sa, și noi înșine[65] împreună cu Radu voievod promitem să fim apărătorii acelei țări și să venim în ajutorul și în folosul Casei de Austria, și cînd vor fi legate împreună aceste provincii, nu va fi nici un principe care să-i poată aduce vreo vătămare, datorită marii puteri ce o va avea. Așadar să ia seama să nu piardă acele țări, rugînd cu tot respectul cuvenit maiestății voastre sacre cezaree, care și-a arătat întotdeauna față de ei clemența sa, ca tot astfel să nu lipsească de a-i avea în protecția sa și de acum încolo și de a-i recomanda călduros fratelui său, regele Mathias.

În anii trecuți, acești principi nu au putut ajunge pînă la maiestatea sa cezaree cu solii lor[66] din cauza multelor tulburări care au avut loc în acele țări, dar ei își pun nădejdea în maiestatea lui Dumnezeu și cu ajutorul maiestății voastre sacre cezaree și al regelui Mathias speră să-și recomande cauza lor și să-și îndeplinească datoria lor față de maiestatea voastră cezaree, așa cum sînt ținuți. Și aceasta este însărcinarea pe care o am de la acei domni, al Țării Românești și al Moldovei, să tratez și să informez sacra maiestate a voastră, eu rămînînd doar pentru slobozirea acelui arhiepiscop trimis de regele Persiei și pentru alianța cu tătarul <așteptînd> răspuns la scrisorile principilor.

---

[64] Cu toate cele întîmplate, imperialii purtau și acum tratative cu Gabriel Báthory.

[65] Constantin Movilă.

[66] În realitate, domnii trebuiseră, de nevoie, să recunoască suzeranitatea lui Gabriel Báthory (în 1608) și de aceea încetaseră legăturile cu împăratul, deși au mai fost unele încercări de a porni o acțiune contra principelui Transilvaniei.

OBSERVAŢII CRITICE

despre scrisoarea din 1611

Scrisoarea trimisă din Moldova de Petru Armeanul, în anul 1611, provoacă unele nedumeriri. Autorul amintește de slobozirea cerută de el pentru a pleca în Moldova, obținută cu cîteva luni mai înainte și dă impresia că la intrarea sa în Moldova l-a și găsit pe Radu Șerban. Dar acesta, în scrisoarea credențială pe care o dă aceluiași Petru, pe care îl trimite înapoi la împărat, arată că Petru venise la el *superioribus diebus*, ceea ce nu ar corespunde unui interval prea lung. Armeanul spune clar că va rămîne în Moldova, așteptînd răspunsul împăratului „pînă la sărbătoarea Adormirii", adică 15 august, dar el pleacă la împărat la 27 mai. El spune că l-a aflat pe Radu la Hotin, dar în toate documentele din acea vreme noi îl găsim pe acesta în tabăra de la Roman. Scrisoarea este destul de neclară. Pare mai mult un fel de jurnal-minută, după care să redacteze ulterior mai multe comunicări decît o dare de seamă dintr-un moment determinat. Se observă suprapuneri. Nu se știe cînd vorbește autorul cu Radu și cînd cu amîndoi domnii împreună, deoarece este un amestec de singular și de plural (el, ei), convorbirea părînd să fie susținută cu unul, dar rugămințile și recomandările venind de la amîndoi.

Care este rostul scrisorii lui Petru? El venea în Moldova pentru treburi particulare, după propria sa declarație, sau pentru a-și vedea frații, rudele și prietenii, — după spusa lui Radu — și nu avea nici o misiune pe lîngă domn. Dar el își construiește îndată una din confidențele lui Radu, din informațiile lui Constantin, din faptele diverse de la Constantinopol și din trecerea prin Moldova a unui emisar mai mult ori mai puțin real al șahului Persiei, mergînd spre Constantinopol sau a unui italiano-tătar ce se îndrepta spre Polonia, cu oferte nelămurite de cooperare contra turcilor, care se puteau traduce de fapt prin insinuarea că tătarii ar fi dispuși să se lase îndulciți cu daruri. Asemenea invitații conțineau întotdeauna și o amenințare neformulată. Rolul principal între cei doi domni îl deține Radu. Către acesta s-a îndreptat mai întîi Armeanul, făcînd uitată atitudinea sa din 1604 față de el. În textul scrisorii, el insistă asupra încrederii depline de care se bucură *la acești domni*, care nu vor să stea de vorbă cu alții, ci numai cu el etc. etc. Este redat dialogul cu Radu, care vrea să afle de la agentul împăratului cum stau interesele sale la curtea imperială. El întreabă de trecerea pe care o are Regeni Ianoș, și aici Armeanul pricepe despre ce este vorba și îi dă un răspuns mulțumitor (dar care se dovedește inexact). Apoi îl întreabă despre misiunea în Moldova a lui Cesare Gallo (care încheiase cu amîndoi domnii un tratat de alianță cu imperialii, contra lui Gabriel Báthory). Dar aici Armeanul nu știe nimic și este informat de domn. Deși dialogul fusese doar cu Radu, acum intervin rugămințile comune ale ambilor domni, ca împăratul să stăruie pe lîngă regele Mathias ca acesta să binevoiască să țină acea alianță (pe care, de fapt, el însuși o inițiase!). Așadar, vrînd să afle cum stau lucrurile la curte, domnul a dat el toate informațiile pe care le avea. Abia dacă a omis să vorbească de iscălitura unui tratat, lucru dealtminteri inutil, pentru că a pomenit de jurămîntul de credință depus de el și de domnul Moldovei *către împărat și către rege*. Este probabil că situația creată în imperiu, prin preluarea conducerii efective de către Mathias, devenit rege al Ungariei în 1608, era de natură să inspire unele nedumeriri domnilor români, căci nu se explică altfel ideea de a recurge în acea împrejurare, la stăruințele împăratului pe lîngă rege. Afară dacă această parte din spusa domnilor nu îi aparține de fapt, pur și simplu, lui Petru Armeanul, sluga împăratului, care fie că a sugerat-o, fie că a adăugat-o de la sine. În realitate, domnul intrase la mare grijă, căci potrivit cu tratatul încheiat, trebuia ca *pînă într-o lună* să fie pregătite și pornite oștile care aveau să-l atace pe Gabriel Báthory. Și deși la plecarea lui Gallo, Radu îi dăduse un însoțitor, care trebuia să se întoarcă cu *confirmarea* acelui tratat (măcar că fusese redactat de împuternicitul regelui), acest însoțitor nu s-a mai întors cu confirmarea și asupra întregii chestiuni se lăsase o tăcere apăsătoare. Așadar, prezența lui Petru era binevenită, pentru a se putea, prin el, interveni eventual la curte. Dar nu se pare că acesta s-a grăbit să comunice imediat doleanțele domnilor, mulțumindu-se să le treacă în conceptul sau scrisoarea (?) sa. În schimb, Radu, îngrijorat de tăcerea aceasta prelungită, îi scrie palatinului Thurzó din tabăra de la Roman [*Hurmuzaki*, IV, 1, p. 435] la 4 mai, pentru a se plînge de nevenirea agentului său cu confirmarea așteptată. Tot atunci scrie și stărilor și ordinelor Ungariei (*ibidem*, p. 436). În sfîrșit, la 14 mai îi scrie lui Cesare Gallo, determinînd poate slobozirea solilor români aflați la Praga, iar la 27 îl expediază pe Petru, cu instrucții secrete și mesaje verbale către palatin (adică indirect către rege) și către împărat.

Poate că apelul la acesta din urmă se datora mai ales faptului că mesagerul era în slujba împăratului. Toate celelalte intervenții se adresau indirect regelui Mathias.

În scrisoarea lui Petru, acesta mai revine o dată asupra fostului domn muntean. După informații foarte optimiste despre situația precară a lui Gabriel Báthory la turci, primite de domnul Moldovei, Armeanul se reîntoarce iar la domnul muntean. Acesta se scuză, întru cîtva, că a trimis soli în Polonia, explicînd că ei erau însărcinați să năimească ostași pe banii lui, contra lui Gabriel Báthory, mai adăugînd că a făcut aceasta, știind că regele Poloniei este rudă și prieten cu împăratul și că i-a și trimis să vadă privilegiul pe care îl are de la împărat, ca domn al Țării Românești, încheind cu protestări de devotament față de cezarul germanic. Am crede că aceste scuze capătă un sens mai concret, dacă le punem în legătură cu o știre de la Praga, de la 25 aprilie 1611 [*Hurmuzaki*, VIII, p. 335]. Trimisul venețian, foarte bine informat întotdeauna despre situația din imperiu și despre diferitele încercări șovăitoare de a neutraliza primejdia lui Gabriel Bàthory, mergînd pînă la ideea de a-l folosi pe Sigismund Báthory (!), raportează că au sosit la regele Mathias soli de ai domnilor Țării Românești și Moldovei, *care fuseseră îndreptați spre regele Poloniei*, pentru a cere ajutor contra transilvanului, dar au fost abătuți din drum de Cesare Gallo (*un tale Cesare Gallo*), care i-a convins să ia scrisori credențiale către regele Mathias, pentru a evita ca polonii (care fără îndoială ar fi alergat în ajutor) să pună piciorul în Ungaria Superioară și să provoace vreo mișcare foarte lesne de pornit pentru cei din acea națiune, mai ales în vremurile acestea, cînd regele trebuia să tindă spre altceva! Conform cu încetineala greoaie a miniștrilor habsburgici, solii care și-au expus propunerile la 2 mai nu au fost sloboziți decît la 23 mai, deci o lună aproape de la sosire, cu asigurări că li se va continua vechea alianță *senza condescendere a piú larghe offerte per non dare occasione al Turco di attacarsi ad alcum pretesto per molestare l'Ongheria*.

Așadar, momentul cînd Radu Șerban dădea acele scuze încurcate trebuie situat cam în a doua jumătate a lui aprilie. Deci, se poate reconstitui mersul întregii desfășurări. După o lună de la tratat, 20—28 martie (dacă ținem seama și de cel cu Constantin Movilă care poartă data de 28 februarie), văzînd că nu vine nici un semn de la imperiali și mai aflînd poate și de diversele tratative habsburgice pînă și cu Gabriel Báthory, Radu s-a hotărît să se adreseze regelui Poloniei, dușmănit, și el, de acest pretendent la tronul Poloniei. Rezultă deci că ne aflăm în fața a două convorbiri ale domnului român cu Petru Armeanul: prima, în perioada de așteptare, probabil pe la sfîrșitul lunii martie, a doua, după abaterea din drum a solilor către regele Poloniei. S-ar putea chiar ca Radu să se fi aflat la Hotin (unde îl vede Petru prima oară) tocmai pentru a comunica de acolo mai ușor cu polonii. Pare însă sigur că prima convorbire a fost înainte de abaterea din drum a solilor. Acest incident a provocat, fără îndoială, întîlnirea a doua cu Armeanul.

Partea a doua a scrisorii pare centrată în junul domnului Moldovei sau, mai bine zis, a sfatului său, la care a fost poftit și Petru, fie pentru a lua parte la chibzuieli, cum insinuează el, fie ca tălmaci al acelui emisar armean al șahului, călătorind incognito, deghizat ca negustor. Faptul se repetă cu prilejul trecerii dubiosului agent tătar Antonio spre Polonia. În sfîrșit, sînt redate *cuvintele lui Constantin*, arătînd marile cheltuieli făcute cu mercenarii străini din cauza amenințării din partea lui Gabriel Báthory și asigurările date *în*

numele amîndurora Casei de Austria (formulă comodă pentru a cuprinde și pe împărat și pe rege) de a-i sta oricînd în ajutor.

Cam acestea ar constitui osatura adevărată a textului curios, analizat acum. Dar nu lipsesc nici dovezi ale fanteziei bogate ale tălmaciului. Este un întreg carnaval de soli fictivi plimbați de turci cu ostentație, iar dincoace, de soli tainici persani, strecurîndu-se în straie de negustori, deși sînt înalte fețe bisericești, și venind să propună o debarcare în Dobrogea, cu condiția însă ca principele [Constantin] să mijlocească o cooperare a tătarilor (!) și, în sfîrșit, de emisari incidentali, ca acel Antonio care, mergînd probabil după căpătuială în Polonia, se oprește și în Moldova cu invitații vagi, ascultate cu luare aminte de sfatul domnului la care participă și Armeanul — și care se traduc prin așteptarea unor semne concrete de bunăvoință. Dealtminteri, Armeanul adresîndu-se împăratului, îl roagă să-i mîngîie cum se cuvine și pe persan, și pe tătar. . ., și să binevoiască să-i răspundă șahului, mai scriindu-i totodată să slobozească de la el pe fratele lui Petru, harnicul Iosif Grigorovici, a cărui lipsă din țară era greu resimțită de soția lui de acasă, împreună cu cei opt copii care îl tot așteptau. După el, însăși solia acelui arhiepiscop armean, frate al patriarhului armenilor, călătorind ca negustor, s-ar fi datorat unor informații despre Moldova și țările vecine, scrise de acel Iosif și trimise de împărat în Persia (!). Petru declară că va aștepta în Moldova răspunsul împăratului la scrisorile domnilor români în legătură cu această chestiune, precum și răspunsul dat prelatului oriental. El însuși își asumă o misiune în viitor, de informare și tratare cu imperialii din partea celor doi domni. Dar, în mod neașteptat, Petru este trimis val-vîrtej la împărat și la palatin de către Radu la 27 mai, adică probabil îndată după reîntoarcerea solilor cu răspunsul în doi peri de la Praga.

Astfel stînd lucrurile, cum se integrează oare textul lui Petru în contextul datelor înfățișate mai sus? Nu este vorba cumva, după cum am crede, de un fel de ciornă pentru uz propriu, în vederea unui raport recapitulativ viitor, din care va extrage, poate, porțiunile de actualitate, spre a fi expuse oral cu prilejul soliei sale neașteptate la împărat? În sfîrșit, cum se explică neconcordanța semnalată, la începutul acestor Observații, între plecarea lui Petru de cîteva luni, și expresia atît de moderată a domnului: *superioribus diebus*? Faptul că Petru dă de domn îndată la Hotin, ar putea îndreptăți gîndul că zăbovise la Liov, unde își avea casa și o parte din rude (ceilalți aflîndu-se în Moldova). Dealtminteri, drumul cel mai sigur de la Praga spre Moldova era tot acesta, într-un moment în care trecerea prin Transilvania era supusă tuturor accidentelor.

ANONIM ITALIAN
[CAMILLO CAVRIOLO?]

(1603)

La 21 decembrie 1601 sosea la Praga, la împăratul Rudolf al II-lea, prima solie, trimisă de noul pretendent al Țării Românești, pribeag în Ardeal, Radu Șerban. În martie anul următor, activitatea diplomatică a lui Stroe Buzescu, conducătorul soliei, este încununată de succes și împăratul îi înmînează „promisiunile scrise" prin care întărește „in perpetuo" lui Radu Șerban, fiilor și urmașilor săi, „principatul Țării Românești", poruncind generalului Basta să-i predea steagul de domnie *(il stendardo)* în numele său (A. Veress, *Documente*, VII, p. 14). Dar această poruncă s-a tradus în fapt abia după ce urmașul lui Mihai Viteazul și-a cucerit scaunul domnesc și a cîștigat strălucita biruință de la Brașov împotriva lui Moise Székely (17 iulie 1603). Două săptămîni după aceasta, la 31 iulie 1603, arhiducele Mathias, fratele împăratului, ordonă, la rîndul său, lui Basta să remită lui Radu voievod steagul de domnie pe care-l va trimite Rudolf al II-lea „și poruncim ca el să fie predat în mod festiv de către trimisul tău de frunte" (*Hurmuzaki, Documente*, IV, 1, p. 345, nr. CCXCI; A. Veress, *Epistolae et Acta generalis Georgii Basta*, II, Budapesta, 1913, p. 264). Curierul împăratului care aducea „marele steag imperial" *(Sten-*

dardo Generale dell'Imperio) a sosit în septembrie 1603, în tabăra lui Basta de la Deva. Pentru solemnitate, generalul a trimis la Tîrgoviște pe contele Camillo Cavriolo din Brescia, comandant în oastea imperială din Transilvania, care luptase alături de Radu Șerban, cu un an în urmă, în bătălia de la Ogretin. El a ajuns la Tîrgoviște tocmai în vremea cînd oastea munteană a izbutit să respingă unul dintre obișnuitele atacuri ale tătarilor și, pe cîmpia dintre Dealu și reședința domnească, în cadrul unei fastuoase ceremonii, a dat domnului stindardul imperial, confirmîndu-i în numele împăratului, autoritatea asupra conducerii militare *(Governo Militare)*. Ceremonia s-a repetat în oraș, în „piața" dinaintea palatului domnesc, trimisul imperial confirmîndu-i domnului, de data aceasta, „conducerea politică" *(Governo Politico)*, în același mod cum a fost confirmată în cîmpie „conducerea militară". Descrierea unei atare confirmări de *către împăratul creștin* este unică în literatura privind istoria țării noastre și totodată prezentarea festivităților care au avut loc cu acest prilej, constituie *cea mai veche relatare a unei ceremonii de asemenea gen la curtea domnească de la Tîrgoviște.*

Desprindem din ea o pagină din istoria vie a vieții de la curtea domnească, cu ceremonii și întreceri militare, vînători și ospețe, care au încîntat pe trimisul imperial în timpul celor zece zile petrecute la Tîrgoviște.

Cît despre autorul acestei relații, adevărat jurnal al soliei imperiale, el poate fi însuși contele Cavriolo, singurul care cunoștea conținutul discuțiilor tainice ale trimisului cu Radu Șerban — despre care se amintește în cuprinsul ei —, sau poate unul dintre însoțitorii săi, însemnările sale fiind însă desigur revăzute, cum se obișnuia pe atunci, de către conducătorul soliei. Asupra datei cînd s-a desfășurat ambasada sa, V. Motogna (*Războaiele lui Radu Șerban*, București, 1926, p. 37) și Tr. Mutașcu *(Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea. Radu Șerban*, București, 1961, p. 131), consideră, după o afirmație a lui N. Iorga (*Studii și documente*, IV, p. XLI), că ea a avut loc în martie 1604. Dar în realitate, Radu Șerban s-a întîlnit atunci cu Basta la Brașov, fapt amintit în socotelile orașului și în cronica contemporană a judelui brașovean M. Weiss *(Liber annalium*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V. Brașov, 1909, pp. 168—169), în timp ce năvălirea tătarilor, amintită la începutul relatării, a avut loc în a doua jumătate a lunii octombrie 1603, la 24 și 26 a lunii, căci după aceea Radu Șerban și boierii săi se plîng la Viena de nenorocirea abătută asupra țării (Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, pp. 346—348, nr. CCXCIII și nr. urm.). Ca atare, ceremonia desfășurată după alungarea tătarilor a avut loc la sfîrșitul lui octombrie sau începutul lui noiembrie st. n. 1603.

E curios că nu s-a păstrat nimic despre această solie în arhivele imperiale sau între actele rămase de la generalul Basta. Relatarea ei apare de abia în *Istoria Transilvaniei*, a lui Ciro Spontoni, publicată la Veneția în 1638. Această lucrare nu reprezintă „memoriile lui Basta", cum s-a afirmat adesea, ci, după cum se arată în titlul cuprinzător al primelor două cărți, în ea; „începînd de la primele acțiuni ale principelui Sigismund Báthory, sînt povestite acțiunile militare ale lui George Basta, împotriva acestuia și a altor inamici ai Imperiului roman" *(Historia della Transilvania nella quale incominciandosi dalle prime attioni del principe Sigismundo Báthory, și narrano le militari impresi di Giorgio Basta, contro di lui, e di altri nemici del Imperio Romano)*. Din titlul întreg al cărții rezultă că

a fost „culcasă *(raccolta)* de cavalerul Ciro Spontoni și notată *(registrata)* de cavalerul Ferdinando Donno". Editorul ei elvețianul Giacomo Sarzina, arată la începutul lucrării că „această Istorie despre întîmplările din Transilvania a fost scrisă de cavalerul Ciro Spontoni", dar „cînd a murit autorul, a lăsat-o *in pupillare età*", ca și atîtea alte lucrări ale sale. Într-adevăr, C. Spontoni (c. 1552—1610) murise de mult la data apariției cărții sale, în forma dată de F. Donno. Dar între actele „culese" de el din arhiva generalului Basta sau din cele imperiale de unde citează, ca și ilustrul său contemporan De Thou, scrisori ale lui Șt. Bocskay, ale fraților Tommaso și Camillo Cavriolo etc. (cf. pp. 242, 285—290 etc.), se afla, desigur, și raportul soliei lui Camillo Cavriolo la Tîrgoviște.

Pe Spontoni îl întîlnim în iunie 1605, alături de Basta la Bratislava, trimis de ducele de Mantova, pe care generalul îl informa că: „Le buone qualita del cavalier Ciro Spontone son tali, ch'io non mancherò di tenerlo appresso di me, e tratarlo come conviene al merito delle virtù sue..." (A. Veress, *Epistolae et Acta,...* II, pp. 682—683). O lună mai tîrziu, însoțindu-l pe Basta, se afla la Viena, de unde scria ducelui despre acțiunile lui Radu Șerban în Țara Românească (*idem*, *Documente*, VII, p. 242). Oricare ar fi fost relațiile sale cu Basta, căruia îi consacră de fapt *Historia della Transilvania*, unde-i schițează și biografia (pp. 336—337), este sigur că în calitate de secretar „de profesie", Spontoni a avut acces la arhiva acestuia. Este posibil ca în lucrarea citită să fi utilizat și opera unui alt italian, Giovanni Beduccino din Parma, *Historia di Transilvania* (!) [1594—1604], rămasă pînă azi în manuscris, cu care are multe asemănări, și care este anterioară lucrării sale, după părerea lui N. Iorga (*Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul și Radu Șerban* în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secț. ist. seria a III-a., t., XII, 1931, p. 94). Cum în aceasta, episodul ambasadei lui Cavriolo nu e însă redat, izvorul lui Spontoni rămîne tot relația originală, din actele generalului Basta.

Relatarea ambasadei lui Camillo Cavriolo a fost utilizată de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, pp. XLI—XLII și Vict. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban*, București, 1926, pp. 37—39. O traducere a ei a publicat C. Rezachevici, *Un sol împărătesc la Radu Șerban. Cea mai veche descriere cunoscută a unei ceremonii la curtea domnească din Tîrgoviște*, în „Magazin istoric", IV, 1970, nr. 6, pp. 84—88.

RELATAREA SOLIEI LUI CAMILLO CAVRIOLO LA RADU ŞERBAN[1]

1603 <sfîrşitul lui octombrie — începutul lui noiembrie>

[*Basta se afla la Deva*]. „După cîteva zile a sosit un curier al maiestăţii sale cu marele steag imperial, şi scrisori adresate lui Basta, poruncindu-i să trimită un personaj de frunte la Radu voievodul Ţării Româneşti, conferindu-i prin patente autoritatea asupra conducerii civile şi militare, numindu-l de asemenea principe al Sfîntului Imperiu roman. Basta l-a desemnat pentru această misiune pe contele Camillo şi l-a trimis numaidecît într-acolo pentru a i le preda. [*Este convocată dieta la Deva*]. p. 244

În acest timp contele Camillo îşi continua drumul; trecuse de Sibiu şi de trecătoarea apropiată de rîul Olt, şi intrase în Ţara Românească îndreptîndu-se spre Tîrgovişte, capitala ţării[2], unde rezida principele Radu; şi înţe- p. 245

---

[1] Traducerea textului după C. S p o n t o n i, *Historia della Transilvania*, Veneţia, 1638, pp. 244—249.

[2] *Città principale.*

legînd că voievodul s-a retras către Cîmpulung și către munți din cauza a 30 000 de tătari, care cu puțin înainte au prădat țara, luînd o mare mulțime de robi, și au jefuit un mare număr de vite, a trimis în grabă pe caporalul La Motta, cu cîțiva soldați din garda sa la Tîrgoviște, pentru a-l anunța pe Radu fără zăbavă de sosirea sa, și de motivul acesteia.

Acesta[3] ajunse în oraș chiar în aceeași seară, cînd s-a reîntors principele. N-a zăbovit[4] în munți; văzînd că tătarii au luat-o la fugă, retrăgîndu-se în grabă cu prada, a trimis îndată în urmărirea lor o mare parte a cavaleriei românești, care ajungîndu-i la trecerea Dunării, a redobîndit din mîinile lor mulți oameni, și o mare cantitate de animale și de bunuri.

Caporalul a fost introdus imediat la Radu pe care l-a înștiințat despre sosirea lui Cavriolo. <Voievodul> porunci unui boier[5] al său să se îndrepte cu toată grija și graba către locul unde se afla contele, să se pună la dispoziția lui, mergînd cu el către Cîmpulung. Acesta era un loc între munți, într-o vale foarte strîmtă, fortificată nu numai de natură, dar și de voievozi, și în unele locuri extinsă <fortificația> de către Radu. Și acolo, ca fiind un loc foarte sigur, își ținea soția și lucrurile sale cele mai de preț//.

p. 246

Curierul apucă drumul <cel mai> drept pentru a-l întîlni pe conte, dar nu-l găsi; pentrucă acesta prinzînd limbă <află> că tătarii jefuiesc prin împrejurimi, și își schimbă drumul, apucînd peste colinele vecine, printre vii și păduri, pentru a nu fi descoperit de aceștia, deoarece contele nu avea forțe pe lîngă el pentru a le face față în afară de treizeci sau patruzeci de călăreți de elită valoni și cinci sau șase ofițeri *„riformati“*[6]. Din fericire caporalul apucă la întoarcere acelaș drum, pe care venise acesta[7]. Întîlnindu-l, i-a spus în numele lui Radu, că a fost trimis un boier al său pe acel drum pe care venise el la început, dacă cumva din întîmplare nu a putut să-l întîlnească, să binevoiască a-l aștepta la o mănăstire, la numai trei leghe distanță de Tîrgoviște[8]. Au pornit împreună îndată către mănăstire, și o zi după aceea a sosit curierul lui Radu. Contele zăbovi aici alte trei zile, la rugămintea repetată astfel prin mai mulți curieri ai voievodului, care dorea să primească stindardul și ambasada cu cea mai mare onoare și solemnitate posibilă, pe care nu o putea face însă pînă la întoarcerea cavaleriei sale [. . .].

Sosind timpul să plece de la mănăstire, contele a poruncit să fie înălțat stindardul general și l-a înmînat locotenentului spaniol Domenico d'Erasso.

---

[3] Caporalul La Motta.
[4] Voievodul Radu Șerban.
[5] *Gentilhuomo*. Poate avea aici și sensul de ostaș, ofițer.
[6] Probabil fără comandă.
[7] Contele Camillo Cavriolo.
[8] Mănăstirea Dealu.

<Stindardul> era mare, de damasc roşu aprins, atîrnat la două capete de lancia aurită, brodat peste tot cu flăcări de aur; pe o parte ieşea în relief acvila imperială, avînd pe cap diadema regală, iar pe piept era înălţat un crucifix, ale cărui braţe se întindeau de la o aripă la alta şi în jos pînă la coada acvilei; de cealaltă parte erau reprezentate stemele Sfîntului Imperiu şi ale tuturor stăpînirilor Casei de Austria. Nu au înaintat mult cînd a apărut marele majordom al lui Radu, care venise călare, împodobit, cu întreaga curte <a domnului>, ca să-l întîmpine în numele stăpînului său.

Puţin după aceea, urmîndu-şi drumul, au coborît într-o cîmpie mare, la marginea căreia, în partea opusă, se vedea o mică pădure. Şi iată într-o clipită l-au zărit pe căpitanul Attilio Vimercati, comandantul general al lui Radu cu 500 de archebuzieri călări sub şase steaguri[9] într-o frumoasă rînduială, ieşind ca pentru o ambuscadă de o parte şi de alta a pădurii amintite. Toate companiile au tras o salvă în aer plecîndu-şi steagurile pînă la pămînt înaintea stindardului: făcînd apoi o mişcare de retragere se aşezară în urma însoţitorilor lui Cavriolo formînd cinci escadroane la oarecare distanţă în afara grupului de călăreţi. Vimercati aşeză trei steaguri la stînga şi alte trei la dreapta stindardului; contele înainta solemn în partea stîngă a stindardului şi puţin în urmă <veneau> valonii săi şi cortegiul. În timp ce grupul nespus de nobil şi demn înainta într-o prea frumoasă rînduială, au început să se vadă cele două aripi[10] de <cîte> 4 000 de pedestraşi, în mijlocul cărora, ca pe un drum regal, înainta principele <Radu> pe frumosul său cal de luptă, însoţit de o mare ceată de vestiţi cavaleri şi boieri[11], iar pe laturile drumului mergeau 3 000 de călăreţi din diverse trupe. // p. 247

Cînd a ajuns Radu în dreptul contelui, a descălecat, şi descoperindu-şi capul a îngenuncheat înaintea stindardului; apoi după ce s-a ridicat în picioare, toţi ceilalţi călăreţi care descălecaseră au făcut la fel; în acest timp a descălecat şi contele, dar fără a-şi descoperi capul, şi prinzînd capetele stindardului l-a înfăşurat pe braţul stîng, şi l-a apucat de mijlocul lanciei (căci mînerul era ţinut de locotenentul care a pus un genunchi la pămînt) întinzîndu-l cu vîrful, unde era o cruce mică de aur, spre buzele principelui. Acesta încrucişîndu-şi mîinile pe piept şi înclinîndu-se, după ce a sărutat-o de două ori, s-a tras înapoi cu smerenie, dar urmîndu-l în această poziţie Cavriolo i-a mai dat să o sărute de două ori. Apoi, în timp ce principele ridica stindardul, Cavriolo i-a vorbit.

---

[9] *Cornette.*
[10] *Ale.*
[11] *Baroni.*

[*Urmează discursul lui Cavriolo și răspunsul lui Radu Șerban*].

Au încălecat apoi în următoarea ordine.

Înaintea tuturor veneau patru cîte patru steagurile acelei pedestrimi la mijloc între acele aripi de cavalerie, după care erau ținute alte două stindarde mari ale țării, socotite făcătoare de minuni, pe care Radu a poruncit să fie purtate înainte: unul de damasc alb, pe care era pictat un corb cu cruce dublă și stea roșie în cioc, stînd deasupra unui ienupăr verde; altul de culoare sîngerie pe care era pictat un cap frumos de tînără fecioară cu splendide hieroglife[12], ambele avînd în mijloc stindardul general, după acestea urmînd tobe, trîmbițe, tambure, fluiere și toate felurile de instrumente pe care le folosește orice popor. După acestea la oarecare interval veneau flaute, p. 248 țitere, // buciume și altele la fel, înconjurînd pe principe și pe conte deopotrivă, însă acestea erau la stînga sa. Boierimea împreună cu restul călărimii din suită formau un frumos cortegiu, fără nici o ordine. Archebuzierii pedeștri au tras una după alta trei salve, în chip vrednic de laudă[13] și după ce fumul s-a ridicat, li s-a răspuns din toate tunurile Tîrgoviștei, în timp ce întreaga cavalerie continua alergările și voltele la aripi. Cu această ordine și atrăgătoare pompă s-a purces prin marea și spațioasa cîmpie, spre oraș, o distanță de șase sau șapte mile italiene.

S-a strîns în apropierea orașului aproape tot poporul, și la vederea stindardului, îngenunchieau, sărutînd pămîntul, și aplecînd fruntea în semn de închinare, acțiune cu adevărat superstițioasă. În această privință păcătuiesc mult aceste națiuni[14]; ele sînt de religie ortodoxă[15], apropiindu-se mult de ceremoniile civile turcești (!).

Au intrat în cetate în aclamații de fericire și bucurie pe care oricine și le poate imagina. Ajungînd în piață, toți călăreții au descălecat, repetîndu-se ceremonia cu stindardul, pentru confirmarea conducerii politice, în acelaș mod cum a fost confirmată pe cîmp conducerea militară. Făcîndu-se aceasta, contele l-a predat în mîinile lui Radu: el l-a îmbrățișat strîns și cu deosebit respect, apoi Radu l-a încredințat marelui „majordom". Atunci contele Camillo, cu capul descoperit, cu multă afabilitate, l-a salutat pe principe în numele generalului Basta, și a tuturor căpitanilor armatei imperiale. Și-au dat unul altuia mîna cu toate semnele de afecțiune, și Radu s-a retras în palat. Cavriolo a rămas înconjurat de mulți oameni, și după ce boierimea[16] și cei mai de seamă[17] <dregători> i s-au închinat, a fost

[12] Litere chirilice.
[13] *Con maniera mirabile.*
[14] *Nationi,* adică românii.
[15] *Religione Greca.*
[16] *Nobiltà.*
[17] *Principali.*

însoţit de ei în palat. Principele l-a primit din nou cu alte ceremonii şi complimente ca ambasador, şi l-a întîmpinat la poartă, retrăgîndu-se într-o cameră secretă cu interpretul, care era un mare boier[18] şi consilier al lui Radu. S-au întreţinut aproape o oră, discutînd probleme particulare. Plecînd apoi contele Cavriolo, toată boierimea călare l-a însoţit în tabără, unde în diverse corpuri de gardă erau repartizaţi mai bine de 300 de pedestraşi.

Aici petrecînd timp de opt zile, era însoţit în fiecare dimineaţă cînd ieşea din casă de un frumos cortegiu. Restul zilei era destinat diferitelor distracţii cavalereşti şi unor plăcute vînători. În a noua zi a fost invitat de principe la un ospăţ. Banchetul nu a avut nici un lucru care să nu fie regesc şi de prim rang. Se aflau acolo un mare număr de boieri de frunte şi sfetnici; se auzeau din toate părţile nu numai îmbieri ci şi descărcări de tunuri şi puşti, sunete de tobe, tambure, trîmbiţe şi buciume; se vedeau focuri şi de bucurie şi de artificii, într-un cuvînt totul era o mare veselie; s-au aşezat la masă la orele cincisprezece sau şaisprezece din zi, şi după obiceiul voievodului şi al ţării au zăbovit pînă la orele trei noaptea.

Dimineaţa contele a plecat şi principele i-a dăruit un mănunchi de 600 de pene de egretă[19], un cal arab ales, cel mai frumos pe care îl avea // în grajd; echipat şi împodobit cu podoabe de aur şi argint, împreună cu o sabie şi un paloş minunat călit, ornate cu pietre scumpe şi cu desene gravate. Fiecare din însoţitorii săi a fost dăruit cu două rînduri de haine bogate. Locotenentul spaniol în afara unor haine mai bogate decît ale celorlalţi, a primit un cal sprinten turcesc de mare valoare".

p. 249

[18] *Principale Signore.*
[19] *Aeroni.*

ATTILIO VIMERCATI

(c. 1550? — după 1604)

*

Nu se cunosc prea multe amănunte biografice despre acest căpitan din slujba imperialilor, trimis împreună cu Radu Şerban în Ţara Românească, la începutul secolului al XVII-lea. Ştim doar că într-un izvor el este numit „bătrînul cremonez“, termen cu o valoare destul de neprecisă, variind după epoci şi după optica proprie a vorbitorului. Am putea presupune că la venirea sa în Ţara Românească, el ar fi avut vreo 50 de ani. Despre originea sa ştim doar că era din Cremona, amănunt fără vreo semnificaţie prea deosebită într-un moment cînd în jurul lui Basta era o forfotă de italieni din toate provinciile Peninsulei Italice. A luat parte la lupta cu tătarii de la Teişani (1602), cîştigînd chiar oarecare glorie şi fiind pomenit elogios de Ciro Spontoni în două locuri, în lucrarea sa *Istoria Transilvaniei* (Historia della Transilvania, Veneţia 1638). După victoria asupra lui Moise Székely, este trimis de domn în calitate de „maestro di campo“ sau feldmareşal al său la Praga, să ducă steagurile luate duşmanului în această bătălie. În septembrie, sosirea sa era iminentă. Il regăsim apoi la Tîrgovişte, la ceremonia înmînării steagului împărătesc, transformată într-un fel de investire domnească sui-generis, cu scindarea ei în două

momente: acel al conferirii puterii militare și acel al conferirii puterii civile! Rămîne pe lîngă domn, slujindu-i și de secretar și arătîndu-i-se devotat. Rapoartele sale către împărat concordă întocmai cu scrisorile pe care domnul le adresează curții împărătești. Această cvasi-identitate se datorește faptului că tot el redacta sau traducea la dictarea domnului, scrisorile acestuia. Spre deosebire de alți agenți imperiali, Vimercati nu a căutat să-și manifeste zelul către împărat, lovind în domn. Pentru o integrare mai justă a atitudinii lui în climatul tulbure învăluind împrejurările din Țara Românească în momentul acesta, trebuie urmărită, în primul rînd, situația domnului față de Basta, expusă la tot felul de surprize datorate unei mari instabilități a generalului habsburgic, influențat și de rețeaua de intrigi țesute în jurul „Valahului". Acesta era obiectul unui spionaj constant și unor interpretări răuvoitoare a gesturilor și intențiilor sale și chiar a unui sabotaj sistematic, oprindu-i-se de pildă, în martie 1604 banii trimiși pentru plata mercenarilor, cu consecințe dezastruoase pentru liniștea țării. Comandantul pedant și vanitos care dăduse greș neîncetat în Transilvania, nu putea să ierte succesul domnului român, care amintea întrucîtva de epopeea predecesorului său „valah". Dealtminteri, teama unei reeditări a acesteia îi stăpînea pe imperiali în frunte cu Rudolf al II-lea și cu arhiducii, frații săi. În momentul chiar cînd Radu Șerban repurta victoria sa din 1603 în slujba împăratului, se porunceau măsuri grabnice pentru ca nu cumva el să pună stăpînire pe Transilvania pentru sine. Basta, ba insinua că domnul ar fi nesincer și primejdios, ba se exprima despre el cu un dispreț superior ca despre o nulitate menținută de el în lipsa unei alte soluții. După oprirea atacului tătarilor din 1602, care s-a soldat prin retragerea lor împreună cu Simion Movilă în postură aproape de prizonier răspunzător de această aventură, Basta care a sosit după acțiune, s-a grăbit să sublinieze că victoria se datorase unui corp de trupă imperial comandat în acea încăierare de unul dintre frații Cavriolo. La rîndul lor, toți subalternii și clienții săi se întrec în proclamarea acestui lucru și apar deodată mai multe descrieri ale luptei, una scrisă chiar de contele Tomaso Cavriolo, alta de fostul mustermaister imperial Erich Lassota ... etc. (Vezi *Studii și documente*, IV, p. 131). Îndată încep o serie de lucrături contra domnului. Încă din timpul soliei la Praga, se pornesc șoaptele la curte, și acuzațiile indirecte ale lui Petru Armeanul, folosindu-l pe Radibrat pentru atestarea condițiilor vitrege ale poporului, atribuite domnului și Buzeștilor. Totodată se mai strecurau informații despre negocierile purtate de domn cu tătarii și indirect cu turcii, pentru a ajunge la un *modus vivendi*, înlăturînd perspectiva unor noi atacuri ale acestora în folosul lui Simion, lucru cu atît mai necesar cu cît domnul nu se putea bizui pe mercenarii neplătiți, ba chiar trebuia să se teamă de ei. Despre aceste tratative raportează Vimercati la 25 decembrie lui Basta, care fusese încunoștiințat direct de domn, despre inițiativa lui și despre propunerea de a mijloci un contact între tătari și imperiali. O scrisoare a domnului, purtînd aceeași dată, constituie un fel de dublet al acestui raport. Din unele știri complementare ar rezulta că sugestia unei atare mijlociri pornise chiar de la Basta. Dar în mod destul de curios, el se arată dispus să prezinte atitudinea lui Radu ca îndoielnică și se grăbește să oprească transportul de bani amintit, destinat plății mercenarilor. Mai se adaugă și alte șoapte. Căpitanul secui Petru Concoli, care avea tot felul de legături, mai mult ori mai puțin lămurite cu Moldova, îl informa pe Basta că Radu Șerban avea să se înțeleagă cu Ieremia Movilă. După alte bănuieli și nedumeriri, se

putea afla, în sfîrşit, că era vorba de un simplu jurămînt de pace, care nu avea de ce să alarmeze pe imperiali. Dar pe lîngă nesiguranţa informaţiilor, inexacte sau tendenţioase, sau alterate, mai intervenea un factor permanent de incertitudine, anume arbitrarul imprevizibil al hotărîrilor lui Basta. Felul cum reacţionează la raportul lui Petru Armeanul din 20 februarie 1604 este foarte sugestiv. El se arată neîncrezător în spusele lui şi plin de bănuială faţă de el, dar totodată opreşte darul şi ajutoarele băneşti îndreptate spre domn, care şi el este suspectat. Totul trebuia să depindă acum de întîlnirea cu domnul la Braşov, întîlnire la care se îndoia că ar veni acesta. După întrevederea care a avut însă loc, el scrie din Făgăraş arhiducelui Maximilian la 19 martie, arătîndu-se, în sfîrşit, convins de sinceritatea domnului care însă nu trebuie împins la disperare. L-a găsit pe domn în mare îndoială, temîndu-se ca nu cumva, în urma zvonului ce se răspîndise că s-ar fi înţeles cu turcii, să nu se fi mîniat împăratul pe el. Dar l-a aflat foarte devotat către maiestatea sa şi hotărît să rămînă statornic în credinţă, dar numai să aibă un ajutor... Fără a mai căuta cauza primă a întregii ambianţe de suspiciuni, Basta îşi atribuie merite proprii în această limpezire a atmosferei, declarînd că este bine că a vorbit cu el pentru a opri *che gl'humori non s'ingrossassero* şi ca domnul să fie împins la desperare! Dar tot el, scriind la 10 aprilie arhiducelui Mathias, foloseşte o formulă caracteristică privind *il Vallaccho della cui constanza io grandamente confido, purchè i suoi bujeri non lo faccino prevaricare* [*Studii şi documente*, IV, p. 142] rezervînd adică şi eventualitatea unei defecţiuni. Curînd Basta părăseşte bucuros Transilvania lăsată pradă ameninţării turceşti din afară şi banditismului „haiducilor" fără frîu şi dezertorilor, precum şi regimentelor imperiale înrăite de neplata soldei, fiind chemat să raporteze personal împăratului despre situaţia acestei ţări. Toată greutatea cădea acum pe umerii comisarului imperial cu sediul la Cluj, Paul Krausenegg, complet depăşit de gravitatea problemelor, ajunse absolut insolubile în acest stadiu. Către el se îndreptau acum şi solii tătari, îmbinaţi de Radu Şerban, aducînd condiţiile unei înţelegeri cu imperialii, cît şi delaţiunile perseverente ale lui Petru Armeanul, precum şi cererile de ajutor tot mai înfrigurate ale domnului (în iulie 1604).

Tratativele cu solii tătari veniţi la Tîrgovişte, despre care raportează Vimercati la 25 decembrie, fuseseră urmate de venirea unui împuternicit pentru negocierile cu imperialii. Domnul îl trimite pe Vimercati împreună cu comisul Leca, spre a-l însoţi pe acesta spre Praga. La 12 iunie ei sînt la Viena. Dar sînt întorşi din drum în urma unei scrisori (din 18 iunie) a lui Basta către Krausenegg, căruia îi comunica porunca împăratului. Persoana augustă a acestuia nu trebuia să apară în tratatul cu tătarii. Aceştia trebuie să-şi poarte negocierile la Cluj şi în nici un caz să nu meargă la împărat. Se invocă precedentul din vremea lui Mihai Viteazul care a negociat numai el şi înţelegerea pentru împărat. Contribuţia anuală de 20 000 de taleri destinată tătarilor, trebuie, de asemenea, să fie suportată de Ţara Românească şi de Transilvania, plătind fiecare cîte o jumătate. La 30 iunie (1604) se încheie tratatul la Cluj. Printre cei care îl iscălesc se află şi comisul Leca. Vimercati, reîntors la Tîrgovişte, este martorul faptelor descrise de el în raportul său din 23 iulie către Krausenegg, în care porţiuni întregi din text repetă pasaje din scrisoarea domnului cu data de „12 iulie", fără îndoială greşit redată, neputînd fi vorba de un interval atît de lung între ele, şi avînd a fi corectată în 22 iulie. O confruntare a celor două texte publicate în

Veress, *Documente*, VII, respectiv pp. 207—208 şi 209—211, vădeşte marea lor asemănare. Scrisoarea domnului mai conţine, în plus, unele amănunte în legătură cu plecarea solului tătar şi cu expedierea, totodată, a doi boieri români cu o misiune specială la marele han, pe care trebuiau să-l roage să nu-şi mai trimită fiul în Ungaria (în ajutorul turcilor, contra împăratului). Această misiune era necesară, întrucît existau temeri că paşa din Bulgaria l-ar putea reţine pe solul tătar, ba chiar să-l trimită la Constantinopol, deoarece raporturile dintre turci şi tătari erau destul de încordate.

Pasajele cele mai asemănătoare dintre aceste două comunicări către Krausenegg sînt, fără îndoială, acelea care reproduc cuvintele domnului, fie şi într-o formă puţin atenuată. De pildă, vorbind de cetatea Chioar, domnul jignit de zăbava răspunsului exclama: „Nu vom continua a vă mai ruga pentru Chioar, *si e da sperare, bene, se non raccomandar la mia famiglia a Dio solo!* Vimercati, în rolul său de secretar pentru limba italiană, a tradus întocmai cuvintele dictate de domn. Dar în raportul său a folosit o parafrază lipsită de ascuţişul originalului. Tot astfel, cuvintele domnului, plîngîndu-se de zăbava neexplicabilă în trimiterea banilor pentru oaste şi izbucnind cu amărăciune: „*Et se la provincia* [= Ţara Românească] *sara persa, per S. M. Cesarea si perde*" sînt redate într-un mod mult mai neutru şi mai prozaic. Dar cu toate acestea, el rămîne tot un ecou al domnului şi rapoartele sale treceau, probabil, tot pe sub ochii acestuia, chiar dacă nu erau dictate şi acestea de-a dreptul de el. Identitatea de cuprins între scrisorile lui Radu Şerban şi rapoartele lui Vimercati a fost atinsă în treacăt şi de A. Veress, cu prilejul publicării scrisorii domnului din 26 iulie, conţinînd aceleaşi veşti privind devastările tătarilor (au ars Craiova etc. etc.) şi lipsa de soldaţi (puţinî ostaşi ai lui Mîrza au fugit în Moldova) şi cererea ca să vină Giurgiu Raţ cu haiducii săi, cît mai mulţi *pentru a trece Dunărea*, terminîndu-se cu strigătul: „*Aiuti, aiuti, per amor delle viscere di Jesu Christo, monitioni di guerra, dinari, dinari, perchè de'villani non possiamo havere*... Editorul semnala o scrisoare cu aceeaşi dată, scrisă de Vimercati către comisari *cu acelaşi cuprins*, pe care nu a mai reprodus-o pentru acest motiv.

Dar în iulie, cînd domnul nu mai ştia cărui sfînt să se închine în faţa prăpădului iminent, Petru Armeanul îşi strecura otrava acuzărilor la Cluj. Comisarul buimăcit, oscilează mai întîi între un sentiment de neîncredere în armean, sporit de încrederea în rapoartele lui Vimercati. Dar apoi, în scrisoarea sa de la 31 iulie către împăratul Rudolf, îşi mărturiseşte îngrijorarea cu privire la punctul cel mai alarmant din delaţiunile auzite. Petru Armeanul afirmă că domnul declară pe faţă, *ceea ce scrie şi Vimercati*, că vrea să părăsească ţara. El se referă la scrisoarea domnului şi la raportul din 23 iulie, primite probabil în ajun, cînd şi răspunde la scrisoare. La 1 august trimite un nou răspuns, probabil la scrisoarea S.O.S. din 26 iulie, iar a doua zi îi comunică rezultatul învoielilor cu marele han. Cu acest prilej este vorba şi de turci. Împăratul consimte ca domnul să le plătească turcilor tribut, *dar nu ca să le ceară steag de domnie* (desigur pentru că i se trimisese steagul adus cu atîta ostentaţie de Cavriolo). Dar domnul care se arătase gata să cheme pe secui, deşi li se atribuiau lor devastările şi uciderile din regiunile de munte, şi să aducă pe haiducii lui Giurgiu Raţ, care băgaseră spaima în Transilvania, mai încearcă şi o altă cale. Un raport veneţian din Praga, din 23 august, pretinde că domnul, *simţindu-se bănuit*, a rugat să i se trimită un corp de oaste imperială. I se vor trimite din Transilvania

şi Ungaria vreo 2 000—3 000 de pedestraşi [Veress *op. cit.*, p. 223] Motivarea aceasta ne-ar duce la propunerea lui Petru Armeanul şi Aloisio Radibrat relativă la acel corp de 400 de archebuzieri preconizat de ei. Dar în realitate, acum era vorba tot de chemarea unor trupe destinate apărării ţării. Căci o altă veste, chiar din Transilvania, din 4 septembrie, semnalînd eforturile lui Krausenegg pentru plata valonilor care se agitau, mai adaugă că Abraham Horvat a trebuit, din lipsă de bani, să fie lăsat să plece cu haiducii săi în Ţara Românească.

Nu cunoaştem activitatea ulterioară a lui Vimercati, nici data morţii sale. Textele ce-i aparţin, cuprinse în volumul de faţă, au fost publicate în *Hurmuzaki*, IV, pp. 353—355 şi Veress, *Documente* VII, pp. 209—211. El este menţionat de Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 105.

RAPORT CĂTRE BASTA

[despre tratativele de pace între Radu Şerban şi tătari][1]

1603 decembrie 25, Tîrgovişte p. 353

A venit aici cvartirmaisterul Ludovic cu răspunsul şi porunca regelui, cum trebuie să mă comport în această tratare a păcii cu Ceauşul, cărora m-am grăbit să mă conformez în toate punctele //. p. 354

În ziua următoare a fost chemat tătarul la audienţă la voievod şi făcîndu-i acesta rugăminte că întrucît biata ţară este atît de devastată şi jefuită de neîncetatele incursiuni de tătari, cu atîta pierdere de suflete care rămîneau în robie veşnică, el roagă cu supunere pe măria sa[2] să aibă milă de prăpădul unui norod atît de încercat şi să-l primească sub ocrotirea şi pacea sa, şi să nu mai lase ca pe viitor această ţară să fie bîntuită de tătari sau de alţii, ci să o ţină în pace şi linişte, ca să se poată reface şi reveni la starea ei de mai înainte, şi pentru aceasta, măria sa să se mulţumească în

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 353—355.
[2] Hanul tătarilor.

fiecare an cu un dar pe măsura putinței unei țări atît de încercate în starea ei de acum, dîndu-și el cuvîntul de domn și sub jurămînt solemn împreună cu toți boierii țării, să țină și să păzească neclintit această pace și alianță cu măria sa.

A răspuns tătarul și a zis: „Toate astea sînt bune, și tu să spui adevărul, și să nu faci așa cum a făcut Mihai Voievod altădată, făgăduind multe și apoi nepăzindu-le; și dacă e așa, tu vei avea de la stăpînul meu ce vrei, și acestea ți le acord în numele său și îți dau tot ce ceri, cu aceste condiții și cu jurămîntul solemn de a menține pacea".

Și a zis: „Dar cu turcul, ce ai de gînd să faci?" A răspuns domnul voievod: „Cu turcul voi ține bună vecinătate și prietenie la hotar, pentru ca trecătorile să fie deschise pentru negustori și ca soldățimea să nu alerge de o parte pe cealaltă a Dunării, făcînd pagubă țării, ci să primesc steagul de la turc și să dau tribut. Nu vreau să fac altfel, pentru că eu sînt în supunerea[3] împăratului creștin prin obligația mea și jurămîntul meu, și de el sînt menținut în stăpînire, de la acesta am primit steagul, deci pentru nici un lucru nu vreau să mă depărtez de maiestatea sa".

A răspuns tătarul: „Tu faci foarte bine să te ții de cuvînt și să nu te desparți de Neamț, și dacă ai face altfel, stăpînul meu nu s-ar putea încrede în tine, iar turcul nu se ține de cuvînt, este interesat și plin de înșelăciune și de aceea nu trebuie să te încrezi în el".

Nu s-a vestit[4] [cît de mare este] darul, dar domnul voievod trimite cu solul său la înapoierea acestui tătar 5 000 de ducați de aur, cu două prea frumoase șube, una de samur[5] și alta de rîs[6], ca să fie date marelui han, rugîndu-l să primească și atîta, întrucît această biată țară nu poate da mai mult. Solului tătar i-a dat 1 000 de taleri și o șubă de jder[7].

Ceremoniile alianței se vor face din partea marelui han la reîntoarcerea solului și la venirea unui alt sol, pe care îl va trimite încoace hanul. Aceștia vor face aici ceremoniile confirmării <tratatului> din partea marelui han.

Cu privire la Transilvania și Ungaria nu s-a putut trata nimic, căci el nu avea împuternicire de a trata din partea stăpînului său decît numai despre Țara Românească în virtutea scrisorii scrise de domnul voievod regelui său [=hanului], dar conform *(per)* cu scrisoarea regelui și așa cum am înțeles Excelența sa și cu mine în ceea ce privește Transilvania[8] și Un-

---

[3] *Dedicato.*
[4] *Non fu publicato.*
[5] *Zibelina.*
[6] Lupi cervieri.
[7] *Martori.*
[8] *Et per haver sentito S.E. et me nel particolar di Transilvania...*

garia, el va trata despre aceasta cu stăpînul său și dă asigurări hotărîte că marele han va trimite un sol de mare vază, care de nu va fi el, va fi vizirul său, care va trata cu noi și poate va trece la maiestatea sa cezaree, pentru că știe că regele său are mare dorință[9] de a intra în înțelegere[10] cu împăratul german și dă asigurări hotărîte că ele[11] vor fi incluse.

Arată că îi pare rău că nu s-a scris marelui han despre această cerere[12] pentru că în mod sigur ar fi venit cu instrucțiuni depline[13]. M-a întrebat: cum avea de gînd să facă cu turcul? I-am spus că [nu va face] „nimic"[14], și el a răspuns: „Ai dreptate, căci aceasta este o chestiune foarte gravă care va trebui tratată chiar la curtea [împăratului] german".

Eu nu aflu la acest om decît intenții bune și bunăvoință, fără vreun interes, căci nu cere nimic, ci zice că doar o batistă[15] dacă i s-ar da stăpînului său în semn de afecțiune, acesta s-ar mulțumi întotdeauna, ceea ce nu face turcul, care nu este singurul, căci și pașalele sale se arată a fi avizi și mari uzurpatori.

Se vede clar că tătarul[16] este nemulțumit cu turcul și dacă s-ar putea găsi calea de a-i face un pocinog, cred că l-ar face etc. p. 355

Din Tîrgoviște, 25 decembrie 1603.

---

[9] *Da ferma speranza.*

[10] *Confederatione.*

[11] Transilvania și Ungaria.

[12] *Pretentione.*

[13] *Totale recapito.*

[14] Adică nu se va amesteca în acele tratative, înlesnind doar inițierea lor.

[15] *Fazoletto.*

[16] Hanul era supus unui șantaj continuu din partea sultanului otoman, care ținea la el pe un frate mai mic al acestuia, ca o amenințare continuă.

RAPORT CĂTRE COMISARUL PAUL KRAUSENEGG[17]
[Despre situația din Țara Românească]

1604 iulie 23, Tîrgoviște.

p. 209 Tătarii obișnuiți nu încetează să bîntuie această nenorocită țară în mici cete[18], făcîndu-i pagube însemnate căci intră ba pe ici, ba pe colo, și uneori din mai multe părți deodată, iar de soldățime nu se poate folosi măria sa[19], căci unii nu vor să asculte, iar alții care merg asupra dușmanului, de cum îl văd, o rup la fugă. Dar pe deasupra ei mai spun că dacă domnul nu le dă bani [=solda datorată] atunci vor lua alte hotărîri[20]. Acum trei zile banul de Craiova[21] a ieșit cu ostașii săi să dea piept cu acești tătari, care intraseră pe acolo prin șapte puncte.

---

[17] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Veress, în *Documente*, VII, pp. 209—211.
[18] *Pauci.*
[19] Radu Șerban.
[20] *Pigliarrano altro partita.*
[21] Preda Buzescu.

S-a întîlnit cu o ceată de a lor de 200 de oameni, ostașii au fugit cu toții și l-au lăsat împreună cu boierii săi care au fost omorîți cei mai mulți, și prinși și banul însuși a fugit [într-o pădure (?)] în baltă[22] împreună cu un slujitor[23] al său. Gîndiți-vă și domnia voastră la paguba cea mare care se aduce, neputînd bieții țărani să-și adune bucatele de pe cîmp, și cei care sînt aflați pe cîmp sau în casele lor, sînt duși cu toții în robie, și la aceasta nu se poate aduce vreun leac, căci nu se poate strînge ostași[24], care fără bani nu vor să se urnească din loc, și nu e o vorbă în vînt că în săptămîna trecută după pornirea tătarilor, domnul a ieșit la luptă și ostașii nu voiau să i se alăture, și — ceea ce este chiar mai // rău ca aceasta — el se teme să nu fie jefuit de acești soldați, cum a mai fost altădată cînd a trecut în Transilvania. p. 210

La plecarea noastră încoace[25], domnia voastră ne-ați promis și asigurat că în șase zile va fi trimis secretarul român cu cei 40.000 de taleri pentru a face o plată soldaților, urmînd ca restul să vină mai apoi. Au trecut multe zile de atunci pînă acum și nu se aude nici o veste, și nici despre vreo solie.

Dacă <domnul> își va pierde țara, atunci ea va fi pierdută pentru maiestatea sa împăratul, care va avea și o sporire a cheltuielilor pentru a-l ține pe domn împreună și cu boierii, și vă înștiințez că în curînd ei vor pleca cu toții[26] dacă nu se aduce un leac grabnic, și ei spun pe față că vor să se salveze împreună cu familiile lor și cu puținul ce le-a mai rămas și apoi maiestatea sa să facă ce va crede cu țara. [Vizirul[27] a pornit și se pare că a și ajuns la Sofia — va merge spre Oradea — are vreo 50.000 de oameni . . .] etc . . . Acum două zile a venit la domn un sol trimis de Ieremia, boier cu vază, pentru a trata și a încheia pace între acești doi voievozi, și totodată cere ca domnul să trimită de aici pe unul din marii săi boieri care să primească jurămîntul lui Ieremia de a păzi această pace. [Veștile aduse de sol despre luptele dintre poloni și moscoviți . . .].

Clucerul[28] Radu Florescu, retrăgîndu-se din casa sa la munte pentru a fi la adăpostul incursiunilor tătărești și a-i pune pe supușii săi[29] să strîngă bucatele, a fost atacat acum patru nopți[30] în propria sa casă de niște ucigași veniți din Transilvania, jefuit și omorît împreună cu unii din ai săi, și astfel acești boieri sînt cu toții cuprinși de spaimă, căci scăparea lor fusese la munte — acum a fost ucis mișelește unul din marii boieri ai țării, de neam

---

22 *A un pantan.*
23 *Servitor.*
24 Mercenari.
25 Probabil după ce l-a condus pe solul tătar pînă la comisar.
26 *Verrano tutti alla volta sua.*
27 Lala Mehmed-pașa (1604—1606).
28 Sub Radu Șerban, mare clucer 1603 aprilie 19—decembrie 28.
29 *Vassalii* = țăranii dependenți.
30 La 8 iulie stil vechi = 18 iulie după calendarul gregorian.

ales dintr-o familie străveche de vasali credincioşi ai maiestăţii sale de la care credeau că vor avea ajutor şi sprijin. Şi se aude că aceşti tîlhari sînt sprijiniţi de căpitanii de secui, care nu au slujit la altceva — cînd au venit de au petrecut acele cîteva zile în această ţară — decît să fure şi să mîne din urmă vite <din ţară> şi să iscodească unde sînt casele nobililor prin munţi, pentru a-i putea jefui aşa cum au şi început, şi aceasta este a treia ispravă a lor împotriva boierilor.

Ar fi timpul să se ajungă la încheierea tratativelor privind <darea cetăţii> Chioarul[31] pentru domn... căci el este hotărît să-şi scoată toată familia <din ţară> şi să se uşureze de această grijă încredinţînd-o pazei maiestăţii divine[32] dacă nu va avea un alt loc unde să-i aşeze.

...în timpul acestor zvonuri negustorii nu mai umblă [prin ţară, de aceea nu i-a putut face rost de penele de bîtlan făgăduite. Va trebui să mai aibă puţină răbdare].

---

[31] *Chyuivar.* Domnul ceruse această cetate şi prin solii săi în octombrie 1603. I se va răspunde că nu i se poate da deocamdată, dar că el poate să-şi trimită soţia, la nevoie, acolo.

[32] *Della Divina Maestà.*

ANONIM CATOLIC ITALIAN

(1606)

*

Ne aflăm în fața unui text extrem de sugestiv. Sub aparența unei dări de seamă despre starea bisericilor catolice din Moldova — un fel de inventar — autorul anonim strecoară o serie de argumente contra numirii lui Ieronim Arsengo ca episcop catolic de Argeș în scaunul rămas vacant prin moartea lui Bernardino Quirino. Se invocă, în sensul acesta, lipsurile sale —, insuficienta sa pregătire teologică, talentul său mărginindu-se la oarecare adaptabilitate la condițiile creștinătății aflate sub turci — și naivitatea și neștiința sa, care îl făceau să asiste, cu toată cordialitatea, la ceremoniile ortodoxe, ca cele de Bobotează. Totodată sînt înfățișate oarecum, în mod neutru, și anumite informații de natură să întărească argumentele aduse. Domnul dorește acea numire pentru a-și asigura o persoană dependentă de el. Intervenția lui la Roma pentru numirea lui Arsengo a fost zăbovită doar de absența secretarului său, dar el stăruie în aceea dorință. Secretarul domnului (polonul Paul Lancki) se reîntorsese chiar atunci din Polonia, unde fusese trimis la rege, pentru a trata anumite treburi însemnate. Care anume nu se spune. Precum se știe, relațiile domnului cu Polonia nu au fost întotdeauna lipsite de asperități și

de un fond de bănuială. În mai multe rînduri el a apelat contra polonilor din jurul său la regele însuşi, a cărui politică se deosebea adesea de cea a sfetnicilor săi. Se ridicaseră mai multe chestiuni destul de supărătoare: pretenţiile imperioase de plată ale trupelor de mercenari poloni ai lui Simion, alungat din Ţara Românească, cerînd acum să fie plătiţi de Ieremia, reactualizarea unor datorii băneşti mai vechi către rege, suspiciunea stîrnită de folosirea concursului tătarilor de către Simion, pentru a înlocui pe acel al ostaşilor poloni constituiţi în confederaţie (vezi în volumul de faţă relaţiile lui Marco Sobieski şi Lawr. Piaszeczynski), acapararea de fapt de către poloni a cetăţilor moldovene, înfruntarea boierilor domnului, jafurile ostăşimii polone umblînd de capul ei prin ţară . . . etc. Dar secretarul avusese la curtea regelui şi întrevederi cu nunţiul papal din Polonia, care se interesa foarte de aproape de poziţia lui Ieremia faţă de biserica romană, îndemnîndu-l, somîndu-l, aproape, să se declare pe faţă catolic în ciuda faptului că aceasta ar putea duce la o răscoală contra domnului şi dîndu-i un răgaz de cîteva luni pentru a o face. Autorul anonim cunoaşte această discuţie purtată doar între secretar şi nunţiu. În aceste împrejurări, desigur, că pentru nunţiu era foarte important ca episcopul catolic din Moldova să nu aibă vederi mai largi, ca cele ale clericilor veniţi din insulele greceşti (Quirini, Arsengo), unde se ajunsese la o coexistenţă cordială între confesiunile ortodoxă şi catolică. De aceea stăruie, pe toate căile, contra numirii acestuia din urmă. Putem reconstitui dialogul redat de autor în esenţă şi fără a numi pe interlocutorul secretarului, ascuns oarecum după o formulă impersonală (vezi textul relaţiei, nota 51). Alegerea lui Arsengo este socotită foarte primejdioasă. Nunţiul îi pune în vedere secretarului să-l convingă pe domn să nu-l propună pe Arsengo chiar dacă l-ar socoti în conştiinţa sa vrednic de acea numire, mai adăugînd, cu toată hotărîrea, că şi dacă l-ar propune domnul, papa tot nu l-ar admite! La obiecţia secretarului, că domnul nu vrea un episcop polon, acelaşi glas impersonal a găsit soluţia, ca el să fie desemnat de-a dreptul de papă, care va trimite scrisori de recomandare către rege şi către domn. El va aduce cu sine o echipă întreagă de preoţi şi călugări învăţaţi şi va reorganiza serios dieceza. Dacă ar fi totuşi să rămînă Arsengo, vor trebui trimise persoane care să-l ţină în tutelă, conducîndu-l şi controlîndu-l . . . Urmează, în concluzie, consideraţii cu privire la schimbarea punctului de vedere (al nunţiului?) asupra numirii unui episcop polon în Moldova. Acesta ar putea să-l ţină la datoria sa şi pe domn. Dar deocamdată pentru a-l mulţumi pe Ieremia . . . (a cărui linişte este asigurată tot de regatul polon!) s-a renunţat la această soluţie. Nu sînt lipsite de interes nici precizarea că nunţiul în Polonia, în acel moment, era vestitul Claudio Rangone, cel care va determina susţinerea de către poloni a expediţiei falsului Dimitrie, instalat cu ajutorul lor pentru scurtă vreme pe tronul ţarilor, şi nici că Paul Lancki obţine, nu ştim precis cînd, dar probabil înainte de moartea lui Ieremia, calitatea mai mult onorifică de notar apostolic.

Rămîne întrebarea ce cădere a putut avea autorul acestei dări de seamă, care trădează o necunoaştere destul de mare a împrejurărilor din Moldova, şi o iniţiere atît de evidentă în discuţiile tainice ale secretarului cu nunţiul din Polonia. Este vorba, probabil, de un misionar italian de la Propagandă. Nu ştim în ce calitate a venit, cît de mult a stat în Moldova, şi care au fost însărcinările care i se dăduseră la plecare, nici cum a ajuns să servească punctul de vedere polon. Este oarecare asemănare a poziţiei acestui anonim cu acea

a lui Andrea Bobbi, cu cîţiva ani mai înainte. Ca şi acesta, el atribuie unor locaşuri catolice din Moldova o origine dominicană şi critică prezenţa episcopului catolic la ceremoniile bisericii ortodoxe, scoţînd în evidenţă părţile negative ale activităţii sale. Acelaş Bobbi recomanda aducerea în Moldova a călugărilor din Polonia. Dar toate acestea el le scria din Polonia, probabil sub o influenţă pe care s-ar părea că o regăsim şi la autorul de faţă.

Asupra datei documentului putem ajunge la precizări mai mari, el fiind scris înainte de moartea lui Ieremia Movilă (20 iulie 1606).

Darea de seamă, intitulată *Breve relazione delle Chiese del Stato di Valacchia di Germania* (sic), se află publicate în *Documentele Hurmuzaki*, VIII, pp. 307—309, după manuscrisul original păstrat în Biblioteca Academiei R.S.R.

Este analizată de Sadi Ionescu, în *Bibliografia călătorilor srăini*, p. 106 şi rezumată de N. Iorga, în *Istoria Românilor prin călători*, Bucureşti, 1928, 1, pp. 264—265.

SCURTĂ[1] RELATARE DESPRE BISERICILE DIN MOLDOVA[2]

1606

În Suceava[3], oraş mare şi populat, foarte p. 307 vechi <care este> reşedinţa nu numai a principilor Moldovei, ci şi a mitropolitului, care îşi are astăzi scaunul acolo, se află peste 24 de biserici şi de mănăstiri de rit ortodox[4] de zid[5]. Într-una din aceste biserici[6], care este foarte mare şi frumoasă pe dinăuntru ca şi pe din afară, se păstrează într-o raclă de argint moaştele, aproape întregi, ale unui oarecare sf. Ioan[7], călugăr mar-

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, VIII, p. 307.
[2] *State di Valachia di Germania* (sic).
[3] *Szocavia.*
[4] *Del rito greco.*
[5] *Fabricate di muro.*
[6] Sf. Gheorghe din Suceava.
[7] Sf. Ioan cel Nou, martirizat de tătari în secolul al XIV-lea. Moaştele lui au fost aduse de Alexandru cel Bun la Suceava.

tir foarte venerat de acei schismatici, care în fiecare an, înainte de Rusalii, îi sărbătoresc ziua cu mare solemnitate și mulțime de oameni. În același oraș se găsesc două biserici romano-catolice[8] clădite de asemenea de zid și refăcute de actualul domn[9], împodobite cu frumoase altare și odăjdii[10]. Într-una din ele care în temeiul picturilor vechi ce se mai văd într-însa se crede a fi aparținut călugărilor dominicani, se află un preot de mir sas, numit Ștefan[11], în cealaltă un călugăr franciscan polon, fratele Martin; acesta din urmă are grija duhovnicească a polonilor, iar cel dintîi a sașilor ce locuiesc aici.

Iași este un oraș mare și cu viață negustorească, cetate de scaun a domnului, are biserici de lemn <și> mănăstiri de piatră de rit ortodox[12], cam vreo 16 la număr; catolice nu sînt decît două, una afară, cealaltă înlăuntrul orașului, clădite din lemn, mici, urîte și în părăsire.

Cotnari, oraș bogat, este aproape în întregime catolic, afară de puțini schismatici și <are> numai patru biserici de rit ortodox[13]; locuitorii sînt sași și unguri, cei mai mulți catolici. Se află în acest oraș cinci biserici romano-catolice, trei de zid și două de lemn; numai în cea mai mare se află un preot, numit Laurențiu sasul[14].

Siret, fost mai înainte reședință episcopală[15], acum se mai văd doar, cu mare greutate, urmele unei biserici fostă a dominicanilor.

Hîrlău, oraș la o leghe de Cotnari, are cîteva biserici <din care> numai una catolică, de zid, dar dărăpănată și fără preot; obișnuiește să vină uneori, dar foarte rar, pentru a face slujba religioasă preotul din Cotnari.

Baia, oraș așezat în apropierea Carpaților; e locuit de sași și unguri catolici, și de un mic număr de moldoveni schismatici; se află aici o biserică parohială romano-catolică de zid, mare și frumoasă[16], clădită odinioară de soția[17] unuia din acei principi catolici ai țării și care e înmormîntată aici[18]. Această biserică era mai bogată decît celelalte, dar Mihai[19] a despuiat-o de

---

[8] Sf. Treime și Buna Vestire.

[9] Ieremia Movilă, domnul Moldovei (1595—1606).

[10] *Paramenti*: termen cu sensul inițial de obiecte de cult, dar aplicat apoi numai țesăturilor liturgice.

[11] Probabil Ștefan Bathazar. Cf. și biografia lui, în volumul de față.

[12] *Rito Rutteno.*

[13] *Ruttene.*

[14] *Lorenzo de Sassonia* — probabil Laurențiu Demuth — cf. mai sus scrisoarea lui Șt. Bathazar.

[15] Această episcopie apare în timpul domniei lui Alexandru cel Bun.

[16] Biserica Adormirei Sfintei Fecioare de la Baia a fost clădită de Alexandru cel Bun.

[17] Margareta de Losoncz, figură legendară, căreia i s-a atribuit introducerea catolicismului în Moldova.

[18] Vezi inscripția murală din biserica de la Baia, la Bandini, ed. V. A. Urechia, p. 244 și la Baksič „Dipl. Ital." IV, pp. 116—117.

[19] Mihai Viteazul.

odăjdiile preţioase şi de argintul mult ce avea; pe vremuri îşi avea preotul său anume, dar acum nu mai are nici un slujitor; mai este una mică, dar e părăginită.

Neamţ[20], oraş aşezat în munţii Transilvaniei, are o biserică mare şi frumoasă de rit romano-catolic, administrată de un preot sas, care rareori face slujba religioasă.

Piatra, oraş în munţii sus amintiţi; aici se află o mică biserică de lemn fără preot.

Bacău, oraş aproape în întregime catolic, avea mai de mult o mănăstire de călugări franciscani observanţi, pe care papa Clement al VIII-lea[21] o dăduse ca reşedinţă episcopului Ţării Româneşti[22]; astăzi după moartea episcopului[23] este locuită de fratele Ieronim Arsengo[24], cu alţi doi călugări; se mai găsesc două biserici catolice, una a Sfintei Fecioare ţinînd de sus-numita mănăstire, cealaltă a sf. Nicolae, fără preoţi.

Faraoani[25] care e un sat în întregime catolic, are o biserică fără preot ca în multe sate din acelaşi ţinut al Bacăului.

Trotuş[26], aşezat în munţii Transilvaniei, are de asemenea o biserică romano-catolică dar fără preot.

p. 308 Roman[27], oraş, reşedinţa unui episcop grec numit de Roman, are o biserică romano-catolică fără preot[28].

Săbăuani[29], sat; locuitorii sînt catolici şi are biserică de zid, dar nu are preot.

Huşi, e reşedinţa episcopului de Huşi, ortodox; are o biserică romano-catolică unde obişnuieşte să stea un preot sas cu numele de Ioan, care fusese căsătorit; mai sînt biserici catolice şi în alte multe locuri, dar fără preoţi.

Hotin[30], are o frumoasă biserică de rit grec şi o capelă pentru catolici.

Pe vremuri fusese un episcop în acea provincie şi, după cîte se spune, îşi avea reşedinţa în Argeş, oraş din Ţara Românească[31], cîrmuită mai înainte

---

[20] Nemetz = Tîrgul Neamţ.

[21] Clement al VIII-lea (1592—1605).

[22] Adică de Argeş şi de Bacău după noua titulatură a episcopului catolic cu reşedinţa, de fapt, în Moldova.

[23] Bernardino Quirini, vezi biografia sa în volumul de faţă.

[24] Gieronimo Arsengo, iar mai jos e folosită forma Girolamo. Vezi biografia lui în *Călători*, II, pp. 504—506.

[25] *Forajan.*

[26] *Trussino.*

[27] *Romulo.*

[28] *Rettore.*

[29] *Sabbojena.*

[30] *Coccino.*

[31] *Valachia transalpina.*

de Mihai[32], acum de Radu[33], dar din cauza tulburărilor din aceste țări, care mai erau și supuse turcilor, a fost lipsită de episcop mulți ani de-a rîndul. Jurisdicția episcopală peste acea provincie a fost atribuită vremelnic episcopului polon de Camenița[34], în hotar cu ea, care afirmă că ar avea acte în această privință; iar timp de mai mulți ani a fost ca vicar apostolic — precum arată actul recunoscut de părintele Comuleo[35], care a fost acolo în vizitație apostolică — un călugăr minorit Ieronimo Arsengo din Chios[36], frate observant[37], un om priceput mai degrabă[38], pentru faptul că fusese în Turcia și cunoștea acea limbă, decît pentru învățătura sa. După aceea în anii trecuți a fost numit de către papa Clement al VIII-lea ca episcop de Argeș[39] Bernardino Quirini, de fel din Veneția sau Creta, călugăr franciscan observant care din cauza pretențiilor episcopului sus-numit[40] a avut de întîmpinat unele greutăți în jurisdicția episcopală. Iar în ce privește mănăstirea din Bacău, care aparținuse mai înainte „Zocolanților[41] sus-zisului Bernardino, un călugăr Valerian[42], polon de fel — din dorința de a o redobîndi pentru ordinul său deoarece din motive diferite o pierduse — obținu, sub pretextul de a căuta să procure acelui episcop venituri mai mari și înlesniri din partea domnului, scrisori de la serenisimul rege[43] și de la nunțiul apostolic și, încrezut în sprijinul acestora și al altora, îi intrase în cap că poate face orice; și a ajuns pînă acolo, că în loc să îmbunătățească situația prelatului, după cum promisese, îl cită în fața domnului și începu a-l hărțui. Dar nunțiul apostolic îl ținu <pe acesta> mereu sub ocrotirea sa și într-atîta, încît nu numai că l-a potolit pe episcopul de Camenița[44] și a pus capăt îndrăznelii fratelui Valerian, punînd să fie alungat din Moldova[45], ci după ce sanctitatea sa a de-

---

[32] Mihai Viteazul.

[33] Radu Șerban (1602—1611).

[34] *Camenes.*

[35] *Comuleo.* Alexandru Komulović, cu numele italianizat, Comuleo, a fost prima oară în Moldova, pe vremea lui Petru Șchiopul. Vezi biografia sa în *Călători*, III, p. 356.

[36] Vezi biografia sa în *Călători*, II, pp. 504—506.

[37] *Zoccolante,* nume dat franciscanilor observanți din Bulgaria. Însă, în realitate, atît Arsengo, cît și Quirini erau franciscani conventuali.

[38] În text: *persona piutosto pratica di quel humori.*

[39] Titlul complet era ... *de Argeș și de Bacău.* Dar și Andrea Bobbi îl desemnează doar ca episcop de Argeș.

[40] De Camenița.

[41] *Poi che essendo stato quel luogo prima di zoccolanti, qui detti Bernardini ...*

[42] Valerian Lubienecki, călugăr franciscan venit din Polonia. Pentru purtările sale și viața sa aventuroasă vezi și relația lui Quirini, în volumul de față. Pentru numirea sa ca episcop catolic al Moldovei, vezi și V i r g i n i a V a s i l i u, *Il Principato Moldavo e la curia papale* ... în „Diplomatarium Italicum“, II, pp. 63—64.

[43] Sigismund al III-lea Vasa, regele Poloniei.

[44] *Vescovo Carmenecense* (= Camenecense).

[45] *Valacchia*

clarat mănăstirea din Bacău reşedinţă episcopală, a obţinut de la acel domn[46] ca să dea anual — ceea ce a şi făcut de fapt — asupra anumitor venituri ale sale, o sumă de 500 de florini, episcopului[47], care a murit în vremea aceea, adică anul trecut.

După moartea episcopului domnul, atît pentru bunăvoinţa pe care o are faţă de fratele Ieronim, pe care l-a cunoscut în timpul îndelungat petrecut aici, cît şi pentru a-şi asigura o persoană dependentă de el, a scris scrisori papei Clement şi i le-a trimis printr-un slujitor al răposatului <episcop>, numind şi recomandînd pentru acea biserică pe numitul frate <Ieronim>, care se afla la Roma (trimis acolo de episcopul său ca să raporteze sanctităţii sale asupra stării bisericii sale, şi mai ales pentru a ridica nişte bani care, după cum spunea, îi fuseseră alocaţi de papă pentru a-l mai scoate din sărăcie) şi nu a fost chemat înapoi de către slujitor, aşa cum se credea, deoarece plecase din Roma. Sosind la Viena, fratele <Arsengo> aflînd de moartea episcopului se grăbi <să plece> spre Moldova; în drum, trecînd prin Polonia, a fost confirmat de către nunţiu ca vicar episcopal, pentru nevoile bietei turme rămase fără păstor.

După cum se vede domnul stăruie în dorinţa promovării numitului frate dar n-a reînnoit stăruinţele pentru locul devenit vacant, deoarece secretarul său[48] lipsea de lîngă el, fiind trimis la rege pentru a trata unele treburi însemnate.

Acum că <acesta> s-a întors acasă, nu mai încape nici o îndoială, după cîte a spus acest secretar, arătîndu-se bucuros pentru ridicarea în scaunul papal a stăpînului nostru[49], că va interveni în chestiunea episcopatului, în favoarea numitului frate Ieronim[50], care e ca unul ce e neştiutor şi ce închide ochii la legăturile cu ortodocşii; şi care, cum nu cunoştea greşeala episcopului, mergea pînă atunci împreună cu alţii la procesiunile şi solemnităţile <schismatici> lor şi cînd i s-a atras atenţia, s-a justificat spunînd că face acest lucru pentru a-i atrage mai mult <la legea catolică> <şi că este> cu ştirea papei care, întrebat fiind, a răspuns că este o minciună. Astfel alegerea lui este socotită ca p. 309 putînd fi foarte primejdioasă, de aceea s-a vorbit[51] cu secretarul ca el să-l

---

[46] Ieremia Movilă.

[47] Bernardino Quirini.

[48] Paul Lancki, polon, rămas apoi în slujba lui Simion Movilă şi a fiului acestuia. Dar a trecut apoi la Constantin Movilă.

[49] Papa Paul al V-lea (1605—1621).

[50] Din urmarea frazei se vede bine că secretarul polon era dispus să frîneze numirea lui Arsengo.

[51] Nu se arată cine anume a vorbit şi cine a socotit că numirea lui Arsengo ar putea fi primejdioasă! Peste tot este folosită forma impersonală: s-a socotit... s-a vorbit... s-a răspuns... Am crede că subiectul real al acestor verbe este nunţiul papal din Polonia, care discutase cu Lancki, venit cu prilejul soliei sale recente în Polonia.

convingă pe domnul său să se gîndească bine, că <şi> dacă îl socoate în cugetul său vrednic pentru asemenea funcţiune, să nu-l propună, pentru că stăpînul nostru nu-l va primi; şi deoarece a adăugat în taină că domnul ţine cu orice preţ ca acea biserică să nu cadă sub ascultarea polonilor, i s-a răspuns că va putea cere de la stăpînul nostru un episcop, <fiind> sigur că sanctitatea sa îi va da un supus al lui evlavios, învăţat şi de încredere. Deocamdată discuţiile se reduc sau la persoana care să fie aleasă de stăpînul nostru, după placul lui, cum a făcut fostul papă Clement al VIII-lea, sau la <persoana> acestui călugăr.

În primul caz, dacă stăpînul nostru ar trimite un episcop, acesta trebuie să vină cu scrisori de recomandare către rege şi către domn pentru ca să poată nu numai să se bucure de situaţia pe care şi-o dobîndise celălalt, ci să şi restabilească şi să pună în ordine treburile acelei diecese complet dezorganizate şi să aducă cu sine preoţi mireni sau călugări învăţaţi şi evlavioşi pentru care, ca şi pentru darea de ajutoare puţinilor preoţi ce se găsesc aici, şi pentru ridicarea altora de aici, care cunosc limba, e adevărat că vor trebui să se facă unele cheltuieli la început, dar acestea vor fi întoarse cu nemărginită dobîndă ... etc., printr-un mare cîştig de suflete.

În cazul al doilea, în afară de preoţi[52], de care are nevoie, va fi necesar să se trimită persoane înzestrate cu însuşirile arătate mai sus, care să ajute pe episcop şi să suplinească neştiinţa lui, conducîndu-l şi controlîndu-l în funcţia lui. Domnul, care este Ieremia[53], a arătat şi a acordat totdeauna respectul cuvenit pontificelui de la Roma şi sfintei biserici şi cu toate că el este pe faţă schismatic şi ţine legea ortodoxă, merge totuşi şi la biserica romano-catolică şi se împărtăşeşte cu sfînta cuminecătură şi ia parte la procesiune şi slujbele de 40 de ore; şi ni s-a spus de către o persoană foarte apropiată de el, că de fapt în inima lui crede în biserica romană, dar nu poate, fără primejdie, s-o arate pe faţă, deoarece populaţia acestei ţări fiind în cea mai mare parte schismatică ar putea să se răscoale; astfel se pare că aşteaptă un mai bun prilej pentru a se declara pe faţă. Despre acest lucru a discutat serios, de curînd, nunţiul cu secretarul lui, arătîndu-i cît de important este ca domnul să-şi salveze conştiinţa[54], sfătuindu-l să-şi încredinţeze stăpînului nostru sufletul lui bun, <precum> şi această chestiune şi să ia cea mai bună hotărîre, şi să aştepte răspunsul pe care acesta a promis să-l dea peste cîteva luni.

Altă dată s-a emis părerea că această biserică ar putea să fie încredinţată unui polon pentru că acesta, prin favoarea şi influenţa regelui, să-l păstreze mai mult la datoria sa şi pe domnul însuşi; totuşi acum, văzîndu-se că

---

[52] *Operai* = lucrători <în via domnului>.
[53] Ieremia Movilă moare la 10 iulie 1606.
[54] *Ponga in sicuro la conscienza sua.*

el nu priveşte cu ochi buni acest lucru, şi gîndindu-se să-i dea cît mai multă satisfacţie cu putinţă, s-a schimbat acea părere, sperîndu-se că ar putea să aibă mari foloase în acea ţară, în care domneşte pacea şi liniştea de atîta timp, datorită mai ales protecţiei acestui regat — cu toate că domnul recunoaşte supremaţia sultanului[55] căruia îi plăteşte şi tribut.

---

[55] În vremea aceasta era Ahmed I (1603—1617).

SIMEON DBIR LEHAȚI

(1584 — d. 1636)

*

Simeon Dbir Lehați, dintr-o familie de armeni săraci din Caffa, s-a născut în 1584 la Zamosc (Polonia). A primit o educație îngrijită, avînd ca îndrumător pe învățatul armean Hagop, din Tokat, stabilit din 1602 la Zamosc; a fost consacrat „șarçavak" (funcție ecleziastică) la vîrsta de 24 de ani.

În 1607 Simeon a trecut la Liov, de unde a pornit, la 15 februarie 1608, într-o lungă călătorie, în cursul căreia a trecut prin Moldova (martie — iunie 1608), Dobrogea și Bulgaria. A petrecut aproape trei ani la Constantinopol (septembrie 1608 — iunie 1611), unde și-a desăvîrșit studiile cu dascălii armeni Grigore din Cesareea și Azarie din Sasun.

În vara anului 1611 a făcut o călătorie în Anatolia, plecînd apoi prin Adrianopol — Filipopol — Spalato la Veneția și Roma.

În anii 1613—1614, Simeon a întreprins o nouă călătorie în Asia Mică, în cursul căreia a făcut pelerinaj la vestita mănăstire Sf. Carapet din Muș. Iar după înapoierea sa la Constantinopol, a pornit în august 1615 într-un nou pelerinaj, la Ierusalim, vizitînd cu acest prilej nordul Egiptului și Siria. În 1618 îl găsim din nou în capitala Imperiului Otoman, de unde s-a înapoiat în primăvara lui 1619 la Zamosc după 12 ani de peregrinări.

Ca învăţător la şcoala armenească din Liov (1624), Simeon şi-a consacrat o parte din activitate scrierii unor lucrări care ne-au parvenit în bună parte.

Cea mai însemnată, *Notele de Călătorie*, cuprinde descrierea localităţilor vizitate între anii 1608 şi 1619, stăruind în deosebi asupra populaţiei armeneşti şi lăcaşurilor sale de cult. Simeon şi-a descris impresiile de călătorie pe loc, dar redactarea definitivă a jurnalului său a fost efectuată, după mai mulţi ani, la întoarcerea în Polonia.

A arătat interes pentru numeroasele monumente de arhitectură, instituţiile politice, moravurile, obiceiurile şi riturile religioase ale populaţiilor din ţările străbătute. Prin valoarea informaţiilor aduse mai ales cu privire la Orientul Apropiat, însemnările lui Lehaţi pot fi puse alături de cele ale călătorilor europeni Sanderson, Tavernier, D'Arvieux ş. a.

Jurnalului său, Lehaţi i-a adăugat mai tîrziu o cronică a evenimentelor mai importante petrecute în Polonia şi Ucraina apuseană între 1621—1635, presărînd-o cu unele date autobiografice. Această a doua lucrare cuprinde descrierea expediţiei sultanului Osman al II-lea la Hotin (1621), campania lui Abaza-paşa de Silistra (1623) şi Murad al IV-lea în Polonia, incendierea Iaroslavului la 1627 şi marea epidemie de ciumă, invaziile tătăreşti (1628), războiul ruso-polon din 1632, incursiunea regelui polon Vladislav al VII-lea în Suedia (1635), războiul turco-persan ş. a.

Deşi scrisă în armeană medievală, lucrarea lui Lehaţi nu mai reflectă totuşi limba clasică, ci dialectul viu, folosit în secolul al XVII-lea în Polonia, cu expresii populare şi diferite împrumuturi din vocabularul turc, persan şi arab.

Manuscrisul reunind însemnările de călătorie şi cronica literatului armean, păstrat la Liov, a fost descoperit de savantul Nerses Akinian şi publicat în paginile revistei congregaţiei mekhitariste din Viena „Handes Amsoria" în 1932—1935, apărînd apoi într-un volum separat, în aceeaşi limbă, intitulat: Simeon Dbir Lehaţi, *Note de călătorie şi cronica*, studiate şi editate de Nerses Akinian, Viena, 1936, 42+493 p. Lucrarea a fost reeditată şi tradusă în limba rusă de orientalistul M. O. Darbinian, la Moscova, în 1965 (Simeon Lehaţi: *Путевые заметки. Перевод с армянского, предисловие и комментарии М. О. Дарбинян* 321 [— 322] p.), fiind însoţită de o introducere, note, comentarii, indice şi un rezumat în limba engleză. Asupra însemnărilor de călătorie şi cronicii lui Lehaţi au mai scris acelaşi Darbinian, *Симеон Лехаци о странах Юго-Восточной Эвропы* (Cronica lui Simeon Lehaţi privitoare la ţările Europei de sud-est) în culegerea *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Эвропы Fontes Orientales ad historiam populorum Europo Meridie—Orientalis atque Centralis pertinentes* —, sub redacţia A. S. Tveritinova, vol. I, Moscova, 1964, pp. 253—257 şi Ara Margos, *Пътни бележки от българские вемлй на арменския пътешественник от* XVII *в., Самеон Дбир Лехаци*. (Note de călătorie referitoare la ţinuturile bulgăreşti ale călătorului armean din secolul al XVII-lea Simeon Dbir Lehaţi) în „*Исторически Преглед*", XXII, 1966, nr. 2, pp. 105—107.

CĂLĂTORIE DE LA LIOV LA CONSTANTINOPOL[1]

(1608 martie — septembrie)

Deci, în anul armenilor 1057[2] în ziua de 15 februarie în a doua săptămînă a postului mare, într-o zi de luni, am pornit din Liov, la vîrsta de 24 de ani.

Am plecat la drum cu niște negustori armeni din Moldova.

Fiind vreme de iarnă, abia după zece zile am putut sosi la Sniatyn, care este un oraș de hotar — de unde se sfîrșește Polonia și începe țara vlahilor[3]. Am stat acolo o zi. În nouă zile am ajuns în orașul binecuvîntat de Dumnezeu Suceava, care este orașul de scaun al domnilor din Moldova și în același timp al episcopului armean și al celui vlah <= ortodox>. Acest oraș era

[1] Traducerea s-a făcut de către H. Dj. Siruni după textul armean publicat de Nerses Akinian, Viena 1936, coroborat de A. Lazea cu ediția rusă a lui M. O. Darbinian, pp. 34—36.

[2] 1608.

[3] Moldova.

pe un podiș înalt, priveliștea era frumoasă <și> clima potrivită și sănătoasă. O apă mare curge[4] în jurul orașului. În acest oraș se găseau 3—400 de case de armeni. Ei aveau trei biserici de piatră și două mănăstiri, tot de piatră, afară din oraș, foarte frumoase <amîndouă> una în apropierea orașului[5] și cealaltă la o depărtare de două mile. Acolo era un episcop armean localnic, numit Horhannes și arhimandritul Măkărtici din Hizan și un alt arhimandrit pe numele de Mesrob. Populația era foarte primitoare, cu frica lui Dumnezeu și iubitoare de semeni. Am stat la ei trei luni și două săptămîni din cauza tovarășilor <mei> de drum.

Am auzit că din țara vlahilor se ducea haraciul[6] la Istambul, la sultanul turcilor[7]. Cu bucurie am pornit și în trei zile am sosit în tîrgul Iași[8], unde am stat o lună, așteptînd plecarea haraciului. La Iași erau 200 de case armenești, atît ale băștinașilor cît și ale celor noi veniți. Aveau o biserică prea frumoasă de piatră[9], preoți înțelepți și bogătași mari.

În ziua de luni a postului Sf. Marii am pornit cu haraciul. Însoțitorii haraciului[10] erau doi armeni din Iași, „hogea"[11] Horhannes Keronenț și „hogea" Hacik, fiul lui Abram. Să-l răsplătească Dumnezeu însutit pe acest Hacik, atît pe lumea aceasta, cît și în viața viitoare, pentru că el m-a luat în căruța sa și mi-a arătat o nespusă bunătate mie, nevrednicului, pînă la sosirea <noastră> la Istanbul.

De acolo[12] am ajuns în două zile la orășelul Vaslui[13]. Acolo era o biserică armeană de lemn[14] cu un preot și 20 de case armenești. Am stat acolo o zi și jumătate și m-am dus la Bîrlad, unde am ajuns în ziua adormirii Sf. Marii[15], și am stat acolo patru zile pentru că, după obicei, haraciul rămînea

---

[4] Rîul Succava.

[5] Este vorba de bisericile Sf. Simeon (sau Turnu Roșu) (c. 1513), Sf. Cruce (c. 1521) și Sf. Treime (secolul al XVI-lea) și de mănăstirile Hagiagadar (cu hramul Sf. Maria) (c. 1512—1513) și Zamca (cu hramul Sf. Auxentie), sediu al episcopiei armene încă din secolul al XV-lea, pentru care vezi H. Dj. Siruni, *Bisericile armene din țările române* în „Arhiva românească", V, 1940, pp. 180—181 și N. Stoicescu, *Bibliografia monumentelor feudale din Moldova* (în ms.).

[6] Prin termenul de „tezaur" folosit în text se înțelegea, probabil, tributul care se trimitea anual Porții.

[7] În text: *Khontkar*, titlu dat de armeni sultanului otoman. E vorba de Ahmed I (1603—1617).

[8] *Iaș Bazari.*

[9] Biserica sf. Născătoare, clădită pe la 1395; cf. Siruni, *ibidem* și N. Stoicescu, *op. cit.*

[10] *Haznadari.*

[11] Negustor.

[12] Din Iași.

[13] *Vasloi.*

[14] Lăcaș menționat în izvoarele contemporane din secolul al XVII-lea, cf. Siruni și Stoicescu, *op. cit.*

[15] 15 august.

2—3 zile în fiecare oraș. În toate părțile li se dădea de mîncat și de băut atît oamenilor cît și animalelor.

În trei zile am ajuns la Galați, care era ultimul oraș al Moldovei[16] și intrarea în țara turcească. Pe lîngă acest Galați trecea Dunărea cea repede <și> de temut, mare și largă înfricoșătoare și înspăimîntătoare, pentru mulți ca o prăpastie ce înghite oameni și bea sîngele omenesc.

În ziua de 22 august, într-o duminică, am trecut fluviul uriaș și ajungînd la malul celălalt, am intrat luni într-un sat cu numele Măcin. Am stat acolo trei zile. Aici se plătea vamă turcilor. Pornind de acolo, în două zile și jumătate am ajuns în orășelul Carasu[17]. În ziua de 26 august am intrat în Bazargic. Orașul acesta se găsea între doi munți înalți. Unii ne-au spus că aceste locuri au fost odată fund de mare; aceste cuvinte păreau a fi adevărate căci chiar locul arăta aceasta. Acolo erau și armeni. Aveau o bisericuță, doi preoți și un arhimandrit.
<1619 primăvara>

Înapoierea la Liov (1619)

p. 242

Sosind în Moldova am găsit că țara era pustiită și fără oameni. De asemenea, intrînd în Polonia, am văzut distrugerile și ruinele pricinuite de tătari. Multe orașe, comune, sate, așezări și cetăți erau pustii și <aceasta nu numai> de ieri și de alaltăieri, căci tătarii nemernici de două-trei ori pe an la rînd, fără să se teamă de nimeni, fără să le fie frică de cineva, veneau și plecau, incendiau și ucideau, jefuiau și pe mulți îi duceau ca robi în țara lor.

---

[16] *Bughdanat erkir* (Țara Bughdanilor).
[17] Medjidia.

JOHANN WILDEN

(1585 — după 1623)

*

Călătorul german Johann Wilden s-a născut la Nürnberg, în anul 1585. A început să ducă încă din tinereţe o viaţă plină de aventuri. In 1604 a plecat în Ungaria spre a lua parte la războiul cel lung (1592—1606) pe care Habsburgii îl purtau cu turcii. Chiar de la început, tînărul Wilden a căzut prizonier, rămînînd în robie turcească şapte ani (1604—1611). In acest timp, trecînd de mai multe ori de la un stăpîn la altul, a avut prilejul să cunoască aproape toate ţările din cuprinsul Imperiului otoman: Arabia, Persia, Egiptul şi fireşte, Turcia europeană.

La întoarcerea spre casă, Wilden a plecat din Constantinopol, împreună cu o caravană de negustori, care venea de două ori pe an în capitală cu mărfuri din Polonia, şi se întorcea cu mărfuri turceşti. A pornit spre Polonia, în iulie 1611. Drumul trecea prin Moldova, unde în acea vreme domnea Constantin Movilă.

Curînd după întoarcerea acasă a publicat însemnările despre călătoriile sale într-o carte, al cărui titlu este un adevărat rezumat a tot ce a văzut şi pătimit. [*Neue Reysbeschreibung eines / Gefangenen Christen. / Wie derselbe neben anderer. / Gefährligkeit zum*

sibenden mal verkaufft vor / den, velche sich Anno 1604, angefangen, und 1611, ihr end genommen. Darinnen aussführlich zu finden, die stätt, Länder und Kőnigreich, samt deroselben Völcker, Sitten und Gebräuch, so vil er / in werender Reys gesehen und erfahren. / Insonderheit von der Türcken und Araber Iähr / lichen Walfahrt von Alcairo nach Mecha, / ihren Opffern und / Ceremonien daselbsten: Von des Mahomets Begräbnuss zu Medina Tal / nabi: Von den roten Meer und einer drey viertel jährigen gefährlichen Schif / fahrt nach Gemen ins Abyssiner Land: Von Berg Synai, / und anderer gelegenheit etc. / Item von der Statt Ierusalem, dess H. Grabs, des Tempels / Salamonis, und der Statt Damasco, Cypern, Rhodis, Wie auch der / grossen Statt Alcairo, und den Fluss Nilo, sampt der Egypter / Gebräuch und Sitten. / Dessgleichen von der Statt Constantinopel: des Türckischen Käyser Hof / haltung: der Türcken Leben und Wandel. Endlich wie er durch Poln wider inn / Teutscland kommen: samt einer Landtafel, darinnen / seine vornemste, Reysen. / In III unterschiedlichen Büchern begriffen. / Auffs fleisigst eigner Person Beschrieben und ausgestanden / Durch Iohann Wilden, Bürgern inn Nürnberg / Mit einer Vorrede / Herrn Salomon Schweiggers, Predigers zu / unser Frauen daselbsten. / Mit Röm: Käys: Majest: Freyheit auff 10 Jahr. /

Nürnberg, gedruckt und verlegt durch Balthasar Scherffen, MDCXIII, in 4°.

O a doua ediţie a apărut la Nürnberg în 1623.

În fragmentul foarte scurt care priveşte trecerea prin Moldova se subliniază mai ales lipsa de siguranţă în ţară, întreţinută de vecinătatea tătarilor, ca şi de frământările politice din vremea lui Constantin Movilă.

A fost analizat de N. Iorga în *Istoria Românilor prin călători*, Bucureşti, 1928, I, pp. 266—267, şi de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 108—109.

CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA[1]

1611

p. 254 Plecînd din Constantinopol[2], am ajuns în patru zile la Adrianopol, dar n-am intrat în oraș, ci am tras într-un sat turcesc la o milă de oraș, la casa unui ceauș, care avea o curte mare, împrejmuită cu gard înalt; în această <curte>au fost băgate toate carele, vreo 30 la număr. Aici am poposit o zi, apoi ne-am urmat călătoria și am ajuns la Dunăre după 14 zile. Aici am făcut popas două zile, în cîmp deschis, lîngă un sat, pînă cînd begul a încasat vama dela negustori. După aceea, am trecut Dunărea în Moldova[3]. În prima zi, după ce am trecut fluviul și ne urmam drumul, au dat tătarii peste noi și au vrut să ne prade; dar noi ne-am înjghebat numaidecît o tabără de care și ne-am hărțuit cu ei timp de un ceas.

---

[1] Traducerea s-a făcut după *Neue Reysbeschreibung*, ed. din Nürnberg, 1613, p. 254.
[2] În iulie 1611, în tovărășia unei caravane de negustori.
[3] În text: *Vallachien*.

Şi cînd <tătarii> au văzut că nu ne pot dovedi, s-au tras înapoi şi ne-am urmat drumul. A doua zi am întîlnit altă ceată de tătari şi a trebuit să ne hărţuim şi cu aceştia cîtva timp. Într-un cuvînt, am avut mult de furcă cu tătarii, pînă am ajuns în sfîrşit, la un oraş ce se chiamă Iaşi, şi în care se afla voievodul Moldovei[4] cu o seamă de ostaşi. De aici înainte n-am mai avut nici o supărare din partea tătarilor.

La Iaşi am petrecut trei zile: aici <negustorii> au trebuit să plătească iarăşi vamă[5] pentru mărfurile, pe care le duceau cu ei. Oraşul acesta nu e mare, pare mai degrabă un tîrg, nu e înconjurat cu ziduri şi are înăuntru un palat păcătos[6], în care voievodul îşi ţine curtea. Locuitorii sînt români, ruşi şi poloni; sînt un popor tiranizat şi n-au un ceas de linişte din partea tătarilor. Bieţii ţărani părăsesc pretutindeni satele şi se ascund prin codrii cei mari.

De la Iaşi, am ajuns după opt zile de drum, la Cameniţa, în Polonia.

---

[4] *Der Wallachisch Fürst.* Este vorba de Constantin Movilă (1607 nov. — 1612 iunie).
[5] Vama cea mică, adică o vamă interioară.
[6] *Ein schlechtes Schloss.*

GREGORIO DI NICOLO, RAGUSANUL

(sfîrşitul secolului al XVI-lea — după noiembrie 1611)

*

Ca şi ragusanii mai cunoscuţi — cum au fost fraţii de'Marini Poli şi Aloisio Radibrat — autorul relaţiei de faţă, Gregorio di Nicolo, a fost în slujba imperialilor, folosit de ei în misiuni prin părţile unde era nevoie de cunoaşterea limbilor slave. În anul 1611 a fost trimis de regele Ungariei şi Boemiei, Mathias de Habsburg, la Constantinopol, cu o scrisoare către sultanul Ahmed I (1603—1617). Plecat din Viena la 15 mai 1611 şi trecînd prin Cracovia şi Liov pe drumuri destul de nesigure, a ajuns la 8 iunie la Cameniţa, unde şeful pribegilor ardeleni, Ştefan Kendi, strîngea oaste pentru a-i da ajutor lui Radu Şerban, care fusese gonit din Ţara Românească de expediţia principelui ardelean Gabriel Báthory şi se refugiase în Moldova, la noul său aliat, Constantin Movilă. De fapt scrisoarea trimisă de Mathias al II-lea de Habsburg sultanului trebuia să fie în legătură cu situaţia creată de acţiunea intempestivă a lui Gabriel Báthory, care năvălise în Ţara Românească în mijlocul sărbătorilor Crăciunului (1610). Într-adevăr, în februarie următor, trimisul imperial, Cesare Gallo, era la Roman, unde încheia (în 1611) un tratat secret cu domnul pribeag al Ţării Româneşti şi cu domnul în scaun al Moldovei,

în vederea unei colaborări militare contra lui Gabriel Báthory. Şi, în curînd, în luna mai pornea spre Milcov oastea de moldoveni, de cazaci şi de poloni pentru reinstalarea lui Radu Şerban. (La formarea acestei armate contribuise şi Kendi cu pribegii fugiţi de urgia lui Gabriel Báthory). Este vrednic de subliniat că tot în mai pornea din Viena şi purtătorul scrisorii amintite. In Moldova el dă la curtea domnului Constantin Movilă de un sol polon, ce mergea şi el tot la Constantinopol, pentru interesele domnului moldovean la Poartă. Trecerea acelui sol avea să încetinească mult drumul emisarului imperial. De la început, vornicul Nestor Ureche, punînd poate la îndoială sinceritatea acestuia din urmă, care nu putea înfăţişa nici o scrisoare adresată domnului din partea stăpînului său, i-a cerut lămurit să nu plece decît cu o săptămînă după plecarea solului. Dar acesta era ţinut în loc de prezenţa în jurul Iaşilor a numeroase cete de tătari. Incercarea ragusanului de a o lua înainte s-a poticnit de aceeaşi piedică a tătarilor. Incercarea a doua de a porni pe neştiute cu caravana de 50 de căruţe a solului a dat şi ea greş, căci vornicul a trimis îndată să-l recheme, în chipul cel mai stăruitor cu putinţă, şi nici solul nu dorea să-l aibă tovarăş de drum „pentru anumite socoteli ale sale". Care erau acele socoteli rezultă din convorbirea emisarului habsburgic cu caimacamul marelui vizir după sosirea sa la Poartă, *singur*, cu zece zile *înaintea sosirii* solului polon. Cu toate acestea se arată bănuiala că drumul său prin Polonia şi Moldova ar fi avut de rost să urzească ceva împreună cu regele Poloniei, cu domnul Moldovei şi cu Radu Şerban, toţi trei duşmani ai turcilor. E denunţat de agenţii lui Radu Mihnea că ar fi stat mulţi ani în slujba lui Radu Şerban, poate pe vremea lui Radibrat... etc. Se înţelege deci grija lui Nestor Ureche de a împiedica pe ragusan, venit probabil cu protestul imperialilor împotriva alungării lui Radu Şerban de către Gabriel Báthory, să se alăture solului polon trimis să stăruie pentru tînărul domn al Moldovei. Pentru aceste împrejurări vezi şi I. Moga, *La Contesa fra Gabriel Báthory e Radu Şerban*, în „Diplomatarium Italicum", III, pp. 42—125.

Relaţia lui Gregorio di Nicolo completează ştirile despre starea Moldovei, bîntuită de cete de tătari sub ultimii Movileşti în ajunul prăbuşirii lor. Raportul redat aici a fost publicat în colecţia *Hurmuzaki*, vol. IV, pp. 455—457 doc. 382.

Autorul este pomenit de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini* la p. 107.

RAPORT CĂTRE REGELE UNGARIEI ȘI BOEMIEI MATHIAS DE HABSBURG[1]

1611, noiembrie 23

[Autorul a plecat la 15 mai din Viena spre Constantinopol cu scrisorile regelui către sultanul Ahmed, trecînd prin Cracovia și Liov unde a zăbovit 10 zile nefiind drumurile sigure. De la Liov a plecat însoțit de un călugăr franciscan spre Camenița unde a ajuns la 8 iunie și l-a găsit pe Ștefan Kendi care strîngea oaste pentru a-i da ajutor lui Radu Șerban].

p. 455 Din Camenița m-am îndreptat spre Iași, cetatea de scaun a voievodului Moldovei[2]. Acesta împreună cu maica sa[3] m-au primit în audiență particulară[4] tocmai cînd se afla acolo un sol polon ce mergea la Constantinopol pentru treburile domnului. În acea audiență l-am rugat pe voievod să

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki,* IV, 1, p. 455 și urm.
[2] Tînărul Constantin Movilă.
[3] Elisabeta, doamna lui Ieremia Movilă.
[4] *Hebbi doi volta (?) privata audienza.*

dea pentru slujba maiestăţii sale regale o escortă de patru inşi care să mă însoţească pînă la Constantinopol. Întrebîndu-mă despre o scrisoare din partea maiestăţii voastre regale şi eu // invocînd că n-am decît paşaportul meu, şi motivul că solul său care se şi afla la Praga, trimis de mai înainte, va fi purtătorul dorinţei sale <= a regelui>, mi-a cerut să mai aştept o săptămînă pînă ce va fi plecat solul polon, şi după aceea îmi va împlini orice cerere. Dar cum timp de şase săptămîni în şir s-au aflat în jurul Iaşilor o mulţime de tătari, nici eu şi nici solul amintit nu am putut pleca din acel loc şi, eu, nemaivrînd să-mi mai prelungesc şederea m-am învoit cu cei patru soldaţi ai domnului ca să mă însoţească pînă la Dunăre, minţindu-l pe vornicul Ureche[5], dregătorul de frunte al domnului, cu cererea ca să-mi dea voie să pot merge la o mănăstire spre a petrece acolo o săptămînă. Deci, odată primită această încuviinţare, am pornit cu acei patru soldaţi spre Dunăre. Dar abia umblasem două zile şi jumătate cînd, sculîndu-mă de vreme dimineaţa, am zărit la o depărtare de o milă italiană de noi o mulţime de focuri, ceea ce m-a îndemnat să mă opresc lîngă o pădure, rugîndu-l pe unul din cei ce erau cu mine să se ducă să afle ce era cu acele focuri. Acesta, apropiindu-se şi văzînd că erau tătari, cu mare trudă s-a întors şi noi cu toţii împreună stînd ascunşi o zi şi o noapte în pădure, am stat de veghe şi apoi ne-am întors la Iaşi. O săptămînă după aceea ambasadorul sta gata de plecare cu o caravană de 50 de căruţe, şi eu dorind să plec cu acea caravană i-am cerut încuviinţarea sus-zisului vornic, care nu a vrut să mi-o dea, oferindu-mi să mă trimită cu mai multă siguranţă pe alt drum, dar eu nu am vrut să mă mai încred în el, ci am plecat fără încuviinţare cu acea caravană. Deci aflînd vornicul de plecarea mea, a trimis după mine un om cu scrisoarea alăturată[6], care m-a silit pentru multe consideraţii să mă întorc, <cu atît mai mult cu cît> nici solul nu mă voia ca tovarăş de drum pentru anumite socoteli ale sale. În sfîrşit după patru zile, dîndu-mi-se patru oameni ca să mă însoţească, am plecate spre Constantinopol, unde slavă Domnului, am ajuns cu zece zile mai curînd ca acel sol...

p. 456

[... La Constantinopol cere audienţă la Sultan... Caimacamul[7] îl întreabă cu bănuială de ce nu a venit prin Buda ci pe drumul prin Polonia şi Moldova, dacă nu pentru a urzi ceva cu regele Poloniei[8], cu domnul Moldovei şi cu Radu Voievodul[9] duşmani ai turcilor?

Agenţii greci ai lui Radu Mihnea l-au denunţat la Caimacam că ar fi fost mulţi ani în slujba lui Radu Şerban şi că a fost trimis pe sub mînă la

---

[5] Nestor Ureche „supremo locotenente", adică mare vornic al Ţării de Jos (1596—1611).
[6] *Aggionta* (nu e anexată la textul de faţă).
[7] Mehmed Gürdji.
[8] Sigismund al III-lea Wasa.
[9] Radu Şerban, fost domn al Ţării Româneşti (1602—1610).

Poartă ca iscoadă, la adăpostul scrisorii regești. El răspunde... că dacă ar fi astfel nu ar fi venit pe față, ziua în amiaza mare la Constantinopol, însoțit de patru moldoveni, dar domnul Moldovei fiind „prieten și slugă și pentru unii și pentru alții... a vrut să-mi dea însoțitori de ai săi pînă la Poartă“ ...]

TOMMASO ALBERTI

(sfîrşitul secolului XVI — după 1621)

*

Tommaso Alberti, originar din Bologna, a fost agentul unei case de comerț venețiene, care întreținea legături de afaceri cu Imperiul otoman și cu Polonia.

În această calitate a fost trimis, în mai 1609, la Constantinopol, unde a stat pînă în noiembrie 1612, cînd a primit însărcinarea de a duce mai multe care cu marfă la sucursala casei din Liov. Cu acest prilej, Alberti a străbătut Moldova, oprindu-se între 15 și 20 decembrie 1612 la Iași.

După împlinirea misiunii sale, Alberti s-a înapoiat de la Liov cu 60 de care încărcate cu blănuri și alte mărfuri, tot pe drumul pe unde venise. A trecut astfel din nou prin Moldova, ajungînd la Constantinopol, la 1 iunie 1613. Succesele dobîndite au determinat pe patronii săi să-l trimită în cursul aceluiași an cu un nou transport de marfă la Liov, astfel că a străbătut Moldova pentru a treia oară. La întoarcere, a trecut prin Cracovia, Nürnberg și Milan, ajungînd la 25 octombrie 1613 în orașul său natal, Bologna.

În anul următor, Alberti a întreprins o nouă călătorie în Orient. A părăsit Veneția la 20 aprilie 1614, ajungînd la 30 iunie la Constantinopol, unde a stat șapte ani. De-abia în primăvara anului 1621 s-a întors în Italia. La 1 august prezența sa este atestată la Bologna.

Alberti a lăsat note de călătorie păstrate în Bibiloteca Universității din Bologna (ms. 99). Au fost tipărite de Alberto Bachi della Lega în *Scelta de curiosità letterarie, inedite o rare dal secolo XIII al XVIII*, în „Appendice alla collezione di opere inedite o rare, diretta da Giosuù Carducci" sub nr. CCXXXI. Poartă titlul de *Viaggio a Constantinopoli di Tommaso Alberti (1609—1621)*, Bologna, presso Romagnoli dall'Acqua.

Fragmentul care cuprinde descrierea călătoriilor sale prin Moldova a fost republicat de N. Iorga în „Buletinul Societății geografice române", anul XIX (1898), semestrul II, pp. 58—63, sub titlul *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre.*

Cuprinde unele amănunte destul de interesante despre haraciul Moldovei, numărul satelor, starea drumurilor și moravurile locuitorilor.

De Alberti s-a ocupat R. Ortiz, în lucrarea *Per la Storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1916 p. 114 și urm., precum și N. Iorga în *Istoria Românilor prin călători*, București, I, 1928, pp. 267—270.

Este vrednic de amintit că în scrisoarea lui Vincenti, scrisă din Tîrgoviște în decembrie 1583, el menționează venirea din Moldova în Țara Românească a fraților Alberti în legătură cu niște arenzi de vămi (vezi *Călători*, III, ...).

PRIMA CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA[1]

1612

Călătorie făcută de mine, Tommaso Alberti de la Constantinopol în Polonia adică la Liov, <mergînd> pe uscat, cu multe lucruri ale domnilor patroni <ai mei>, veneţieni, adică 27 de care încărcate cu covoare, trei care de „reobarbo“[2], două care cu mătase, pentru a aduce totul la sucursala lor, deschisă la Liov, eu fiind însărcinat cu paza susnumitelor încărcături; acele care erau conduse toate de turci. p. 58

...La 2 decembrie, ne-am pornit, am meres de-alungul Dunării; la prînz am ajuns la Măcin[3], sat şi schelă la Dunăre, adică vama sau locul unde se plăteşte vama la <hotarul> Turciei; am descărcat toate carele, am p. 59

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de N. Iorga, în „Buletinul Societăţii geografice române“, XIX, 1898, pp. 58—63.
[2] Adică rubarbă.
[3] *Mecina.*

plătit vama, m-am descotorosit, dar cu multe greutăţi, de acel blestemat neam al turcilor şi ne-am scăpat de acei vicleni de căruţaşi turci care erau cu noi; am pus toată marfa în luntre şi am trecut astfel Dunărea, părăsind Turcia; am intrat în lumea creştină; am coborît în noaptea aceea 60 de mile pe Dunăre la vale.

La 3 <decembrie> am ajuns la Galaţi, oraş pe malul Dunării, stăpînit de domnul Moldovei[4].

Am descărcat mărfurile din luntre şi am stat în acel loc toată ziua pentru a lega mai bine baloturile şi a găsi care pentru călătoria noastră. În 4 <decembrie> am rămas tot acolo; am pus să ni se slujească liturghia în felul românilor; ne-am simţit foarte bine <acolo>, am găsit peşte mult şi bun adică: moruni proaspeţi, nisetri, păstrugă[5] în cantitate foarte mare şi la un preţ foarte ieftin, aproape pe nimic; mare mulţime de iepuri, cu 5 bani[6] unul; n-am găsit găini şi alte păsări, toate lucrurile fiind prădate de tătari încă de acum patru luni. La 5 <decembrie> am pornit de acolo cu mărfuri cu tot <şi> am mers toată noaptea la lumina lunii, pe ger.

La 6 <decembrie> am mers într-una prin cîmpiile amintite cu altă călăuză, fără să mai găsim sate sau cătune. Seara, ne-am oprit.

p. 60 La 7 <decembrie> am continuat drumul prin acele cîmpii, pe frig mare fără să întîlnim vreun sat sau vreun cătun. La 8 <decembrie> de asemenea ne-am văzut mai departe de drumul nostru; seara am ajuns la Bîrlad[7], <care e> oraş, dar <aproape> în întregime distrus şi jefuit. La 9 decembrie am urmat mai departe prin acele cîmpii pe frigul cel mai straşnic; seara eram în satul Zizinca[8]; am cinat şi ne-am pornit la drum <mergînd> toată noaptea. La 10 <decembrie>, tot pe acele cîmpii, am trecut prin tîrgul Vaslui[9], localitate cu multe case şi acolo este o biserică şi un palat al domnului Moldovei, dar ruinat cu desăvîrşire[10].

Iar la 11 <decembrie> am mers înainte printre munţi şi am continuat astfel toată noaptea, călătorind pe mare ger.

La 12 <decembrie> am urmat mai departe pe o mare ploaie; am intrat într-o pădure mare în care am petrecut noaptea, călătorind mereu pe mare vînt şi ploaie. La 13 <decembrie>, în ziua sfintei Lucia, de asemenea

---

[4] *Bogdania.*

[5] *Luzzi.*

[6] *Soldi.*

[7] *Barlato.*

[8] *Zizwar* = Zizinca, sat la sud de Vaslui.

[9] *Vasclù.*

[10] Palatul domnesc din Vaslui, clădit de Ştefan cel Mare înainte de 1464, a fost părăsit de urmaşii săi. A suferit şi în cursul luptelor din timpul Movileştilor.

am mers prin pădurea amintită <mai sus> care e foarte mare; drumurile sînt foarte rele încît nici şase perechi de boi nu puteau trage o căruţă; am stat toată noaptea în pădurea aceea fără <să avem> nimic de mîncare şi tare înfricoşaţi de lupi, care urlau grozav. La 14 <decembrie> am mers tot prin pădurea amintită.

Seara am ieşit <de acolo> şi am poposit noaptea la marginea acelei păduri.

La 15 <decembrie> am mers pe drumuri foarte rele şi am ajuns la Iaşi, oraşul unde locuieşte Domnul[11] Bogdaniei sau Moldovei; acest oraş este fără ziduri <de apărare> şi sînt acolo aproape 8 000 de case, dar toate de lemn <şi> cîteva biserici; unele <sînt> de piatră, dar o parte <din ele> sînt ruinate în urma războaielor; palatul domnului e de piatră şi înconjurat de jur împrejur cu o împrejmuire de pari groşi. Cînd se duce domnul prin cetate, merge călare, însoţit de 500 de archebuzieri; este îmbrăcat în roşu, cu buzduganul[12] în mînă. Oraşul e foarte murdar, plin de p. 61 noroi care îngreunează mult mersul; oraşul îi aparţine <lui>. Dacă se duce vreun călător să ceară adăpost, orice casă este datoare să-l primească; şi obişnuiesc acolo <să le facă> bună primire. Femeile sînt acelea care au conducerea şi fac toate treburile necesare în casele lor; discută nestingherit şi fără ceremonie cu oamenii, în public şi în particular, ceea ce nu este un lucru oprit; cînd aduc de băut sau de mîncare, ele gustă mai întîi din ce au adus[13]. Cînd moare soţia cuiva, acela, pentru a arăta că e văduv, umblă cîteva zile prin oraş cu capul gol. În amintita ţară, care are un hotar de 200 de mile, se trăieşte după obiceiurile greceşti. E foarte frig; ei folosesc sobe[14]. În ţară sînt 24 000 de sate[15]. Ţara plăteşte tribut sultanului; 60 000 de taleri[16].

Ţara Românească plăteşte 100 000 de taleri[17] şi are în stăpînirea sa 24 000 de sate[18].

La 20 <decembrie>, într-o joi, am plecat dintr-acel loc pe mare ger şi zăpadă: am călătorit ziua şi noaptea. La 21 <decembrie>, ziua sfîntului

---

[11] Ştefan Tomşa al II-lea, în prima domnie (1611—1615).

[12] *Mazza ferrata.*

[13] *Sono le prime a far la credenza.*

[14] *Stuffe.* Adică sobe închise şi nu sistemul căminului deschis.

[15] Cifră exagerată.

[16] Cifra nu e departe de adevăr. Vezi mai jos relaţia lui Polo Minio.

[17] Această cifră nu poate fi acceptată, întrucît raportul ambasadorului veneţian din decembrie 1609 indică suma de 35 000 de taleri (C. I. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, II, p. 114) iar în 1613, Radu Şerban afirmă că nu a dat Porţii mai mult de 32 000 de florini (*Hurmuzaki*, IV, 1, doc. nr. 432, p. 506.

[18] Cifră exagerată. Dealtminteri se repetă mecanic cifra de la n. 15.

Toma, am mers pe loc şes şi am ajuns din urmă carele care plecaseră cu două zile înaintea noastră din Iaşi.

La 22 <decembrie> ne-am urmat drumul cu susnumitele care, am trecut rîul Jijia[19] care era îngheţat şi am trecut cu carele pe ghiaţă; seara, am ajuns la Ştefăneşti[20], tîrg[21] mare de 2 000 de case; se află acolo o biserică mare[22], clădită din piatră, dar neînzestrată <cu cele de trebuinţă>[23]: sînt, în acel oraş, 1 000 de soldaţi pe care îi ţine domnul ca garnizoană din cauza polonilor[24].

La 23 decembrie am plecat la miezul nopţii din acel tîrg; am călătorit

p. 62 // pătimind rău de frig, iar noaptea încă şi mai rău din cauza gerului.

La 24 <decembrie> am mers pe cîmp, n-am găsit de loc nici apă, nici lemne de foc pentru a ne încălzi şi a adăpa boii, iar pămîntul era tot acoperit de lăcuste moarte de frig încît părea că pe pămînt era zăpadă îngheţată; toate puţurile şi alte iazuri se umpluseră cu acele lăcuste care otrăveau toate apele; şi să ne mai gîndim că acele lăcuste făcuseră cele mai însemnate pagube vara trecută, stînd <ascunse> în iarbă, nimicind toate bucatele. Lăcustele erau mari şi lungi de o jumătate de palmă.

La 25 <decembrie>, în miezul nopţii de Crăciun am pornit pe un mare ger, şi la mijlocul dimineţii am avut de trecut un rîu numit Prut, dar l-am trecut cu mare greutate, din cauză că era foarte umflat şi pentru că bătea şi un vînt puternic din miază-noapte[25] care ridica multe valuri <şi pentru că treceam> cu cai pe care îi înfricoşa mult, <vîntul>; şi ne-a trebuit toată ziua pînă să trecem.

Am petrecut foarte rău noaptea din pricina gerului, a zăpezii şi a vîntului care <ne> biciuia faţa <fără cele trebuincioase> pentru a face foc, fără vin <şi> nici altceva de mîncare. Am umblat toată noaptea, pentru a putea ajunge cît mai curînd la Hotin. În toată această călătorie n-am stat nici odată cu carele, cu caii şi boii la adăpost, ci totdeauna în cîmp deschis.

La 26 <decembrie> s-a potolit vîntul; seara am străbătut nişte munţi (!) anevoioşi[26]. La ora a doua din noapte am ajuns la Hotin[27], ultimul oraş al

---

[19] *Gieggia.*
[20] *Stefaneste* (Jud. Botoşani).
[21] *Villa.*
[22] Biserica sf. Paraşchiva.
[23] *non fornita.*
[24] Pacea cu polonii nu fusese încă confirmată. Vezi tratatul în *Hurmuzaki,* supliment, II, 2, p. 571 şi urm.
[25] *Vento da maestro.* Este vorba de Crivăţ.
[26] *Monti cativi.*
[27] *Cutino.*

domnului dar ars tot şi prădat de poloni. Acolo pe malul fluviului este o cetăţuie frumoasă, aflată în stăpînirea polonilor — care ţin acolo o garnizoană — ca zălog[28] pentru 100 000 de florini <împrumutaţi> domnului.

La 30 <decembrie, într-o> duminică, am plecat de acolo şi am trecut pe ghiaţă fluviul amintit; trecînd în Podolia, pe malul acelui fluviu am găsit un oraş numit // Braha[29]. La prînz am ajuns la Cameniţa[30]. p. 63

---

[28] *Per pegno.*

[29] *Braga.* Vezi clauza cu privire la trecerea de la Hotin la Braha în înţelegerea moldo-polonă din 1612 (*Hurmuzaki, supliment,* II, p. 375, doc. nr. CXC.

[30] *Camignizza.*

A DOUA
CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA

1613

p. 63 La 4 mai 1613 am plecat din Camenița cu 60 de care mari, fiecare car cu cîte 6 cai, încărcate cu felurite mărfuri, adică blănuri de samur, de rîs, de iepuri[31] și stofe de kermezină[32], țesături de mătase (?)[33] și multe alte mărfuri, pentru a duce totul la Constantinopol. Să ne dea Domnul o călătorie bună și să ne păzească de ucigași!

La 5 <mai> am trecut fluviul la Hotin; la 6 <mai> am trecut fluviul Prut; la 7 <mai> am poposit la Ștefănești, tîrg mare; în 8 <mai> am mers mai departe; la 9 <mai> am ajuns la Iași, oraș al domnului Moldovei; la 11 <mai> am pornit <de acolo>; la 12 <mai> am umblat pe drum;

---

[31] *Conigli* (aici cu valoare generală pentru celelalte blănuri pomenite împreună).

[32] *Cremese* (= cremisi, în limba franceză „cramoisi', stofă scumpă, colorată cu diferite nuanțe de roșu și vișiniu).

[33] În original *cerbelli* (= cendalli?), corectat de N. Iorga în: *coltelli*. Cendalul era o țesătură de mătase asemănătoare cu taftaua.

la 13 <mai> am trecut prin orașul Bîrlad și a fost o ploaie grozavă, cu vînt, tunet și furtună; la 14 <mai> am purces înainte, la 15 <mai> am ajuns în orașul Galați și acolo am descărcat marfa spre a o îmbarca în luntre, ca să trecem Dunărea și era ziua înălțării. La 17 <mai> eram la Măcin și am plătit <acolo> vama de intrare în Turcia și am stat pînă la 22 <mai>; seara, am plecat la Provadia . . .

. . . .

. . . La 21 iunie <1613> am plecat din Constantinopol; la 27 iulie, am ajuns la Liov . . .

MIHAI THOLDALAGI

(sfîrşitul sec. XVI — 1642)

*

Mihai Tholdalagi, nobil ardelean, era originar din localitatea Ercea, aproape de Reghin. Se cunosc puţine amănunte biografice. Data naşterii sale nu a putut fi stabilită. Viaţa sa se confundă cu activitatea depusă de el în diferitele însărcinări care i s-au dat. Aproape patru decenii (1603—1639) au fost închinate de el unor însemnate misiuni diplomatice. A fost unul dintre principalii emisari ai lui Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákóczy I şi consilierul favorit al acestuia din urmă. Pentru serviciile lui importante a fost răsplătit de principii amintiţi mai sus cu demnităţi şi moşii. Il găsim căpitan general în scaunul Mureş (1620) şi Trei Scaune (1636), consilier al principelui şi mare comite (prefect) de Turda.

Este folosit mai ales pentru solii la Poartă. Prima solie la care participă pleacă la Constantinopol, în 1614, sub conducerea lui Ştefan Erdélyi şi, în trecere prin Ţara Românească, e primită cu multă cinste de domnul ţării, Radu Mihnea. Tholdalagi a jucat un rol însemnat în mai multe negocieri de pace (ca de pildă, în 1625 şi 1627 la Gyarmat şi

Szöny); în 1633 şi apoi în 1636 a fost trimis la Poartă, pentru a trata unele chestiuni importante. Moare în 1 642 şi este înmormîntat în catedrala din Alba Iulia.

A rămas în urma lui o serie de jurnale şi memorii. Unul dintre memorii a fost publicat de I. Mikó, sub titlul *Toldalagi Mihály emlekcrata*, în „Erdélyi Történelmi Adatok" (Izvoare istorice) vol. I (1855, pp. 219—243). Un jurnal despre delegaţia sa la încheierea păcii de la Szöny a fost scos la lumină de F. Salamon, *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból* (Doi diplomaţi maghiari din secolul al XVII-lea), Budapesta, 1884. În sfîrşit, S. Szilágyi publică în „Történelmi Tár" („Magazin istoric"), 1881, un al doilea memoriu, sub titlul: *Tholdalagy Mihály évkönyve 1613—15-bol* (Memoriul lui M. Th. din anii 1613—15) din care reproducem mai jos partea, de altfel destul de săracă în date, privitoare la itinerarul său prin Ţara Românească.

CĂLĂTORIA
PRIN ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]

1613

p. 4 . . . .

În dieta aceasta[2] au fost aleşi pentru conducerea soliei domnul Ştefan Erdélyi[3] şi pe lîngă el, ca membru al soliei Ştefan Bethlen[4], iar eu drept capuchehaie la Poartă, şi în luna aprilie măria sa[5] a trimis pe domniile lor la Braşov, împreună cu Diak Mehmet[6] capugibaşi al puternicului împărat. Şi eu am fost trimis după el, din Dalnic[7] în Trei Scaune; şi am ajuns din urmă pe

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul maghiar publicat în „Történelmi Tár", 1881, pp. 1—11.
[2] Convocată în 6 martie 1613, la Sighişoara.
[3] Nobil ardelean. Comite de Turda încă din 1602; deţine această demnitate pînă la moartea sa (1642).
[4] Fratele lui Gabriel Bethlen, viitorul principe al Transilvaniei.
[5] Gabriel Báthory (1608—1613).
[6] Mai tîrziu paşă de Timişoara (1618).
[7] *Dálnok.* Sat în judeţul Covasna.

domnul Erdélyi și pe tovarășii lui la Tîrgoviște, unde Radu vodă[8] ne-a primit cu multă cinste și apoi ne-a lăsat să plecăm mai departe la Poartă.

Plecînd din Tîrgoviște, ne-am urmat drumul în felul următor. În prima zi am mers într-un sat nenorocit, pustiu[9], care se află aproape la jumătatea drumului dintre București și Tîrgoviște; a doua zi am plecat de acolo și am mers la București; a treia zi am plecat de acolo pînă în ziuă și am mers la Giurgiu; am zăbovit acolo o zi și cum Dunărea era agitată de valuri a treia zi (sic) am trecut la Rusciuc[10]; murindu-mi un cal bun la Giurgiu, am rămas în ziua aceea la Rusciuc și ziua următoare am prînzit la Cervenvodă[11] și am cinat într-un sat turcesc. A treia zi după plecarea noastră din Giurgiu ne aflam la Șumla . . .[12]

---

[8] Radu Mihnea, în a doua domnie în Țara Românească (1611—1616).
[9] Probabil Găiești.
[10] *Oroszcsik*, numele unguresc al Rusciucului.
[11] Localitate în Bulgaria, foarte aproape de Rusciuc.
[12] Oraș în Bulgaria.

TOMA BORSOS

(1566—1633)

*

Toma Borsos, născut la 4 ianuarie 1566, la Tîrgu Mureş, a fost o figură însemnată în viaţa politică a Transilvaniei. A ocupat diferite funcţii între anii 1594 şi 1613, ajungînd notar în 1597, apoi jude şi sfetnic la Tîrgu Mureş (1599—1604), judecător de ţinut şi membru al Dietei Transilvaniei (1605). În 1607 a fost ales asesor judiciar şi înnobilat de către principele Sigismund Rákoczy.

În 1613 Borsos fiind desemnat ca membru al soliei, trimisă la poartă de Gabriel Báthory, spre a evita înlocuirea lui cu Gabriel Bethlen, a trecut pentru prima oară prin Ţara Românească, oprinduse la Tîrgovişte (27 aprilie — 1 mai 1613), unde a fost primit cu mare cinste de Radu Mihnea, deşi acesta nu nutrea o mare simpatie pentru Gabriel Báthory, a cărui cauză era de altfel compromisă la Constantinopol. Membrii soliei au izbutit să obţină de la Poartă un firman către principe, dar străduinţele lor au fost zadarnice, căci Gabriel Bethlen pornise din Adrianopol în fruntea unei oştiri puternice, iar Báthory a fost răpus la Oradea (27 octombrie 1613), patru zile după alegerea rivalului lui de către Dieta transilvană (23 octombrie 1613).

Stema lui Moise Székely (după *Trachten Kabinet der Siebenbürgen*, vol. I)

Ştefan Bocskay, principe al Ardealului (1605—1606) *(Trachten Kabinet der Siebenbürgen* vol. I, pl. 9)

Gabriel Báthory, principe al Ardealului (1608—1613) (stampă contemporană) (Biblioteca Academiei R. S. R.)

Ieremia Movilă (după o perdea de la mănăstirea Sucevița)

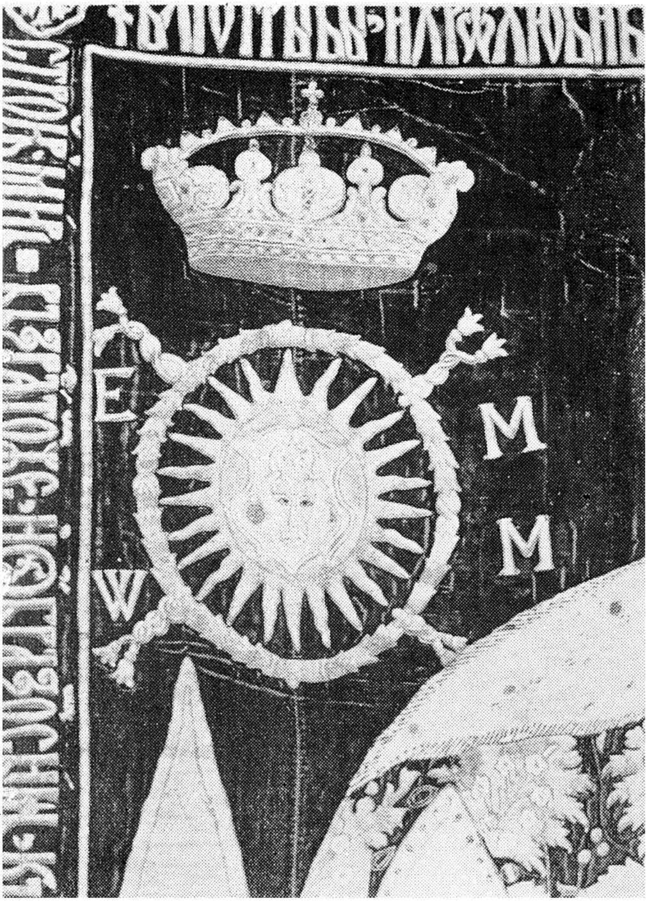

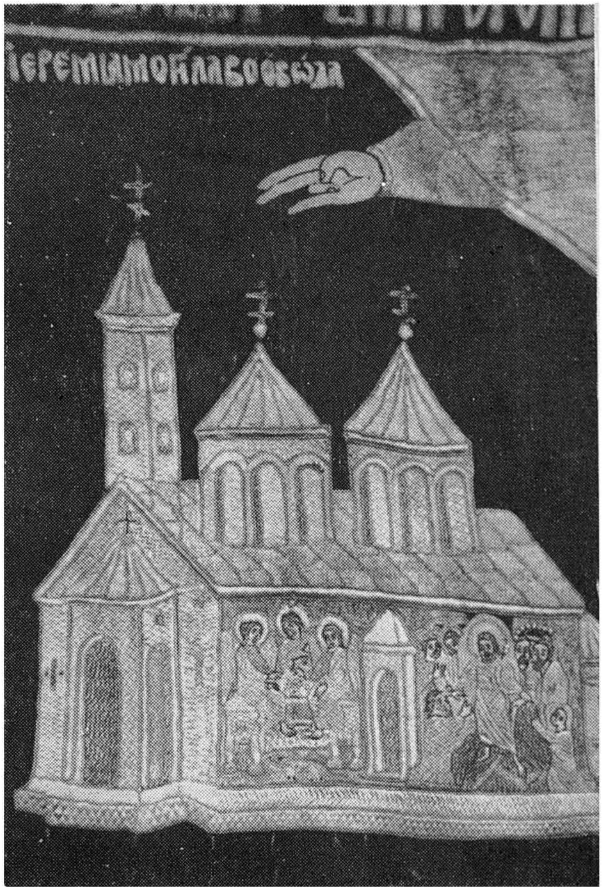

Detaliu după perdeaua de la măn. Sucevița, înfățișînd stema și ctitoria lui Ieremia Movilă

Simion Movilă
(după acoperămîntul
de mormînt de la mănăstirea
Sucevița)

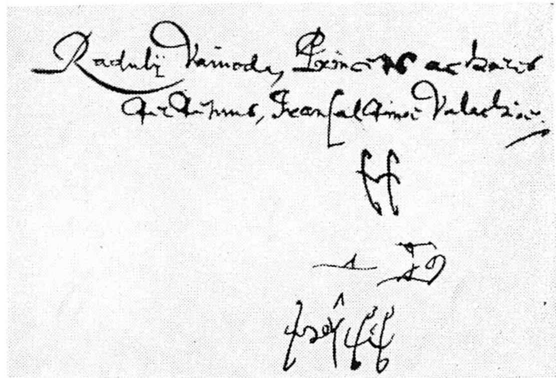

Iscălitura lui Radu Şerban

Radu Şerban (frescă de la mănăstirea Hurez)

Haiduci din sec. XVI—XVII
(Gravură contemporană)

Arcaş muntean din secolul XVI
(gravură contemporană)
(Biblioteca Academiei R.S.R.)

Borsos a rămas la Constantinopol, în calitate de capuchehaie al noului principe, pentru care a obținut un firman de numire în domnie.

Regăsim numele lui Borsos cu prilejul tratativelor purtate la Tirnavia cu Habsburgii (1614), în vederea recunoașterii lui Gabriel Bethlen și a unei înțelegeri tainice pentru asigurarea apărării cetăților recîștigate de transilvani în urma războiului de 15 ani dintre turci și imperiali.

În 1617, în timpul celei de a doua runde de negocieri cu Habsburgii la Tirnavia, Borsos a fost iar trimis de Bethlen la pașa de Buda, poate pentru a discuta problema cetăților transilvane de la hotarul cu turcii sau poate pentru a se servi de el spre a face presiuni asupra imperialilor. Cu acest prilej, Borsos a cercetat și litigiile dintre căpitanul Oradiei și turcii de la Szolnok.

Cea mai grea misiune a lui Borsos a fost cea din 1618, cînd a trecut din nou prin Țara Românească, oprindu-se la Tîrgoviște (23—25 aprilie 1618) și la București (25—26 aprilie). La Constantinopol, delegația condusă de Farkas Kamuthy a fost primită foarte rece, din pricină că Bethlen nu trimisese la Poartă darurile făgăduite, nu-și achitase datoriile restante și nici nu restituise cetatea Ineu. Încercarea lui Kamuthy de a determina, prin amenințări, pe turci să renunțe la pretențiile lor, a provocat o stare de tensiune, astfel că Borsos a trebuit să depună mari sforțări pentru a atenua întrucîtva impresia defavorabilă creată de șeful soliei. Pînă la 3 aprilie 1620, Borsos a rămas la Constantinopol ca locțiitor al lui Kamuthy, plecat în Transilvania (10 august 1618). În acest răstimp, Borsos a fost ajutat de solii domnului Țării Românești, Gavrilaș Movilă, anume Grama și Grecico, pentru a putea menține legătura cu Bethlen. Cu domnii Moldovei, Gaspar Grațiani și Radu Mihnea, Borsos a fost în relații proaste, dezvăluind în divan intențiile ostile Porții ale celui dintîi și susținînd candidatura lui Marcu Cercel.

După ce a părăsit Constantinopolul (3 aprilie 1620), Borsos s-a retras din viața politică, compromis de relațiile sale cu cancelarul Simon Péchy, dizgrațiat și arestat. Dar după doi ani, Bethlen l-a trimis iarăși la pașa de Buda, spre a-l îndemna să facă presiuni asupra Habsburgilor, înlesnind astfel încheierea unei păci între Transilvania și imperiali.

În 1626, Borsos a mai trecut o dată prin Țara Românească, fiind trimis a treia oară la Constantinopol, spre a determina Poarta să sprijine pe Bethlen în a treia lui campanie împotriva Habsburgilor, și totodată a solicita sprijinul puterilor protestante, Anglia și Danemarca și a obține recunoașterea Ecaterinei de Brandenburg ca principesă a Transilvaniei (*Tholdalaghi Mihály emlékezetül hagyott írása* (Memoriile lui Mihail Tholdalaghi) în „Erdélyi Történelmi Adatok", I, p. 238). Dar nu a putut realiza decît ultimul obiectiv, în cursul șederii sale la Constantinopol (1626—1630).

În timpul domniei Ecaterinei de Brandenburg, care urmărea promovarea unei politici prohabsburgice, Ștefan Bethlen, temîndu-se de o eventuală intervenție otomană în Transilvania, a trimis pe Borsos la pașa de Buda. Totodată, el a făcut unele intervenții cu Mihail Tholdalaghi, pentru aplanarea divergențelor din Transilvania între cele două partide nobiliare, prohabsburgic și prootoman și evitarea unui conflict armat. Alegerea lui Gheorghe I. Rákoczy a îndepărtat primejdia unei „protecții" otomane sau imperiale asupra Transilvaniei.

Ignorînd participarea lui Borsos la complotul pus la cale pentru înscăunarea lui „Ştefan Bethlen, Rákoczy i-a încredinţat în 1623 o misiune tot pe lîngă paşa de Buda, pe care a dus-o la bun sfîrşit.

În primăvara anului 1634, Borsos a fost răpus de ciumă.

Borsos a lăsat o autobiografie, redactată în 1614 în timpul şederii sale la Constantinopol „*Vita vel potius peregrinatio totius vitae Thomae Borsos de Maros—Székelyvásárhely, jurati assessoris sedis judiciariae illustrissimi principis Transilvaniae atque continui oratoris eiusdem illustrissimi principis apud fulgidam Portam Ottomanicam, in memoriam revocata inter gravissimis negotiis et scripta Constantinopoli per ipsumet Thomam Borsos in anno a creatione mundi 5573, in anno Domini Jesu Christi, 1614, in anno Mahumetis profetae 1025*, publicată de Iosif Kemény ş de Ştefan Kovács în „Erdélyország Történelmi Tára" („Magazin istoric pentru Transilvania"), II, Cluj, 1845, pp. 15—43.

Este o cronică incompletă a evenimentelor dintre anii 1594—1611, la care autorul a fost martor ocular. Cup inde însă şi unele inexactităţi şi denaturări, în special cu privire la domniile lui Mihai Viteazul, Ştefan Bocskai şi Gabriel Bethlen, precum şi omisiuni.

Prima sa misiune la Poartă, descrisă în jurnalul său de călătorie: *Itinerarium ad fulgidam Portam ottomanicam*, se află publicată de aceiaşi editori, în acelaşi periodic din acelaşi an, la pp. 233—250. În afara informaţiilor privind tratativele sale cu Poarta, Borsos relatează, pe scurt, prima sa călătorie în Ţara Românească, şi primirea sa la curtea lui Radu Mihnea, pe care-l priveşte cu neîncredere. Relaţia care cuprinde o descriere succintă a Tîrgoviştei, a fost reprodusă de St. Szamota în *Régi magyar utazók Európában* (Călători maghiari de odinioară în Europa), Becicherecul Mare, 1892. Se remarcă trufia deşartă a solului şi atitudinea sa plină de dispreţ faţă de români.

În Jurnalul celei de a doua misiuni la Poartă, Borsos notează, în fugă şi cu destulă stîngăcie, atît faptele petrecute sub ochii săi, cît şi unele observaţii, lipsite de interes, arătîndu-se preocupat, aproape exclusiv, de diferendele sale cu Farkas Kamuthi, şeful soliei. Jurnalul a fost publicat cu un studiu introductiv de Emeric Mikó, sub titlul *Borsos Tamás második Konstántinápolyi követsége 1618 ápril 18-tól—1620 ápril 3-ig* (A doua solie la Constantinopol a lui Toma Borsos între 18 aprilie 1618 şi 3 aprilie 1620) în periodicul „Erdélyi Történelmi Adatok" (Izvoare istorice transilvane), Cluj, II, 1856, pp. 7—284.

Borsos a mai lăsat un fragment de descriere a Egiptului *Egiptusról* (1619), editat de Dékáni Kálmán în „Földrajzi Közlemények", 1908, pp. 38—103; fragmente de jurnal: *Memoriale* (Emlékiratók) în care descrie călătoria sa la Buda, în 1630, publicate de Gergely Samu în „Történelmi Tár", 1884, pp. 694—701 şi o serie de scrisori către Ştefan Bethlen, consilier al principelui Transilvaniei şi guvernator. Au fost publicate de Emeric Mikó, sub titlul *Borsos Tamás levelei Bethlen István erdélyi fejedelmi tanácsos- és gubernátorhoz 1618—19 ből* (Scrisorile lui Toma Borsos către Ştefan Bethlen consilier al principelui Transilvaniei şi guvernator) în „Erdélyi Történelmi Adatok", II, 1856, pp. 285—308. Din acest volum a redat A. Veress în *Documente privitoare la isoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IX, Bucureşti, 1937, pp. 278—280, nr. 222, o scrisoare din Constantinopol (15 noiembrie 1626), în legătură cu întărirea în domnie a lui Alexandru Cuconul.

Testamentul lui Borsos a fost publicat în „Erdélyi Muzeum", 1899.

Toate scrierile lui Borsos au fost recent reunite şi reeditate de către Kócziany László împreună cu un bogat aparat critic în ediţia Borsos Támása, *Vásárhelytöl a Fényes Portáig* (De la Tîrgu Mureş la Înalta Poartă), Irodalmi könyvkiadó, Bucureşti, 1968.

De Borsos s-au ocupat editorii relaţiilor sale, adică I. Kemény şi Şt. Kovács în „Lămuririle editorilor asupra lui Toma Borsos" care preced autobiografia sa *(Vita)* pp. 3—14 şi Emerik Mikó, în pp. 1—6 din fruntea *Itinerariului* său apoi Grigore Samu în *Borsos Tamás emlékirata 1630 jan. 20—28=iki Budai követségéről* (Amintirile lui Toma Borsos asupra soliei sale la Buda între 20 şi 28 ianuarie 1630) din „Történelmi Tár" („Magazinul istoric"), 1884, pp. 694—708; Barts Gyula în *Marosvásarhelyi Borsos Tamás élete és történeti szereplése* (Viaţa şi activitatea istorică a lui Toma Borsos din Tîrgu Mureş), Cluj, 1912; Bíró Vencel, în *Erdély követei a Portán* (Trimişii ardeleni la Poartă), Cluj, 1921, pp. 118—121; în sfîrşit, L. Kócziany, în *Toma Borsos istoriograf şi diplomat* în „Studii de istorie", Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1968, pp. 35—63.

[PRIMA CĂLĂTORIE PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ][1]

1613 aprilie 27

p. 64 Am ajuns la Tîrgoviște în ziua de 27 aprilie [1613]. Acolo am fost primiți cu foarte mare cinste, cu toate că voievodul Radu[2] nu era deloc sincer față de Gabriel Báthory[3]; mulți boieri din cei mari au venit cu toată curtea în întîmpinarea noastră și ne-au condus, cu multă cinste, la locuința unde am fost ospătați cu îndestulare din grija voievodului. A doua zi, împreună cu domnul Balassy[4] am fost conduși cu mare cinste, pe cai aleși, la curte, unde l-am întîlnit pe voievod. A treia zi am fost ospătați

[1] Traducerea s-a făcut după textul maghiar publicat în St. Szamota I, *Régi magyar utazok Europaban*, Becicherecul Mare, 1892, pp. 277—278, confruntat cu ediția lui Kócziany László, *Borsos Tamás*, *Vásárhelytől a Fényes Portáig*, București, 1968, p. 64.

[2] Radu Mihnea în a treia sa domnie (1611—1616).

[3] Gabriel Báthory, principele Transilvaniei, 1608—1613.

[4] Francisc Balassy era șeful soliei.

în palatul lui, care se afla în apropierea Ialomiței; eu m-am îmbătat atît de tare, încît abia am ajuns la gazdă, casa unui român, și am avut ce vărsa.

Tîrgoviștea este așezată într-un loc foarte frumos deschis; pe lîngă ea curge un rîu frumos, pe care ei îl numesc Ialomița. La marginea dinspre miază-zi se întind vii foarte frumoase, care produc vinuri foarte bune. Este // un oraș deschis, foarte mare; are foarte multe case, numai că sînt case de formă românească, urîte, cum erau în Ardeal, în vremurile bune, cocinile(!), dar locuiesc în ele mulți negustori bogați. p. 65

Am plecat din Tîrgoviște la 1 mai și am ajuns la Nicopole, lîngă Dunăre, la 4 mai . . .

[A DOUA CĂLĂTORIE PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ][5]

p. 79

Din mila lui Dumnezeu, am plecat a doua oară la Constantinopol în calitate de capuchehaie[6]. <părăsind> în ziua de 25 martie 1618, cu multă amărăciune, casa mea iubită din Tîrgu Mureș.

La 12 aprilie am plecat din Alba-Iulia, și în aceeași zi am sosit în orașul nespus de urît Sebeșul Săsesc.

În 14 am ajuns la Sibiu, și acolo domnii sibieni m-au tratat cu multă cinste.

În 18 am ajuns la Brașov, și acolo domnii brașoveni m-au tratat cu multă cinste și belșug.

Cînd am plecat de acasă am luat cu mine, drept bani de drum, pentru cheltuielile domnului, 35 de florini.

Stăpînul meu[7] mi-a dat, pe cînd mă găseam încă la Făgăraș, 100 de florini, 10 coți de stofă[8], din care am pus să mi se facă o pereche de nădragi, restul l-am lăsat acasă; mi-a mai dat de asemenea două bucăți de karasie[9], pe care le-am dat slugilor mele. Cînd am plecat din Alba-Iulia, mi-a dat măria sa pentru nevoile serviciului 150 de florini.

În Brașov domnii brașoveni, după porunca lui, mi-au dat pentru slujbă 4 cai, // pe care-i cumpăraseră cu 99 de florini; au făcut un tîrg destul de prost căci dacă mi-ar fi dat mie în mînă, în bani peșin, cei 99 de florini eu acasă, aș fi putut să cumpăr pe ei șase cai, mai buni. p. 80

---

[5] Traducerea s-a făcut după textul maghiar reprodus în ediția lui Kócziany László, *op. cit.*, pp. 79—82.
[6] *Orator Continuus* (= agent permanent).
[7] Adică principele Transilvaniei.
[8] *Granatot.*
[9] *Korasirt* (imitație de stofă englezească *kersey*).

Cu aceşti cai, mi s-a dat din partea măriei sale, o trăsură solidă, lucrată în forma căruţelor ţărăneşti; mi-au dat patru cai, hamuri, pături, traiste <iar>, pentru trăsură lanţ, secure şi chiar vizitiul care mi-a adus trăsura.

Cu mila lui Dumnezeu, am plecat din Braşov în 20 aprilie; în aceeaşi zi am ajuns la Rîşnov[10].

În 21 aprilie, am trecut peste munţii aceia mari şi de nesuferit, peste Piatra Craiului[11] şi am ajuns la Rucăr[12] în Ţara Românească[13].

Acolo domnul Kamuthy[14] a început <să-şi dea pe faţă> marea sa invidie şi mi-a trimis vorbă prin Francisc Jósika[5] să nu mai trimit pe servitorul meu înainte ca să-mi pregătească găzduire şi să nu trimit să mi se aducă alimente la locuinţă, pentru că nu-mi dă voie, căci are el om pentru <pregătirea şi> distribuirea găzduirii şi s-o aştept de la acela; şi de asemenea, alimente ne va trimite el din ce are la locuinţa lui. Auzind aceasta, m-am dus numaidecît la locuinţa lui ca să pregătesc toate acestea din timp şi cu frumosul; dar nici n-a vrut să mă asculte, ci căuta să mă amîne, şi astfel n-am putut să-i spun de ce m-am dus <la el>.

În 23 aprilie am ajuns la Tîrgovişte şi acolo el a sfîrşit treaba începută. În adevăr, a trimis vorbă în taină, să nu se trimită tain din partea domnului[16] la locuinţă, nici mie, nici altuia, ci numai lui, ca el să dea nutreţ <pentru cai> cui voia, la care lucru, nemernicile tîrîturi necredincioase nu ne-au dat nimic <din ce ni se cuvenea>. Aceasta datorită numai invidiei, sgîrceniei şi înfumurării domnului Farkas Kamuthy. Căci mai înainte, ori de cîte ori treceau soli pe acolo, capuchehaile îşi aveau totdeauna rosturile lor deosebite. Dar nici de la locuinţa lui nu mi s-a dat nimic, şi pînă a treia zi am cumpărat toate alimentele pe bani. Într-o zi voievodul ne-a dat un ospăţ bogat într-o grădină foarte frumoasă sub un umbrar de primăvară şi i-a dăruit domnului Kamuthy un cal frumos vînăt, dar celorlalţi nu le-a dat nimic.

În 25 aprilie am plecat din Tîrgovişte, şi atîta am tot căutat conacul, că pînă la urmă ne-am rătăcit de satul unde trebuia să poposim şi foarte tîrziu, aproape de miezul nopţii, am ajuns într-un sat tare sărăcăcios şi pustiu. Şi acolo domnul Kamuthy şi servitorii lui au născocit că diacul Baltazar ar fi luat cu el călăuza, pentru care fapt aproape a păţit-o diacul; abia l-am putut apăra deşi el n-avea nici o vină.

---

[10] *Rozsnyó.*
[11] *Kiralykö.*
[12] *Rukalj.*
[13] *Havasel.*
[14] *Kamuti.* Farkas Kamuthy (de Szentlászló) căpetenia soliei, de familie nobilă ardeleană, a lăsat amintirea unui om cu minte ascuţită, dar rău din fire. A ocupat multă vreme demnitatea de comite de Turda. A fost folosit în diferite misiuni diplomatice la Viena şi Constantinopol.
[15] Făcea parte din solia lui Kamuthy. Altfel necunoscut.
[16] Alexandru Iliaş.

// În 26 aprilie am ajuns la București; și cu toate că și acolo ne-a spus din nou că ne va da de toate și să așteptăm de la el, dar cum nu puteam să-l credem, feciorii <noștri> au avut grijă să aducă un cărucior de fîn; pentru care lucru, și acolo mi-a poruncit numai decît să nu-mi mai las servitorii să mai umble într-o parte și alta, <amenințînd> că nu va fi bine. I-am trimis și eu vorbă că l-am luat <=fînul> pentru că și eu sînt servitorul stăpînului nostru și nu rîndașul domniei sale, și că și eu trebuie să trăiesc. Pentru treaba asta m-am dus la el, dar în timp ce mă apropiam, a intrat în grajd, și n-a vrut să mai iasă ca să nu pot vorbi cu el. În acest timp a trimis în două rînduri poruncă servitorilor mei să încarce din nou fînul în carul din care îl descărcaseră și să-l ducă la locuința lui, căci, dacă nu-l vor duce, va pune să-i bată așa de zdravăn că vor fi duși în pătură la locuința lor; cu toate acestea nu i-au dat fînul, și astfel nu s-a ales nimic din asta. p. 81

În 27 aprilie am poposit într-un sat pustiu. Acolo, a dat Dumnezeu de am scăpat de sîcîieli; și cum românii erau dispuși să ne dea cele necesare pentru hrană, ne-a oprit să primim <ceva>, nu numai pe mine, ci și pe Ioan Házi[17] și Ștefan Geröfi[18]; am rugat pe turcul cu găzduirea să ne facă rost de puțin vin. Acesta s-a dus și pe cînd umbla <după vin> domnul Kamuthy i-a trimis vorbă, cu mare mînie, lui Ștefan Geröfi, de ce a luat calul boierului și a trimis cu el după vin? Ștefan Geröfi însuși n-avea nici un amestec în treaba asta. Atunci aflînd aceasta a trimis vorbă lui Ioan Házi că de ce a trimis fără știrea lui pe turc după vin, doar nu el este solul principal; <dacă nu-i mulțumit, n-are decît> să caute de acum înainte să fie el solul principal. (În acest timp gazda, ce-i drept, a adus la prînz un ciubăr mare de vin, dar <domnul Kamuthy> nici unuia dintre noi nu i-a dat nici o picătură din el, ci l-a împărțit slugilor și vizitiilor săi). Din această cauză și aceia[19] au fost foarte supărați.

Între timp a venit vremea cinii; dintre noi pe niciunul nu l-a poftit la masă, decît doar pe domnul Ștefan Osztroi[20]. În acest timp turcul care era gazdă, a adus un ciubăr mare de vin, dar noi nu l-am primit, ci l-am trimis domnului Kamuthy; el însă ni l-a trimis din nou înapoi, iar noi, foarte frumos, am împărțit vinul <între noi> și l-am băut — am dat, totodată din el, și slugilor și vizitiilor lui.

În 28 am ajuns la Giurgiu, lîngă Dunăre, și acolo nici n-am poposit, ci avînd vase destule, am trecut Dunărea și am poposit la Rusciuc. p. 82

[17] Necunoscut.

[18] Descendent al uneia dintre cele mai vechi familii ardelene (stinsă în secolul al XVIII-lea), altfel puțin cunoscut.

[19] Adică Ioán Házi și Ștefan Geröfi.

[20] Dintr-o familie nobilă din comitatul Hunedoara — altfel necunoscut.

CHARLES DE JOPPECOURT

(sfîrşitul secolului al XVI-lea — după 1620)

*

Charles de Joppecourt era un gentilom francez din Lorena, militar de meserie, ajuns să servească tocmai în Polonia, de unde a venit în Moldova împreună cu „principii poloni", adică cu M. Wisniowiecki, soţul Chiajnei (Regina) Movilă şi cu Samuel Korecki, viitorul soţ al Ecaterinei Movilă, porniţi împreună să instaleze în domnie pe tînărul pretendent Alexandru Movilă. Oastea strînsă de ei în mare zor cuprindea poloni, cazaci, tătari, moldoveni, şi pînă şi un corp de 60 de gentilomi francezi, comandaţi de Montespin, care nu a pregetat la ananghie să primească a sluji lui Ştefan Tomşa al II-lea, rivalul şi duşmanul tînărului Alexandru. Nu ştim dacă Joppecourt făcea parte din acest corp sau depindea direct de „principii poloni", cum pare să afirme titlul memoriului său tipărit. Deşi el îşi începe expunerea de la moartea lui Ieremia Movilă (1606) — datată greşit de el ca fiind din 1608, iar cea lui Simion din 1611 (!) — şi schiţează în treacăt şi încercarea lui Constantin Movilă de a obţine şi a ţine domnia Moldovei, (1608—1611), totuşi rezultă din întreaga sa povestire că el nu a fost de faţă la evenimentele petrecute în prima fază a războiului movilesc, pe care le-a aflat, fără îndoială, de la boierii fugiţi din Moldova

în Polonia, la doamna lui Ieremia, care pregătea expediţia din toamna anului 1615. Autorul stăruie mai mult asupra descrierii luptelor. Alături de unele clişee foarte frecvente în rapoartele polone, constînd din exagerarea cifrelor, fie ale luptătorilor angajaţi în luptă, fie ale pierderilor suferite, şi alături de vădirea unor prejudecăţi poate adoptate de la mercenarii sau nobilii poloni, sau chiar concepute personal, cu privire la slabele aptitudini ostăşeşti ale ţăranilor, surprindem unele mărturisiri sincere, referitoare la spiritul care domnea în sînul oastei de aventurieri şi mercenari, care au pustiit fără milă locurile pe unde au trecut. Asistăm la excesele de la Bîrlad şi de la Buzău, incendiate fără motiv, la luarea în robie a românilor (!), la uciderea sălbatică a nenorociţilor moldoveni care fuseseră tîrîţi in luptă de Ştefan Tomşa şi care se predau polonilor lui Alexandru Movilă, dar care au fost totuşi crunt măcelăriţi. Se poate urmări lăcomia de bani a mercenarilor, pretenţiile lor la jaf socotit un drept al lor, plecarea intempestivă a polcurilor de şoc, (ceea ce explică poate şi gestul lui Bucioc), în sfîrşit se poate citi între rînduri predarea de către proprii ostaşi năimiţi de Movileşti a stăpînului lor, împreună cu toţi ai săi. Unele dintre acestea sînt dezaprobate categoric de autor, dar altele sînt învăluite în argumente şi justificări. Figurile principale ale povestirii sînt cele ale principilor poloni Wisniowiecki şi Korecki.

Primul e pomenit cu laudă, dar se arată că el lasă acţiunea pe seama lui Korecki. El se impune atenţiei mai ales prin bănuiala de otrăvire care i-a însoţit moartea şi prin rafinamentul sălbatic cu care a fost ucis presupusul său otrăvitor. Celălalt ocupă peste tot primul loc, pînă la căderea sa în captivitatea turcilor. Despre aventurile ulterioare în Turcia ale acestuia care căzut prizonier în 1616, a reuşit să fugă din Constantinopol în anul următor, este vorba în partea a doua a povestirii, care însă nu mai datoreşte decît foarte puţin informaţiilor lui Joppecourt, şi foarte mult romanţării prezentatorului acestui text, Baret. Probabil că, şi aici, sîmburele de informaţie reală despre evaziunea lui Korecki de la Yedikule, (din care s-a plămădit apoi un întreg roman), îi aparţine tot lui Joppecourt. Dar nu se poate şti dacă el însuşi a fost cumva la Constantinopol sau a aflat ulterior amănuntele acelei evaziuni — poate chiar de la Korecki — care s-a întors prin Italia, purtat în triumf peste tot, primit de papă şi de principii din Italia, sărbătorit şi preamărit de toţi, S-ar putea ca vîlva stîrnită de această reuşită să-l fi îndemnat pe Baret să exploateze în felul său memoriile lui Joppecourt, precum şi alte crîmpeie de informaţii privind participarea la evaziune a unui membru al ambasadei şi arestarea drept represalii a ambasadorului francez însuşi silit să-şi răscumpere servitorii pe bani grei (vezi biografia lui Harlay). Dar aceste ecouri din urmă puteau fi prinse în zbor şi la Paris, în preajma curţii unde aventura neplăcută a ambasadorului Harlay de Sancy a trebuit să inspire multe comentarii. Nu se ştie cînd anume a predat Joppecourt manuscrisul său lui Baret spre stilizare şi publicare. Cum însă acel ms. cuprindea povestirea unor evenimente din anii 1608—1619 înseamnă că memoriul nu a putut fi predat mai înainte de această ultimă dată. Ea se potriveşte destul de bine cu cea a publicării acelui text în 1620, sub titlul: *Histoire sommaire des choses plus mémorables advenues aux derniers troubles de Moldavie. Où sont décrites plusiers batailles gagnées tant par les Princes Polonois, que par les Turcs, et Tartares: Ensemble l'évasion admirable du Prince Correcki des Tours noires du grand Turc, par l'invention et assistance d'un Parisien. Composée par M.J.B.A. en P. sur les mémoires de Charles de Joppecourt Gentilhomme Lor-*

rain, qui portait les armes durant ces troubles à la suite des Princes Polonois. A Paris, chez Toussainct du Bray, MDCXX, in 8°. Cartea este dedicată contelui Chombert. Ea e precedată și de cîteva poezii, dintre care una intitulată: *De Moldavia, variis tumultibus, iactata*, însoțită și de o versiune franceză. Foarte curînd după aceea Joppecourt însoțește (în 1620) ambasada ducelui de Angoulême. Este poate vorba de ambasada trimisă de tînărul Ludovic al XIII-lea la Moscova, în 1620. Nu avem alte informații despre el. Nu i se cunosc nici măcar anii vieții. Textul ediției lui Baret a fost reprodus de Al. Papiu Ilarian însoțindu-l de o introducere asupra lui Joppecourt și Baret și de o traducere românească în *Tesauru de monumente istorice pentru România*, vol. II, București, 1863, pp. 5—136.

Titlul în introducerea românească, redat în ortografia originală, e: *Istoria pre scurtu a celoru mai memorabile lucrări întîmplate în turburările din urmă ale Moldovei, unde sînt descrise mai multe bătălii cîștigate atîtu de principii poloni, cîtu și de turci și tătari, precum și minunata scăpare a principelui Corecki din turnurile, negre ale sultanului, prin născocirea și ajutorulu unui Parisianu.* Compusă de D.I.B.A. în P. după memoriile lui Carlu de Joppecourt nobilu din Lotaringia, care se luptă în cursul acestoru turburări pre lîngă principii poloni. Paris, la Toussainct du Bray, MDCXX. (Observăm că redarea termenului de *gentilhomme* prin nobil, cu o accepție foarte largă în vorbirea curentă, poate da naștere la unele confuzii.)

Această descriere — în care Baret afirmă că prezintă desfășurarea evenimentelor întocmai cum le-a găsit în manuscris, el răspunzînd numai de stil și compoziție — este de neînlocuit pentru epoca Movileștilor și completează descrierea dată despre aceeași epocă de Matei al Mirelor. Pe cînd acesta își arăta simpatia pentru partida care sprijinea pe Tomșa, omul turcilor, Joppecourt prezintă situația din punctul de vedere al partidei care sprijină pe Movilești împotriva turcilor.

În prima jumătate a cărții se dă o descriere, pe scurt, a țării, arătîndu-se bogățiile ei, obiceiurile și, pe larg, luptele la care a participat Joppecourt. Partea a doua nu mai prezintă nici un interes, pentru istoric. Se datorește, desigur, în cea mai mare parte lui Baret, care pe temeiul cîtorva date din manuscrisul lui Joppecourt înșiră, sub formă de roman, întîmplările prin care au trecut prințul Korecki și soția sa, fiica lui Ieremia Movilă, căzuți prizonieri la turci și tătari.

Relația lui Joppecourt concordă, în bună măsură, și cu știrile reproduse de Miron Costin, după izvoarele consultate de el cîteva decenii după evenimentele evocate. Din această cauză apar la cronicarul moldovean unele suprapuneri și confuzii. El nu știe că Alexandru nu a fost capturat odată cu Constantin Movilă în 1612, după înfrîngerea de la Cornul lui Sas, ci în 1616, după zădărnicirea propriei sale expediții sau, mai bine zis, cea a „principilor poloni", cînd a fost predat turcilor chiar de mercenarii tocmiți de el ca să-i recîștige domnia, Miron Costin îl confundă cu ultimul frate, Bogdan, robit și el de turci odată cu Doamna Elisabeta. Iar despre Korecki crede că era ginerele Doamnei încă înainte de pornirea expediției din 1615—1616. De aceea nu va fi vorba aici de o confirmare în amănunt a spuselor lui Joppecourt, pe baza știrilor cronicarului, ci invers, de o completare a cronicii cu știrile aduse de acest martor direct și participant la evenimente, cel puțin în cursul expediției lui Alexandru Movilă. Miron Costin nu a cunoscut *Scurta istorie*, publicată de Baret în 1620, după cum reiese

din erorile semnalate, precum şi din tăcerea păstrată de el asupra unei scene atît de senzaţionale ca aceea a supliciului sălbatic al preotului moldovean acuzat a fi otrăvit pe Wisniowiecki la împărtăşanie. Apar şi la Joppecourt erori, fie cu privire la evenimentele înseşi din perioada 1606—1615, fie la datarea greşită a celor din 1615—1616. Este evident că el nu are calitatea de martor ocular decît pentru această perioadă din urmă. Are însă informaţii de mîna întîi de la boierii fugiţi din Moldova de urgia lui Ştefan Tomşa şi raliaţi Movileştilor. Un alt grup de informaţii indirecte, dar valabile priveşte lupta din 1611 dintre Ştefan Tomşa şi Constantin Movilă. Ele au putut proveni şi de la Ştefan Potocki, prins atunci şi eliberat din robia turcească în vara anului 1616. Joppecourt, retras în Polonia după insuccesul expediţiei din Moldova, a putut să afle atunci amănuntele campaniei din 1611. Pentru Joppecourt acest an constituie o limită. Evenimentele anterioare sînt ca şi inexistente. Simion ar fi murit în 1611 (!), iar despre fiii lui nici nu se pomeneşte, şi deci nici despre luptele dintre Movileşti.

Din textul lui Joppecourt-Baret, am căutat să redăm numai informaţiile care au alcătuit memoriul iniţial, înlăturînd literatura editorului din 1620.

De această lucrare s-au ocupat Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 110—115 şi N. Iorga în *Istoria Românilor prin călători*, Bucureşti, 1928, I, pp. 275—280, precum şi în *Istoria Românilor*, vol. V, 1937, p. 402 şi urm., după ce l-a folosit şi în comunicarea sa la Academie, în 1909, *„Doamna" lui Ieremia Vodă* (vezi „An. Acad. Rom.". Mem. secţ. ist., seria a II-a t. XXXII, 1909—1910 pp. 1019—1078). În notele textului prezentat aici au fost puse la contribuţie unele lucrări referitoare la luptele Movileştilor, citate de noi în subsolul textului, fără însă a fi vorba în mod special de textul lui Baret-Joppecourt. Face excepţie lucrarea lui N. Bejenaru: *Ştefan Tomşa II şi rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iaşi, 1926, care urmează pas cu pas textul francez, aducînd unele corectări de datare, dar fără a discuta critic însuşi textul.

p. 15

ISTORIA SCURTĂ ŞI ADEVĂRATĂ A UNOR LUCRURI VREDNICE DE AMINTIRE, ÎNTÎMPLATE ÎN RECENTELE TULBURĂRI DIN MOLDOVA[1]

Capitolul I. Cuprinzînd situaţia şi hotarele Moldovei şi felul în care a fost guvernată această ţară, atît în trecut, cît şi de cînd este supusă stăpînirii turceşti, spre a înlesni înţelegerea istoriei ce urmează

Moldova se mărgineşte la răsărit cu Pontul Euxin, numit cu alt nume Marea cea Mare[2] sau Neagră, la apus se mărgineşte cu Transilvania şi cu munţii Carpaţi[3], la miază-zi este despărţită de Ţara Românească[4] prin rîul

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez reprodus de Al. Papiu Ilarian, în *Tezauru de monumente istorice*, II, p. 15 şi urm., ţinînd seama şi de versiunea acestuia. În exemplele care urmează s-a renunţat la titlurile şi subtitlurile capitolelor, făcîndu-se excepţie numai la capitolul I, unde ele aduc unele lămuriri necesare.

[2] *Mer Majeur.*

[3] *Monts Carpetens.*

[4] *La Valachie.*

Siret[5], iar la miază-noapte Moldova este despărțită de Podolia prin rîul Nistru[6]. Toată această țară se întinde ca la 120 de leghe franceze[7] în lungime și 110 în lățime. Mai este un rîu care se cheamă Prut[8] și care împarte țara în două părți aproape egale, dintre care, partea care se întinde spre miază-noapte se numește Moldova de sus, iar cea de miază-zi este numită Moldova de jos. Aceste două părți sînt ca două provincii, în fruntea cărora domnul are obiceiul de a pune doi guvernatori deosebiți, care se numesc în limba țării, vornici[9]. Cel mai de seamă oraș din principat, în care domnul sau voievodul // își ține de obicei curtea se numește Iași[10], care se află la o depărtare de o jumătate de leghe de rîul Prut. Nu este înconjurat cu nici un fel de ziduri, cum nu sînt nici celelalte orașe și sate ale țării, astfel încît cine e stăpînul cîmpiei poate după bunul său plac, să dispună de toată țara. p. 16

Reședința mitropolitului ortodox[11]. În acest oraș își are reședința mitropolitul ortodox a cărui religie și credință nu se deosebește prea mult de <religia> romano-catolică, afară doar de unele ceremonii, precum și prin aceea că el nu recunoaște ca mai mare al său pe sfîntul nostru părinte, papa, ci pe patriarhul de la Constantinopol. Religia catolică e liberă în Moldova; așa se explică faptul că cei de religia ortodoxă nu sînt deloc împotriva religiei catolice și nu-i împiedică exercițiul în Moldova, dat fiind că în orașul Cotnari[12] este un episcop[13] și <sînt> călugări din ordinul sfîntului Francisc care administrează tainele bisericești în lipsă de alți preoți.

Fertilitatea în grîu[14] *a cîmpiilor.* Cîmpiile Moldovei sînt foarte mănoase și în multe locuri udate de frumoase izvoare și rîuri care le fac foarte roditoare în grîu, secară orz, ovăz, mei și fîn; datorită acestora locuitorii de la șes cresc un număr de vite de tot felul și chiar bivoli, de care se slujesc în loc de boi sau cai la cultura pămîntului.

Bivolii cu care se fac munci. De ce a fost pus bivolul[15] *în stema țării. Dealuri bogate în vinuri.* Aceasta este de bună seamă cauza pentru care în stema țării se află un cap de bivol purtînd coroană, așa precum în ve-

---

[5] *Sirette.*
[6] *Niestre.*
[7] Veche măsură: 4 444 km.
[8] *La Proute.*
[9] *Vuornices.*
[10] *Yas.*
[11] Subtitlurile apar în text sub formă de note marginale.
[12] *Codnard.*
[13] Episcopul catolic ședea la Bacău și nu la Cotnari.
[14] *bled, froment.*
[15] Confuzie între bivol și bour.

chime egiptenii şi-au ales boul Apis pe care-l venerau pentru folosul ce li-l aducea. Se mai văd în această ţară multe dealuri foarte plăcute şi atît de bogate în vinuri încît nu este îndestulată numai Moldova ci se mai transportă şi în Podolia şi în alte ţări vecine.

Vin care arde. Nu pot lăsa fără să amintesc că aproape de oraşul Vaslui, care este aşezat în Moldova de sus, au un fel de vin care se aprinde întocmai ca rachiul cel bun; cauza este, după părerea mea, că în aceste părţi se găsesc cîteva vine de pămînt îmbibate cu pucioasă; şi cu toate acestea locuitorii ţării îl folosesc fără nici o grijă ca pe oricare altul, fără ca din pricina aceasta sănătatea lor să sufere. La moldoveni se observă cu deosebire trei feluri de tagme şi anume: boierii, care sînt nobili, umblă înarmaţi şi locuiesc de obicei la ţară; ceilalţi sînt // ori plugari, ori negustori. Cît despre preoţi, aceştia sînt foarte puţini, iar dregători anume pentru împărţirea dreptăţii nu sînt deloc.

p. 17

Nu sînt procese[16] căci ei au acest obicei vrednic de laudă de a aplana neînţelegerile dintre ei prin intervenţia prietenilor lor sau prin judecata voievodului, pe care-l ascultă ca pe un oracol. Acest lucru face ca poporul să fi fost foarte fericit şi liniştit, înainte de recentele tulburări.

Cîrmuirea din trecut a Moldovei: cui îi aparţinea?

În ceea ce priveşte cîrmuirea, Moldova înainte de a fi supusă dominaţiei sultanului, era cîrmuită în pace de un duce sau principe *care se chema boier, astăzi voievod*[17], ceea ce înseamnă guvernator sau baliv şi era ales dintre boieri. Datorită strînsei alianţe pe care o aveau cu regele Poloniei, moldovenii se puteau împotrivi duşmanilor de toate felurile[18]. Dar de cînd balaurul cel nesăţios şi duşman neîmpăcat al creştinătăţii şi-a întins ghiarele şi domnia asupra lor, el le-a dat un domn după bunul său plac, mai bine zis, după placul paşalelor sale lacome, care de obicei se lasă cîştigate de darurile enorme ale celor care aspiră la domnia acestui principat; de aici au provenit mai ales tulburările din urmă din Moldova, care vor fi descrise mai jos.

---

[16] Autorul se referă la genul de procese din Franţa, cu o procedură formalistă, cu dosare nesfîrşite şi amînări peste amînări. De aceea nu consideră că pricinile judecate de voievod ar fi procese.

[17] Corect ar fi: *care se chema voievod*...

[18] Amîndouă afirmaţiile din această frază trădează o necunoaştere a trecutului Moldovei. Autorul se referă, probabil, aici la sprijinul pe care l-a avut Ieremia Movilă din partea Poloniei, nu atît din a regelui, cît a lui Zamoyski. Şi acest sprijin nu a fost dat împotriva turcilor, ci doar în limitele admise de aceştia. În orice caz, acesta era punctul de vedere al polonilor adoptat şi de Joppecourt.

Capitolul II

Vom începe deci această istorie de la moartea lui Ieremia Movilă, întîmplată în anul 1608[19], spre marea întristare a tuturor moldovenilor, pe care îi cîrmuise în pace şi întru mulţumirea tuturora, timp de 14 ani. El lăsă trei copii de parte bărbătească; cel mai mare se chema Constantin, al doilea Alexandru // şi cel mai mic Bogdan, toţi trei încă în vîrstă foarte crudă, căci cel mai mare nu împlinise decît opt sau nouă ani[20]. Mai avea şi trei fete[21], dintre care pe cea mai mare o măritase înainte de a-şi da el sfîrşitul, după prea nobilul Potocki, pe a doua după principele Wisniowiecki, iar cea mai tînără, cu numele Alecsandrina[22] a rămas sub paza şi epitropia mamei sale, doamna[23], care a dat-o apoi în căsătorie principelui Korecki, toţi trei poloni şi bărbaţi viteji. Aşa dar domnul Ieremia, lovit de boala care i-a pricinuit apoi şi moartea şi pierzînd orice nădejde de a mai scăpa, a rugat pe principele Simion, fratele său, să ia în mînă conducerea ţării, pînă cînd Constantin, fiul său cel mai mare, va ajunge la o vîrstă potrivită pentru a cîrmui el însuşi ţara şi a se menţine <în scaun>. Simion a primit bucuros şi a obţinut încuviinţarea sultanului care era <pe atunci> Ahmed[24]. Astfel a cîrmuit fără nici o piedică pînă în anul 1611, cînd a trecut din această viaţă în cea veşnică[25].

p. 18

Capitolul III

După moartea domnului Simion, tînărul domn Constantin[26] nepotul său, fiind lipsit de sfat bun, se lăsă, cu uşurinţă, încredinţat de doamna maică-sa, că ar putea prelua fără teamă domnia Moldovei, fără a mai aş-

---

[19] De fapt, în 1606, 30 iunie — Datele la Joppecourt sînt în general greşite, fiind reconstituite din memorie.

[20] Cf. *Hurmuzaki*, IV, 2, p. 289, doc. CCLXXX.

[21] Ieremia a avut cinci fete, cea din urmă, Zamfira, a murit de mică, la 7 martie 1596. Celelalte patru Chiajna-Regina, Maria, Ana şi Ecaterina au fost căsătorite cu următorii nobili: Regina cu ducele rutean Mihail Korybut Wisniowiecki, Maria cu Ştefan Potocki şi apoi cu Nicolae Firley, Ecaterina cu Samuel Korecki şi Ana succesiv cu Max. Pszerebski, Ion Sz. Czernowski, Vlad Mikowski şi Stanislau Potocki. Pe fresca ctitorilor de la Suceviţa pot fi citite numele lor: Maria Ecaterina...

[22] Numele ei era în realitate Ecaterina (vezi fresca de la Suceviţa) şi nu Alexandrina.

[23] Elisabeta Movilă.

[24] Ahmed I (1603—1617).

[25] Moare la 24 septembrie 1607.

[26] Constantin domneşte, de fapt, din dec. 1607, cînd a ocupat tronul după lupta cu Mihail Movilă, fiul lui Simion, care, refugiat în Ţara Românească, a murit în 1608.

tepta întărirea de la sultan, făcîndu-l să creadă că nici nu era nevoie de aceasta, deoarece voievodul Simion nu cîrmuise decît ca epitrop[27] al nepotului său și că lucrul acesta fusese // p. 19 încuviințat de sultanul care domnea atunci[28]. Dar dacă totuși ar fi fost mai bine sfătuit, Constantin n-ar fi întîrziat de a trimite la sultan pentru a cere întărirea <în domnie> dîndu-i obișnuitele declarații de supunere și recunoaștere.

În acest timp, un anume Ștefan[29], care se afla atunci la Constantinopol[30], și care prin bani și alte meșteșuguri își cîștigase de mult bunăvoința unuia din viziri, anume a eunucului Mehmed Georgianul[31], care era atunci caimacam, precum și a cîtorva pașale, a știut să se folosească de aceste greșeli despre care a fost înștiințat, după cum era firesc, și dîndu-se în chip mincinos, drept fiul unui domn ce răposase, <anume> Aron[32], care fusese voievod al Moldovei înainte de răposatul domn Ieremia, izbuti prin intrigile sale să fie admis la domnie de către sultan. Și cînd el i-a făcut cunoscut prin <mijlocirea> vizirului, că Constantin avusese îndrăzneala să se instaleze în domnie cu de la sine putere și că nu vrea nici de cum să recunoască pe sultan ca suveran al său și nici să-i plătească tributul anual care era de 40 000 de țechini[33], el <sultanul> porunci lui Husein Aga care înseamnă general de armată, să plece fără întîrziere în Moldova, cu mari forțe armate spre a instala pe Ștefan și a-l proclama voievod împotriva tuturor acelora care ar voi să se împotrivească[34]. Potrivit cu acest ordin <Husein> Aga și Ștefan au plecat din Constantinopol cu o armată de 20 000 de oameni, turci, români[35] și tătari și 12 tunuri, fără a-și destănui gîndul, pentru a nu da lui Constantin timpul de a chema ajutoare și de a fi cu ochii în patru[36]. Așadar principele Constantin neavînd cunoștință despre plecarea lui Husein-

---

[27] Dacă Simion ar fi murit în 1611 (!) înlocuirea lui Constantin în toamnă ar fi putut părea efectul neglijenții acestuia. Dar recunoscut în ian. 1608 el s-a aliat în febr. 1611 cu imperialii și cu Radu Șerban contra lui G. Báthory.

[28] Tot Ahmed I.

[29] Viitorul Ștefan Tomșa al II-lea (1611—1615; 1621—1623). Pentru trecutul său de aventurier, vezi N. Iorga, *Istoria României*, V, p. 394, unde este amintită și declarația lui Miron Costin cu privire la locul său de baștină din ținutul Putnei.

[30] El era „la Poartă pre trebile țării pe lîngă capichehăi" (Miron Costin).

[31] Giirdji Mehmed-pașa.

[32] Confuzie a autorului între predecesorul aproape imediat al lui Ieremia și Ștefan Tomșa I (1563—1564), al cărui fiu se pretindea acest Ștefan. Vezi lămuririle în documentatul studiu al lui Ștefan Gorovei, *Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa*, în „Revista arhivelor", serie nouă, XLIII, 1971, vol. XXXIII, nr. 3, p. 375.

[33] *Sequins*. La fel și la Miron Costin, *op. cit.*, p. 58.

[34] Constantin Movilă fusese recunoscut de sultan. La 6 ianuarie 1608 se intitula „Domn ereditar și ales din mila lui Dumnezeu și a măriei sale împăratului turcesc... N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 386 unde se trimite la *Studii și documente*, IV, p. LXXIII, n. 1.

[35] *Vallacqs*.

[36] Ștefan Tomșa a venit în Moldova în decembrie 1611, *Hurmuzaki*, IV, 2, pp. 330—31.

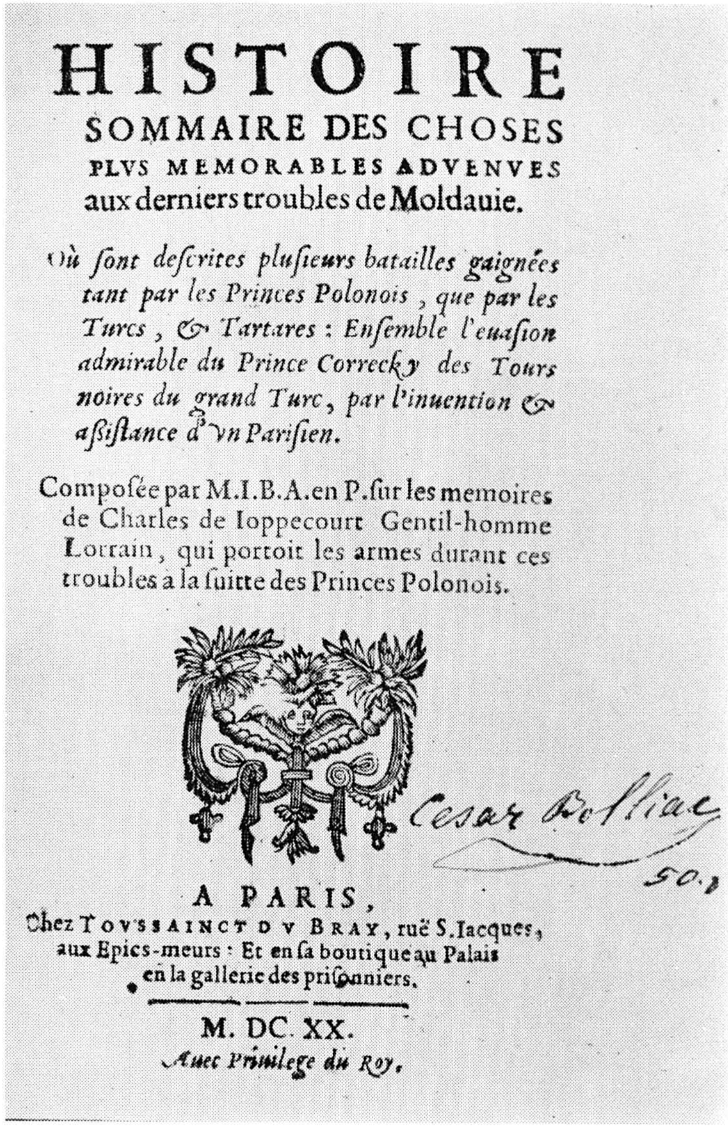

HISTOIRE
SOMMAIRE DES CHOSES
PLVS MEMORABLES ADVENVES
aux derniers troubles de Moldauie.

Où sont descrites plusieurs batailles gaignées tant par les Princes Polonois, que par les Turcs, & Tartares: Ensemble l'euasion admirable du Prince Correcky des Tours noires du grand Turc, par l'inuention & assistance d'vn Parisien.

Composée par M.I.B.A. en P. sur les memoires de Charles de Ioppecourt Gentil-homme Lorrain, qui portoit les armes durant ces troubles a la suitte des Princes Polonois.

Cesar Bolliac
50.

A PARIS,
Chez TOVSSAINCT DV BRAY, ruë S. Iacques, aux Epics-meurs: Et en sa boutique au Palais en la gallerie des prisonniers.

M. DC. XX.
Auec Priuilege du Roy.

Foaia de titlu a lucrării lui Charles Joppecourt

2

Radu Vodă Mihnea şi Alexandru Vodă Cuconul (desene de C. Lecca la 1864 după frescele — azi dispărute — de la mănăstirea Radu Vodă din Bucureşti) (reprcdus în vol. *Bucureşti de odinioară*, Buc. 1959).

Roxandra doamna și Alexandru vodă Cuconul (idem)

Lupte între turci și poloni la 1620 (după Borsos Tamás, *Vásárhelytől a Fényes Portáig*, Buc. 1968, p. 272)

Gașpar Grațiani domnul Moldovei (după N. Iorga, *Domnii români după portrete și fresce contemporane*, Sibiu 1930)

Regele Sigismund al III-lea al Poloniei (gravură de Giacomo Lauro din 1609) (Acad. R.S.R. stampe, GS I/Lauro, G-1)

Osman al II-lea sultanul Turciei (gravură de Lucas Kilian la 1622) (Acad. R.S.R., stampe)

Portretul
hatmanului
Stanislav
Zolkiewski
(desen)

aga şi a armatei sale trimisă pentru a-l alunga, decît atunci cînd se aflau la trei sau patru zile <depărtare> de Iaşi, tot ce a putut face a fost să adune vreo 10 000 de oameni, pedeştri şi călări, cu care hotărî după sfatul lui Potocki[37] să se apere. Totuşi ar fi fost cu mult mai bine pentru el dacă şi-ar fi domolit însufleţirea prin prudenţă şi s-ar fi retras în Polonia, pînă cînd armata turcească ar fi plecat <din ţară>. Căci el dacă s-a pripit nu i-a mers bine....

Capitolul IV p. 20

Acest tînăr domn, prea dornic de a-şi arăta vitejia şi a dovedi duşmanilor săi că nu se temea de ei, deşi forţele lor le întreceau pe ale lui, le-a ieşit înainte pînă la malul Prutului şi şi-a aşezat tabăra într-un loc anume pe unde ştia că trebuiau să treacă; el se înarmase cu şase tunuri de mărime mijlocie pe care le-a aşezat pe o movilă care se afla acolo, parcă anume potrivită pentru a pricinui pierderi încă de la început duşmanilor. După aceea a trimis în grabă o trupă de 500 de călăreţi uşor înarmaţi spre a recunoaşte pe inamic; fiind însă descoperiţi, ei au fost fugăriţi de o ceată de 1000 de tătari ce ieşiseră să-şi încerce norocul şi care i-au silit pe oamenii lui Constantin să se retragă în grabă, văzînd că lupta <dintre ei> nu era egală.

[Urmează somaţia lui Husein către Constantin de a părăsi Iaşii pentru a putea fi înscăunat Ştefan, şi răspunsul lui Constantin arătînd drepturile sale la domnie şi făgăduiala de a plăti mai departe tributul obişnuit, de care Husein, cîştigat de Ştefan, nu ţine seama.]

Capitolul V

... De cu seară Hussein Aga a pus de a vestit pe toţi comandanţii şi căpitanii oastei sale să fie gata de plecare a doua zi în zorii zilei, pentru a se pregăti de luptă, ceea ce s-a şi făcut. Oastea sa a fost rînduită de luptă pe o cîmpie întinsă, în imediata apropiere a rîului Prut[38] în faţa armatei lui Constantin şi atît de aproape de ea încît şi unii şi alţii puteau fi ajunşi de bătaia tunului. p. 21

---

[37] Ştefan Potocki, voievodul de Braclav, soţul Mariei Movilă, a căzut atunci prizonier şi a stat închis la Cele Şapte turnuri patru ani, pînă în iulie 1616. În august era adus în locul său cumnatul lui, Samuel Korecki!

[38] La Cornul lui Sas, lîngă Ştefăneşti (19 iunie 1612) vezi şi *Hurmuzaki*, IV, 2, pp. 335—338, doc. CCCLI şi CCCLIV—V, Supliment I, 1, nr. 231, pp. 149—150; Miron Costin, p. 59.

Constantin a încredințat toată rînduirea armatei sale lui Potocki, care și-a împărțit toată cavaleria în trei corpuri și a pus în frunte corpul cazacilor, care sînt foarte războinici și deprinși să se lupte cu turcii și tătarii, aceasta fiind îndeletnicirea lor de căpetenie. Puțin mai înapoi a așezat pe boierii moldoveni, care erau cam 2 500: iar al treilea corp era <alcătuit> din 2 000 de lăncieri poloni și de alte neamuri, iar infanteria a fost lăsată să apere tunurile și a fost dispusă în jurul lor într-o mică întăritură care fusese făcută cu o zi mai înainte.

Cavaleria turcească era împărțită în mai multe escadroane, iar întreaga armată a fost așezată în semilună; la aripa[39] dreaptă au fost așezați tătarii, la cea stîngă muntenii[40] // și cîțiva moldoveni. Iar turcii, după obiceiul lor și-au păstrat pe seama lor ariergarda sau centrul semilunei. Infanteria, care era între 9 000 și 10 000 de oameni, a fost și ea așezată de jur împrejurul artileriei. După ce amîndouă armatele s-au salutat cu cîteva salve de tun trase de o parte și de alta, Potocki și-a dat seama că ai săi începeau să se cam cutremure de puterea cea mare a artileriei inamice[41]. Aceasta l-a îndemnat să ordone corpului cazacilor să atace pe tătari[42], care se găseau la capătul drept al acelei semilune, și care și porniseră înainte în dezordine, nefiind obișnuiți să lupte într-o ordine oarecare, ci în învălmășeală, tot așa ca și cazacii care s-au aruncat asupra lor cu atîta furie și pornire vijelioasă, încît în puțin timp au fost doborîți mai mult de șapte, opt sute de oameni și tătarii ar fi fost tăiați în bucăți, dacă nu le-ar fi alergat de îndată în ajutor, corpul muntenilor[43]. Văzînd aceasta, Potocki a ordonat corpului său de moldoveni să iasă înaintea acestei trupe de ajutor, ceea ce au făcut cu o vitejie de nedescris. Dar chiar atunci a fost trimis din armata turcească un nou escadron de 2 000 de călăreți turci și alte neamuri care au culcat la pămînt ceea ce mai rămăsese din ceata moldovenilor, sleiți acum de puteri după lupta dată de ei împotriva românilor.

[Constantin refuză propunerea lui Potocki de a se salva pe tăcute în timp ce aceștia ar rezista mai departe.]

...Și au pornit amîndoi în același timp, cu ce le mai rămăsese din cavalerie asupra ultimului grup de întărire al dușmanului care lupta încă, și îl distruseră în mare parte, înainte ca alții să le poată veni în ajutor. Văzînd acestea, Husein aga, care nu se așteptase la această desfășurare, a

[39] *Corne.*
[40] *Les Wallacqs* (Românii din Țara Românească).
[41] Vezi și Miron Costin, *op. cit.*, încă și mai categoric.
[42] Tătarii nogai veniți împreună cu Cantemir Mîrza. Vezi și N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 395 și *Studii și documente*, IV, pp. CI, CII pentru o versiune deosebită. Tătarii lui Cantemir, mîrzacul rebel din Bugeac ar fi luptat alături de polonii lui Potocki, în oastea lui Constantin Movilă.
[43] *Valaqs.*

trimis <la atac> pe Ştefan, care nu s-ar fi oferit de bună voie, fiind mişel din fire — (aşa cum sînt de obicei sufletele crude ...)

Aceşti principi văzîndu-l pe Ştefan că se apropie cu o trupă proaspătă de peste 2 000 de călăreţi // şi că ei nu mai puteau aştepta nici un ajutor de la ai lor, au fost nevoiţi să se plece forţei şi să se predea duşmanilor lor. p. 23

Prinţul Constantin a rămas în lotul tătarilor, fie că a fost luat prizonier de unii din ei, fie că le-a fost dat de Husein aga pentru ca preţul lui de răscumpărare să le ţină loc de soldă. Ei însă nu s-au ales cu nimic, căci pe cînd îl duceau şi treceau peste Nistru, se spune că el s-a aruncat în apă, gîndind cumva să scape înot sau poate nevoind să supravieţuiască dezastrului[44]. Iar cît despre principele Potocki a fost dus la Constantinopol şi ţinut prizonier în turnurile Mării Negre, <la cele 7 Turnuri> temniţa rezervată prizonierilor de mare însemnătate, unde a stat închis şi păzit cu grije pînă în luna iulie a anului 1617, cînd a fost cerut Sultanului, de către Gaspar Graţiani Croatul[45] care se ocupa pe atunci cu răscumpărarea sclavilor[46].

Capitolul VI

Vestea acestei bătălii pierdute de către Constantin şi prinderea sa, a înspăimîntat atît de tare pe moldoveni şi pe toţi prietenii săi, încît nimeni nu a îndrăznit să se împotrivească puterii sultanului, astfel că Husein aga a putut să-şi îndeplinească însărcinarea sa, proclamînd pe Ştefan voievod domn al Moldovei, în oraşul Iaşi[47]; îşi slobozi apoi o parte din armată, chiar şi pe tătari, iar el s-a înapoiat la Constantinopol, şi voievodul Ştefan abia s-a văzut pus în scaun ... // şi a şi plănuit să omoare pe cei mai mulţi boieri, precum şi pe cei mai puternici din ţară, atît pentru că au luptat cu Constantin în contra sa, cît şi din cauza neîncrederii neîncetate ce avea faţă de ei, aceştia fiind cei mai în măsură de a pune piedică planurilor sale tiranice ... p. 24

---

[44] N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 395, n. 2.

[45] *Gaspar Grayrani Create* (!) = viitorul domn Gaspar Graţiani.

[46] După cronicarul otoman Kialib Celebi, reprodus de Naima (*Tarik*, ed. a IV-a, Istanbul, 1866, p. 176), el făcea aceasta în chip de negoţ. Vezi şi Wenner von Crailsheim citat de N. Iorga în *Doamna lui Ieremia Vodă*, p. 26, n. 3.

[47] De fapt, Ştefan Tomşa fusese înscăunat încă din 20 noiembrie 1611, cînd Constantin trebui să fugă în Polonia; Ştefan Tomşa era în ţară în decembrie al aceluiaşi an; după aceasta a urmat năvălirea în ţară a lui Constantin, cu ajutoare din Polonia, în iunie 1612 şi dezastrul de la Cornul-lui-Sas. Vezi şi Miron Costin, *op. cit.*, p. 60 şi eventual N. C. Bejenaru, *Ştefan Tomşa al II-lea şi rivalitatea turco—polonă pentru Moldova*, Iaşi, 1926, p. 13 (care nu adaugă nimic la spusa lui Joppecourt).

A început deci cu boierul Botoșan[48], fratele doamnei, văduva lui Ieremia, pe care l-a tras cu neomenie în țeapă împreună cu încă doi boieri de seamă, ca și cum ar fi fost tîlhari învederați, și neajungîndu-i acest măcel dintîi, curînd după aceea a pus să fie ridicați dintr-o dată 75 de boieri cărora le-a tăiat pe loc capul[49], fără să ierte pe nici unul, cu toate stăruințele puse de neamurile lor, învinuindu-i că au uneltit împotriva lui, deși nu avea nici o dovadă.

Aceste cruzimi, departe de a înspăimînta inimile celorlalți boieri, așa cum își închipuise Ștefan, dimpotrivă îi îndîrjiră din ce în ce mai mult, iar cîțiva dintre ei se răsculară pe față în contra lui la începutul[50] anului 1615 și atunci desigur că l-ar fi prins și s-ar fi răzbunat pentru cruzimile lui și ar fi eliberat țara care nu ar fi fost atît de pustiită cum a ajuns mai tîrziu, dacă nu ar fi fost el ajutat de orășenii din Iași[51], pe care i-a rugat să-l ajute în această împrejurare, promițîndu-le scutire de orice dări, dacă ar face-o. În urma acestei făgăduieli, acești nemernici, alegînd mai degrabă cîștigul lor decît mîntuirea și binele obștesc se puseră în slujba tiranului și înarmîndu-se, îl urmară: care pe jos, care călare și se luptară vitejește cu boierii care veniseră să-l atace pe Ștefan în Iași. Dîndu-și seama boierii că dușmanii sînt mai puternici decît ar fi putut bănui, după ce au dat o luptă ușoară s-au retras cum au putut[52], și mulți dintre ei au fost prinși, iar tiranul i-a omorît cu sînge rece, sau i-a tras în țeapă pentru a băga groaza în ceilalți. //

p. 25

Capitolul VII

Boierii care au scăpat din această înfrîngere, știind prea bine că nu se pot aștepta la nici o milă din partea lui Ștefan care era foarte răzbunător și prin urmare la nici o siguranță în Moldova cît timp va domni el, se hotărîră să meargă la doamna, văduva lui Ieremia, care cînd primise vestea prinderii fiului ei Constantin fugise în Polonia. Această principesă, aflînd din gura boierilor ticăloasa cîrmuire a lui Ștefan și că majoritatea moldo-

---

[48] Pătrașcu urednic de Botoșani, cf. N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 347.

[49] Vezi Miron Costin, pp. 51, 60.

[50] În toamna acelui an (N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 401).

[51] Ștefan Tomșa și-a sprijinit domnia pe mica boierime, orășeni și țărani și nu pe marea boierime. Cronicarii vremii îl arată bun cu sărăcimea și aspru cu boierii, pe care nu-i iartă mai ales pentru jafurile ce făcuseră țării în timpul minorității lui Constantin Movilă. Cf. Matei al Mirelor în *Tesauru de Monumente istorice*, I, p. 338.

[52] Lupta s-a dat în marginea Iașilor între fîntîna lui Păcuraru și viile de pe dealuri. (Miron Costin, *op. cit.*, p. 62). Vezi și V. Motogna, *Domnia întîia a lui Ștefan Tomșa, după izvoarele ungurești*, în „Revista istorică", XI, 1925, p. 80.

venilor erau doritori să scuture jugul tiraniei sale şi că în locul lui <Ştefan> ar fi dorit mult să aibă domn pe Alexandru, deoarece îşi aminteau de purtarea bună a tatălui lui, răposatul domn Ieremia; toate acestea, la care se adaugă pofta de a domni în numele fiului ei, au îndemnat-o[53] mai întîi pe ea şi apoi şi pe Alexandru — deşi nu era decît doar de 15—16 ani — să folosească acest prilej. Au împărtăşit aşadar acest plan principelui Wisniowiecki[54] ginerele doamnei şi principelui Korecki[55], doritor încă de atunci să se căsătorească cu fiica cea mai tînără. Aceştia se oferiră foarte bucuroşi să-l însoţească pe principele Alexandru în Moldova şi să se ocupe ei de conducerea armatei. Îndată ce au luat hotărîrea între ei, au pornit toţi să adune ostaşi în toate părţile unde aveau trecere, astfel că în mai puţin de două luni[56] au pus pe picioare şi au adunat 10—12 000 de oameni, atît pedeştri cît şi călăreţi, parte poloni, parte cazaci şi transilvăneni[57]. Aflînd aceasta, voievodul Ştefan adună şi el cît a putut, moldoveni, tătari şi munteni, din care a alcătuit o armată de aproape 20 000 de oameni, pe care a aşezat-o în împrejurimile oraşului Iaşi, unde se hotărî să aştepte neclintit pe principii poloni. // p. 26

Capitolul VIII

Armata principelui Alexandru, care înaintase aproape două leghe de cetatea Cameniţa în Podolia, era ţinută în loc de a trece Nistrul — care desparte Moldova de Podolia — deoarece se temea de cetatea Hotinului, în care se afla o puternică garnizoană de moldoveni cu tunuri, pentru a păzi trecerea peste acel rîu. Dar spre norocul principelui Alexandru, căpitanul

[53] În realitate, doamna pregătea încă dinainte expediţia din Moldova. Joppecourt datînd greşit înfrîngerea boierilor (vezi mai sus, n. 50), crede că venirea acestora a determinat pornirea întregii acţiuni. Vezi şi N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă* în An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist. seria a II-a, XXXII, 1909—1910, p. 20 ş.u.

[54] Mihail Wisniowiecki, staroste de Obruci, soţul Reginei, fiica lui Ieremia Movilă.

[55] Samuel Koreckí, viitorul soţ al Ecaterinei, fiica lui Ieremia Movilă, pe care Joppecourt o numeşte Alexandrina, probabil după fratele ei Alexandru.

[56] Exagerare vădită, Wisniowiecki şi Korecki începuseră pregătirile încă din iunie 1615; cf. Hurmuzaki, IV, 1, pp. 350—51, doc. CCCLXXIV—V; *Supliment*, I, 1, pp. 164—165, doc. CCLIV—VI.

[57] Joppecourt nu pomeneşte aici de corpul de francezi comandat de Montespin, menţionat mai departe în cursul povestirii. S-ar părea că el face o deosebire între participanţii gentilomi şi ceilalţi ostaşi cu leafă. Cheltuiala cea mai mare pare să fi fost făcută de Samuel Korecki care, potrivit cu Joppecourt, a jucat şi mai apoi rolul principal în operaţiile militare din Moldova. Aceste năimiri s-au făcut fără sprijinul dregătorilor poloni, conştienţi de riscurile unui nou dezastru ca la Cornul lui Sas. Pentru atitudinea hatmanului St. Zolkiewski, vezi Iuliu Peksa, *Zolkiewski şi expediţia doamnei Elisabeta Movilă în Moldova în anul 1615—1616* în „Revista istorică", XIV, 1928, nr. 1—3, pp. 46—53.

cetății[58] fiind foarte nemulțumit de cruzimile voievodului Ștefan, a trecut din a sa pornire de partea lui Alexandru, împreună cu ostașii săi și i-a adus cheile cetății, pe care a pus-o în întregime în slujba lui, astfel încît armata a trecut ușor în Moldova, și în semn de bucurie, s-au tras cîteva salve de tun...

Capitolul IX

Toate aceste pregătiri și dispoziții s-au făcut din luna iunie pînă la 15 octombrie 1616[59], cînd principele Alexandru și-a pornit armata de la Hotin spre a merge la Iași; totuși în această primă zi n-a înaintat decît // patru leghe. Dar cînd au ajuns cam la o jumătate zi de Iași, principele Alexandru a trimis 800 de cazaci, aleși dintr-un număr mai mare, pentru a se duce să recunoască cum arăta armata dușmanului. N-au mers prea departe și s-au întîlnit cu 1 500 de tătari trimiși de Ștefan ca să facă recunoaștere și să dea ceva atacuri împotriva polonilor. Cu toate că acești cazaci erau în număr mult mai mic, totuși văzînd că tătarii erau în dezordine, s-au repezit pe neașteptate asupra lor cu atîta furie, încît pe cei mai mulți i-au înfrînt iar pe ceilalți i-au pus pe fugă; apoi după ce și-au îndeplinit misiunea i-au raportat principelui Alexandru că armata lui Ștefan putea să tot fie de vreo 15 000 de oameni, dar că cei mai mulți erau oameni adunați din țară, care nu erau deprinși ca ei cu meșteșugul războiului și că veneau mai mult de nevoie decît de voia lor, încît nu trebuie să se teamă prea tare de ei...

p. 27

...Chiar în aceeași zi s-au înfățișat cîțiva trimiși ai moldovenilor înaintea lui Alexandru fără știrea însă a lui Ștefan, pentru ca să afle de la el care era gîndul lui și să-l roage să se îndure de țara Moldovei, amenințată să fie în curînd secătuită cu totul dacă tulburările și războaiele ar urma mai departe. La acestea principele a răspuns că nu este gîndul lui de a asupri Moldova, ci de a scăpa de tirania lui Ștefan, așa precum, fusese chemat să facă de către un însemnat număr de boieri, care se duseseră să-l caute pînă în Polonia și care îl asiguraseră că aceasta era dorința tuturor moldovenilor... Va cîrmui cu aceeași blîndețe ca răposatul domn Ieremia...

p. 28

// ....Trimișii s-au înapoiat foarte mulțumiți de acest răspuns, pe care vestindu-l pretutindeni, au făcut pe mulți moldoveni să vină să se alăture armatei principelui și să-l ajute în această împrejurare.

În ziua de 9 octombrie, principele Alexandru a mai înaintat cu armata sa cam trei leghe și s-a oprit pe o cîmpie foarte frumoasă unde se găsea și apă bună de băut pentru armata sa...

---

[58] Pîrcălabul de Hotin Petru.
[59] Corect 1615.

Capitolul X

În același timp s-a trimis din nou un detașament de cazaci să recunoască așezarea armatei inamice; și s-a raportat că acea armată se afla în formație de luptă și că avea douăzeci de tunuri ce stăteau gata de a intra în acțiune, fapt care nu l-a scos mult din fire pe principele Alexandru, deoarece cu cîteva zile mai înainte comandantul artileriei lui Ștefan îi trimisese vorbă, asigurîndu-l că în cazul că se va ajunge la luptă, îi va cruța oamenii cît va putea mai mult, dorința lui fiind să-l servească pe principe și de a se răzbuna cu acest prilej pe Ștefan, care tăiase pe un cumnat al său, pe o bănuială neîntemeiată, întrucît era nevinovat... // p. 29

Voievodul Ștefan voind să recunoască pentru a doua oară armata principelui Alexandru, a trimis 1 200 de tătari și 200—300 de moldoveni. Aceștia fiind zăriți de departe, deoarece se găseau în cîmp deschis, principele a pornit împotriva lor 500 de cazaci și 400 de lăncieri poloni. Tătarii văzîndu-i sau prefăcut la început că se retrag ca să îndepărteze puțin cîte puțin pe dușmani de tabăra lor. Și cînd au fost cam la o leghe depărtare, s-au oprit, socotind că cei care-i urmăreau nu vor avea îndrăzneala să se întîlnească cu ei. Dar s-au înșelat căci polonii și cazacii, care știu mai bine să se bată decît să umble cu vicleșuguri, au năvălit cu atîta furie asupra tătarilor, încît pe o parte din ei i-au măcelărit și n-au scăpat decît 500—600, care s-au retras în tabără, băgînd spaima și în ceilalți. Și dimpotrivă oastea principelui s-a însuflețit și mai mult și sporea din zi în zi...

Capitolul XI

În ziua a zecea a aceleiași luni, cînd a voit principele Alexandru să-și împingă și mai aproape armata de tabăra inamică, avangarda sa a fost oprită de un detașment de 1 000 de călăreți care ocupaseră în noaptea din ajun o trecătoare foarte îngustă, dintre un lac și o mlaștină, pe unde știau că trebuie să treacă armata polonilor. Această piedică a fost însă repede înlăturată, prin sfatul dat de cîțiva moldoveni să se trimită niște călăreți pe o // p. 30 cărăruie necunoscută dușmanilor, ce puteau fi loviți astfel pe neașteptate din spate, mai înainte de a fi în stare a-i zări, mulțămită unui dîmb la adăpostul căruia cei trimiși s-ar putea strecura <nevăzuți>, pentru a ajunge chiar în locul unde rezistau dușmanii. Și ducerea la îndeplinire a acestei stratageme a fost încredințată tot cazacilor, care au pornit în toată graba cu cîțiva moldoveni drept călăuze. Și cînd au ajuns la 50 de pași de dușmani, fără să fie văzuți, au pus să se sune <de atac> din niște fluiere <=buciume> pe care le folosesc ei în loc de trîmbițe și, în același timp, fără a mai face vreo recunoaștere a inamicului, au și năvălit asupra lui. Și la aceasta au fost

ajutați numai bine de avangarda lor care se afla ținută în loc de cealaltă parte. Acest atac a fost atît de crunt, încît din acea mie de călăreți nu s-au întors în tabăra lor mai mult de 50, ca să aducă vestea pățaniei lor nenorocite.

Capitolul XII

După ce armata principelui Alexandru a înlăturat cu bine această piedică și s-a apropiat pînă la o bătaie de tun de tabăra lui Ștefan, principele Wisniowiecki a fost de părere să se facă din carele de povară și din altele un fel de întăritură, de jur împrejur, pentru a se afla peste noapte în mai multă siguranță și spre a se putea folosi, la nevoie, de această îngrădire ca de un fort, nefiind în împrejurimi, pînă la o depărtare de zece leghe, nici un loc unde s-ar fi putut retrage. Ștefan, prinzînd de veste, a pus să se tragă cîteva lovituri de tun asupra acestei întărituri, omorînd cîțiva soldați și rănind alți cîțiva. S-a răspuns îndată din tabăra principelui cu cîteva lovituri p. 31 de tun // care însă n-au făcut mare ispravă, din cauză că s-a lăsat noaptea și pentru că nu aveau decît opt tunuri simple și de calibru mic.

O parte din noaptea următoare a fost folosită de Wisniowiecki ca să-și îmbărbăteze ostașii, arătîndu-le între altele că nu trebuie să se teamă văzînd că inamicii lor sînt mai numeroși decît ei, căci cei mai mulți nu erau decît niște oameni din topor și țărani prea puțin struniți pentru luptă[60] și care n-au luat parte niciodată la vreo bătălie, așa după cum au putut și ei să-și dea seama din cele cîteva ciocniri care avuseseră loc și în care ei au învins întotdeauna pe inamici, cu toate că nu au fost egali ca număr...

Capitolul XIII

A doua zi, 11 octombrie[61], abia răsărise soarele la orizont și au și început de o parte și de alta să se rînduiască și să se pregătească pentru luptă, p. 32 și în acest timp // au avut loc cîteva ciocniri și încăierări, care mai toate s-au sfîrșit cu bine pentru Alexandru... Acesta încredințează comanda lui

---

[60] *Des brutaux et paysans mal instruits à la guerre*, adică nu erau soldați de meserie, ca mercenarii cărora li se adresa.

[61] Lupta se dă la Tătărani, comuna Tăutești, ținutul Iași, nu la 11 octombrie 1616, cum afirmă Joppecourt (care, de altfel, folosește stilul vechi), ci la 22 noiembrie 1615. Cf. Miron Costin, *op. cit.*, p. 62; scrisoarea lui Korecki din Iași, 10 decembrie 1615, publicată în „Történelmi Tár“, 1880, pp. 487—488; cf. și relația lui Alexander în volumul de față, p. 418 ș.u.; amănunte la A. Golimas, *Lupta decisivă de la Tătăreni și capitularea dărăbanilor deasupra Tăuteștilor*, [Iași], 1935.

Wisniowiecki care observînd că Ştefan avea cavaleria împărţită în trei corpuri sau escadroane şi că acel al tătarilor era cel mai înaintat, a ales pe cazaci ca să dea piept şi să lupte cu ei, ceea ce era o măsură foarte înţeleaptă, căci şi unii şi alţii merg la atac nestingheriţi de vreo armură, ci purtînd doar nişte cojoace de oaie, de urs, de lup sau de alte sălbăticiuni, cu care se arată cît mai fioroşi cu putinţă. Şi nu ţin nici o ordine în luptele lor, în care se aruncă năvalnic, scoţînd strigăte înfiorătoare pentru cei nedeprinşi cu ele; şi dacă <se întîmplă> ca escadronul lor să fie risipit, doar arareori se mai adună din nou, ca să se întoarcă la atac.

Lăncierii poloni, numiţi în limba lor husari, constituiau al doilea corp din oastea lui Alexandru, şi erau cam în număr de 1 500 <de oameni> bine înarmaţi şi comandaţi de principele Korecki. Au fost aşezaţi la aripa dreaptă avînd în faţă un corp de cavalerie <duşmană compus din> tătari, munteni şi moldoveni care ajungeau cam la 3 000 de oameni. Infanteria ungară, care putea avea cel mult 3 000 de oameni, a fost aşezată la mijlocul armatei principelui Alexandru împreună cu tunurile care au fost suite pe o mică ridicătură potrivită. La aripa stîngă se găsea restul cavaleriei comandate de principele Alexandru <Movilă> şi de Wisniowiecki — cumnatul său. Iar bagajele erau cam la 100 de paşi în spatele infanteriei înăuntrul împrejmuirii <de căruţe> unde poposise armata în noaptea din ajun. Tiranul Ştefan, după ce şi-a împărţit întreaga sa armată în mai multe escadroane, a început către ora 9 dimineaţa, să tragă cu tunul asupra armatei lui Alexandru care şi-a dat seama îndată că într-adevăr comandantul artileriei lui Ştefan se ţinea de cuvînt, căci cele mai multe ghiulele // treceau peste capul oamenilor săi, fără a-i vătăma. Bizuindu-se pe aceasta, a ordonat cazacilor să pornească primul atac în contra grupului de tătari care înaintaseră şi care în scurt timp au fost tăiaţi în bucăţi. În acelaşi timp, a fost aruncat un corp de cavalerie uşoară de 2000 de călăreţi asupra infanteriei maghiare[62] care păzea tunurile. Ceea ce s-a îndeplinit cu atîta însufleţire, încît în scurt timp parte din această infanterie a fost culcată la pămînt, iar restul a depus armele. Astfel că oamenii lui Alexandru au cucerit uşor tunurile lui Ştefan.

p. 33

În timpul acestei lupte, tiranul dîndu-şi seama că infanteria sa era aproape de înfrîngere şi că tunurile sale erau deci pierdute, a scos înainte într-ajutor al doilea corp de cavalerie despre care am spus că era alcătuit cam din 3 000 de munteni şi moldoveni care ar fi recucerit desigur tunurile; dar mărinimosul principe Korecki cu lăncierii săi poloni, le-a tăiat calea şi i-a lovit cu atîta furie în cît mai mult de jumătate au rămas pe locul de luptă, iar restul a fost risipit. Acestui corp i-a urmat îndată un altul.

---

[62] Dintr-o scrisoare a lui Ştefan Tomşa rezultă că domnul aştepta ajutorul ungurilor lui Clement Beldi şi Francisc Mikó. V. M o t o g n a, *art. cit.*, p. 85, Doc. IV, din 13 noiembrie 1615.

...[Korecki atunci se retrage cuminte spre tabăra sa căci oamenii săi erau aşa de obosiţi că nu mai erau în stare să lupte fără a se fi odihnit mai întîi. Alexandru cu Wisniowiecki dau atacul cu cavaleria]... Şi au atacat cu o însufleţire cu atît mai mare cu cît li se spusese că acolo se află şi voievodul Ştefan, fapt care s-a dovedit neadevărat. Totuşi acest zvon le-a fost de folos, deoarece i-a îndîrjit şi mai mult la luptă, care a ţinut peste un sfert de ceas, în care timp principele Korecki a avut răgaz să răsufle şi să-şi adune cîţi a putut din oamenii săi spre a le veni în ajutor celor care luptau şi erau aproape istoviţi; chiar şi principele Alexandru care era în mare cumpănă. Cînd văzu însă că se apropie acest ajutor neaşteptat, el şi oamenii săi s-au înviorat din p. 34 nou // iar duşmanii şi-au pierdut cumpătul în aşa măsură, încît toţi care mai rămăseseră în viaţă s-au împrăştiat în dezordine, luînd-o la fugă. Iar Ştefan, fricos din fire[63], nevoind să alerge înaintea loviturilor, se retrăsese împreună cu restul infanteriei sale neintrată încă în luptă şi se prefăcea că voia mai degrabă să moară în luptă decît să o ia la fugă. Văzînd însă ce s-a ales din această din urmă luptă şi că numita cavalerie era cu totul risipită, se hotărî de îndată să scape şi el cu fuga, fără să fi dat o singură lovitură de spadă, în toată această bătălie. Văzînd acest lucru infanteria, care ar mai fi fost în stare să-şi încordeze puterile în luptă, deoarece rămînea în număr de aproape 4 000 de oameni odihniţi, fără să mai încerce nici o împotrivire, s-a predat învingătorului; şi au început cu toţii să strige într-un glas: „Trăiască Alexandru, domnul Moldovei". Dar soldaţii acestuia erau atît de îndîrjiţi la luptă încît nu puteau fi opriţi să nu-i omoare chiar şi pe aceia care se predau[64], pînă cînd s-au auzit trîmbiţele sunînd pentru a-i mulţumi lui Dumnezeu, acolo pe loc, pentru victoria pe care i-o dase principelui Alexandru împotriva oricărei prevederi omeneşti, întrucît învinşii erau cu mult mai numeroşi decît învingătorii.

Capitolul XIV

Chiar în ziua victoriei, care a fost cîştigată către orele zece-unsprezece dimineaţa, principele Alexandru îşi făcu intrarea în oraşul Iaşi, avînd pe lîngă sine pe principii Wisniowiecki şi Korecki. Îndată după aceştia urmau şaizeci de călăreţi francezi complet înarmaţi, al căror căpitan se numea Montespin, şi care dăduseră mari dovezi de tărie şi vitejie în această luptă.

---

[63] Apreciere oarecum infirmată de descrierea luptei. Odată ce cavaleria lui era distrusă, infanteria nu mai putea rezista unei eventuale şarje a cavaleriei duşmane. Dealtminteri, el nu se putea bizui nici pe oamenii săi, care erau gata să-l aclame pe Alexandru Movilă.

[64] Joppecourt caută să scuze, într-un fel foarte neconvingător, această faptă incalificabilă pentru orice ostaş.

Cavaleria polonă şi boierii // moldoveni urmau după ei de-a valma p. 35 iar cazacii, mai lacomi de pradă decît de un loc de cinste, au intrat ultimii dintre toţi călăreţii, purtînd încă cojoacele lor urîte la vedere şi aproape toate pătate de sîngele duşmanilor, lucru cu care se mîndreau. În urmă de tot venea infanteria împreună cu artileria şi cu toate convoaiele. Trecerea tuturor a durat mai bine de trei ceasuri.

Cînd s-a apropiat principele de castel, au început să răsune în semn de bucurie toate trîmbiţele, buciumele şi tobele împreună, urmînd tot astfel timp de o jumătate de ceas. Iar principele Alexandru urmat de cei mai mari comandanţi ai armatei sale, a intrat într-o sală mare, frumos împodobită, în care se afla pe un loc mai înalt un scaun domnesc îmbrăcat în catifea purpurie. Pe acesta a luat el loc şi acolo a fost salutat şi proclamat de către toţi marii demnitari apoi de către boieri sau nobili: domn şi voievod al Moldovei[65], <titlu> pe care nu voise să-l primească pînă atunci. După această proclamare, Alexandru a poftit la cină pe cei mai de frunte ca să se înveselească împreună cu el. În chipul acesta au petrecut o parte din noapte. Apoi, fiecare s-a încartiruit cum a putut mai bine în oraşul care era părăsit de toţi locuitorii săi.

Capitolul XV

În ziua următoare, aflînd domnul Alexandru că mai mulţi dintre locuitorii de frunte ai Iaşilor fugiseră în munţii şi pădurile ţării, aşteptînd sfîrşitul acestor tulburări, a trimis cîţiva boieri la ei ca să-i poftească să se întoarcă fără nici o frică la casele lor, şi, ca să le facă loc, a pus de a ieşit din oraş o parte din armată de s-a aşezat la 2—3 leghe împrejur, iar o mie cinci sute // pedestraşi şi cinci sute de călăreţi, au fost trimişi sub comanda p. 36 principelui Korecki la Vaslui, căci pe acolo fugise Ştefan şi <tot pe acolo> putea să se reîntoarcă în Moldova. Cît despre artilerie, o parte a fost trimisă în Polonia şi o parte a fost dusă în cetatea Hotinului, care este ca un fel de arsenal al ţării.

În acelaşi timp, domnul Alexandru ştiind bine că nu este mai mică gloria de a stăpîni decît cea de a cuceri, a adunat pe cei mai mari şi mai pricepuţi boieri ai curţii sale spre a se sfătui cu ei asupra celor ce trebuiau făcute pentru a rămîne mai departe în stăpînirea acestei domnii cucerite de curînd cu tăişul săbiei. S-a hotărît între altele că trebuie trimişi neîntîrziat soli la sultan spre a-i arăta că domnul Alexandru n-a avut niciodată de gînd să ridice armele împotriva maiestăţii sale, nici să scoată Moldova de sub ascultarea sa, ci că el a fost căutat tocmai din Polonia, de către boierii Mol-

[65] La 22 noiembrie 1615, ziua victoriei asupra lui Ştefan Tomşa.

dovei şi chemat să facă aceasta din cauza nemaiauzitelor cruzimi ale voievodului Ştefan, care hotărîse să nimicească în întregime boierimea acestei ţări, omorînd fără milă un mare număr de boieri şi încă dintre cei mai de
p. 37 frunte, fără să-i fi dat nici un motiv întemeiat... //

Solii lui Alexandru trimişi la Poartă, ocolind pe la Buda, sînt reţinuţi de Paşa din Buda[66] şi trimişi apoi la Brăila, lui Ştefan, care îi taie într-o seară după cină şi le aruncă leşurile în Dunăre. El ar fi răsplătit pe paşă cu 45 000 de galbeni.

Capitolul XVI

Apoi Ştefan, avînd 4 000 de munteni pe care îi trimisese în ajutor domnul Ţării Româneşti, numit Mihnea[67] şi adunînd tot ce mai rămăsese din oastea de mai înainte, a apucat iar drumul Moldovei. Aflînd acestea, domnul Alexandru, trimise pe principele Korecki cu 6 000 de călăreţi parte poloni şi parte cazaci, la Tecuci[68], care este un oraş de graniţă destul de bun spre
p. 38 a-i aţine calea. Iar el însuşi // a rămas la Iaşi împreună cu Wisniowiecki şi cu restul armatei sale pentru a-şi apăra ţara şi a împiedica tulburările ce s-ar face în folosul lui Ştefan, care mai avea încă legături pe acolo. Şi într-adevăr, cîteva zile mai tîrziu, Domnul a fost înştiinţat că locuitorii din Orhei, un ţinut al Moldovei cu un înconjur de vreo 15—16 leghe franceze, s-au răsculat[69] şi s-au unit cu o ceată numeroasă de tătari pentru a veni să-l atace, ştiind bine că principele Korecki împreună cu o parte din armata polonă era prins cu treburi în altă parte. Domnul Alexandru nu a aşteptat ca răsculaţii să vină să-l împresoare în oraşul Iaşi, ci a trimis în întîmpinarea lor pe Wisniowiecki, cumnatul său, cu cîţi oameni a putut aduna, atît pedeştri cît şi călăreţi. S-au întîlnit la numai două leghe de oraş şi mai întîi au avut loc cîteva încăierări destul de vii, apoi Wisniowiecki împreună cu călăreţii săi foarte bine înarmaţi, s-a năpustit asupra tătarilor cu atîta furie încît mai mult de jumătate din aceştia au rămas doborîţi la pămînt, iar ceilalţi au fugit sau au fost luaţi prizonieri împreună cu toţi bieţii orheieni care au fost aduşi în oraşul Iaşi în chip de triumf. Numărîndu-se morţii, s-au găsit <de o parte> 800 de tătari şi de alte <neamuri>, iar dintre poloni numai 50 de morţi şi cîteva sute de răniţi.

Primind îndată vestea acestei izbînzi, domnul Alexandru s-a bucurat nespus de mult şi încălecînd împreună cu compania de francezi, singura trupă

---

[66] Kadezade Ali-paşa.

[67] Radu Mihnea, în prima domnie din Ţara Românească (25 septembrie 1611 — august 1616).

[68] *Ticouhc.*

[69] Vezi Golimas *art. cit.*, p. 11 şi *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, p. 391.

pe care o păstrase lîngă el, a pornit în întîmpinarea lui Wisniowiecki care se afla doar la un sfert de leghe de Iaşi, spre a-l felicita pe el împreună cu toţi ai lui pentru buna izbîndă pe care o cîştigase asupra duşmanilor. După săvîrşirea acestora cu mii de închinăciuni şi de îmbrăţişări dintr-o parte şi din alta, domnul şi-a aruncat privirea asupra bieţilor orheieni care erau mînaţi ca o turmă de oi şi i s-a făcut aşa milă de ei, încît i-a trimis înapoi după ce i-a pus să-i jure credinţă, nădăjduind că aceasta va sluji pentru a readuce sub ascultarea sa şi pe cei care îi mai erau încă potrivnici..... // p. 39

Capitolul XVII

După ce domnul Alexandru i-a mulţumit lui Dumnezeu pentru această nouă şi neaşteptată victorie şi a pus să tragă în semn de recunoştinţă toate tunurile pe care le păstrase, a trimis un boier la Tecuci la principele Korecki pentru a-i duce aceste veşti bune, de care acela a fost foarte bucuros. Acum era tocmai prins cu rînduirea ostaşilor săi pentru a ieşi înaintea lui Ştefan, care se întorcea în Moldova cu trupele pe care i le trimisese Mihnea Vodă, aşa cum am spus mai sus. Întîlnirea avu loc într-o cîmpie ce se mărgineşte de o parte de rîul Siret, care desparte Moldova de Ţara Românească. Ei au început să se hărţuiască de o parte şi de alta încă de la ora zece dimineaţa şi au ţinut-o într-una pînă către amiază, cu sorţi deopotrivă. Aflînd însă principele Korecki că Ştefan s-ar afla în mijlocul unui corp de cavalerie care se găsea la o depărtare de vreo două sute de paşi de el, şi-a întărit trupa cu încă 400 de „gerbey"[70] foarte bine înarmaţi şi comandaţi de un căpitan foarte viteaz de al cărui nume nu-mi mai amintesc şi, împreună cu ei, a pornit în goană asupra acelui corp şi l-a izbit cu atîta putere, încît l-a silit să se retragă înapoi cu mai bine de o sută de paşi, dar totuşi mai luptînd încă, astfel încît rezultatul era încă foarte îndoielnic. Ţinînd seama de aceasta, unul dintre căpitanii acelui principe care conducea o companie de 500 de călăreţi uşor înarmaţi, a alergat în ajutorul acestuia într-un moment atît de potrivit, încît Ştefan şi cu călăreţii care îi mai rămăseseră au fost siliţi să o ia la fugă, fiind urmăriţi mai mult de o leghe, iar cei rămaşi în urmă erau tăiaţi în bucăţi.

Totuşi Ştefan a ajuns pe o înălţime împreună cu corpul pe care-l păstrase // mai mult pentru apărarea lui decît pentru luptă. După ce s-a înapoiat din urmărirea duşmanilor, principele Korecki puse să fie număraţi p. 40

[70] *Gerbeys,* adică mercenari, după context. În versiunea română, însoţind textul în „Tesaurul"... lui Papiu Ilarian, se dă cuvîntul în această formă, fără nici o tălmăcire sau explicaţie.

morții dintr-o parte și din alta și s-a găsit că din partea lui Ștefan rămăseseră pe cîmpul de luptă aproape 3 400 de oameni, afară de răniți și de prizonieri, iar din partea sa doar 350 de oameni[71].

Capitolul XVIII

Chiar în ziua victoriei, care era 12 noiembrie[72], principele Korecki s-a întors cu cea mai mare parte a oastei sale la Tecuci, unde a adus mulțumiri lui Dumnezeu și a lăsat oamenii săi să se odihnească două-trei zile: apoi, cum începuse să se facă foarte frig, și-a așezat ostașii să ierneze în orașele Tecuci, Bîrlad[73], Tîrgul Roman[74] și Vaslui[75] și s-a întors numai cu 150 de călăreți la Iași unde a fost primit de principele Alexandru și de toți boierii curții cu cinstea și lauda cuvenită meritelor și vitejiei sale.

Doamna, care se afla încă în Polonia, fiind înștiințată de toate aceste fericite izbînzi, s-a întors la Iași și a adus cu ea pe principele Bogdan, cel mai tînăr fiu al ei și pe domnița Alexandrina[76] fiica sa care nu era încă măritată. Ar fi greu de închipuit cîte ceremonii și complimente s-au făcut de o parte și de alta la sosirea lor în Iași. Au fost numai ospețe și petreceri, atît publice cît și particulare. Au început să se ducă tratative de căsătorie

p. 41 între principele Korecki și domnița Alexandrina.... //

[Trimiterea unui sol la domnul Țării Românești. Arestarea lui la Buzău. Se primesc solii cu răspunsuri liniștitoare din partea principelui Transilvaniei[77] și a domnului Țării Românești].

Capitolul XXI

p. 44 // .... După ce a ascultat pe solul lui Mihnea și a aflat răspunsul principelui Transilvaniei care i s-a adus tot atunci, principele Alexandru și-a adunat sfatul spre a vedea ce e de făcut în aceste împrejurări. S-a hotărît să fie slobozită toată pedestrimea și parte din căzăcime, după ce li se vor da cîteva daruri, și li se va mulțumi pentru bunele și plăcutele lor slujbe, rugîndu-i să rămînă prieteni ai domnului care îi va înștiința cînd va avea nevoie de ei. După aceasta, fiecare s-a retras în țara sa, pentru a petrece

---

[71] Pierderile fiind adică în proporție de 1/10.
[72] În realitate, lupta de la Tecuci s-a dat în ziua de 24 ianuarie 1616.
[73] *Berlade.*
[74] *Romanatirgou.*
[75] *Vasseloye.*
[76] În realitate Ecaterina. Vezi mai sus, n. 55.
[77] Gabriel Bethlen (1613—1629).

restul iernii şi nu au rămas pe lîngă domn decît 5 000—6 000 de oameni, care au stat la Iaşi toată luna decembrie, trăind foarte bine, căci cu toate războaiele şi stricăciunile pricinuite de armate, era hrană din belşug, mai cu seamă vite, care erau atît de ieftine, încît se putea cumpăra un bou cu cincisprezece bani[78] şi o oaie bună cu doi bani; este adevărat că aceasta se datora marilor pregătiri care se făcuseră în credinţa că trebuia întreţinută peste iarnă toată armata în sus-numitul oraş Iaşi //. p. 45

Capitolul XXII

... Principele Wisniowiecki, care era de religie ortodoxă, pregătindu-se să se împărtăşească de Crăciun, după datina lor, preotul care-i slujea de obicei drept duhovnic, s-a lăsat cumpărat cu bani de către duşmanii lui şi a otrăvit pîinea nedospită pe care o întrebuinţează ei în loc de ostie; principele primind-o astfel, puţin după aceea s-a îmbolnăvit foarte rău şi durerile i s-au înteţit într-atît încît a murit a doua zi, după chinuri cumplite.

Iuţeala şi violenţa acestei boli urmate de moarte au trezit bănuiala că acest principe ar fi fost otrăvit în felul în care am arătat. Aşadar au pus mîna îndată pe acest preot grec, care a mărturisit de la început că era vinovat şi că a fost îndemnat la aceasta de duşmanii mortului.

Cum această crimă era cu atît mai mare şi mai îngrozitoare, cu cît fusese săvîrşită de un om al bisericii care a folosit o taină atît de sfîntă pentru a otrăvi un principe iubit de toată lumea pentru virtuţile lui rare, şi mai ales de principele Alexandru, cumnatul lui, pentru care era un adevărat epitrop şi îndrumător, de aceea făptaşul a fost curînd supus unor chinuri cumplite şi îndelungate şi anume: s-a pregătit anume un scaun mare de sîrmă pe care a fost aşezat acel criminal şi după ce a fost bine legat din toate părţile s-a făcut foc de jur împrejur la aşa depărtare, încît mai bine de 12 ceasuri după aceea a fost auzit scoţînd strigăte înfiorătoare şi văitîndu-se cu desnădejde de durerile de nesuferit pe care le îndura înainte de a muri ... // p. 46

Capitolul XXIII

.... Cît se mai afla încă toată curtea principelui Alexandru în doliu şi în jale, din cauza acestei nenorociri cumplite şi neaşteptate, s-a înapoiat iscoada care fusese trimisă în Ţara Românească spre a afla ce se petrece la

---

[78] *Sols*, monedă măruntă, al cărei nume se păstrează pînă azi, în cuvîntul „sou", cu o valoare de 5 centime.

Mihnea. Această iscoadă a raportat că sosise acolo un pașă, numit Iskender[79], cu o armată mare și puternică, pentru ca să așeze iar în domnie pe Ștefan, care se afla de asemenea acolo și le cerea necontenit să pornească oaste spre Moldova. Și ca un început, a trimis înainte 400 de călăreți, ca să surprindă orașul Bîrlad, unde principele Korecki își lăsase o parte din oameni în garnizoană peste iarnă. Aceștia însă neținînd pază bună au fost luați pe neașteptate și în cea mai mare parte măcelăriți sau răpuși în alt chip[80]. . . .

. . . . Dar îndată ce a aflat principele Alexandru de această pierdere, a trimis 400 de cazaci pe care îi oprise pe lîngă el. Aceștia s-au grăbit într-atîta încît după trei zile au ajuns pe la răsăritul soarelui în sus-numitul p. 47 oraș // Bîrlad, care nu era întărit cum nu sînt întărite nici celelalte orașe ale țării, și după ce i-au dat foc din mai multe părți, au silit pe oamenii lui Ștefan să iasă afară și pe măsură ce ieșeau îi măcelăreau, iar cei care se încăpățînară să nu iasă au fost arși de vii, așa încît din cei 400 nu au scăpat decît cinci sau șase oameni care au dus trista știre stăpînului lor. Acesta a fost adînc mîhnit, deoarece ei erau aproape singurii ostași ce îi mai rămăseseră.

Capitolul XXIV

În același timp cînd acei cazaci au fost trimiși în această expediție, principele Korecki, vrînd să răzbune înfrîngerea oamenilor săi, a luat cu el 2 500 de călăreți aleși și a pornit în grabă spre Vaslui temîndu-se că oamenii pe care-i lăsase în garnizoană acolo să nu fie cumva de asemenea loviți pe neașteptate. Pașa, aflînd acest lucru de la unii oameni din partea locului, a trimis acolo pe fiul său în vîrstă de 12—13 ani, și i-a dat ca îndrumător mai bătrîn un căpitan turc, foarte priceput, cu 7 000 de oameni, socotind

---

[79] Fost beilerbei de Agria (Egger, Erlau), a fost numit beilerbei de Bosnia și desemnat ca serdar în locul lui Ibrahim-pașa bețivul (Sarhoș), după ce acesta a fost învins în Moldova, de mercenarii lui Alexandru Movilă (1615). El a venit (1616) cu trupe din Bosnia, Sirmiu, Semendria, Kruševać și Silistra. După victoria sa și capturarea Movileștilor a fost numit vizir. În 1620, fiind beilerbei de Oceakov ,este numit valiu de Silistra, desemnat ca serdar contra răscoalei lui Grațiani și a expediției polone conduse de Stanislav Zolkiewski. Are sub comanda sa pe hanul Crimeii Geanibec Ghirai, beilerbeiul de Rumelia și cel de Vidin, beiul de Nicopol etc. La 20 septembrie și la 7 octombrie biruie oastea polonă. El fusese protectorul lui Grațiani înainte și după numirea acestuia ca domn. (Ismail Hami Danișmend, *Cronologia comentată a istoriei otomane*, în l. turcă, vol. III, Istanbul, 1961, pp. 263, 266—267, 277—278.)

[80] *Taillez en pieces, ou quoy que ce soit.* (Vezi relația lui „Alexander“ în volumul de față.)

că acesta ar fi un bun prilej ca fiul său să-şi dobîndească faimă. Principele Korecki, înştiinţat de cîţiva moldoveni de acest lucru şi mai aflînd că duşmanii trebuiau să sosească dis-de-dimineaţă şi că erau siliţi neapărat să treacă pe un pod de lemn ce se află peste rîul care curge de-a-lungul oraşului Vaslui, şi-a aşezat oamenii în aşa fel încît să nu-i poată descoperi duşmanii, căci o parte din ei erau <ascunşi> în oraş şi altă parte după un mic deal din apropierea oraşului.

Îndată ce turcii au trecut peste podul amintit, două escadroane au început să iasă din oraş şi au atacat avangarda turcilor cu atîta putere //, încît i-au trecut aproape pe toţi turcii prin ascuţişul săbiei şi printre alţii pe însuşi comandantul trupei. Lucrul fusese cu atît mai uşor de făcut cu cît turcii umblaseră aproape toată noaptea ca să ajungă în acel loc în zorii zilei şi erau pe jumătate amorţiţi de frig. Ceilalţi turci, care nu apucaseră încă să treacă podul, auzind zgomotul acestei înfricoşate alarme nu au îndrăznit să înainteze ci s-au întors, temîndu-se poate să nu piară cumva şi fiul paşalei, cum pierise comandantul lor. Principele Korecki i-a urmărit pînă la un sat care se afla la o depărtare de patru leghe de Vaslui omorînd sau luînd prizonieri pe toţi cîţi îi întîlnea în drum. p. 48

Printre cei prinşi se afla unul care spuse că e rudă de aproape cu paşa. Acesta a fost adus în faţa principelui Alexandru, care l-a primit foarte bine. [Turcul e trimis la paşă cu o scrisoare, dar fără nici un rezultat.]

Capitolul XXV

Chiar în ziua acestei victorii, principele Alexandru trimisese principelui Korecki un ajutor de 1 500 de oameni, dintre care a dus 800 într-un tîrg care // se afla la o depărtare de numai şase leghe de Tecuci, unde se găsea numitul paşă cu Mihnea şi cu grosul armatei lor, care era încă de vreo 25 000 de oameni. Aceşti 800 de oameni care erau în acel tîrg, în loc să stea de pază, nu făceau altceva decît să se îmbete[81] şi să-şi bată joc de locuitori prin tot felul de jigniri, ruşinîndu-le soţiile şi fiicele. Oamenii au hotărît să se răzbune, şi în acest scop au chemat în ajutor cîţiva boieri din partea locului şi toţi împreună şi-au potrivit aşa de bine timpul, încît au tăiat gîtul la toţi aceşti nemernici pe cînd dormeau, cea mai mare parte din ei fiind beţi . . . p. 49

[81] Vezi şi relaţia lui Alexander.

Capitolul XXVI

La 23 februarie 1617[82] principele Alexandru și-a întrunit sfatul cel mare[83] la care au asistat doamna, mama sa, principele Korecki și toți boierii de frunte și căpitanii, pentru a hotărî dacă era bine să mai rămînă în orașul Iași, și s-a hotărît să se retragă la Hotin care se afla la o depărtare de 35 de mile franceze, fiindcă era cetatea cea mai tare și mai bine înzestrată a țării, <pe lîngă faptul că> se depărtau de dușmani și se apropiau de Polonia. În urma acestei hotărîri, principele Alexandru a plecat din Iași chiar de a doua zi și în patru zile a ajuns la Hotin pe cel mai cumplit ger ce se poate închipui. Îndată ce au sosit au incartiruit infanteria în oraș și cavaleria în satele din împrejurimi //, afară de boieri și de compania de francezi care a fost cartiruită și ea tot în oraș. După aceasta, numiții principi au trimis nobili în toate părțile la prietenii și confederații lor, spre a-i îndupleca să le vină în ajutor și în același timp s-a dat ordin să se facă provizii de alimente și de toate cele trebuitoare pentru hrana armatei.

p. 50

Îndată ce a fost înștiințat pașa de această retragere a plecat cu Mihnea și cu Ștefan la Iași, cu tot frigul, care era așa de îngrozitor încît mulți au și murit pe drum. Din care cauză nu au mers mai departe pînă ce nu s-a mai încălzit puțin vremea.

Către începutul lunii martie domnul Tyszkiewicz[84] a sosit la principele Alexandru și a adus cu sine 3500 de cazaci foarte dîrzi și după cîteva zile a sosit domnul Potocki, nepotul celui prins în prima luptă descrisă de noi și care a fost dus prizonier la Constantinopol. Acesta a adus o trupă de 1500 de călăreți poloni foarte bine înarmați. Au mai venit însă și din alte părți, astfel încît la sfîrșitul acestei luni armata domnului era de 10 000 — 12 000 de oameni, atît pedeștri cît și călăreți.

Capitolul XXVII

Principele Alexandru a trimis o trupă de 1 000 de călăreți împreună cu compania sa de francezi călări pentru a recunoaște armata dușmanului care era în drum spre Hotin. Și cînd s-au oprit să mănînce la o jumătate de leghe de // Ștefănești[85], unde se aflau tătarii lui Mihnea, au fost văzuți și înconjurați îndată din toate părțile, atît de acei tătari, cît și de o trupă mare de turci și, deși se părea că nu se poate ține piept unei mulțimi

p. 51

[82] Corect: 1616.
[83] *Conseil général.*
[84] *Tischevich.*
[85] *Estapanocha.*

atît de mari, totuşi soldaţii lui Alexandru şi călăreţii francezi care erau deprinşi să fie întotdeauna biruitori au luptat cu multă bărbăţie, vrînd mai bine să moară decît să se predea ca nişte mişei, fără să fi dat dovada vitejiei lor. Această luptă a ţinut de la ora 10 pînă în noapte şi din toată acea trupă nu au scăpat decît 12 <oameni> şi anume: 7 poloni şi 5 francezi; toţi ceilalţi au fost omorîţi sau prinşi. Printre prizonieri se afla şi căpitanul acestor francezi, numit Montespin, pe care voiau să-l trimită împreună cu ceilalţi la galerele sultanului; dar Ştefan l-a scutit de aceasta, în urma făgăduielii pe care i-a făcut-o Montespin că-i va face bună slujbă în viitor.

Capitolul XXVIII

Această înfrîngere a îmbărbătat pe acel paşă <Iskender[86]> şi pe Ştefan dar nu şi pe Mihnea, care ştiind că principii îl aşteptau la Hotin foarte hotărîţi a se apăra, şi-a amintit că un anume italian care se ocupa cu prezicerea viitorului, îi spusese odinioară că dacă se va încăiera vreodată cu polonii, viaţa // îi va fi în primejdie. S-a prefăcut, după sfatul cancelarului[87] p. 52 său şi al comandantului întregii armate numit Spătarul Leca[88], cum că ar fi primit ştiri de la un locţiitor al său că în Ţara Românească a sosit un număr mare de tătari, care pustiau totul şi, sub acest pretext, şi-a luat rămas bun de la paşă şi s-a întors acasă, lăsîndu-şi toţi ostaşii în armată în afară de 100 de călăreţi pe care şi i-a păstrat spre a-l întovărăşi. Îndată ce <Mihnea> a sosit în Ţara Românească, Ştefan i-a scris că a cîştigat o bătălie împotriva polonilor, în care au rămas pe cîmpul de luptă 6 000 de oameni şi a luat un mare număr de prizonieri pe care trebuia să-i trimită sultanului. Totul nu era decît o curată minciună născocită pentru plăcerea de a-şi bate joc de Mihnea şi pentru a-l face să-i pară rău că a plecat fără să fi luat şi el parte la această ispravă. Şi într-adevăr Mihnea s-a necăjit aşa de tare, încît a poruncit să se taie capul logofătului său şi spătarului Leca pentru că-i dăduseră acest sfat rău, învinovăţindu-i că aveau înţelegeri tainice cu polonii, măcar că nici nu se gîndiseră <la una ca asta> ...

---

[86] Vezi n. 79.

[87] *Son chancelier*, adică logofătul său. Nu poate fi vorba de Vintilă din Corbi, sau Corbeanu, mare logofăt din 30 aprilie 1614 pînă în *8 iulie 1616* şi pe care îl aflăm apoi mare vornic în 1618, murind tocmai în 1624.

[88] *Spatarleca* = Leca mare spătar (1614 ianuarie 7 — 1616 februarie 24). Vezi N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători...*, pp. 202—203.

Capitolul XXIX

Către sfîrşitul lunii martie, paşa <Iskender> împreună cu acel Ştefan şi cu un principe tătar numit „Monoza“[89] au hotătît să înainteze cu toată armata lor, care era de 20 000 de oameni, asupra Hotinului şi cînd au fost la două leghe numai, au poposit o zi, pentru a da răgaz oamenilor lor să se odihnească puţin. În acest timp principii şi-au aşezat armata în linie de bătaie pe un mic
p. 53 şes, care se afla doar la un sfert de leghe de Hotin // şi au lăsat în cetate 1 000 de călăreţi aleşi, care trebuiau să fie comandaţi de principele Korecki. Ei făcuseră aceasta dinadins, bănuind că turcii se vor aşeza între cetate şi armata principilor, astfel că la o nevoie, aceştia <= polonii> să nu se poată retrage în cetatea, care era socotită de neînvins. Ei au scos din cetate opt tunuri pe care le-au aşezat într-un loc întărit anume, şi care era puţin împădurit, ceea ce le-a fost de mare folos. În cetate au mai rămas destule tunuri pentru a o apăra, dacă cumva ar fi fost împresurată <de duşmani>.

Pe de altă parte, paşa, care credea că îi şi ţine pe principi la cheremul său, căci fusese înştiinţat că ei nu aveau nici jumătate din numărul oamenilor săi, îşi porni armata sa într-o bună ordine în zorii zilei. Aceasta a ajuns lîngă Hotin către orele şapte, oprindu-se puţin pentru a avea timp să recunoască armata principilor apoi s-a dus să-şi aşeze tabăra între această <armată> şi cetate, aşa cum se prevăzuse, oamenii săi fiind aşezaţi de către comandant, în ordinea în care aveau să lupte[90]. Tătarii, care aveau o poftă grozavă să se răzbune pe cazacii de care fuseseră înfrînţi în mai multe întîlniri, s-au rugat să fie lăsaţi în frunte, ceea ce li s-a îngăduit. Şi îndată ce au început să sune trîmbiţele, ei au înaintat într-acolo unde zăriseră corpul cazacilor, fără să se ferească nicidecum de tunurile care erau aşezate chiar în partea aceea, dar nu se vedeau deloc. Iar cînd au văzut principii că duşmanii erau destul de aproape pentru a fi în bătaia tunului, au tras cu atîta îndemînare asupra lor cu tunurile încărcate cu ghiulele ferecate[91] încît au fost daţi peste cap mare parte din tătari înspăimîntîndu-i şi pe ceilalţi. Văzînd aceasta, cazacii s-au aruncat asupra lor cu atîta pornire, încît i-au tăiat în bucăţi; apoi s-au retras îndată către armata lor, deoarece văzură venind spre ei un alt escadron de munteni şi de moldoveni care alergau în ajutorul tătarilor, dar prea tîrziu, căci pînă atunci se şi terminase cu ei. Domnul Tyszkiewicz, cu

---

[89] Poate Mîrza (= titlu dat nobililor tătari).

[90] Cu privire la luptă vezi informaţiile indirecte din scrisoarea din 8 aprilie 1616, a lui Stanislav Tarnowski către Osolinski, în *Hurmuzaki, Supliment*, II, 2, pp. 398—399.

[91] *Balles ramées* (Ghiulele legate împreună printr-un lanţ sau o bară şi care se foloseau, de obicei, pentru a dărîma catargele corăbiilor).

trupa sa de 1 500 pînă la 1 600 de călăreţi bine înarmaţi, a pornit împotriva // acelui escadron care înainta destul de hotărît contra tunurilor principilor şi s-au luptat multă vreme pînă să se poată vedea de partea cui va fi izbînda. De aceea comandantul armatei turceşti a mai trimis în ajutorul a lor săi o trupă de 3 000 de turci. Şi tot astfel şi din partea principilor, a înaintat un alt escadron de cazaci şi de moldoveni, care nu luaseră încă parte la luptă şi care s-au năpustit cu atîta avînt şi bărbăţie, încît i-au silit pe turci să se retragă mai bine de 100 de paşi. Atunci principele Alexandru a început să strige: „Haideţi, tovarăşi, iată-i pe duşmani învălmăşiţi, haidem asupra lor cu bărbăţie şi izbînda va fi a noastră". Spunînd acestea a pornit cu tot restul armatei sale şi a poruncit totodată să se tragă două salve de tun ca semnal pentru principele Korecki ca să iasă din Hotin şi să năvălească asupra ariergardei turceşti, aşa cum se înţeleseseră dinainte. Dar acesta nu aşteptase acest semnal, ci şi înaintase peste 300 de paşi, de teamă ca lupta să nu se mîntuie fără el sau să nu fie acolo la nevoie. Paşa observînd această stratagemă pe care nu o bănuise, precum şi neizbînda tuturor acelora pe care îi trimisese în luptă şi faptul că era atacat şi din faţă şi din spate, a început să-şi piardă cumpătul şi trimiţînd încă un escadron de turci şi de munteni, în număr de aproape 2 000 de călăreţi, pentru a-i întări pe ai săi, s-a retras în tabără împreună cu Ştefan — care era tot atît de înfricoşat ca şi el — şi cu restul cavaleriei sale turceşti ca să vadă care va fi sfîrşitul bătăliei, fără a mai lua însă parte la ea. Nu s-a văzut niciodată o luptă mai înverşunată şi nici ceva mai îngrozitor decît ce s-a putut vedea timp de două ore cît a ţinut acest îndoit atac, căci pe lîngă faptul că tot văzduhul dimprejur era întunecat de fum des, amestecat cu focurile archebuzelor şi tunurilor, se auzeau strigăte, sau mai bine zis urlete înspăimîntătoare din partea turcilor, care şi-au pierdut în cele din urmă însufleţirea văzînd că nu le mai vine nici un ajutor.

p. 54

[De teamă să nu se reculeagă duşmanii şi să pornească la un nou atac //, principii şi-au adunat oamenii şi i-au mai ţinut pe loc în aşteptare cîtva timp înainte de a le da slobozire să prade[92]]... duşmanii se retrăgeau în goană încredinţaţi tot timpul că principii sînt pe urmele lor. Şi aceştia i-ar fi urmărit desigur dacă nu şi-ar fi dat seama că cea mai mare parte din oamenii şi caii lor aproape nu se mai puteau ţine pe picioare pentru marile lor silinţe de a tot tăia şi pune pe fugă un număr atît de mare de duşmani ai căror morţi treceau de 12 000, fără a mai socoti răniţii şi prizonierii[93].

p. 55

---

[92] Nu se prea înţelege ce anume locuri sau grupuri erau să fie supuse acestui jaf îngăduit. Oare regiunea din jurul Hotinului, care fusese ocupată de năvălitori?

[93] Este o contradicţie flagrantă între pomenirea slobozirii de a prăda din fraza precedentă şi justificarea faptului că nu a fost urmărit duşmanul din cauza extenuării ostaşilor lui Alexandru. Este clar că odată ce s-a dat voie să se prade nu mai putea fi vorba de nici o urmărire a duşmanului. Cifrele pierderilor inamicului sînt fanteziste.

Capitolul XXX

p. 56 ...[Domnul se întoarce la Hotin unde se celebrează căsătoria domniței „Alexandrina" (=Ecaterina) care se afla acolo împreună cu doamna. Oficiază chiar mitropolitul[94]. Nunta are loc „în duminica următoare care·a fost a doua zi după izbîndă"][95].

Capitolul XXXI

Pe cînd principii începeau să se bucure de roadele victoriilor lor, de care aveau să fie în curînd lipsiți, pașa și blestematul de Ștefan sosiră în orașul Iași de unde, nefiind în destulă siguranță, au plecat îndată ca să scape, unul într-o parte și altul în alta. Pașa <a plecat> spre Constantinopol iar tiranul în Țara Românească la Mihnea, care era singurul său sprijin. Dar mai înainte de a ieși din Iași, nemai sperînd să se mai întoarcă vreodată acolo, acest păcătos a poruncit să i se dea foc din mai multe părți, astfel încît din 22 000 de case din care era alcătuit <orașul> nu au mai rămas întregi nici măcar 600. Aflînd principii despre aceasta, la începutul lui aprilie, au pornit îndată către acest oraș, pe care văzîndu-l atît de pustiit, au hotărît să-l urmărească pe Ștefan pînă în Țara Românească și să încerce să-l smulgă chiar și din brațele lui Mihnea, spre a-i cere socoteală și a-l pedepsi după cum merita. Potrivit acestei hotărîri, chiar de a doua zi au pornit spre Țara Românească și au trebuit să treacă rîul Siret, dincolo de care se afla un tîrg mare[96] în care Mihnea avea o garnizoană de 400 de oameni pentru paza hotarelor sale. Cînd au ajuns principii în acest tîrg, cei 400 de oameni vrură să se apere, dar au fost repede învinși și măcelăriți fără să scape nici unul, dar locuitorilor acelui tîrg, nu li s-a făcut nici un neajuns, pentru că ei nu s-au împotrivit deloc și-l urau și ei pe Mihnea pentru asupririle pe care le sufereau din partea garnizoanei lui. După ce s-a odihnit armata numai trei ore în acest tîrg, a fost pornită mai departe și a înaintat cît mai iute spre orașul Buzău[97], unde se aflau atunci Mihnea și nemernicul de Ștefan, care nu se p. 58 gîndeau decît la petreceri. Cînd a ajuns armata // pe o cîmpie mare și deschisă care se afla la o leghe de Buzău, a fost văzută de niște localnici care

---

[94] *Le Patriarche*, Anastasie Crimca, mitropolit al Moldovei (1608—1617).

[95] Nu cumva de citit aici douzième (= a 12-a zi) decît deuxième (a doua), pentru care s-ar fi folosit expresia: le lendemain? După Joppecourt, căsătoria s-a făcut în aprilie „1617"; de fapt, în aprilie 1616, lupta decisivă de la Hotin s-a dat la sfîrșitul lui martie 1616. *Hurmuzaki*, IV, 2, p. 356; *Supliment*, II, 2, pp. 398—399; Al. Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 111, n. 3 și 113 n. 3 și 4.

[96] Probabil Rîmnicul Sărat.

[97] *Bonza.*

au alergat să-l înştiinţeze pe domnul lor, spunîndu-i să fugă cît mai repede, deoarece ei au văzut venind armata polonilor, care se afla foarte aproape de acel oraş. Tocmai atunci se aşeza Mihnea la masă şi îl poftise şi pe Ştefan să prînzească cu el, iar masa era bine încărcată cu mîncăruri de carne, deşi era vineri, obiceiul ţării fiind să se mănînce carne în toate zilele, începînd din ziua de Paşte pînă la Înălţare.

Principele Mihnea a fost aşa de speriat de această sosire neaşteptată a principilor, încît a alergat el singur la grajd şi a încălecat pe primul cal ce-i ieşi în cale, fără să mai aştepte să fie înşeuat, şi astfel a pornit pe drumul Tîrgoviştii, urmat de foarte puţini din oamenii săi, dintre care unul i-a dat calul lui, care era ceva mai bine echipat. Iar cît despre Ştefan, înşeundu-şi singur calul, fără să-şi mai aştepte oamenii, a fugit singur către Nicopole[98].

Capitolul XXXII

Sosind principii la Buzău fără <să întîmpine> nici un fel de împotrivire, au fost foarte necăjiţi că nu au mai găsit acolo pe Ştefan, care era singurul scop <al venirii> lor, şi că domnul Mihnea, căruia ei nu voiau să-i facă nici un rău, fusese şi el cuprins de spaimă. Totuşi faptul acesta nu i-a împiedicat să se aşeze la masă şi să petreacă la ospăţul la care nu fuseseră poftiţi. // Aceasta le-a prins foarte bine, fiindcă erau cu toţii flămînzi din cauza drumului lung pe care îl făcuseră, fără să se odihnească deloc. p. 59

Atunci a sosit şi armata care a prădat[99] mai întîi oraşul, fără ca principii să poată împiedica aceasta şi nici chiar necinstirea mai multor femei şi fete, ceea ce după toate socotelile pare să fi fost adevărata cauză a tuturor nenorocirilor pe care le-au îndurat mai apoi principii. Ba chiar unii dintre soldaţi, amintindu-şi de incendierea Iaşului, au dat foc[100] şi aici la cîteva case; dar principii au dat ordin să se stingă îndată <focul> pentrucă nu aveau nici un cuvînt să-l lase să ardă, deoarece nici Mihnea, nici muntenii lui nu aveau nici o vină în acel foc (de la Iaşi), ci numai Ştefan, aşa cum am arătat mai sus.

În timpul cît au stat principii la Buzău pentru a-şi mai odihni trupa, mai mulţi boieri pămînteni, dornici de a scutura jugul domniei lui Mihnea

---

[98] Pentru felul în care a fost dus de turci la Poartă la 1 august există ştiri contradictorii. După tradiţia culeasă de M i r o n C o s t i n, *op. cit.*, p. 63, el ar fi fost „luat în obezi din Ţara Românească", dar Wenner v. Crailshaim (vezi mai jos, n. 117), aflat atunci la Constantinopol, afirmă că ar fi fost dus cu cinste, primit de sultan, şi apoi reţinut — dar nu arestat — fiind supus la întrebări asupra comorilor pe care şi le-ar fi adunat în Ţara Românească.

[99] Autorul recunoaşte excesele comise, dar caută să spele de orice răspundere pe principi.

[100] Aceeaşi observaţie.

care se purta rău cu ei, au venit la principele Alexandru și l-au rugat să rămînă în Țara Românească, făgăduindu-i că toată boierimea îi va da ascultare.

[La refuzul lui îl roagă să îngăduie trecerea prin Moldova a fostului domn Radu Șerban[101], cînd va veni să-și redobîndească domnia, izgonindu-l pe Mihnea].

p. 60 *Capitolul XXXIII*

[Mihnea se oprește la Ploiești[102] în fuga sa spre Tîrgoviște și trimite un sol la Alexandru pentru a afla cauza venirii sale. Alexandru îi înapoiază argintăria lui luată ca pradă].

Capitolul XXXIV

Înainte de a pleca din Buzău, principele Alexandru a trimis pe pan Troianosky cu 2 000 de călăreți să-l urmărească pe Ștefan prin locurile pe unde fugise. Dar nu l-a putut prinde, pentru că apucase să și treacă Dunărea împreună cu soția[103] sa și cu o suită foarte mică. În același timp o trupă de 1 500 de tătari, aflînd că polonii urmăreau pe Ștefan numai cu 1 000 de călăreți și că erau foarte obosiți de drumurile lungi pe care le făcuseră, le-au ieșit înainte ca să-i atace. Dar n-au izbutit așa cum nădăjduiseră. În mai puțin de un sfert de ceas au fost înfrînți. Peste 400 <de dușmani> au rămas pe cîmpul de luptă și ceilalți au scăpat fugind în aceeași parte de unde veniseră; iar dintre poloni au căzut cel mult 24 sau 25 și au fost răniți vreo 50[104].

Capitolul XXXV

p. 62 ...Principii cînd au luat împreună hotărîrea de a se retrage din Țara Românească, mai înainte de a pleca au poruncit tuturor căpitanilor și solda-

[101] Ali-pașa de Buda anunțase generalului Sigismund Forgács că sultanul se opunea ca Radu Șerban să obțină liberă trecere prin Transilvania spre Țara Românească. *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 69—570, doc. 488, 18 mai 1616.

[102] *Playa.*

[103] Doamna Elena.

[104] De observat că toate aceste cifre par mult exagerate și aici ca și în darea de seamă asupra celorlalte încăierări povestite.

ților, sub pedeapsa cu moartea, să nu ia cu ei vreun român[105], fie bărbat fie femeie, fiindcă aflaseră că mai mulți dintre ei luaseră <prizonieri> cu gîndul să-i ducă cu ei, spre a cere apoi un preț de răscumpărare[106]. După aceea au pornit la drum și nu au ajuns prea departe cînd au și aflat că locuitorii din Orhei se răsculaseră din nou și luaseră armele nevoind să-l recunoască de domn pe Alexandru și nici să-i plătească tributul obișnuit pînă nu le va arăta că este întărit de sultan. Principele Korecki a fost trimis împotriva lor cu 5 000 de oameni. Sosirea lui i-a înspăimîntat în așa măsură încît s-au supus fără nici o împotrivire. Acest principe, nevoind să stea degeaba, a asediat orașul și fortăreața Cetatea Albă(!)[107], așezată pe rîul Bîe(?)[108] care era ocupată de tătarii de la Perecop[109]. În acea fortăreață se afla o garnizoană de ieniceri și mai mulți boieri moldoveni, care se refugiaseră acolo. Aceștia s-au apărat vitejește și au făcut mai multe ieșiri din cetate, omorînd poate 300 din oamenii principelui. El însuși era să fie prins dacă nu i-ar fi sărit în ajutor pan Tyszkiewicz cu trupa sa. p. 63

Capitolul XXXVI

[Schimbîndu-se marele Vizir, Ștefan Tomșa e luat prizonier la Brăila de către Ibrahim pașa // și dus la Constantinopol, unde se turcește[110]. Noul vizir îi scrie lui Alexandru că va fi lăsat netulburat în Moldova]. p. 64

Capitolul XXXVII

[Mihnea e numit de către turci domn al Moldovei. Iskender pașa de Silistra vine la Tîrgoviște // spre a-l însoți în Moldova. La Iași doamna, încredințată că turcii vin să-l recunoască pe Alexandru, interzice să se comenteze în alt fel venirea acestora]. p. 65

---

105 *Vallacqs* — aici se referă la românii din Țara Românească.

106 Sistem foarte asemănător cu al tătarilor.

107 *Bialigrout.*

108 *Bohou.*

109 *Tartares Preocopites* (!).

110 Vezi mai sus, n. 88. Îndepărtarea lui era urmarea necesară a înlocuirii caimacanului Gürdji Mehmed și a schimbării temporare a politicii Porții față de Polonia, care se dezvinovățise de orice amestec în expediția lui Alexandru Movilă și rechemase cazacii din oastea lui, și care se mai afla în război cu Moscova, dușmana Porții. Încercările de pace cu aceasta au durat din 1615 pînă în 1619.

p. 66 *Capitolul XXXVIII*

[... Marele hatman Zolkiewski[111] cîştigat de familia lui Simion Movilă recheamă în Polonia pe cazacii aflaţi în Moldova].

...Cazacii care depind de regatul Poloniei şi care trec bucuros de partea celor care le făgăduiesc mai mult, au început să se răzvrătească şi să spună în gura mare că dacă nu li se vor da banii îndată, se vor retrage în ţara lor, ţinînd ascuns faptul că erau chemaţi în altă parte. Şi, fără a mai aştepta mult, într-o dimineaţă în zori, vreo 8 000 de oameni au plecat luînd cu ei o mulţime de boi, oi şi alte vite, împreună cu toate prăzile ce mai făcuseră cu prilejul izbînzilor dinainte... După pilda lor, hatmanul (!) Moldovei numit Bucioc[112], fie că fusese şi el cîştigat, sau că se temea de această p. 67 armată puternică ce năvălea asupra lor, s-a retras şi el în ascuns // la Mihnea şi a mai ademenit şi 2 000 de călăreţi, care l-au urmat. Faptul acesta a strecurat pe drept cuvînt îndoiala în armata principilor...

Copitolul XXXIX

[Radu Mihnea îi scrie lui Alexandru Movilă îndemnîndu-l să treacă în Polonia înainte de venirea sa la Iaşi].

Atunci domnul Alexandru şi-a adunat din nou sfatul la 25 iulie pentru a vedea ce era de făcut. Nu s-a putut hotărî însă nimic din cauza marei neînţelegeri ce domnea între ostaşi, cea mai mare parte dintre ei cerînd să fie plătiţi pentru slujba din trecut, căci altfel nu vor mai lupta. Ei voiau în felul acesta să acopere dorinţa lor de a se retrage <din luptă>. În acest timp, tătarii, care formau avangarda armatei domnului Mihnea, s-au apropiat aşa de tare, încît într-o zi i-au fugărit pe oamenii lui Alexandru pînă la Iaşi; ceea ce i-a hotărît, în sfîrşit, pe principi să-şi pornească armata către

---

[111] Acesta dezaprobase, oarecum platonic, orice amestec al polonilor în luptele din Moldova. Dar pornirea marii expediţii turceşti, comandată de Iskender-paşa, şi îndreptată contra Poloniei a determinat luarea unor măsuri categorice, explicate de Zolkiewski în dietă, spre a evita un război cu turcii. În articolul lui Iuliu Pekşa (vezi mai sus, n. 57) se arată că Zolkiewski fusese acuzat de Osolinski şi de alţi magnaţi că ar fi frînat acţiunea lui Alexandru Movilă, avînd el însuşi legături cu familia duşmană a lui Simion Movilă. Pentru ecouri în sensul acesta vezi şi materialul contemporan, publicat de Virginia Vasiliu în „Diplomatarium Italicum", II, în anexa lucrării *Il Principato moldavo e la curia papale tra il 1606—1620.*

[112] Costea Bucioc era mare vornic al Ţării de Jos (1616 august 15 — octombrie 13; 1617 mai 12 — 1620 iulie 20). Era socotit în august 1616 drept „unul din instigatorii tulburărilor din Moldova", prin aducerea lui Alexandru Movilă. Sub Gaspar Graţiani a comandat oastea acestuia contra turcilor. A fost tras în ţeapă de Iskender-paşa (septembrie 1620). Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 347 sub forma: *Băcioc Coste.*

Hotin. Dar acest lucru nu s-a putut face în aşa mare taină încît să nu afle tătarii, şi pentru a-i putea lovi din urmă au străbătut de-a curmezişul oraşul Iaşi. Acolo se afla George Potocki, nepotul aceluia care fusese prins împreună cu Constantin. Acesta, după ce s-a luptat vitejeşte cu tătarii // şi după ce a omorît pe mai mulţi dintre ei chiar cu mîna lui, a fost străpuns de o săgeată care l-a omorît pe loc. Pan Tyszkiewicz, înştiinţat de acest atac, a alergat cu o trupă de cazaci pe care îi reţinuse şi a năvălit cu atîta furie asupra acelor tătari, încît 800 din ei au căzut pe loc şi toţi ceilalţi au fost împrăştiaţi. Trupul lui Potocki, recunoscut printre morţi, a fost adus la armată şi îmbălsămat...

p. 68

Capitolele XL-XLIII

[...Ciocniri turco-tătare cu Korecki lîngă Cotnari. Nimicirea trupei trimise de Radu Şerban venind să se unească cu Alexandru. Rănirea lui Korecki. Duelul dintre un turc şi un polon].

p. 69—70

Capitolul XLIV

...Între timp, trădătorul Bucioc care, după cum am spus, îl părăsise pe domnul Alexandru, împreună cu o trupă de 2 000 de tătari şi de moldoveni, pe care îi ademenise, găsi mijlocul de a o lua înaintea armatei polonilor şi de a-i tăia calea între Cotnari şi oraşul Botoşani care se află la o depărtare de şase leghe unul de altul. Muntenii[113] şi transilvănenii, conduşi de generalul lui Mihnea, i-au închis drumul şi dinspre cîmpia care se afla pe dreapta, iar grosul armatei turceşti venea din spate; astfel că nu le mai rămînea polonilor decît să ocolească pe partea stîngă, unde se afla o pădure mare destul de prielnică pentru o retragere cu acoperire...

p. 73

Capitolul XLV

p. 74

Cînd principii au văzut că sînt înconjuraţi de un număr aşa de mare de duşmani, din toate părţile, afară de una singură, se chibzuiră să-şi facă zid de apărare din carele şi căruţele lor cu bagaje, hotărîţi să se apere pînă în pînzele albe, deşi nu se arăta nici o cale <de mîntuire>, întrucît ei nu erau decît 5 000—6 000 de luptători împotriva a 22 000——23 000 <de oameni>, pe puţin. E adevărat că ei încă sperau că principele <Radu> Şerban şi dom-

---

[113] *Valacqs*

nul Bossy[114] le vor veni în ajutor, căci de fapt aceştia se aflau doar la două zile depărtare şi aduceau cu ei 10 000—12 000 de oameni.

[Duşmanii oferă polonilor libertatea de a se retrage nestingheriţi părăsind pe domn cu ai săi. La refuzul lor // ei trag asupra lor cu tunurile încărcate cu ghiulele ferecate deosebit de ucigătoare]. Panul Tyszkievicz, dîndu-şi seama că atîta timp cît va rămîne în acest loc închis nu va putea scăpa de moarte, sau cel puţin de captivitate, s-a hotărît să ia cu el 500 de călăreţi poloni, din cei mai viteji, şi să-şi croiască drum cu ei forţînd trecerea printre escadroanele duşmane... [Korecki nu poate pleca cu ei din cauza rănilor sale[115]. Încearcă să-şi schimbe hainele şi să se ascundă, lăsînd pe duşmani să creadă că a plecat şi el cu cei 500 de poloni. La fel face şi domnul. Dar la un nou atac al turcilor şi tătarilor, polonii se predau şi dau turcilor pe domn împreună cu toţi ai săi].

p. 75

p. 76

Capitolul XLVI

După ce turcii au mai tras cîteva lovituri de tun şi au răsturnat // mai multe din carele care slujeau drept apărătoare, au pornit un escadron de tătari şi altul de turci, să atace din două părţi tabăra polonilor. Aceştia, văzînd că nu mai era chip de împotrivire, au depus armele, strigînd cu glas tare că se predau. Duşmanii se bucurară mult, căci nu urmăriseră decît să-i captureze pe principi... Principii Alexandru şi Bogdan au fost predaţi împreună cu mama lor lui Iskender paşa, care i-a dus la Constantinopol, unde curînd apoi s-au turcit[116].

---

[114] *Le seigneur Bossy*, fără altă explicaţie sau menţiune în restul textului. Poate Rossy.

[115] Adevărul pare să fie că acei poloni s-au gîndit doar la ei, şi nu şi-au arătat dinainte intenţia de a părăsi tabăra. Toată motivarea rămînerii lui Korecki e doar o justificare posterioară a acestui fapt. De altfel, polonii rămaşi în urmă la atacul următor s-au grăbit să-l predea pe domn împreună cu toţi ai săi, adică tocmai aşa cum li se ceruse de duşman în schimbul cruţării lor. Lucrul acesta transpare limpede printre rînduri. Căci ba se spune că principii s-au deghizat, sperînd astfel să scape, ba că au fost predaţi de poloni.

[116] Vezi N. I o r g a, *art. cit.* (*Doamna lui Ieremia Vodă*, p. 26/1044, n. 3), spicuiri din însemnările unui nobil german din suita trimisului german Czernin, venit cu Graţiani la Constantinopol, Adam Wenner von Crailsheim (*Ein Ganz neuer Reysebuch*... Nürnberg, 1622, p. 59) care a putut vedea cum a fost adusă la seraiul împărătesc Doamna cu cei doi fii ai ei. Ea ar fi fost primită în mod onorabil şi de sultan. Acelaşi martor aminteşte de alţi doi prizonieri de seamă aduşi în fiare: Budovski (= Potocki) şi Korecki. Primul a fost dăruit lui Graţiani, care i-a cerut o mare sumă de bani drept răscumpărare şi l-a eliberat. Pentru al doilea se tocmea trimisul german, dar nereuşindu-se nimic, el a ieşit printr-o manevră (*gespielte Practic*) a ambasadorului francez Harlay, care a fost apoi arestat şi reţinut cîtva timp.

„ALEXANDER“

(sfîrşitul secolului al XVI-lea — 1634)

*

Alexander, sau Alexandre, întrucît numele său apare în forma latină „Alexander“, era un gentilom elveţian, avînd prin 1615 un frate în slujba împăratului cu rang de căpitan. El însuşi trebuie să fi fost un militar de meserie din tagma acelor „soldats de fortune“, care îşi căutau norocul în expediţii militare prin ţări străine, fără preferinţe pentru cutare sau cutare stăpîn care îi plătea. Nu se cunosc pe lîngă existenţa acelui frate alte amănunte decît fapul că Alexander a murit în timpul războaielor polonilor cu ruşii încheiate prin pacea de la Polianowska (1634) aproape două decenii după campania din Moldova. Mai ştim că era cavaler al ordinului Sfîntului Mormînt din Ierusalim, care nu trebuie confundat cu acela al cavalerilor de Malta cu care a încercat zadarnic papa Inocenţiu, al VIII-lea să-l contopească. În 1496, papa Alexandru Borgia s-a declarat mare maistru al Ordinului, situaţie păstrată de toţi papii următori.

În 1615, el a fost martor şi participant la luptele din Moldova ale lui Alexandru Movilă — sprijinit de Mihail Wisniowiecki şi de Samuel Korecki — contra lui Ştefan Tomşa al

II-lea. Nu ştim în ce împrejurări şi cînd anume a obţinut elveţianul Alexander această distincţie papală. Alexander a trimis o scrisoare unui principe polon, descriind în amănunt înfrîngerea lui Tomşa, precum şi evenimentele care au urmat pînă după data de 29 ianuarie 1616.

Scrisoarea redactată în limba latină se păstrează în manuscris la Biblioteca Naţională din Paris (ms lat. 17 789, f. 154 v°). A fost publicată de N. Iorga în *Acte şi fragmente* I, pp. 52—55. Este precedată de următoarea însemnare în limba franceză:

„Scrisoarea lui Alexander, gentilom elveţian, cavaler al Sfîntului Mormînt din Ierusalim, mort în acea ţară [=Moldova!], care are un frate, căpitan în Austria, în serviciul Împăratului, scrisă unui magnat polon, asupra înfrîngerii lui Tomşa, uzurpator al Moldovei, de către palatinul Alexandru <Movilă>, ajutat de principele Korecki, cumnatul său şi de principele Wisniowiecki, care a murit după aceea". Acest text aduce oarecare completare la relaţia lui Joppecourt, referitoare la lupta dintre Alexandru Movilă şi Ştefan Tomşa. Autorul nu dă numele locului unde s-a dat bătălia decisivă de la Tătăreni, lîngă Iaşi. În schimb indică data bătăliei: 22 noiembrie 1615, ce diferă de cea menţionată de Joppecourt (11 noiembrie), cît şi de cea din izvoarele braşovene (16 sau 20 decembrie). Faţă de amănuntele date de Joppecourt, textul său este destul de sărac în informaţii. Urmînd stilul obişnuit al rapoartelor ofiţerilor sau solilor poloni, autorul îşi împodobeşte povestirea cu floricele retorice şi mitologice şi adoptă totodată şi tonul lor lăudăros. Nu se arată nici locul, nici data scrisorii şi nici persoana adresantului. După conţinut se vede că data este posterioară celei de 29 ianuarie 1616. Ea ar fi deci anterioară hotărîrii din 23 februarie a Movileştilor, de a se retrage din Iaşi, spre hotarul Poloniei. Prin urmare, ar fi putut fi trimisă din Iaşi. Dar din începutul scrisorii nereprodus în textul de faţă rezultă că autorul îşi împlineşte o *promisiune mai veche*, de a povesti evenimentele petrecute în campania din Moldova. S-ar părea deci că nu este vorba de o scrisoare propriu-zisă, ci de o compoziţie, care a adoptat această formă. Cum nu avem decît fragmentul redat în *Acte şi fragmente*, nu putem şti de ce povestirea se opreşte la 29 *ianuarie 1616* — cînd aventura din Moldova s-a terminat abia după cîteva luni de la această dată. S-ar putea oare să fie vreo legătură între reîntoarcerea lui Korecki din captivitate şi evocarea rolului său de către cavalerul elveţian?

Vîlva stîrnită de fuga sa din închisoarea turcească (la 23 noiembrie 1617), precum şi triumful reîntoarcerii sale în patrie prin Italia şi Germania, sărbătorit de papă, de principii italieni etc. au determinat, probabil, şi interesul unui Baret (prin 1620) pentru povestirea lui Joppecourt şi, poate, hotărîrea lui „Alexander", martor al unor episoade din Moldova să-şi depene amintirile. Un element de datare oferă şi a doua cădere în captivitate a lui Korecki (după 20 septembrie 1620), care nu i-ar fi putut rămîne necunoscută autorului nostru. Deci pot fi indicate aceste date extreme: 29 ianuarie 1616 şi sfîrşitul toamnei din 1620.

Cît priveşte calitatea de cavaler al Sfîntului Mormînt este oare o simplă coincidenţă faptul că prin martie 1619 se instituia la Viena un ordin de cavaleri ca o „miliţie creş

tină" cu trei trepte (mare cruce, comandor și cavaler), aceștia din urmă fiind în număr de vreo 2000 din Germania, Polonia Ungaria. Acest ordin a fost recunoscut de papă, dar exclusiv pentru lumea germanică și franceză, fără vreun amestec în Italia. Printre membrii importanți erau și Radu Șerban, și Nicolaie Pătrașcu, și Homonai. Un rang de frunte aveau și membrii prin procurație. Printre aceștia se afla și ducele Korecki (vezi Th. Holban, *Un plan de cruciată din inițiativa românească*, în „Revista istorică", 1935 p. 105). Se poate ca tot atunci să fi căpătat și Ordinul Sfîntului Mormînt, prezidat de papă, o nouă actualitate.

Scrisoarea lui „Alexander" a fost mai puțin folosită în istoriografia română, cu excepția articolului lui Aurel H. Golimas, *Lupta decisivă de la Tătăreni și capitularea dărăbanilor deasupra Tăuteștilor, 22 noiembrie 1615*, Iași, 1930, pp. 13, 16—18. Este menționată de Al. Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 115.

[RELAȚIE[1] DESPRE ÎNFRÎNGEREA LUI ȘTEFAN TOMȘA][2]

1615

p. 52 La 21 noiembrie <în anul> 1615[3] de la nașterea Domnului, după ce ne-am așezat tabăra la două mile[4] de oraș[5], s-a ivit către seară dușmanul cu care veliții noștri[6], amestecați cu francezi[7] au avut cîteva ciocniri[8], dar nu sîngeroase.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de N. Iorga, în *Acte și fragmente*, I, p. 52 ș.u.

[2] Ștefan Tomșa al II-lea, domn al Moldovei în prima sa domnie (1611—1615).

[3] În text 1515 (greșit).

[4] Mila polonă avea 7 145,99 metri. Rămîne totuși posibil ca scriitorul străin să se refere la vreuna din milele din Occident.

[5] Iași.

[6] Boieri cf. și Tiktin la velit (boier) „Niște veliți poloni din avangardă". Pentru etimologie Tiktin trimite la analogia dintre velites și magnați.

[7] *Gallis permisti* (= permixti). Vezi la Joppecourt prezența corpului de francezi comandat de Montespin.

[8] *Hastiludia*. Este vorba de o luptă cu sulița de un caracter mai mult cavaleresc.

Ei ocupă înălţimea de unde, la sosirea noastră, ilustrul comandant de slăvită amintire, principele Wisniowiecki[9] socotise că trebuiau respinşi, ceea ce principele Korecki[10] nu a găsit de loc că ar fi potrivit.

A doua zi în zori urcînd înălţimea în marş forţat cu întreaga oaste, am înaintat cu steagurile unităţilor desfăşurate, în cea mai bună rînduială, drept asupra duşmanului care se afla la o milă depărtare de oraş.

Părea că cerul şi tăriile luptă pentru voievodul nostru Alexandru[11] aşa cum poetul Claudian a spus odinioară despre împăraţii Honoriu şi Teodosiu. Linia stîngă o ţineau ostaşii zaporojeni care s-au împotrivit tătarilor[12] ce voiau să atace oastea noastră din spate; pe aceştia i-au pus pe fugă, luîndu-le şi două steaguri, iar trupele[13] de sîrbi şi de francezi ai domnului Lack şi ai principelui Korecki au nimicit îndată prima linie de 200 de pedestraşi unguri şi români, şi chiar de călăreţi, ca pe o turmă fără apărare.

Urmînd situaţii tot mai grele pentru Ştefan Tomşa, acesta s-a gîndit să scape cu fuga la Focşani, după ce a pierdut 1 500 din <ostaşii> săi; maşinile de război pe care le adusese în luptă şi care nu-şi împliniseră de loc rostul cuvenit în slujba sa, au căzut toate în mîinile noastre.

În timpul acesta, Ştefan Tomşa, după ce a fugit vreo şapte mile, zdrobit de durere şi de oboseală s-a ospătat la o cîrciumă cu cupe mari de băutură umplute peste măsură[14] pentru a şterge „îngrijorarea cugetului şi a alunga orice amărăciune" şi pe oriunde trecea, se ruga cu foc de supuşii săi să nu calce jurămîntul de credinţă pe care i-l dăduseră, îndemnîndu-i să pornească în grabă spre păduri împreună cu boierii, spre a nu ajunge la cheremul duşmanului biruitor, căci s-ar putea ca adunîndu-şi noi puteri, să se ciocnească iar cu duşmanul cu mai mult noroc.

În timpul acesta principii[15] intră în oraş[16], lasă soldaţii înfometaţi şi însetaţi să se refacă timp de 15 zile cu darurile <zeiţei> Ceres şi ale lui Bachus; şi odată refăcuţi, îi trimit pentru iernat în diferite regiuni ale Modovei.

---

[9] *Viskenvesky*. Mihail Wisniowiecki, staroste de Obruci, era cumnatul lui Alexandru Movilă. Pentru amănunte vezi şi relaţia lui Joppecourt, n. 22.

[10] Samuel Korecki, viitorul soţ al Ecaterinei Movilă.

[11] Alexandru Movilă (1615—1616). Lupta s-a dat la Tătăreni, lîngă Iaşi. Vezi Aurel H. Golimas, *Lupta decisivă de la Tătăreni şi capitularea darabanilor deasupra Tăuteştilor*, Iaşi, 1935.

[12] Numiţi sciţi de către autor.

[13] *Vexilla* (steagurile de ostaşi).

[14] În text: *maioribus ad tumullentiam (?) en usque poculis.*

[15] Korecki şi Wisniowiecki,, partizanii lui Alexandru Movilă.

[16] Iaşi.

Iar principele Tomșa atent la acestea, căutînd să-și atragă în toate chipurile pe principii vecini, pe al Țării Românești[17] și pe al Transilvaniei[18], îi îndeamnă prin orice mijloc să ia parte la luptă ca să nu aibă de suferit. Gabriel Bethlen[19] s-a dat de partea acestuia, după cît am putut afla de la trimișii săi către principi. Dar voievodul Radu[20], temîndu-se „să nu pătimească și el la fel, <și> aducîndu-și aminte de zicala: „cînd arde peretele vecin e în joc și al tău" a îmbrățișat cauza principelui fugar[21].

În timpul acesta principii află că două unități care iernau la Tecuci[22] sînt greu hărțuite de atacuri dușmane. Spre a îndrepta aceste neajunsuri, principele Korecki a hotărît să plece acolo în grabă cu cîteva unități. Pe cînd soldații noștri <ajunși> în locurile pline de bunătățile pămîntului, s-au înfruptat cam des din prea dulcile daruri ale ducelui Bachus, dușmanul care își așezase tabăra la 7 mile de acolo, a trimis 600 de tătari ca să-i atace pe ai noștri în zori de zi și aceștia au pătruns pînă la comandament, după ce au pus pe fugă sentinelele de pază din afara orașului. La violentul atac al acestora au ținut piept cam 30 de soldați pînă să sosească <și> ceilalți soldați la acest ospăț[23]. Aici s-a ilustrat, ca și în alte dese împrejurări, rara vitejie a principelui Korecki care făcînd din noapte zi, la auzul zarvei neobișnuite, s-a aruncat pe calul pe care-l avea la îndemînă totdeauna înșeuat, și cu sabia scoasă s-a năpustit cu atît avînt asupra dușmanului, încît tătarii au ieșit din tabăra noastră mai repede decît s-ar crede, cu puține pierderi atît pentru noi cît și pentru ei.

În timpul acesta un nobil polon ce făcea atunci de strajă călare, crezînd că totul e pierdut, a dat pinteni calului și a gonit cu atîta stăruință încît a doua zi spre amiază a intrat în oraș[24], cale de 25 de mile polone. Sosirea lui a speriat destul de tare pe voievodul Alexandru, pe principele Wisniowiecki și pe ceilalți oșteni care rămăseseră pentru apărarea orașului. El le-a raportat că principele Korecki împreună cu oastea lui au fost măcelăriți cu totul. Principele Wisniowiecki, ascunzîndu-și durerea cu mîndrie (așa cum se cuvine oricărui șef de oaste) a înconjurat cetatea cu tunuri, a așezat mașinile de război în locuri potrivite, spre a primi cu cei mai buni sorți de izbîndă pe dușmanul <ce era> așteptat din zi în zi. Boierimea moldoveană pătrunsă de aceste zvonuri false, împreună cu alți locuitori, au

---

[17] În text: *Moldaviae*. Confuzie frecventă la poloni.

[18] Gabriel Bethlen (principe 1613—1629).

[19] Acesta stătea în expectativă, declarînd că va face voia sultanului, și cerînd știri bistrițenilor. Vezi *Hurmuzaki*, XV, pp. 864—865, doc. din 3 dec. 1615.

[20] Radu Mihnea, domn al Țării Românești într-a treia domnie (1611—1616). Joppecourt arată că Radu Mihnea a trimis lui Ștefan Tomșa 4 000 de oameni în ajutor.

[21] Ștefan Tomșa.

[22] Vezi Joppecourt, cap. XXV.

[23] *Ad idem jentaculum.*

[24] Iași.

atacat pe slujitorii oștenilor noștri (care rămăseseră la Bîrlad cînd stăpînii lor au plecat cu principele Korecki la Tecuci) și au trimis pe lumea cealaltă, cam vreo sută. E de necrezut ce mare neajuns ne-a adus nouă acest iepure[25] <fricos> căci a împins la răscoală un foarte mare număr de moldoveni care pînă atunci erau de partea noastră. Dacă nu s-ar fi întîmplat acest neajuns oastei, expedițiile ar fi fost terminate în întregime.

Ostașii poloni însetați de faimă și de glorie, tot atît ca neamurile barbare, de cum s-a înserat, au mers toată noaptea sub conducerea principelui Korecki, care nutrea un gînd măreț în sufletul său, ca să poată lua parte a doua zi la ospățul tătarilor. Cînd era la o depărtare de o jumătate de milă de tabăra dușmanilor, cu două ore înainte de revărsatul zorilor, aflînd dușmanii nu știu din ce întîmplare de sosirea lui, încălecînd în grabă și-au căutat scăparea în fugă; dar și ai noștri în goană i-au ucis pe unii mai zăbavnici în tabără, pe alții, <ce încercau să treacă rîul> i-au silit să soarbă din plin băutura neptunică. Voievodul Ștefan Tomșa, care-și așezase tabăra dincolo de rîu, s-a refugiat în orașul turcesc Brăila. Dar la 24 ianuarie împreună cu voievodul Radu Mihnea, păstrînd în lagăr 2 000 de călăreți, a trimis din Tecuci 3 000 spre a ataca unitățile noastre care iernau la Bîrlad[26].

Dar oastea noastră i-a primit așa de cinstit și prietenos încît a aruncat în iad 40 de tătari și turci, luîndu-le cinci steaguri, după ce a ucis și pe fiul unui pașă[27].

La 29 ianuarie, după ce principele Korecki a trimis două unități din oraș în alte părți pentru a respinge cu mai multă îndrăzneală încercările năvalnice ale unui dușman neobișnuit de puternic, <el> s-a gîndit să trimită înapoi la <turci>[28] pe un prizonier turc de seamă prins în ultima luptă; acesta s-a legat prin multe legăminte bune și drepte să nu <mai> tulbure pe voievodul Alexandru Movilă în lupta sa dreaptă. Se crede că principele Wisniowiecki care sătul de toate și-a dat sufletul... spre durerea nespusă a întregii armate, a fost răpus prin otravă, după cum cred și eu, căci puterea otrăvii a pătruns repede în adîncul inimii, după ce i-a inflamat și i-a astupat gîtlejul[29].

---

[25] Călărețul polon. Autorul povestirii minimalizează insuccesul suferit, punîndu-l pe seama unor împrejurări întîmplătoare. In realitate, panica se datorase apropierii turcilor, iar purtarea ostașilor poloni provocase atacul moldovenilor. Vezi J o p p e c o u r t, *op. cit.*

[26] Vezi textul lui Joppecourt în volumul de față.

[27] *Cuiusdam Bascalis.*

[28] *Ad suos* = la ai săi. Vezi *ibidem*, cap. XXIV, unde se spune că acest prizonier a fost trimis la pașă cu o scrisoare.

[29] Textul se oprește brusc aici, fără nici o lămurire a acestui fapt.

WILLIAM LITHGOW

(1582 — după 1645)

•

Călătorul scoţian William Lithgow, fiul negustorului James Lithgow, s-a născut în anul 1582, în oraşul Lanark din Scoţia.

Era croitor de meserie. După o aventură în urma căreia s-a ales cu urechile tăiate, Lithgow a părăsit Anglia, înainte de 1609, pornind de tînăr să cutreiere lumea. A vizitat mai întîi Germania, Boemia, Elveţia şi Ţările de Jos, de unde s-a dus la Paris, rămînînd acolo timp de 10 luni. La 7 martie 1610 a părăsit capitala Franţei, cu destinaţia Roma, iar de aici a drumeţit la Napoli, Loretto şi Ancona, iar în urmă la Veneţia; a vizitat apoi coasta Dalmaţiei, insulele Corfu şi Patras şi a ajuns pe uscat pînă la Atena. Îmbarcîndu-se pe o corabie spre Creta, a străbătut mai întîi Arhipelagul, poposind, în sfîrşit, la Constantinopol. După o şedere de trei luni pe malurile Bosforului — timp în care a cunoscut şi pe pretendentul la scaunul de domnie al Moldovei, Ştefan Bogdan, adăpostit la reşedinţa ambasadorului englez —, Lithgow şi-a continuat peregrinările, luînd drumul Levantului, trecînd pe la Smirna, Rhodos, Cipru, Tripoli şi Alep; a pornit apoi într-un pelerinaj în Palestina, în tovărăşia unor negustori armeni, pe ruta Damasc, Nazaret, Tyr, ajungînd la Ierusalim la 5

aprilie 1612. A vizitat cu acest prilej și așezările de la Jericho, Emaus, Bethleem și țărmurile Mării Moarte, celebrînd sărbătorile Paștelui la Ierusalim. La 12 mai 1612 a plecat spre Cairo, a zărit piramidele și sfinxul și s-a îmbarcat la Alexandria, luînd drumul întoarcerii spre casă. După peripeții datorate unor întîlniri neplăcute cu corsarii barbarești, peregrinul scoțian a ajuns în Malta, apoi la Neapole și, în sfîrșit, la Nisa, de unde, străbătînd Franța, s-a înapoiat în patrie. Aici el a fost prezentat la curte regelui Iacob I, reginei Ana și prințului moștenitor Carol, cărora le-a dăruit relicve aduse din „Țara Sfîntă".

A doua serie a călătoriilor lui Lithgow a început în septembrie 1614, cînd a debarcat la Ostenda, în toiul luptelor dintre prințul Mauriciu de Nassau și generalul Spinola; respectat de către cei doi adversari, călătorul a fost chiar cinstit cu omenie de Spinola, și ospătat în tabăra sa, fiind lăsat să plece în Germania; prin Köln, Heidelberg și Nürnberg și străbătînd Elveția și Peninsula Italică, Lithgow a ajuns în Sicilia, unde s-a îmbarcat pentru Africa de nord. A vizitat de data aceasta orașele Tunis și Alger, bucurîndu-se de protecția unui căpitan de corsari englez, renegat, Ward și de aceea a tovarășilor săi. Reîntors în Italia, întreprinzătorul scoțian a parcurs în sens invers drumul urmat la început, îndreptîndu-se spre Viena. De aici a coborît Dunărea pînă la Komorn și a străbătut Moravia, Transilvania și nordul Moldovei, de unde, după mai multe peripeții, a luat calea întoarcerii prin Polonia, Gdańsk și Stockholm. În cursul călătoriei sale pe Dunăre, scoțianul s-a împrietenit cu Gaspar Grațiani, viitorul domn al Moldovei, care însoțea ca interpret pe solul turc ce se înapoia la Constantinopol. Drumeț neobosit, Lithgow a mai întreprins și o a treia călătorie, vizitînd Irlanda, în 1619 iar în anul următor Spania. Aici a întîmpinat multe vicisitudini. Întemnițat și torturat ca spion la Malaga, a fost apoi extrădat și închis în Anglia, de guvernul lui Iacob I (aprilie 1622); a suferit din nou o detenție și în timpul lui Carol I, după publicarea însemnărilor sale de călătorie, în care destăinuia suferințele îndurate în închisorile spaniole. După eliberarea sa în 1627, Lithgow s-a reîntors la Edinburgh. Timp de 10 ani, el n-a mai călătorit nicăieri, dar în mai 1637 și-a părăsit pentru ultima dată țara. După o călătorie în Olanda, s-a reîntors definitiv în Anglia. Asistă la izbucnirea revoluției. Din 1645 i se pierde urma. Se pare că ar fi murit la Lanark.

Lithgow a lăsat cîteva poezii, cît și unele lucrări asupra evenimentelor contemporane ca: *A True and Experimental Discourse upon the Begining Proceeding and Victorious Event of the Last Siege of Breda*, Londra, 1637, *The Present Surveigh of London and England's State...* Londra, 1643 și *An Experimental and Exact Relation upon that Famous and Renowned Siege of Newcastle, and that Victorious Battel of York or Marston Moor*, Edinburgh, 1645.

Poeziile sale — tipărite între 1618 și 1640 — au fost reunite și republicate de dr. James Maidment, la Edinburgh, în 1863, sub titlul: *Poetical Remains of William Lithgow.*

S-a făcut cunoscut mai ales prin însemnările sale de călătorie. În 1614 a publicat o scurtă dare de seamă a călătoriilor sale, retipărite în 1616, într-o a doua ediție, astăzi foarte rară. În 1632 a publicat prima ediție completă a călătoriilor sale sub titlu: *The Total Discourse of the Rare Adventures and Painful Peregrination, of Long Nineteen Years Travayles from Scotland, to the Most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Africa...* Inprinted at London by Nicholas Okes. A fost republicată în mai multe ediții, la Londra (1640, 1682) și

Edinburgh (1778 şi 1814), reprodusă parţial în colecţia: *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes*, vol. X, Glasgow, 1905, pp. 447—492 sub titlul: *Relations of the Travels of W. Lithgow a Scot, in Candy, Greece, the Holy Land, Egypt other Parts of the East.*

În 1910 şi apoi în 1928, lucrarea a fost reeditată cu unele abrevieri, de B. I. Lawrence, după ediţia princeps din 1632, sub titlul: *Rare Adventures and Painefull Peregrinations* în colecţia *„The Travellers Library"*.

A fost tradusă în limba olandeză sub titlul: *Willem Lithgouws neggen-thien jaarige Lant-Reyse uyt Schotland na de vermaerde deelen des Werelts, Europa, Asia ende Africa*, Amsteldam, Iacob Benjanim, 1656.

Un fragment al acestei versiuni cuprinzînd relaţia călătoriei lui Lithgow în Transilvania şi Moldova a fost tradus de N. Iorga şi publicat în *Studii şi documente*, vol. XXIII, pp. 459—463, împreună cu partea privind şederea pretendentului Bogdan Sasul, care-şi zicea şi Ştefan Bogdan Despot, la Constantinopol în casa ambasadorului englez Th. Glover, la a cărui plecare a fost nevoit să se turcească.

Relaţia lui W. Lithgow cuprinde unele informaţii generale despre aspectul regiunilor vizitate şi despre bogăţiile lor, stăruind asupra vicisitudinilor întîmpinate atît în „Walachia" — care pare să fie mai degrabă Valahia (Vallassko) din Moravia decît Ţara Românească, judecînd după itinerarul parcurs — cît şi în Moldova. Unele afirmaţii, ca cea privitoare la limba vorbită de ungurii din Transilvania — cea latină (!) —, cît şi la existenţa în Moldova a unui boier protestant (!), „Starhulds", stîrnesc oarecare nedumerire. După o analiză atentă a tuturor ştirilor privitoare la peregrinările autorului rezultă că textul trebuie folosit cu prudenţă.

Date asupra lui Lithgow se găsesc în *Dictionary of National Biography*, vol. XXXIII, London, 1893, pp. 359— 361. Despre călătoria sa prin părţile noastre s-au ocupat M. Beza, *English Travellers in Rumania* în vol.: *Papers on the Rumanian People and Literature*, London, 1920, p. 21 şi N. Iorga, *A History of Anglo-Roumanian Relations*, *Bucharest*, 1931, pp. 21—22. Este menţionat de D. Ciurea în *Considération sur la littérature historique et géographique des XVII—XVIII siècles. (Essai de classification)*, în „Revue Roumaine d'histoire", 1971, nr. 5, p. 824.

DESCRIEREA CĂLĂTORIEI PRIN TRANSILVANIA ŞI MOLDOVA[1]

1616

Străbătînd acum toată ţara[2] pînă *la Gran*[3] *şi tot astfel pînă la „Catterad"*[4] în „Walachia"[5], am găsit ţara atît de acope- p. 416

[1] Traducerea s-a făcut după lucrarea lui Lithgow, *The Totale Discourse of the Rare Adventures and Painefull Peregrinations of Long Nineteene Years Trauayles, from Scotland, to the most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Africa...*, London, 1632, pp. 416—418.

[2] Ungaria.

[3] *Grana.*

[4] Pentru discutarea acestui nume vezi mai jos *Observaţiile critice* asupra textului.

[5] Vezi tot acolo discuţia despre strania trecere din *„Valahia"*, în Transilvania prin Tokaj (!). O soluţie ingenioasă a fost încercată prin identificarea acestei Valahii cu localitatea Vallasko din Moravia, unde sînt amintiţi documentar valahi în secolul al XVI-lea (cf. A. Karel, *Sur la population de la Valachie morave et les quelques rapports à l'anthropologie de la Roumanie*, Brno, 1933). O altă soluţie mai arbitrară a fost cea a editorului din 1928, care a suprimat din text partea referitoare la Gran şi Gatterad, subliniată de noi, pentru a identifica astfel „Walachia" cu Ţara Românească.

rită de păduri şi acestea pline de ucigaşi (căci am fost jefuit în aceste ţinuturi şi abia am scăpat cu viaţă) încît am fost silit să mă întorc la Tokaj în Ungaria superioară şi, de acolo, într-o zi am intrat în Transilvania.

O descriere a Transilvaniei:

Această ţară este aşa de înconjurată de munţi înalţi şi de netrecut încît nu sînt decît cinci trecători pentru a pătrunde în ea, ceea ce o face foarte puternică şi de necucerit. În interior se află o vale bogată sau o cîmpie de 30 de mile[6] lungime şi 6 mile lăţime, împodobită cu şase oraşe frumoase. Cel mai de seamă dintre ele este Braşovul[7], apoi Alba Iulia[8] şi Sibiu[9]. În interior povîrnişurile munţilor se înalţă lin chiar pînă la vîrf ceea ce face ca ţara să fie arătoasă şi plăcută ochilor şi pămîntul să fie cel mai bine rînduit, în compunerea sa[10], din Europa. Căci pe cîmpia încununată de munţi nu creşte decît grîu, secară, orz, mazăre şi fasole. Şi pe jumătate din dealuri sau pe poalele lor sînt numai vii şi sate nesfîrşite iar spre înălţimile înconjurătoare cele mai depărtate se află numai păşuni pentru vaci, oi, capre şi cai şi desişuri de păduri. Şi este astfel orînduită încît fiecare regiune îndestulează pe cealaltă căci cei din sate[11] îndestulează celelalte două părţi cu alimente şi acestea la rîndul lor le îndestulează cu vinuri, vite, unt şi brînză; ele schimbă între ele toate cele de trebuinţă, după nevoile lor.

Aici am găsit pretutindeni o populaţie foarte îndatoritoare şi prietenoasă şi am auzit oamenii de rînd vorbind adeseori latineşte şi tot astfel fac în mod obişnuit, toţi ungurii[12].

Locuitorii de aici sînt toţi protestanţi, cît despre voievodul sau principele lor, Gabriel Bethlen[13], nu l-am văzut, căci // zăcea bolnav de febră la Alba Iulia. Această provincie este un principat liber şi totuşi se află într-o anumită privinţă sub autoritatea sultanului.

p. 417

Dar acum, părăsind această ţară creştină şi trecînd prin pasul de miazănoapte al dealurilor zise de la hotarul de miază-noapte (?) sau munţii nor-

---

[6] Mila ungară este de 8 354 m, cea germană de 7 420 m, pe cînd mila engleză are 1 854 m sau 1 609,32 m. Autorul se referă evident la mila engleză.

[7] *Cromestate.*

[8] *Juliastrad.* (!)

[9] *Hermestat.* Oraşele nu sînt amintite în ordinea aşezării geografice.

[10] *The best mixed soyle.*

[11] În ediţia din 1928: *They of the Walley.*

[12] Afirmaţie pe care o mai întîlnim din cînd în cînd la autorii de descrieri, care nu purced de la o observare directă a lucrurilor, ci de la folosirea vreunui text anterior necontrolat.

[13] Principe al Transilvaniei (1613—1629).

dici[14], am intrat în Moldova unde, ca urare de bun sosit, am fost înconjurat, în mijlocul unei păduri de pe hotar de șase ucigași // unguri și moldoveni; scăpînd cu viață după multe rugăminți, mi s-au furat șaizeci de ducați unguresți de aur[15] și toate vestmintele mele turcești, lăsîndu-mă gol de tot, decît doar mi s-au dat înapoi patentele mele, hîrtiile și scrisorile pecetluite.

p. 418

După ce au făcut aceasta, pentru mai marea lor siguranță, m-au dus la o parte și cu trupul gol mi-au legat strîns mijlocul cu curmei de tei[16] de un stejar și brațele tot astfel la spate, jurîndu-se că dacă voi chema în ajutor sau le voi stînjeni planurile înainte de apusul soarelui, se vor întoarce și mă vor ucide, dar mi-au făgăduit să-mi dea drumul atunci.

Dar făcîndu-se noapte și ei uitîndu-mă, am rămas aici pînă la ziuă cu mare frică de lupi și de mistreți. Atunci, cu voia lui Dumnezeu, am fost liberat de niște ciobani care, îmbrăcîndu-mă cu un suman de al lor lung și vechi și dîndu-mi de mîncare, unul din ei m-a dus la cinci zile de acolo la domnul ținutului, baronul de Starhulds[17] (!) un protestant (!) moldovean, la care am petrecut cincisprezece zile. Și aici am fost despăgubit cu prisosință de toate pierderile mele prin dărnicia lui și a rudelor și prietenilor lui din vecinătate. Și n-au voit să mă lase să pătrund mai adînc în țară, pentru că turcii sînt bănuitori față de străini, dat fiind că au smuls țara numai de puțin timp de la un principe creștin, cu care am stat la Constantinopol[18], în casa lui Sir Thomas Glover, ambasadorul[19]. Am ascultat de sfaturile boierului și aducîndu-i toate mulțumirile cuvenite pentru grija lui binevoitoare față de mine, am fost trimis cu o călăuză care m-a condus două zile printr-o parte din Podolia, regiunea cea mai de sus a Poloniei, în hotar cu părțile tătărești . . .

---

[14] *Borean Borger* (?) (= Border ?) *or North mountaine.*

[15] *Threescore Hungar Duccats of gold.* În secolul al XVII-lea, pe la 1640, ughiul costa 200 bani, adică un leu și 80 bani (G h. G h i b ă n e s c u, *Surete și izvoare*, IV, 251; I. F i l i t t i, *Arhiva*, 38, 53, apud G h. Z a n e, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, p. 122).

[16] *Wooden ropes.*

[17] Neidentificat. Probabil o confuzie cu denumirea de staroste echivalentă cu pîrcălab, care presupune ținerea sub autoritatea sa a unei cetăți însemnate a țării. Mult mai frecvent se întîlnește acest termen la poloni.

[18] Nu poate fi vorba aici decît de pretendentul Ștefan Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, domn al Moldovei (1579—1582), protejat al ambasadorului Angliei, despre care Lithgow amintește în prima parte a memoriilor sale (pp. 140—141). Asupra relațiilor pretendentului cu curtea regală engleză și ambasadorii britanici la Poartă, Lello și Glover, vezi, în special, E l v i r e G e o r g e s c u, *Le séjour d'un prince moldave à la Cour de Jacques I-er roi d'Angleterre*, în „Mélanges de l'école roumaine en France", Paris, XII, 1934, 1-ère partie, pp. 3—32.

[19] Ambasador al Angliei la Poartă (1606—1611). Cf. N. I o r g a, *Studii și documente*, XXIII, pp. 459—460, unde a redat în traducere fragmentul din relația lui Lithgow, privitoare la protecția oferită de acesta lui Ștefan Bogdan.

OBSERVAŢII CRITICE

Însemnările lui Lithgow despre Transilvania nu oferă decît locuri comune şi generalităţi: mai puţin decît ceea ce ar reţine cineva după citirea unor descrieri geografice, ca cele ale geografilor italieni din pragul secolului al XVII-lea de pildă. Autorul pomeneşte de 6 oraşe bogate (cu gîndul, desigur, la „cele 7 oraşe", ades pomenite în legătură cu numele Transilvaniei: Sieben (!) Bürgen), dar nu menţionează decît trei din ele, şi într-o ordine ciudată. Despre locuitori ştie doar că vorbesc *latineşte* şi că ar fi protestanţi (informaţii necomplete, putînd fi culese tot din cărţi), dar nu pare să fi observat deosebirile etnice dintre ei, şi nici existenţa limbilor naţionale vorbite, desigur, mai frecvent decît latina amintită. Atîrnarea Transilvaniei de turci este menţionată într-o formă mult prea neprecisă, fără nici o tangenţă cu realităţile locului şi momentului. Despre Valahia şi valahi, el ştie doar că aceştia din urmă sînt „ucigaşi" (!). El ar fi fost jefuit de ei şi abia a scăpat cu viaţa. Aşezarea geografică a acestei Valahii (din care se ajunge în Transilvania trecînd prin Tokaj!) a dus la ipoteza că ar putea fi vorba de *Valahii din Moravia* (!). În felul acesta drumul lui Lithgow prin Tokaj ar fi devenit plauzibil. Dar

explicaţia este foarte puţin convingătoare. Lucrul este cu atît mai ciudat cu cît rămîne faptul că aceeaşi păţanie a autorului în această enigmatică „Valahie" se află repetată şi amplificată în cealaltă Valahie, Moldova! Şi acum apare aceeaşi neprecizie geografică. E amintit pasul de miazănoapte al dealurilor zise „Borean Border", sau şi Munţii Nordici (!). Şi aici aventura lui Lithgow oferă multe ciudăţenii. El însuşi umblă în port turcesc (!), venit totuşi din Transilvania. Tîlharii îi iau hainele, dar îi restituie patentele şi scrisorile sale atunci cînd îl leagă gol de un copac (!)... etc. Salvat de ciobani, el este dus la seniorul ţinutului, baronul de Starhulds (!), care era un protestant moldovean (!) Pentru a ajunge pînă la el, a umblat o cale de cinci zile (!). Nu a putut cunoaşte mai bine ţara (şi de aceea bineînţeles nici nu o descrie), pentru că baronul l-a îndemnat să plece, explicîndu-i că turcii sînt bănuitori.... *căci au zmuls ţara numai de scurtă vreme de la un principe creştin, şi anume chiar de la acela cu care stătuse Lithgow în casa ambasadorului Glover.* Dar, în realitate, acel pretedent nu a domnit niciodată, şi Lithgow putea fi în măsură să ştie aceasta. Ce sens are afirmaţia că turcii au zmuls Moldova de la un principe creştin, căci domnii Moldovei, indiferent de inclinaţiile lor, au continuat să fie creştini. Numirile sînt şi ele destul de sugestive: Gatterad (?), Iuliastrad (!) (probabil prin analogie cu Cronstadt şi Hermannstadt, ar fi de citit Juliastadt !), baronul de Starhoulds (!)... Gatterad, să fie oare derivat printr-un fel de metagramă din acel Targorod, ce apare pe harta Moldovei aşa-zisă a lui Reicherstorfter de la sfîrşitul secolului al XVI-lea? Şi Starhoulds să vină de la Staroste? Termenul este foarte frecvent *la poloni,* unde dealtminteri existau şi nobili protestanţi, ceea ce a putut să-i sugereze autorului această trăsătură suplimentară a baronului amintit. Cît priveşte valoarea informativă a relaţiei lui Lithgow, constatăm că este nulă. El stăruie asupra unor pretinse aventuri sau păţanii, pentru a înlocui descrierea locurilor pe care nu le-a văzut. Înainte de Transilvania, el nu a dat decît de păduri pline de ucigaşi. După aceea aşişderea. La mijloc este descrisă (!) Transilvania, cu aceea vale sau cîmpie lată de 6 mile (de circa 12 km) şi lungă de 30 mile (circa 60 km; pe care încap cam greu cele şase oraşe frumoase, care pînă la urmă sînt trei. Urmează împărţirea reliefului în cîmpie, deal şi munte, cu arătarea cu totul inutilă a produselor lor fireşti. Pe principele Gabriel Bethlen nu l-a putut vedea la Alba Iulia, pentru că acela zăcea de friguri.

Aceste cîteva exemple din multe altele care vădesc inventivitatea autorului, ne-ar îndemna să-l aşezăm alături de căpitanul John Smith, cvasicontemporanul său, fără ca el să atingă totuşi proporţiile cu adevărat măreţe ale creaţiilor acestui neobosit născocitor de aventuri ameţitoare.

ACHILE DE HARLAY-SANCY

(1581—1646)

*

Achille de Harlay-Sancy, fiul lui Nicolas de Harlay-Sancy din familia vestitului Achille Harlay, s-a născut în anul 1581.

A făcut studii juridice și teologice, ajungînd episcop de Lavaur. Dar în urma morții fratelui său (1601) a renunțat la cariera ecleziastică pentru cea militară. A luat parte la campaniile din Italia, Germania, Flandra și Anglia. În 1611 a fost numit ambasador la Constantinopol, într-un moment cînd influența Franței în Orient a suferit mult de pe urma asasinării lui Henric al IV-lea (în 1610). În 1614, el a încheiat cu Poarta o capitulație mai puțin favorabilă Franței ca cea anterioară. Curînd (1616) s-a produs un incident, care a determinat rechemarea sa în 1619.

E vorba de evadarea lui Samuel Korecki din închisoarea celor Șapte Turnuri (Yedi Kule), cu ajutorul unui secretar al ambasadei Franței, fapt de pe urma căruia Sancy a fost închis de turci (vezi *Hurmuzaki*, IV, 2, pp. 369—372 raportul bailului venețian Almoro Nani din 8 decembrie 1616) și constrîns să plătească suma de 18 000 de piaștri ca răscumpărare

a subalternilor săi. Iar comerţul exercitat de creştini în Imperiul otoman a fost supus unor taxe arbitrare.

Sancy a plecat din Constantinopol, la 11 februarie 1619, împreună cu ambasadorul principelui Transilvaniei Gabriel Báthory. După o călătorie anevoioasă prin Bulgaria, a fost silit să se oprească mai multe zile pînă să poată trece Dunărea, acoperită de sloiuri. Ajungînd în Ţara Românească, a fost foarte bine primit la Tîrgovişte, de Gavrilaş Movilă (1618—1620), pe care îl cunoştea din timpul şederii sale la Constantinopol. După un scurt popas, Sancy şi-a urmat călătoria, trecînd în Transilvania.

Întors în Franţa, a intrat în Ordinul Oratorienilor. A fost însărcinat de Richelieu cu diferite misiuni. A făcut parte din suita tinerei regine Henrietta-Maria, fiica lu Henric al IV-lea, la plecarea ei în Anglia (1625).

A murit la 20 noiembrie 1646.

Sancy a fost un erudit de seamă şi un colecţionar pasionat, lăsînd o bogată colecţie de manuscrise orientale, păstrate în Biblioteca Naţională din Paris. A scris însemnări de călătorie, din care s-a reprodus fragmentul privitor la trecerea sa prin Ţara Românească (1619), în colecţia *Hurmuzaki, Supliment*, I, 1, p. 185, doc. 283. Cuprinde ştiri impresionante despre pustiirea ţării de către tătari, cît şi despre îndatoririle impuse domnului de către sultan (echipare de vase, livrare de furnituri etc.):

I se atribuie: *Relation des persécutions que les ecclésiastiques français attachés à la reine d'Angleterre éprouvèrent de la part du Duc de Buckingham*, în „Mercure" 1626 şi *Discours d'un vieux courtisan désintéressé sur la lettre que la reine-mère du roi a écrite à S. M. après être sortie du royaume*, Paris, 1631.

Amănunte asupra lui Sancy se găsesc în Le Wassor, *Histoire de Louis XIII; Recueil des pièces curieuses pour la défense de la rein-mère;* P. Jacob, *Traité de bibliographie*, 1626, p. 134; Gabriel Tongas, *Les relations de la France avec l'Empire ottoman durant la première moitié du XVII-e siècle et l'ambassade* à *Constantinople de Philippe de Harlay, Comte de Cézy (1611—1640)*, d'après des documents inédits, Toulouse, 1942, pp. 10—14.

Pentru călătoria sa de la Ragusa la Constantinopol cu prilejul ocupării postului de ambasador, a se vedea *Le voyage de Monsieur de Sancy Ambassadeur pour le Roy en Levant, fait par terre depuis Raguse jusques à Constantinople l'an 1611. Escrit par Monsieur Lefevre l'un de ses secrétaires* (Archives des Affaires Étrangères, Turquie, Mémoires et documents, vol. VI., 1611—1619, f. 20—43 v°) publicat parţial de Bistra A. Cvetkova, *Един френски пътепис за българските и балканските земн от* XVII B, în "*Известия на научния Архиб книга*" IV, 1968, pp. 127—138. La noi e menţionat de Al. Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini, p.* 116.

SCRISOARE DIN TÎRGOVIŞTE

1619 martie Tîrgovişte[1]

p. 185 Am nimerit aici o vreme foarte aspră, cu gheaţă şi zăpadă şi am găsit ţara întreagă pustiită şi prădată de tătari, care întorcîndu-se de la armata din Persia, goi şi prăpădiţi, căutau să se refacă[2] în trecerea lor prin ţările de la Constantinopol pînă la Dunăre. Acest lucru i-a îngrozit aşa de mult pe aceşti bieţi locuitori, încît am găsit satele pustiite şi am fost nevoit să ocolesc mult pentru a găsi adăpost şi hrană. Sultanul[3] trimisese un capugibaşî ca să-i înfrîneze, dar ei nu l-au luat în seamă şi, ameninţîndu-l, l-au alungat, prădînd de faţă cu el pe bieţii oameni şi storcîndu-le

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez al scrisorii către Puysieulx, publicat în *Hurmuzaki*, supliment, I, 1, p. 185.
[2] *Se sont voulu savoir (?) et remectre.*
[3] Osman al II-lea (1618—1622).

bani de răscumpărare[4], necinstindu-le soţiile şi răpindu-le cîţiva copii. *Iată* cum îngrijeşte sultanul de supuşii săi.

Trecînd Dunărea am venit în Ţara Românească[5] şi am fost primit cu cinste de domnul care o cîrmuieşte[6] şi pe care-l cunoscusem mai dinainte, la Constantinopol. El m-a poftit cinci zile la curtea sa care-i destul de năpăstuită, resimţindu-se de vecinătatea turcilor. Acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, plec de aici, pentru a trece în Transilvania şi a-mi urma mai departe drumul cu cea mai mare grabă cu putinţă.

...Chiar acum i-a venit acestui domn poruncă din partea sultanului să echipeze cîteva vase pentru a le adăuga la flota de mare împotriva cazacilor. Nu i s-a poruncit să strîngă ostaşi pentru a servi la armata de uscat, ceea ce ar însemna că ei vor căuta anul acesta să adune materialele necesare pentru construirea fortăreţei[7] de la Nipru[8], despre care fac atîta caz de cîţiva ani încoace. Şi construirea ei vor amîna-o pentru anul viitor, ceea ce s-ar putea datora încetinelii // şi guvernării atît de prudente a acestui vizir[9]. Ca urmare Iskender paşa trimite vorbă aici că va fi în curînd la Silistra, un tîrg aşezat pe celălalt mal al Dunării, şi să i se pregătească toate cele ce-i vor fi de trebuinţă pentru întreţinerea casei sale şi a oamenilor săi. În această privinţă, el va fi ascultat şi fără zăbavă, căci aceşti bieţi domni sînt sclavii sclavilor sultanului. p. 186

Din Tîrgovişte, la 14 martie 1619

---

[4] *Rançonnantz.*
[5] *Valachie.*
[6] Gavril Movilă (iulie 1618 — iulie 1620).
[7] Ar putea să fie vorba de cetatea Aslan Horod, ridicată de turci la Nipru. Vezi Miron Costin, p. 65.
[8] *Boristenes.*
[9] Iskender, sau *Skender Pascha.* Fost beilerbei al Bosniei, apoi al Oceakovului, vali de Silistra, serdar contra lui Gratiani în 1620. Pentru funcţiile sale vezi în volumul de faţă relaţia lui Joppecourt, n. 81.

GIOVANNI-BATTISTA MALBI (MONTALBANI)

(1596—1646)

Dintre scrierile de propagandă din secolele XVI și XVII, privitoare la lupta contra turcilor, o varietate foarte răspîndită este aceea a așa-ziselor „Zeitungen", gazete în Germania sau „Avvisi" în Italia, constînd de obicei dintr-o scurtă prezentare geografică și istorică urmată de ultimele ecouri politice sau buletine militare de pe teatrul de luptă. Un asemenea „avviso" este acela aflat într-o versiune italiană, după un original german, și cuprins într-un manuscris inedit, analizat de N. Iorga în comunicarea sa la Academie în 1899, și publicat în „Analele Academiei române", seria a II-a, t. XXI, extras, pp. 40—43. *Manuscripte din Biblioteci străine relative la Istoria Românilor*. Titlul său este: *Vera relatione et avviso de Moldavia Qualmente il serenissimo sublime nato Principe et Signore il signor Gasparo Gratiani Principe di Moldavia, duca di Naxia et signor di Paro il sodetto fertile e abondantissimo Principato della servitu torchesca liberato ha. Tradotta dalla lingua tedesca nella quale fu scritta, e inviata a Viena dal signor Giov. Battista Malbi* [= Montalbani] *segretario di detto principe de verbo ad verbum dal medesimo originale*. La sfîrșitul textului se citește o notiță enigmatică, evident, posterioară: Questo è stato verificato

li 3, 4 et 5 di Settembre sino alli 28 del sudetto nel 1620. — Urmează apoi lămurirea: *Stampata in Viena di Austria, da Georgio Ghelbhar, in Lambel Pursen, Anno 1620. Superiorum permissu.*

Așadar, această „Relațiune adevărată“ a fost scrisă și apoi tradusă din limba germană de către Giov Battista Malbi..., care a trimis-o la Viena, unde a fost tipărită. Broșura germană tipărită nu este cunoscută. Copia manuscrisă a versiunii italiene este urmată de o așa-zisă *încheiere* (*Ibidem*, pp. 43—53) (... *Segue il fine*... etc.) care însă nu continuă acel text, ci constituie o amplă expunere a factorilor care au determinat politica ofensivă a Porții în 1619 și efectele acesteia asupra domniei și vieții lui Gaspar Grațiani, precum și o prezentare a expediției polone din 1620. Dar textul nu se oprește aici, ci continuă cu expediția sultanului Osman al II-lea în Moldova, în 1621, încheiată în toamna acelui an. Este menționată și întoarcerea din ambasada la Poartă a solului polon pentru întărirea păcii, Krzystof Zbaraski, întoarcere care a avut loc tocmai în 1623. De fapt este vorba de o lucrare independentă de acea „Vera relatione“, căreia îi este asociată doar artificial prin cuvintele *Segue il fine della sudetta espositione e l'esita di detti motivi* care o leagă de textul prim. N. Iorga a demonstrat că autorul „Malbi‘ este de fapt Giov- Bat. Montalbani, unul dintre secretarii lui Gratiani, forma Malbi datorîndu-se unei abrevieri paleografice. Despre acest Montalbani se cunosc unele date biografice dintre care o bună parte i se datoresc probabil chiar lui.

S-a născut în 1596 ca fiu al unui german și al unei italience. Și-a făcut studiile la Pisa, Padova și Parma, obținînd doctoratul în filozofie și „în cele două drepturi“ (civil și canonic). A călătorit în Germania, Polonia și Imperiul otoman. La Constantinopol l-a cunoscut pe Gaspar Grațiani, pe care l-a însoțit la Viena, în cursul tratativelor cu imperialii (1615). S-a întors, probabil, cu el la Constantinopol, în 1616, secondîndu-l poate în activitatea sa rentabilă de negociator pentru răscumpărările de prizonieri creștini de seamă ai Porții. După numirea lui Grațiani ca domn al Moldovei (1619), Montalbani l-a urmat în această țară, ajungînd — după afirmațiile sale — pîrcălab de Galați. De asemenea ar fi fost folosit de domn în tratativele secrete cu principii creștini din Germania și Polonia. Alături de Grațiani s-ar fi aflat în tabăra polonă de la Țuțora. După dezastrul creștinilor și fuga zadarnică a lui Grațiani, ar fi fugit prin țara tătărească în Polonia, de unde s-ar fi înapoiat în Italia. Dar însăși prezența lui alături de domn, la Iași, și la Țuțora pare destul de îndoielnică la o cercetare mai atentă a celor *două versiuni* date de el, pentru același moment. În prima dintre ele — *Vera relatione* — se vădesc lacune și confuzii surprinzătoare: de pildă, nu se spune nimic despre arestarea ori uciderea ceaușului venit să-l mazilească pe Grațiani. Însăși mazilirea este cu totul omisă, domnul își face pregătirile și iese din Iași, mergînd *con la solita maiestà* (cu alaiul obișnuit), însoțit de 500 de călăreți și de garda sa de 500 de pedestrași croați, germani, unguri și poloni în *tabăra sa*. Este o transpunere a intrării lui în *tabăra polonă de la Căinari*. Aici este introdusă, într-o formă mult schimbată, informația despre uciderea turcilor. „Turcii care erau în țară au mers împreună (*insieme*) la tabără. Pe aceștia a pus pe principele să-i prindă de vii. Restul, toți cîți erau în Moldova, au fost uciși de furia poporului și așa au pățit cei care încercau cu înșelări să piardă pe domn“. Să fie cumva voită această înfățișare a lucrurilor, trecerea lui Grațiani de partea polonilor netrebuind să apară ca o măsură impusă de mazilirea sa?. În așa-zisa *încheiere* mai tîrzie incidentul

ceaușului este, dimpotrivă, mult amplificat și romanțat. Observăm însă alături de aceste reticențe posibile și o necunoaștere reală a împrejurărilor. De fapt sînt două momente distincte. În realitate, Grațiani și-a pus mai întîi tabăra proprie la Țuțora cînd l-a așteptat pe ceauș, s-a dus apoi îndată la tabăra polonilor aflați atunci la Căinari, venind apoi cu ei la Țuțora. Despre oastea polonilor, de asemenea, Malbi are informații foarte slabe, sau mai bine zis inexistente, afirmînd că ea era comandată de Samuel Korecki și de cumnatul acestuia, Ștefan Potocki! Nu mai vorbim aici de felul în care este romanțată fuga din tabără a lui Gratiani, unde, de asemenea, apar lacune neașteptate. Am crede, așadar, că în momentul luptei de la Țuțora Montalbani *nu se afla în tabără*. A fost el cumva la Hotin, unde își trimisese Grațiani lucrurile mai de preț, și de unde a putut să fugă în Italia, odată cu Annibale Amati, care a predat cetatea polonilor? Sau era cumva la Viena, alcătuind acolo acea *Vera relatione*, care ridică și ea o problemă de autenticitate și de datare? Ne-am putea chiar întreba dacă aceasta a fost într-adevăr tipărită, cum pretinde autorul? Il regăsim destul de curînd la Constantinopol, menționat în august 1621 de bailul venețian Giorgio Giustiniani (N. Iorga, *op. cit.*, p. 29), ca însărcinat cu o misiune secretă (!) din partea viceregelui Neapolului, constînd în negocieri cu turcii în numele regelui Spaniei (!), dar avînd aparent doar sarcina de a răscumpăra niște robi creștini. Coincidență destul de sugestivă pentru fostul auxiliar al lui Grațiani, care încă din 1616 se semnalase prin asemenea îndeletniciri. Este vrednic de observat că în *partea a doua a manuscrisului lui „Malbi"* este vorba cu tot dinadinsul de viceregele Neapolului (Don Pedro Giron, duce de Ossuna) în legătură cu un prizonier turc al acestuia, cumnat al marelui vizir Ali, (Halil) care se interesase foarte de aproape (la începutul anului 1620) de eliberarea sa, bizuindu-se pe sprijinul gratuit al trimisului imperial, contele Mollart. Potrivit cu Malbi, tărăgănelile acestuia ar fi avut consecințe politice incalculabile, determinîndu-l pe marele vizir să nu pornească încă un război contra împăratului, ci să atace mai degrabă Polonia, după nereușita sa de a dezlănțui o agresiune contra Veneției, căci trebuia neapărat pornit un război pentru a nu fi bănuit de mituire din partea creștinilor. Nu ar fi exclus ca Montalbani, inițiat mai înainte în asemenea tranzacții, să fi reluat el acuma, în sens invers, vechea negociere, tratînd direct, dar discret, în numele ducelui, acea răscumpărare în beneficiul acestuia, oferind adică să-l elibereze în schimbul unei sume importante. Bailul Giustiniani menționase în raportul său că Moltalbani era foarte bine plătit de vicerege. Același Giustiniani afirma tot acolo că Montalbani ar fi servit *în tinerețe* cu 200 de oameni sub proveditorul venețian Andrei Paruta *(ibidem)*. Dar dacă anul nașterii sale este corect redat (1596), atunci în 1621 Montalbani nu avea decît 25 de ani! Tot Giustiniani mai dă și celelalte date biografice, pe care le cunoaștem despre acest personaj; naționalitatea tatălui și a mamei, precum și calitatea lui de fost secretar pentru limba latină a lui Grațiani. Aceste informații nu provin ele cumva din propriile declarații ale lui Montalbani, făcute poate direct bailului în vederea vreunei căpătuiri? Căci în cele din urmă îl aflăm trimis de Siniorie în Creta, unde moare în 1646. În cursul vieții sale destul de aventuroase, el fusese și în slujba ducelui Victor Amedeu de Savoia.

Montalbani este autorul unei lucrări despre Imperiul otoman, care s-a publicat chiar în timpul vieții sale sub titlul:

De Moribus Turcarum Cammentarius, Roma 1625 şi 1636 tip. Faccioni, sau sub acela de *Rerum Turcarum commentarius, authore Ioanne Baptisa Montalbano, Bononiense*, Leyda, 1630, în volumul colectiv *Turcici Imperii Status seu discursus varii de rebus Turcarum* a cărui ediţie a II-a, s-a tipărit în 1634, la Leyda, sub titlul: *Turcici imperii Status; accedit de regnis algeriano atque tunetano commentarius.* O a treia ediţie a dat Cuspinianus în *De turcarum origine*, Leyda, 1654. Sînt cuprinse şi informaţii privitoare la ţările noastre. A mai lăsat şi alte lucrări, printre care cităm: *Annales ab anno 1600 usque ad prasentem diem; Supelex aciti cum discursibus et aplicatione exemplorum nostri aevi; Grammatica turcica* ş.a.

De Montalbani s-au ocupat:
Leone Alaccio în *Apes Urbanae*, P. Orlandi în *Notizie degli Scrittori bolognesi*, Fantuzzi în *Notizie degli Scrittori bolognesi*, Bologna, 1788, VI, pp. 53—55 şi N. Iorga în *Manuscripte din bibliotecile străine*, p. 105 ş.u., *Istoria românilor prin călători*, Bucureşti, 1928, I, pp. 297—298.

RELAŢIE ŞI INFORMAŢIE ADEVĂRATĂ DESPRE MOLDOVA[1]

1620

p. 40 *În ce fel prea înălţatul principe şi domn, Domnul Gaspar Graţiani[2], principe al Moldovei, duce de Naxos[3] şi domn de Paros[4] a eliberat de robia turcească susnumitul principat, roditor şi nespus de înbelşugat. Tradusă din limba germană în care a fost scrisă şi trimisă*

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de N. Iorga în *Manuscripte din Bibliotecile străine relative la istoria românilor* în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., seria a II-a, t. XXI, Bucureşti, 1899, p. 40 (extras). Fraza care urmează face parte din titlu.

[2] Gaspar Gratiani, domn al Moldovei (1618—1620).

[3] *Naxia.*

[4] *Paro.* Gratiani a căpătat, la începutul anului 1617, ducatele de Naxos şi Paros ca răsplată pentru serviciile aduse Porţii în *1615*, cu prilejul tratativelor diplomatice duse cu imperialii la Viena.

la Viena de domnul Giovanni Battista Malbi[5], *secretar al numitului domn, cuvînt cu cuvînt chiar după original.*

Marele, mănosul și îmbelșugatul principat al Moldovei se mărginește dintr-o parte cu Dunărea, cu Turcia, adică cu Serbia[6] și Bulgaria, de alta cu Transilvania, iar de cealaltă parte se mărginește cu Podolia care este supusă coroanei polone, a patra parte se mărginește spre răsărit cu tătarii, cu Marea Neagră și cu Dunărea. De Turcia, adică de Serbia, și Bulgaria o desparte Dunărea, largă de trei mile și mai bine; de Transilvania, un lanț neîntrerupt de munți abrupți; de Podolia, rîul Nistru[7] adînc și larg de un pătrar de milă; de tătari, vasta întindere de cîmpii deșerte și cetățile tătarilor (!) anume: Cetatea Albă[8], Oceacov[9] și Tighina[10] stăpînite de turci. Sînt 76 de ani de cînd <această regiune> se află sub stăpînirea turcească, <locuitorii ei> fiind creștini de rit ortodox și avînd o limbă coruptă <din>: latină, italiană și rusă. <Aceștia> au suferit mari răutăți, asupriri și tiranii din partea turcilor, astfel că toată lumea îndeobște se plîngea, înălțînd suspine spre cer, deoarece turcii luau cu sila cele necesare traiului lor, după cum obișnuiesc să facă în toate țările și locurile stăpînite de ei.

Schimbă pe domnii țării ca pe toți ceilalți, deseori și la intervale scurte, pentru a primi daruri, ba chiar pentru a fi plătiți de cei ce le urmează, deoarece dregătoriile se cumpără și cei care fac cheltuieli caută să se despăgubească pe seama bieților supuși; de aceea desele lor schimbări aduc mare asuprire și sărăcire pentru supuși.

A fost un domn al Moldovei, predecesor[11] al numitului domn Grațiani, un tiran grec, numit Ștefan Tomșa[12] care bucurîndu-se de ocrotirea turcilor cu care avea strînse legături, a pus de a tăiat, // numai dintre boieri vreo 342, fără a mai socoti oamenii de rînd, pentru a le lua averile[13]. S-a menținut trei ani și jumătate[14] în domnie, căutînd cu ajutorul turcilor să împiedice acea țară să se alieze cu polonii și cu ungurii. În cele din urmă a

p. 41

---

[5] *Malbi* e, fără îndoială, o prescurtare paleografică nedescifrată cum trebuie, după *M*<ont> *alb*<an>*i*.

[6] Autorul confundă aici hotarul Țării Românești cu cel al Moldovei.

[7] *Nester*.

[8] *Akerman*.

[9] În text *Pxia*, lectură greșită pentru „Oxia", „Ozia", cum era numit de cronicari Oceacovul. Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 40.

[10] *Bender*.

[11] De fapt antepredecesorul său.

[12] *Stefano Tonsa*.

[13] Este vorba de tăierea boierilor din 20 septembrie 1615. Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 41, n. și scrisoarea lui Gabriel Bethlen din 5 noiembrie 1619, publicată de V. Motogna în traducere în „Revista istorică", XI, din aprilie—iunie 1925, pp. 83—84, doc. II.

[14] În realitate a domnit aproape 4 ani (din decembrie 1611 pînă la 20 noiembrie 1615).

fost înlăturat de o răscoală neprevăzută[15] cu ajutorul polonilor[16] cărora le era mare duşman, măcelărind pe mulţi din ei, în alte împrejurări, cînd aceştia încercaseră să intre în Moldova.

Acum, atît domnul cît şi poporul sînt asupriţi fără a se ţine seamă de tratate şi de jurămîntul sultanului care a făgăduit tuturor domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti, printre altele, să-i confirme în domnie pe timpul vieţii lor şi a moştenitorilor lor; cu toate acestea nu-şi respectă cuvîntul şi jurămîntul pentru a nu-l lăsa să se îmbogăţească şi să poată duce război împotriva sultanului cum a făcut chiar şi Graţiani, domnul pomenit mai sus. Acesta, care este în scaun acum, de naţiune croată[17], a cumpărat cu bani[18] şi prin merite, numitul principat. Datorită păcii pe care dimpreună cu alţi oameni de seamă a încheiat-o între împăratul Mathias[19] şi sultan[20], a primit numitul principat pe viaţă şi pentru urmaşii săi, fiind confirmat de trei sultani, sultanul Ahmed I, sultanul Mustafa[21] şi sultanul Osman[22]. Totuşi, în ciuda motivelor juste arătate mai sus, tributul a fost mărit[23] din voinţa silnică a tiranilor turci.

...Pe lîngă acestea, cum împăratul turcesc, sultanul Osman (II) a pus să se vestească războiul contra regelui Poloniei[24], la stăruinţa ambasadorilor din Boemia[25], Silesia şi Moravia cu concursul şi ajutorul lui Gabriel Báthory, principele Transilvaniei, iar acel principe Graţiani folosind multe argumente şi temeiuri sfătuia să nu se pornească acel război, invocînd multe şi diverse motive, pentru care acest război ar fi fost fără îndreptăţire, căci Turcul avea o pace perpetuă cu statul polon, confirmată din vechime de către toţi pe rînd cu jurămînt şi pact, totuşi cînd Turcul a văzut prilejul bun ce-i vine de la creştini şi de la răscoala ereticilor, nu a stat la îndoială dacă să se folosească // de el. I s-a poruncit aşadar principelui Graţiani, să pornească el cel

p. 42

---

[15] În toamna anului 1615, boierii şi slujitorii se ridicară împotriva lui Tomşa. Lupta s-a dat la marginea Iaşilor. Răsculaţii au fost învinşi şi 75 de boieri au fost ucişi de Tomşa.

[16] Tomşa a fost învins la Tătăreni (12/22 noiembrie 1615) de armata polonă sub comanda lui Mihail Wisniowiecki, care voia să pună în domnia Moldovei pe Alexandru Movilă. Înfrînt din nou lîngă Tecuci (24 ianuarie 1616), Tomşa s-a retras în Ţara Românească. Vezi relaţia lui Joppecourt din volumul de faţă.

[17] Pentru originea lui vezi N. I o r g a, *op. cit*, p. 30.

[18] Internunţiul împăratului Mathias la Constantinopol, Ludwig Mollart, ar fi cheltuit sume mari pentru numirea lui Graţiani ca domn al Moldovei, vezi H a d j d j i K h a l i f a, *Fezleke-i tarikh*, II, p. 399, *Hurmuzaki*, IV, 2, p. 376, doc. 407. 16, februarie 1619.

[19] Mathias (1612—1619).

[20] Ahmed I (1603—1617). Este vorba de pacea de la Viena din 14 iulie 1615 confirmată solemn în mai 1616.

[21] Mustafa I (1617—1618).

[22] Osman al II-lea (1618—1622).

[23] Vezi şi relaţia lui Polo Minio din volumul de faţă.

[24] Sigismund al III-lea Wasa.

[25] Aceasta se răsculase contra împăratului.

dintîi ca vecin de hotar, războiul contra Poloniei. Însă principele Graţiani a făcut tocmai dimpotrivă. Convocînd[26] pe toţi boierii de seamă şi pe toţi sfetnicii de taină, le-a declarat că ar fi păcatul cel mai greu şi atrăgînd pedepse şi osînde fără de iertare, dacă ei ca creştini ar porni război contra creştinilor. Aşadar, cu toţii s-au hotărît să împlinească din toate puterile lor poruncile domnului lor, dacă acesta s-ar asigura de concursul şi ajutorul stăpînitorilor şi principilor creştini, aşa cum s-a şi asigurat, trimiţînd îndată soli la regele Poloniei, la marele cancelar[27] şi la alţi mari dregători şi maiestăţii sale cezaree, împăratul (Ferdinand al II-lea). Şi în timpul acesta se prefăcea faţă de sultan şi de celelalte măriri, dar porunci ca şi mai departe să fie pregătiţi cei 10 000 de soldaţi călare alcătuind trupa sa obişnuită, punîndu-le tabăra lîngă rîul Prut, spunîndu-le turcilor că <face aceasta> pentru a pune piedică şi a închide trecătorile din faţa ducelui Samuel Korecki şi a lui Ştefan Potocki, căpitanul de Potok, cumnat cu acesta şi comandant al oastei polone. Dar marele vizir Hali paşa, care fusese Capudan paşa al întregii armate de mare, vreme îndelungată[28] a poruncit lui Iskender paşa, inspector general al celor trei principate care plătesc tribut sultanului, adică Moldova, Ţara Românească şi Transilvania, ca să ia bine aminte şi să fie cu ochii în patru asupra acestui principe Graţiani, arătîndu-se cu mare prefăcătorie prieten bun al domnului. Iar acela [domnul] se prefăcea şi el faţă de ei, pentru a nu-şi da pe faţă gîndul său înainte de vreme, măcar că se pregătea cu armata, poruncind să se ia dispoziţii pentru construirea unor poduri peste Nistru pentru ca polonii să poată veni în ajutor, potrivit cu învoielile încheiate mai înainte. După aceea, domnul a ieşit din Iaşi, oraşul de scaun şi reşedinţa domnului aflat la 120 de mile depărtare de cetatea însemnată a Hotinului şi de cetatea Cameniţa din regatul Poloniei şi a trimis multe provizii, artilerie, muniţii şi alte lucruri de preţ în acea cetate Hotin; şi astfel a purces în persoană la tabăra sa, cu măreţia obişnuită, însoţit de 600 de soldaţi[29] călare şi de 500 de pedestraşi din garda sa, de neam croat, german, maghiar şi polon. Turcii care erau în ţară s-au dus împreună la tabără. Pe aceştia a pus domnul să-i prindă vii. Restul, toţi cîţi erau în Moldova şi la hotare au fost ucişi de furia poporului. Aşa au fost trataţi acei ce încercau şi aveau de gînd să doboare pe domn.

După aceasta toţi locuitorii alergau bucurîndu-se şi binecuvîntîndu-l pe acest domn Graţiani că i-a slobozit de cruda tiranie a păgînilor, duşmanii tuturor creştinilor. Şi aceşti locuitori se arătau foarte ascultători la toate

---

[26] În realitate, Graţiani nu a convocat, în prealabil, pe boieri înainte de a trece la acţiunea ireparabilă a uciderii ceauşului.

[27] Zolkiewski.

[28] Celebi-Ali-Paşa, mare vizir, 23 dec. 1619 — 9 martie 1621. Fost amiral (capitan paşa). (După o notă a autorului.)

[29] *Soldati ordinarii*, adică din oastea permanentă.

poruncile sale, şi aşteptînd ajutorul polonilor, potrivit cu înţelegerile încheiate mai înainte pentru a se apăra de atotputernicia şi forţa şi bogăţia turcilor. Se aude că aceştia pregătesc o mare armată contra domnului Graţiani, căruia să se îndure Dumnezeu să-i dăruiască izbîndă!

Aceasta este situaţia verificată din 3, 4 şi 5 septembrie pînă la 28 din aceeaşi lună a anului 1620.

Tipărită la Viena în Austria de George Gelbhar în Lambel Pursen, în anul 1620 — cu voia superiorilor.

CAMPANIA POLONILOR ÎN MOLDOVA ÎN 1620

*

Una dintre consecinţele neprevăzute ale îndelungatului război dintre Sfînta ligă şi Imperiul otoman (1593—1606) şi a acţiunii lui Mihai Viteazul, a constituit-o detaşarea Moldovei de sub stricta suzeranitate a Porţii şi — într-o a doua fază — intrarea ei în sfera de gravitaţie a Poloniei, în timpul Movileştilor, ca preţ al neutralităţii păstrate în timpul conflictului de către regele Sigismund al III-lea, aflat sub tutela partidei antihabsburgice a atotputernicului cancelar Zamoyski. După pacea de la Zsitvátorok, Ţara Românească şi Transilvania au reintrat, treptat, sub dominaţia turcească, în timp ce Moldova a rămas, mai departe, strîns legată de poloni. Poarta — eliberată de povara războiului susţinut împotriva Casei de Austria şi a aliaţilor ei — nu a mai avut de ce să tolereze imixtiunea atît de făţişă a polonilor în treburile Moldovei şi a hotărît să-i pună capăt. O primă măsură a alcătuit-o mazilirea Movileştilor şi înlocuirea lor cu Ştefan al II-lea Tomşa (1611), izgonit însă de Alexandru, fiul al doilea al lui Ieremia vodă, cu sprijinul nobililor din Podolia în toamna anului 1615. Intervenţia militară a unor trupe de mercenari recrutaţi în Polonia a stîrnit însă iritarea Porţii, care trimiţînd o oaste în

Moldova, comandată de Iskender-paşa, lichidează partida Movileştilor în lupta de la Drăcşani (3 august 1616), ca un prim pas spre un conflict serios cu Polonia.

Rivalitatea polono-turcă pentru Moldova se accentuează după 1618, cînd îndepărtarea Imperiului habsburgic de la treburile orientale prin antrenarea sa în Războiul de 30 de ani (1618—1648), în Apusul Europei, şi sfîrşitul îndelungatului conflict al Poloniei cu Rusia (1619) lasă mînă liberă adversarilor să se înfrunte.

La 4 februarie 1619 Poarta numeşte ca domn al Moldovei pe Gaspar Graţiani, utilizat ca dragoman în negocierile cu imperialii, în 1615, şi care se bucura, totodată, şi de încrederea influentului paşă Iskender. Dar odată instalat în domnie, Graţiani trece în tabăra antiturcească. Cum s-a ajuns aici a arătat N. Iorga în comunicarea sa la Academie (*Manuscripte din bibliotecile străine relative la istoria românilor*, 1899). Nu a fost atît o iniţiativă proprie, cît urmarea inevitabilă a situaţiei generale a Europei orientale. Un tratat secret unea pe Habsburgi cu regele Poloniei (1613). Ei ar fi putut constitui împreună un bloc puternic antiturcesc, de care trebuia ţinut seama. Pe de altă parte, politica Porţii îşi schimbă brusc chiar acum orientarea. De unde Graţiani fusese trimis pentru a porni tratative tainice de pace cu Polonia — lucru executat întocmai — acuma, după adoptarea de către turci a unei politici războinice, sforţările sale apăreau într-o lumină suspectă. Principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, denunţă la Poartă gîndurile trădătoare ale domnului Moldovei, către care se îndreaptă un firman de mazilire (sept. 1620). I se atribuie, între altele, intenţia de a uni sub autoritatea sa cele trei ţări: Moldova, Ţara Românească şi Transilvania.

El se retrage în nordul ţării, apelînd la ajutorul armatei polone, care a trecut Nistrul sub comanda hatmanului Stanislav Zolkiewski. Între timp intră în Moldova o oştire turco-tătară foarte numeroasă, sub comanda lui Iskender-paşa, de Silistra, ce aducea cu sine pe noul domn Alexandru Iliaş. Trupele moldo-polone au coborît Prutul spre a da lupta cu turcii, dar au fost înconjurate de inamic, superior în număr şi armament, în tabăra de la Ţuţora şi supuse unui asediu necruţător (17—20 septembrie). Spre a nu fi cu totul decimaţi, polonii încearcă să iasă din încercuire şi încep să se retragă cu mari pierderi spre Podolia, în timp ce Graţiani, fugit din tabără, este ucis la 21 ale lunii de boierii săi, hatmanul Şeptilici şi postelnicul Goia, care îl însoţiseră în fugă. Rămăşiţele înfrînte ale oastei lui Zolkiewski au ajuns la Nistru, la 6 octombrie, dar nu pot trece fluviul decît prea puţini ostaşi, fiind măcelăriţi de turci şi tătari, în învălmăşeală pierind însuşi hatmanul.

Există mai multe mărturii privitoare la nefasta expediţie. Majoritatea textelor au la bază un jurnal de campanie oficial — asemănător celui ţinut de poloni în expediţia din Moldova la 1595. Prima din aceste relatări anonime din seria de faţă redă pe larg succesiunea evenimentelor între 3 septembrie şi 6 octombrie 1620. Autorul a participat la expediţie în calitate de oştean de husari, izbutind să scape cu viaţa în împrejurările pe care le-a povestit. Simpla expunere a faptelor fără nici un artificiu este de un mare dramatism. Peste jurnalul de campanie cu însemnări sobre şi precise se aşterne o povestire vie, scoţînd în relief cîte un amănunt semnificativ. Cînd expediţia a păşit pe pămîntul străin, steagul de mătase roşie chinezească s-a rupt şi a fluturat deasupra oastei... Cînd a intrat Gaspar

Graţiani în tabăra polonă, primit în sunetele trîmbiţelor şi tobelor şi în bubuitul tunurilor, au zburat lăcustele şi s-au lăsat pe tabără... iar seara a dat o ploaie de nu se mai putea sta în cort. Întreaga descriere e de un adevăr zguduitor. Asistăm la demoralizarea din tabără. Disciplina a dispărut. Oastea se împarte în grupuri care îi cer, ba chiar îi impun, lui Zolkiewski să trateze cu turco-tătarii. Tratative zadarnice dintru început. În faţa primejdiei se pierde orice omenie sau onoare militară. Călărimea pretinde să fie lăsată să părăsească restul expediţiei, gonind călare spre patrie, în loc să însoţească convoiul de căruţe şi infanteria. Cei mai hotărîţi în acest sens sînt Pan Kalinowski şi Samuel Korecki. Au plecat ei oare împreună cu Graţiani (cum pretinde un izvor)? Sau l-au prevenit ei că va fi predat turcilor de către oastea polonă (cum pretinde un alt izvor oarecum paralel)? S-ar părea că el a plecat cu buna ştiinţă a lui Zolkiewski. Nu era nevoie să fie făcut atent la primejdia rămînerii sale în tabără, unde era socotit vinovat de cumpăna oastei polone. Amintirea epilogului de la Dracşani mai era încă vie în Moldova.

Relatarea anonimă poate fi confruntată cu textul corespunzător al lui Miron Costin. Totul se suprapune perfect, căci letopiseţul polon folosit de cronicar a urmat pas cu pas jurnalul acestei campanii din 1620.

O altă versiune din seria de faţă este cea oarecum indirectă, a unora care, dezertînd de la datorie, s-au grăbit să se întoarcă acasă. Aici fantezia caută să acopere realitatea şi să inventeze evenimente sau incidente.

Faptul că există mai multe rapoarte despre dezastrul din 1620 este destul de sugestiv. Pare probabil că ele corespund unei anchete asupra împrejurărilor şi incidentelor retragerii, căci se punea problema răspunderii pentru pierderile suferite. Vedem că în primul raport din seria noastră este pus accentul pe comportarea ostăşească a lui Zolkiewski în faţa tulburărilor din tabără provocate de anumite elemente arătate pe nume. Însuşi hatmanul, în scrisoarea sa către rege, scrisă după prima destrămare din faţa Prutului, condamnă acţiunea lui Kalinowski şi Samuel Korecki, fără însă a-i numi. Dezertarea căzăcimii avea să se producă în ultima fază.

Descrierea retragerii este un document valabil în sine, chiar fără integrarea sa în împrejurările istorice date. Sînt tablouri şi scene de o mare vigoare. Pentru istoria Moldovei se impune îndeosebi momentul sosirii domnului în tabăra polonă, indicat mult mai sobru în cronica lui Miron Costin. Faţă de aceasta nu apar elemente esenţiale noi. Şi plecarea lui Graţiani, şi prinderea lui Bucioc sînt înfăţişate la fel. Dar ceea ce constituie aportul esenţial al acestui document este calitatea sa de mărturie imediată a stării de spirit a polonilor din expediţie faţă de moldoveni, precum şi a dezafecţiunii acestora faţă de oaspeţii aducători de prăpăd. Pentru poloni localnicii sînt „trădători" atunci cînd li se împotrivesc, sătui de prădăciunile şi silniciile la care fuseseră supuşi an de an în viaţa şi în avutul lor. Textul acestei mărturii, redactat în limba polonă, s-a păstrat într-o copie contemporană, publicată de Ioan Bogdan în *Hurmuzaki*, *Supliment*, II, 2, pp. 490—509, însoţită de o traducere în l. franceză a lui I. Skupiewski cu unele omisiuni şi greşeli.

Lupta de la Ţuţora a mai făcut obiectul şi altor două descrieri anonime, datorate unor ostaşi poloni, care au fugit din tabără înainte de ultima fază a retragerii lui Zolkiewski spre Nistru. Ele nu sînt complete, ci dau numai o imagine despre începutul campaniei.

Ambele — păstrate numai în copii în acel manuscris — au fost publicate tot de I. Bogdan în *Hurmuzaki*, *op. cit.*, pp. 474—478, cu traduceri în l. franceză de I. Skupiewski.

Despre nefericita campanie din 1620, din sursele polone se mai pot cita: o scrisoare a hatmanului Zolkiewski însuşi, scrisă în tabăra de la Ţuţora, unde se afla încercuit, la 24 septembrie, cu o descriere a luptelor date în acea zi, urmate noaptea de fuga din tabără, cînd o mare parte dintre ostaşii poloni s-au înecat în Prut sau au fost prinşi şi, în sfîrşit, mărturia lui Jakowski, participant ca oştean la expediţie, avînd la baza relaţiei sale tot datele unui jurnal de campanie, după cum rezultă din text. Atît copia scrisorii lui Zolkiewski, cît şi relatarea lui Jakowski au fost publicate în limba polonă de I. Bogdan, în amintitul volum din colecţia *Hurmuzaki*, pp. 478—479 şi 482—485, cu traducerile franceze ale lui Skupiewski. De Jakowski s-a ocupat şi Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 119—120.

Dezastrul de la Ţuţora — pecetluit apoi prin războiul şi pacea de la Hotin din 1621 — a pus capăt înfruntării dintre poloni şi turci, în avantajul acestora din urmă. Prin îndepărtarea Movileştilor şi a lui Graţiani, Poarta şi-a redobîndit dominaţia nestingherită asupra Moldovei, înlăturînd astfel consecinţele îndepărtate ale marii ridicări antiotomane din vremea lui Mihai Viteazul.

Pentru a compara veridicitatea informaţiilor oferite de izvoarele polone privitoare la campania lui Zolkiewski în Moldova la 1620, este oportună şi consultarea relatărilor cronicarilor turci Ibrahim Pecevi şi Kara Celebizade Abdul Aziz efendi (la M. Guboglu şi M. Mehmet, *Cronici turceşti privind ţările române: Sec.XV — mijlocul sec. XVII. Extrase*, vol. I, Bucureşti, 1966, pp. 521—522 şi 555), relatarea anonimă armeano-kipciakă din 1620—1621 (ed. E. Schütz, Budapest, 1968, pp. 42—49), precum şi mărturia contemporană a lui Radu Mihnea (cf. I. Minea, *O scrisoare a lui Radu Vodă Mihnea despre dezastrul polon în Moldova în anul 1620)*, în „Cercetări istorice", VIII—IX, 1932—1933, nr. 1, pp. 230—231 ca şi letopiseţul lui Miron Costin *(Opere*, ed. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, pp. 68—75).

Alte amănunte privind desfăşurarea luptelor dintre poloni şi turci la 1620 se află cuprinse şi în scrisoarea patriarhului Chiril Lucaris, pe care o vom examina separat, în cuprinsul volumului de faţă.

JURNAL DE CAMPANIE

INTRAREA[1] ÎN MOLDOVA A PANULUI STANISLAV ZOLKIEWSKI CANCELAR ŞI HATMAN MARE AL COROANEI POLONIEI ÎN ANUL DOMNULUI 1620

1620 p. 490

3 şi 4 septembrie[2]. Toată oştirea a trecut Nistrul la Podbyty[3], prin vad, atît a noastră, cît şi a cazacilor pedeştri, în număr de 2 000. Acolo, la urmă a trecut Nistrul domnul cancelar căruia i se adusese un bac şi i s-a spus să şadă, dar domnul cancelar a spus aceste cuvinte: „Ferească Dumnezeu să umblu cu acest bac, cînd călăreţii mei au trecut prin vad, aşa voi face şi eu după dînşii". După aceea a trecut Nistrul,

[1] După textul polon publicat în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, pp. 490—509, însoţit de o traducere franceză.

[2] Datele polone sînt după calendarul gregorian, adoptat de catolici în 1584. O confruntare a celor din documentul de faţă cu acelea aflate la Miron Costin trebuie să ţină seama de aceasta. Sînt unele menţiuni paralele, la care datele concordă perfect, de exemplu, 2 septembrie st. v. = 12 septembrie st. n.; 7—8 septembrie = 18 septembrie. Sînt însă altele, la care diferenţa este mai mare. Fiind vorba aici de un jurnal de campanie, există prezumţia că datele sale sînt mai exacte.

[3] Lîngă Soroca.

în vad apa era mai adîncă decît burta calului, şi a cercetat toată tabăra, care era aşezată îndată la malul Nistrului, abia atunci a descălecat, şi steagul de mătase chinezească roşie al cetei panului Malinski s-a rupt; era atunci o zi frumoasă // şi deloc vînt şi a zburat foarte sus, pe deasupra taberei multă vreme încoace şi încolo şi a căzut pe cortul panilor Strus. Hatmanul a pornit cu oastea, lăsînd Soroca la două mile spre stînga şi am stat cu tabăra la trei mile de Nistru. În acest timp a sosit veste că domnul Moldovei[4] a primit soli de la sultan[5] care i-au dat o scrisoare, ca să meargă cu ei la Poartă[6]. Atunci, domnul, luînd scrisoarea de la ei, <le>-a spus: „de ce spuneţi să viu la Poartă cu voi? Oare împăratul vostru nu mi-a spus să iau această stăpînire şi <acum> nu vrea să-şi ţină cuvîntul? Nu voi merge". Iar scrisorile acelea care îi fuseseră aduse de la sultanul turc le-a rupt şi le-a aruncat pe jos. Şi luînd din buzunar altă scrisoare, a spus: „Aceasta o am eu de la milostivirea sa cancelarul cel mare al Coroanei Poloniei care vine cu oaste mare aici în Moldova şi-mi dă această stăpînire, şi astfel nu voi mai face nici o slujbă sultanului vostru". Şi domnul foarte mîniat a poruncit moldovenilor săi să-i ucidă pe turci, atît pe cei care veniseră din partea sultanului, cît şi cei ce locuiau pe lîngă dînsul[7].

p. 491

Domnul Moldovei a intrat în tabără în acest chip: mai întîi pan Tyszkiewicz (care venea din Polonia spre tabăra noastră şi se întîlnise cu el în Moldova la două mile de Nistru), cu oamenii săi, avînd atunci 400 de cazaci, iar pedestraşi 200, iar după pedestrimea lui pan Tyskiewicz urma pedestrimea domnului în număr de 100[8], după pedestrime, halebardierii lui cu bărbi lungi, în număr de 17, iar după ei însuşi domnul pe un cal rotat, frumos împodobit, hamurile de pe el erau largi de o jumătate de palmă, de argint aurit bătut cu pietre scumpe, şeaua persană, de catifea roşie, arcul şelei era de argint aurit, acoperămîntul calului era de catifea roşie, cusută cu aur, scările mari, late de cinci degete, de argint aurit. El însuşi era îmbrăcat cu un caftan lung pînă la picioare de brocart de argint albastru, peste care avea o mantie scurtă de catifea roşie, căptuşită cu samur, şi peste

---

[4] Gaspar Graţiani (1619—1620).

[5] Osman al II-lea (1618—1622).

[6] Scena care urmează concordă în linii mari cu ştirile trimise din Varşovia la Roma de către nunţiul papal. Pentru o versiune mai senzaţională vezi mai jos, în anexă, povestirea lui Malbi (Montalbani), care seamănă cu o scenă similară din relaţia lui Sivori despre Petru Cercel. Vezi în volumul de faţă şi biografia lui Montalbani.

[7] Pentru împrejurările mazilirii lui Graţiani, vezi în afară de Miron Costin şi relatările cronicii anonime armeno-kipciake privind războaiele turco—polone din 1620—1621 (*An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish—Turks Wars in 1620—1621* (ed. E. Schütz), Budapest, 1968, pp. 42—45).

[8] Şi la Miron Costin, şi la Montalbani aflăm cifra de 600 de oameni aduşi de domn în tabără. Probabil că acea sută menţionată în „Descrierea" aceasta polonă se referă la numărul de ostaşi care au defilat în alaiul domnului şi nu la numărul ostaşilor aduşi de el.

această o ferezie[9] de catifea roșie căptușită cu blană de sobol cu un guler lung pe care se vedeau fluturi de argint. În cap avea o căciulă de catifea roșie căptușită cu blană de sobol, la șea atîrna un buzdugan de argint aurit. În jurul lui mergeau pe jos 6 scutieri cu cizme galbene de safian, îmbrăcați în caftane roșii cu falduri lungi și cu tichii de atlas galben, avînd în vîrf cîte o stea de argint, erau încinși cu brîie largi de argint de care atîrnau și tolbele, iar în mîna cealaltă țineau cîte un ciocan încrustat cu argint.

Acolo le-au ieșit în întîmpinare ai noștri la un sfert de milă: panii hatmani amîndoi[10], panii polcovici, panii rotmiștri, toți „tovarășii"[11] foarte împodobiți, strălucind de aur și de argint. Apoi mergînd spre tabăra noastră unde erau desfășurate steagurile și praporele, domnul Moldovei mergea la stînga, iar domnul cancelar la dreapta. Cînd au intrat în tabără, s-a sunat acolo din trîmbițe, s-a bătut din tobe și s-a tras cu tunul. Descălecînd, domnul Moldovei s-a dus să asculte liturghia în cortul domnului cancelar. În acest timp au zburat lăcustele și s-au lăsat toate peste tabără. În aceeași zi seara a fost o ploaie așa de mare încît nu am putut sta în corturi[12].

// 8 <septembrie>. Acolo am serbat liturghia nașterii maicii domnului și în aceași zi domnul Moldovei a fost ospătat solemn de domnul cancelar. p. 492

9 <septembrie>. Am pornit din acel loc și ne-am oprit între dealuri care se numesc Delidolina[13], la 4 mile, și am stat la prînz, apoi am mers 3 mile mari pe rîul Prut.

10 <septembrie>. Am mers peste dealuri mari și am făcut 2 mile.

11 <septembrie>. După 2 mile de mers s-a făcut ziuă și ne-am oprit între dealurile care se numesc Delidolina. Acolo a defilat în fața cancelarului oastea lisovților[14] în număr de 1 700, în fruntea lor era căpetenia <lor> pan Rogawski.

12 <septembrie>. Abia s-a făcut ziuă și am mers 4 mile printre dealurile care se numesc Delidolina și seara am sosit la Țuțora, în șanțurile de slăvită amintire ale panului Zamoyski[15], îndată lîngă Prut.

---

[9] Haină de deasupra, fără brîu, folosită în Polonia veche.

[10] Zolkiewski și Koniecpolski.

[11] Nobilii oșteni din steagurile de călăreți.

[12] Sublinierea acestor semne rele însoțind venirea în tabără a lui Grațiani aparține probabil unui alt moment, posterior aceluia al descrierii de mai sus, care se încheia, probabil, cu mențiunea despre liturghia din cortul lui Zolkiewski.

[13] Nume compus din Dolina = vale și numirea pîrîului Delea care trece de la Chișcăreni, Pîrliți etc. și se varsă în Prut, la Ungheni. Aici este desemnată întreaga această vale deluroasă.

[14] Cazaci din Lituania. Nume dat inițial mercenarilor vestitului condotier lituanian Alexandru Lisowski, cunoscut și din războiul moscovit. Ei luptau în diferite campanii ale Habsburgilor, în Boemia, Ungaria și chiar Italia, fiind vestiți pentru vitejia și pentru jafurile lor.

[15] Pentru descrierea campaniei conduse de el în 1595 contra tătarilor și a înscăunării lui Ieremia Movilă, vezi *Călători, III*. Jurnalul de campanie al acestei expediții din Moldova.

14 <septembrie>. S-a dat poruncă să se înnoiască vechile şânţuri, dîndu-se în seama fiecăruia cîte <o parte de> trei coţi de fiecare cal. ·

17 <septembrie>. La răsăritul soarelui s-a tras cu tunul în tabăra noastră în semn de alarmă.

18 <septembrie>. Un ceas după răsăritul soarelui oastea turcească s-a ivit pe deal nu departe, în faţa taberei noastre; altă oaste tătărească a sosit pe dealuri, nu departe de corturile turceşti. După aceea la prînz, au început din amîndouă părţile să iasă hărţuială şi după-amiază le-a mers destul de bine <ostaşilor> noştri, atunci au sosit destul de mulţi tătari şi turcii au intrat în luptă. Şi domnul cancelar a poruncit ca fiecare polcovnic cu polcul său să stea în tabără sub arme, şi în această tabără erau 4 porţi, iar domnii polcovnici erau de asemenea patru; erau aceştia: pan Balaban staroste de Winnica; pan Kalinowski staroste de Cameniţa, pan Straz staroste de Haliciu, cneazul Korecki; a poruncit ca fiecare polcovnic să stea cu polcul lui la poartă, iar polcul era de 500 de lăncieri călări sau mai mult, afară de cazaci. În acest timp duşmanii au început să atace cu mare înverşunare tabăra lisovţilor (care şedeau la capătul taberei noastre, la mîna dreaptă, îndată deasupra Prutului). Lisovţii au fost respinşi de mulţimea tătarilor, pînă ce le-a venit în ajutor steagul de cazaci al panului „strajnic"[16] Ujazdowski„ din polcul panului Balaban staroste de Winnica, care a ieşit din tabără cu mare avînt şi strigăt. Şi acum panii polcovnici ai noştri au început să iasă din tabără cu polcurile lor, iar păgînii văzînd aceasta s-au tras înapoi. După aceea a căzut seara şi lisovţii s-au aşezat în tabăra noastră.

19 <septembrie>. Domnul cancelar a dus toată oastea[17] împotriva corturilor turceşti, alcătuind înainte de prînz două tabere mici de care, pe laturile taberei noastre. Dar nu s-a ajuns la luptă şi nu a fost chip să dai cu lancea, căci era un şanţ larg, în care se aşezaseră mai bine de 1 000 de ieniceri. Dincolo de acest şanţ, nu departe de tabăra lor, stăteau turcii în ordine; erau trei polcuri mari. Şi astfel văzînd ai noştri această cursă, polcovnicii cu panul cancelar ne-au poruncit să nu purcedem mai departe, socotind că ar putea să ne ducă asupra duşmanului printr-un loc mai bun, ocolind acel şanţ. Dar nu era clipa potrivită, căci duşmanul ne pusese mîna în grumaz şi pe lîngă aceasta era pentru noi departe ca să ocolim acel şanţ, şi dacă am fi vrut să pornim din acel loc, s-ar fi putut ivi mare învălmăşeală între noi toţi, şi duşmanul s-ar fi putut folosi de acea împrejurare împotriva noastră. Noi am stat deci multă vreme degeaba. Între timp tătarii (necrezînd că // am putea să le stăm împotrivă), s-au adunat în masă şi ne-au atacat dintr-o parte la aripa

p. 493

[16] Dregător polon, însărcinat cu paza unei cetăţi şi care este sub ordinele palatinului.

[17] Pentru efectivele lui Zolkiewski, vezi M i r o n C o s t i n, *op. cit.*, p. 69. Pentru acestea şi alte amănunte, vezi: *An Armeno-Kipchak Chronicle* ..., pp. 45—49.

dreaptă, iar moldovenii[18], fugind de la noi şi trădînd pe domnul lor care se afla la noi, ne-au lovit cu un strigăt mare la aripa stîngă, însă cu ajutorul lui Dumnezeu, n-au putut face nimic nici într-o parte, căci pedestrimea acoperită de care a tras cu puştile şi cu hacoviţele[19]. Duşmanul, văzînd deci că-i este greu să spargă oastea noastră, s-a retras ruşinat de pe latura care era bine întărită cu care. Atît tătarii cît şi moldovenii, urcîndu-se apoi pe deal şi privind mult timp oastea noastră, şi înţelegînd că noi nu putem să trecem mai departe peste şanţ către ei, au aruncat mai întîi de pe dealurile acelea o mulţime de săgeţi, încît întunecaseră lumina <soarelui>, iar apoi s-au lovit cu ai noştri cu mare putere, aproape orbeşte. Unul împingea pe altul, cum se mînă vitele; de voie de nevoie au trebuit să lupte, de vreme ce erau împinşi de la spate şi mai ales s-au năpustit asupra steagului hatmanului de cîmp[20], care se afla în frunte. De îndată ce a fost ucis stegarul, pan Boczkowski a luat steagul şi sub acelaşi steag au fost ucişi porucicul Stan, pan Karnkowski, pan Fredro şi mulţi alţii. Tot acolo a fost lovit steagul archebuzierilor nemţi ai panului Dinof[21] şi el însuşi a primit două lovituri; tot acolo a căzut pan Wrzesc, rotmistru de husari, cu 12 „tovarăşi"[22]; de asemenea pan Krzystov Kostocki, rotmistru de cazaci, care a căzut între ei ucis, tot acolo a fost ucis Owakov, rotmistru de cazaci. După aceea, a venit steagul panului Tyszkiewics şi după el alte steaguri, atît de husari, cît şi de cazaci. Văzînd aceasta duşmanul, adică tătarii şi moldovenii, acum foarte slăbiţi, au început să fugă în chip viclean, vrînd să ne atragă spre acel şanţ în care se ascunseseră ienicerii, iar dincolo de acel şanţ stăteau polcurile turceşti, precum am scris mai sus. Ai noştri şi începuseră să gonească după ei, dar văzînd această cursă, au strigat ca să ne oprească pe loc. Deci, ai noştri oprindu-se în ordine, domnul hatman a poruncit să ne retragem spre şanţuri, căci se lăsase seara. În timp ce ai noştri se retrăgeau spre şanţuri, tătarii şi moldovenii au lovit din nou, tăind multă pedestrime şi punînd mîna pe tabăra cea mică, pe care o apăra pedestrimea împreună cu 6 tunuri şi cîteva hacoviţe. Atunci au căzut vreo 2500 de păgîni, iar dintre ai noştri au căzut 100, mai ales din pedestrime. Mulţi dintre ai noştri au fost răniţi şi loviţi de gloanţe, printre care: pan

[18] Graţiani nu-şi declarase dinainte intenţiile, ci pusese ţara în faţa unui fapt îndeplinit. Dar efectivele foarte slabe ale polonilor erau copleşite de numărul turcilor şi mai ales al tătarilor. Trezirea a fost tot atît de cruntă pentru moldoveni în faţa pieirii inevitabile, cît şi pentru polonii încercuiţi în tabără. Reacţiile au fost oarecum similare. Trebuie totuşi semnalat faptul că relaţia lui Jakowski, avînd la bază acelaşi jurnal de campanie (vezi coincidenţa perfectă a datelor şi însemnărilor), nu menţionează acest atac (?) al moldovenilor (vezi mai jos, o, 469). E probabil că el s-a mărginit la rspingerea acelora din tabără, care ar fi vrut să le oprească plecarea.

[19] Un fel de bombarde mici — obuziere.

[20] Stanislav Koniecpolski.

[21] Denhoff, polcovnic german în armata polonă.

[22] Vezi mai sus, n. 11.

Zólkiewski staroste de Robieszow, pan Luca Zólkiewski[23], pan Balaban staroste de Winnica, pan Malinski şi alţii mulţi.

20 <septembrie>. S-a făcut sfat ca să ne retragem sub formă de tabără <de care>, dar pînă seara n-au izbutit să alcătuiască această tabără; dar unii totuşi şi-au îndeplinit dorinţa lor, căci îndată ce a început să se înnopteze, <cum> stăteam pe valurile de apărare, ei îndată au sărit în Prut, şi anume: starostele de Camenița, domnul Moldovei — căci pielea lui era în joc — fiul voievodului Podoliei, Tyszkiewicz, Bucioc[24] şi foarte mulţi alţii după ei. Unii s-au înecat, iar alţii trecînd Prutul înot, au căzut în mîinile duşmanilor. Şi anume s-au înecat aceştia: domnul Moldovei[25], starostele de Camenița[26], fiul voievodului Podoliei şi alţii foarte mulţi. După ce au trecut Prutul, l-au prins pe Tyszkiewicz şi împreună cu el pe Bucioc. Iar pan Odrzywolski cu pan Chmielecki[27] şi cu un grup mare de oameni au trecut dincolo de tabăra p. 494 turcească, unde au căzut peste straja turcească: unii au scăpat //, alţii au pierit. În acest timp în tabăra noastră, la două ceasuri din noapte, era o mare învălmăşeală şi tulburare, căci unii dintr-ai noştri răspîndiseră zvonul că domnii hatmani ar fi trecut rîul pe un bac cu un mic grup de oameni şi ar fi plecat spre Polonia. Şi astfel ai noştri, neştiind nimic sigur despre cele ce se petrec în tabără, s-au repezit cu toţii spre Prut, încît au rămas în tabără numai carele şi ceva pedestraşi, care, după ce luaseră tot ce voiseră, au început să deshame caii de la căruţe. După ce toţi ai noştri au ajuns la Prut — neştiind încotro să apuce şi văzînd că mulţi dintre ei se înecaseră, iar alţii care trecuseră înot căzuseră în mîinile duşmanilor — văzînd că sînt părăsiţi, alergau încoace şi încolo călări fără vreun rost. Peste cîtva timp a venit şi pan Kazanowski[28], ca să-i roage în numele domnului cancelar[29], să se ducă în spatele valurilor de apărare. Între timp tătarii alergau (strigînd: hala, hala). Deci întorcîndu-se în tabără cu pan Kazanowski, au înconjurat corturile domnilor hatmani, vrînd să vadă dacă <el> este sau nu <acolo>, căci nu aveau încredere. Atunci a ieşit domnul hatman şi a spus: „Vă rog pentru Dumnezeu, să mergeţi înapoi la valurile de apărare". Apoi ştergîndu-şi ochii, a spus din nou: „Să ferească Dumnezeu ca eu să vă părăsesc, aşa cum credeţi voi. Dacă nu credeţi, atunci din fiecare steag de oşteni să alegeţi un

---

[23] Luca Zólkiewski, fiul hatmanului Stanislav Zólkiewski.

[24] Costea Bucioc, mare vornic al Ţării de Jos. Miron Costin îi deplînge soarta şi îl pomeneşte cu întristare ca un spirit ponderator şi un om de omenie.

[25] Pentru soarta lui Graţiani, vezi în anexă discutarea textelor lui Malbi (Montalbani) şi Jancović, pretinşi martori direcţi şi participanţi activi ai plecării sale tainice din tabăra polonă.

[26] Kalinowski.

[27] Hmielecki, comandant de cazaci.

[28] Comandant de cazaci.

[29] Stanislav Zólkiewski.

«tovarăş» care să mă păzească". Atunci s-au liniştit puţin; această tulburare a ţinut mai bine de patru ceasuri în timpul nopţii.

21 <septembrie>. Ai noştri văzînd că se înecase o mai mare parte din oştire decît cea care pierise în luptă, l-au sfătuit pe domnul cancelar să înceapă oarecari tratative cu duşmanul. Dar domnul cancelar, văzînd că acele tratative erau zadarnice, deoarece duşmanul ştia tot ce se petrece în tabăra noastră de la cei ce trecuseră Prutul înot şi fuseseră prinşi de duşmani, vrînd totuşi să facă întru totul pe voia oştirii şi pentru liniştirea sufletelor tulburate, a început negocieri. Deci a trimis la Iskender paşa pe pan Drużbic, iar în acest timp s-au ivit oştile turcilor, tătarilor şi moldovenilor nu departe de tabăra noastră. Erau aşa de mulţi încît nu-i puteam cuprinde pe toţi cu privirea. Totuşi ai noştri stăteau de pază pe valuri, înarmaţi, avînd fiecare o chivără, iar în mînă o carabină sau muschetă. Şi ei se înfrăţeau cu ai noştri, spunînd: „Îmi eşti frate, îţi sînt frate". Iar noi de asemenea vorbeam cu ei, căci stăteau foarte aproape de tabăra noastră şi se apropiau de ea cu încetul: „Tu nu te apropia de noi, căci vei pieri", <spunea> fiecare dintre <ostaşii> noştri, arătîndu-le carabina sau muscheta. De asemenea unii dintre ai noştri, care ştiau turceşte, vorbeau cu ei, ieşeau, îşi dădeau bună ziua, îşi dădeau mîna, beau rachiu cu ei, iar tătarii ne cereau de-ale mîncării, vrînd să afle dacă avem ceva. Deşi ai noştri aveau foarte puţin, iar alţii aproape nimic, le aruncau totuşi peste şanţ, unii brînză, alţii pîine, iar alţii carne de cal, pe care ei le luau şi <ne> mulţumeau.

Deci cînd pan Drużbic a ajuns la ei, aceştia ne-au cerut să lăsăm pe loc în tabără toate, atît caii de oaste, cît şi carele şi tunurile, şi să plecăm pe jos. Pe lîngă aceasta, ne mai spuneau glumind cu noi — căci le dădea mîna să glumească — ştiind că mulţi oameni ai noştri pieriseră (unii se înecaseră, alţii fugiseră, alţii căzuseră în mîinile duşmanilor): „V-aţi rătăcit pe aici, vă vom călăuzi pînă la Cameniţa: Iskender paşa va merge după voi, iar Galga sultanul[30] înaintea voastră". Deci domnul cancelar văzînd că nu va ieşi nimic din aceasta, i-a lăsat în pace şi n-a mai făcut nimic. Însă duşmanul se apropiase de tabăra noastră, prefăcîndu-se că vrea să trateze cu noi, ca să poată privi din toate părţile // cum să ne poată înfrînge. Au văzut însă că era greu să înceapă ceva împotriva noastră, căci valul de apărare era înalt şi şanţul adînc de o lancie; ne-au lăsat în pace şi au plecat fără să facă nimic şi trăgînd asupra noastră cu arcul, iar noi de asemenea am tras într-înşii cu puştile. Scurt timp după aceasta Iskender paşa a trimis din nou la noi, ca să-i dăm 30 000 de zloţi roşii, <spunînd> „Noi ne vom retrage de lîngă voi şi vom merge în Ungaria, căci nu am fost trimişi aici de stăpînul nostru

p. 495

[30] Titlu purtat de fratele imediat următor al hanului tătarilor. Aici e vorba de Devlet Ghirai, sultan, fratele hanului tătar. Vezi Naima, *Tarikh*, p. 180.

sultanul ci <am venit> în ajutorul lui Gabriel Bethlen"[31] La această <propunere> domnul cancelar a primit să le dea 10 000 de galbeni. Apoi s-a lăsat seara. În aceeaşi zi, dimineaţa, înainte de a începe negocierile, l-au tras în ţeapă pe Bucioc[32], pe care moldovenii îl predaseră tătarilor şi l-au aşezat pe o movilă nu departe de şanţurile noastre, spre a-l vedea şi noi.

22 <septembrie>. Timp de trei zile, păgînii şi-au adunat leşurile de pe cîmpul de luptă şi alcătuind din ele două grămezi mari, a şasea zi după luptă, vineri, au postit şi şi-au făcut acolo liturghia lor. Apoi au tras spre şanţurile noastre cu tunurile pe care le aveau şi cu puştile ienicerilor.

23, 24, 25 <septembrie>. A plouat ziua şi noaptea.

27 <septembrie>. Oastea turcească s-a retras în altă parte spre Nistru şi s-a oprit la o milă de tabăra noastră.

28 <septembrie>. Noi am îngropat trupurile alor noştri căzuţi în lupte şi care se înegriseră de pe urma ploilor.

29 <septembrie>. Au venit călăreţi de la Iskender paşa, ca să încheiem tratative şi să ne învoim să le dăm 20 000 de galbeni, dintre care domnul cancelar a spus că acordă numai 15 000. Ei nu au primit aceasta şi voiau să plece fără nici un rezultat; ai noştri însă, îndoindu-se de soarta noastră, au vorbit cu domnul cancelar oferindu-se singuri să-l ajute la aceasta, adică să dăm în acest scop restul care ni se cuvenea din solda unui călăreţ pe un sfert de an. Atunci domnul cancelar a primit să le dea 20 000 de galbeni, pentru ca lucrurile să fie aşezate temeinic şi să se facă pace între noi: ei urmau să ne dea[33] două paşale, Cantemir[34] şi Mis Mîrza, în schimb noi urmam să le dăm pe voievodul de Wroclaw şi pe pan Malinski. Cu aceste <propuneri> s-au dus la Iskender paşa. După aceea, s-au arătat în scurt timp două steaguri, care <fiind> aproape de şanţurile noastre ne-au trimis din nou vorbă, zicînd că paşalele sînt gata să vie la noi, numai noi să dăm cei 20 000 de galbeni, pe care îi făgăduisem. La aceasta, ai noştri au răspuns că „Nu vi le putem da de îndată, căci nu-i avem aici, dar veţi căpăta ostateci de ai noştri; iată cei care sînt gata să meargă la voi, pan Potocki şi pan Malinski". Aflînd atunci aceasta, păgînii au spus clătinînd din cap: „De pe urma acestor tratative nu va ieşi nimic, dacă nu ne daţi <banii> pe loc". Din nou le-au oferit ai noştri, mai ales domnii hatmani, polcovnici,

---

[31] Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei (1613—1629), se afla pe atunci în duşmănie cu Habsburgii din Austria, participînd, ca adversar al lor, la războiul de treizeci de ani.

[32] După Miron Costin, el ar fi fost dus legat la turci, de către finul său, la care se refugiase.

[33] Ca ostateci pentru cei doi împuterniciţi poloni, veniţi să trateze.

[34] *Cantimur*, Cantemir Mîrza, conducător al tătarilor răsculaţi contra hanului Crimeii, stăpînea Cetatea Albă şi Chilia şi în general Bugeacul, avînd legături strînse cu Silistra. El pustieşte în fiecare an Moldova şi Ţara Românească. Pentru veleităţile sale de independenţă este ucis de turci.

rotmistri, tot ce aveau: argint, postavuri scumpe căptuşite cu blănuri de sobol şi alte lucruri scumpe, făcînd din ele o grămadă mare. Nu au voit şi au plecat fără nimic. După aceea, în scurt timp au venit iar <trimişi> de la Iskender paşa, poruncind ca nici unul să nu îndrăznească să iasă din şanţuri fără ştirea lui, adică a lui Iskender paşa, căci pe unul ca acesta va porunci să-l taie sau să-l tragă în ţeapă. Atunci ai noştri au înţeles că păgînii au făcut toate acestea dinadins ca să afle dacă noi sîntem statornici. Totuşi nu au izbutit, căci domnul cancelar văzînd la ce se ajunge cu aceste negocieri, şi toată oastea convingîndu-se despre aceasta, însuşi cancelarul a hotărît să plecăm în chip de tabără de care, căci nu se putea altfel.

// 30 <septembrie>. În ziua sfîntului Mihai, cu trei ceasuri înainte de lăsarea serii, am pornit din şanţuri în chip de tabără de care...[35] <rînduită de> cneazul Korecki[36] în acest chip: mai întîi a adunat toţi caii noştri împreună, după aceea carele cu tezaurul mergeau în jurul cailor, iar pe lat <erau> şase care şi în lung 100, ca în cîmp deschis carele să treacă pe toată lăţimea, iar unde era loc puţin sau trecerea rea, ele să se întindă în lungime; mai erau şi 200 de boi. Pe care încărcaseră bucăţi de lemn, acoperite cu pînză, pentru ca tabăra să se arate astfel mai mare. Iar noi în jurul carelor, mergeam în următorul fel: înainte, în faţă, mergeau cinci tunuri mici şi cîteva hacoviţe, iar pe lîngă ele mergea pedestrimea polonă în număr de 200 şi cea nemţească din Forensberg în număr de 100[37]. După aceştia, cinci tunuri mici şi cîteva hacoviţe; pe lîngă ele înainta pedestrimea polonă în număr de cinci sute şi cea nemţească în număr de 50, cu lisovţii. Iar pe de lături mergeau steagurile de husari şi de cazaci, în trei rînduri; noi mergeam pe jos pe lîngă care, fiecare dintre noi ţinînd în mînă sau pe umăr o carabină sau o muschetă. Şi înainte de a ieşi din şanţuri, ne-am jurat să ne apărăm <luptînd> pe jos, iar cine ar îndrăzni să încalece, afară de bolnavi sau răniţi — pe unul ca acela aveam poruncă să-l ucidem[38]. După ce am ieşit bine din şanţuri, păgînii au coborît îndată de pe deal, unii au năvălit asupra şanţurilor pentru a prăda, pentru că lăsasem acolo cîteva corturi şi cîteva care, iar alţii alergau pe dealuri, departe de noi, strigînd „hala, hala". Atunci am trecut foarte greu peste rîu[39] (era ceasul unul din noapte), coborînd coasta repede a dealului, am trecut apa prin vad, unii pînă la brîu, alţii pînă la gît. Acolo, s-au împotmolit în mîl multe care ale noastre cu caii. Între timp, păgînii îşi făceau rugăciunea lor. Abia am ieşit din această trecere rea a rîului, am pornit mai departe tot

p. 496

[35] Lacună în text.
[36] Fratele lui Samuel Korecki.
[37] *a niemieckiei 100 z forensberkowy.*
[38] Pentru a împiedica eventuale dezertări.
[39] Loc identificat de Miron Costin, p. 73, ca fiind în dreptul satului Scumpia. Pe hărţile moderne, acel pîrîu poartă numele de Gîrla Mare.

dealungul Prutului[40], iar în acest timp păgînii se ocupau de pradă, căci atunci multe care ale noastre se împotmoliseră în mîl.

1 <octombrie>. Îndată ce a răsărit soarele, ne-am oprit pe Prut (!) la o depărtare de două mile. Acolo păgînii, fără să ne dea o clipă de răgaz ne-au atacat îndată, și turcii mai ales voiau în același timp să rupă tabăra pe la spate cu lăncile. Dar pedestrimea nemțească cu puștile și cu cîteva tunuri mici, pe care le aveau cu ei, s-a îngropat într-un șanț, care era acolo, nu departe de Prut, unde fiind ai noștri atacați <cîndva>, făcuseră acel șanț sau unde fusese vreodată o cetate. Acolo oastea turcească fiind foarte aproape de acel șanț <dar neștiind de el> s-a apropiat la o depărtare de o lovitură de pușcă, iar nemții atacîndu-i iute, au început să tragă cu puștile. După aceea, neizbutind <turcii> ci dimpotrivă suferind mari pierderi, printre ai lor, s-au retras cu rușine[41] și și-au așezat tabăra pe dealuri nu departe de tabăra noastră. Iar la noi, în acest timp a mîncat fiecare ce avea și mai ales carne de cal; dar neavînd cu ce s-o frigem, am fost nevoiți să ardem ceva printre care și cîteva corturi și s-o frigem la focul acesta. După aceea urma să pornim tocmai către seară, dar un moldovean a fost prins nu departe de tabăra noastră; el ne-a spus că dușmanul ne-a pregătit o cursă, a făcut un șanț mare, în care a așezat ieniceri și a pus cîteva tunuri pe unde urma să trecem. Și astfel a trebuit să așteptăm pînă s-a întunecat // bine și în loc de a o lua la stînga, ne-am îndreptat spre dreapta și astfel am ocolit acea cursă.

p. 497

Abia s-a făcut ziuă și ne-am oprit la marginea unui iaz, cu un ceas înainte de a se lumina de ziuă. Acolo, oastea turcească, nedîndu-ne timp să răsuflăm, ne-a lovit îndată cu toată puterea, dînd asalt timp de cîteva ore, dar a trebuit să se retragă cu pierderi. Și văzînd hotărîrea noastră, pe care își dădeau seama că nu o vor putea înfrînge și avînd în urma lor ajutoare mari, pe care le așteptau în fiecare ceas, ca să nu ne lase să plecăm între timp, Galga sultan a trimis vorbă domnului cancelar să încheie negocierile pe care le începuseră la Țuțora. Deși ei o făceau în chip prefăcut, totuși acesta a trimis la ei pe pan Druźbic.

2 <octombrie>. Galga sultan avînd la el pe Druźbic, le-am trimis vorbă ca să ni-l trimită înapoi pe Druźbic; ne-au răspuns că-l vor trimite, după ce Galga sultan se va sfătui cu Iskender pașa. Însă cît a ținut sfatul lor, ne-au atacat din toate părțile, de dimineața pînă seara. Cu ajutorul lui Dumnezeu însă nu au avut nici o bucurie, ci dimpotrivă, văzînd ei că au pierderi mari, <căci> le-am luat și două tunuri, cu care ne pricinui-

---

[40] Greșeală în loc de *Răut*.

[41] Acest ultim succes al convoiului în retragere ar coincide cu alineatul 29 din Miron Costin. Dar în realitate „leșii" erau departe de a se simți „fără nici o grijă, tare și semeți", căci erau sleiți de puteri.

seră mult rău de pe un deal mare de dincolo de iaz. Pedestrimea nemţească mergînd cu puştile sub zăgaz cu mare iuţeală, s-a repezit la cei ce erau pe lîngă tunuri, mai ales ieniceri, i-a nimicit trăgînd cu puştile luîndu-le şi cele două tunuri. Şi astfel datorită acestei mari înfrîngeri a acelora, ai noştri au căpătat încredere, încît în cele din urmă chiar unii au ieşit din tabără împotriva lor; însă domnul cancelar, văzînd aceasta, a ieşit el însuşi din tabără după ei şi le-a poruncit să se întoarcă înapoi. Totuşi n-au trimis înapoi pe pan Druźbic. După ce ne-am odihnit puţin, am pornit către seară chiar împotriva corturilor turcilor, care au fost nevoiţi să ne lase să trecem.

3 <octombrie>. Cu două ceasuri înainte de ziuă ne-am oprit la rîu, lîngă un sat ars de păgîni (căci peste tot oriunde mergeam, ziua şi noaptea, din toate părţile ardeau şi se prefăceau în cenuşe satele, ariile, stogurile de fîn, gardurile, chiar şi iarba). Acolo însă ne-au lăsat în pace, dar nu aveam ce mînca; am fost nevoiţi să tăiem caii slabi, care ne mai rămăseseră şi astfel să ne hrănim cu carne de cal, pe care o tăiam în bucăţi ce le înfigeam în săgeţi, din cele ce le adunaserăm de la tătari, cu care trăgeau în noi, şi după aceea frigînd <carnea> deasupra fumului, o mîncam. Îndată la sosirea serii, am pornit la drum, iar păgînii se ţineau prin împrejurimi; de departe, tătarii mai ales, abia aşteptau să pună mîna pe carele care se împotmoleau la trecerea noastră prin vaduri.

4 <octombrie>. Era vremea prînzului, cînd ne-am oprit pe rîul Răut, pe cîmpuri uscate, pline de lăcuste, pe o căldură mare şi ne era foarte greu şi din pricina marşului şi a soarelui şi a fumului cu care ne înăbuşeau păgînii. Cu atît mai mult, cu cît nu puteam avea apă şi trebuia s-o luăm din bălţi şi aşa o beam. Foarte mulţi cai au crăpat atunci de sete şi cînd ne opream, mîncau pămînt. După aceea, către seară, cînd urma să pornim mai departe, ne-au lovit cu mare putere turcii dinapoi şi tătarii din lături, iar ai noştri începuseră să slăbească în faţa turcilor, însă a venit pedestrimea nemţească cu puştile şi i-a risipit, încît au fost siliţi să se retragă cu ruşine, fără să facă nimic. După aceea, la un ceas din noapte, am pornit mai departe şi am dat îndată de o trecere grea, unde păgînii ne-au luat multe care, ce se împotmoliseră în mîl.

5 <octombrie>. Odată cu răsăritul soarelui, am trecut rîul Răut; // acolo păgînii au răpit iarăşi multe care de ale noastre. La prînz ne-am oprit pe un rîu, unde tătarii arseseră un sat mare şi cîteva curţi mai bune, unde păgînii ne-au lăsat în pace, iar noi ne-am odihnit. Ne-am hrănit mai ales cu varză, căci s-a întîmplat să găsim o grădină mare nu departe de tabăra noastră. Abia am văzut-o, şi aproape toată oastea a năvălit acolo; a mîncat varza cu cotoare cu tot, încît a rămas numai pămîntul negru şi astfel au mîncat-o unii crudă, alţii încălzind-o în chivere împreună cu carnea de cal în fumul de pe focul de mărăcini, căci nu aveam lemne.

p. 498

Seara am pornit şi am mers toată noaptea, cu mari pierderi, căci mulţi oameni istoviţi de mers, de foame şi de somn, în timpul acestor două nopţi şi două zile, leşinau, alţii mergînd în somn, cădeau ca morţi de oboseală şi voiau mai bine să doarmă şi să cadă în mîinile păgînilor, decît să se deştepte şi să se scoale. Aşa au fost cele trei nopţi (din urmă), şi au fost cele mai grele.

6 <octombrie>. Abia s-a făcut ziuă şi păgînii ne-au atacat din toate părţile lîngă satul ars, şi am fi vrut mai bine să ne oprim lîngă acel sat care ardea, dar era foarte greu, deoarece ienicerii trăgeau asupra noastră din puştile lor de pe o movilă, pricinuindu-ne grele pierderi, astfel că a trebuit să mergem mai departe. Totuşi deşi pornisem, păgînii nu ne-au dat pace; ne atacau cu toţii din toate părţile şi am fi fost bucuroşi să ne oprim la vreo apă, căci toată oastea era atunci istovită, dar nu se afla nici o apă. A trebuit să umblăm toată noaptea; de o săptămînă mergeam peste cîmpuri uscate şi pe lîngă aceasta era şi o căldură mare; însă n-am putut găsi nicăieri apă. Între timp s-a lăsat seara şi ne-am oprit lîngă o arie, niciunul dintre ai noştri nu-şi mai simţea picioarele şi nu putuserăm afla nicăieri apă. Aprindeam tocmai focurile cînd păgînii ne-au atacat cu mare înverşunare, văzîndu-ne aproape sleiţi de putere, încît am fost nevoiţi să stingem focurile şi să pornim mai departe spre Nistru, care se afla la o depărtare de două mile bune. După ce ne-am urnit din acel loc a început să se rupă tabăra, căci niciodată nu umbla tabăra în ordine în timpul nopţii, pe cînd în timpul zilei mergea ceva mai bine. Pricina risipirii de atunci a taberii a fost aceasta: cînd am plecat de la Ţuţora între detaşamentele de cazaci erau mulţi tîlhari. Mai ales cazacii ucrainieni[42] cum simţeau că cineva are argint, haine scumpe sau altceva la căruţă, îndată ce se făcea noapte, sau dacă se întîmpla o trecere grea prin vaduri, sau cînd trebuia să coborîm un deal abrupt cu carele, atunci răsturnau carele şi furau totul. După aceea, cei cărora li se prădaseră carele, se duceau la domnul cancelar şi-i spuneau totul. Domnul cancelar le răspundea: „După ce vom ajunge la Nistru, atunci îi vom căuta pe toţi“, căci şi lui şi multor rotmistri li se furase mult argint. Aceia aflînd aceasta, se vorbiseră între ei, spunînd: „Dacă au să ne caute pe toţi la Nistru, mai bine să fugim noi singuri din tabără spre Nistru“. Deci, abia au trecut de aria pe care o arseseră păgînii, şi cazacii au şi fugit din tabără pe cai, precum am scris mai sus (aceasta a fost la ceasurile două din noapte), îndreptîndu-se spre Nistru, căci ei cunoşteau bine locurile din Moldova. După aceea, unora dintre ai noştri li s-a părut că hatmanii au plecat pe drumul cel mare spre Nistru[43] şi s-a

---

[42] Se face deosebire între aceşti cazaci şi ceilalţi. Zaporojenii erau cei mai îndrăzneţi, dar şi cei mai prădalnici.

[43] S-ar părea că s-a repetat şi aici scena din noaptea fugii lui Korecki, Kalinowski etc.

produs o mare învălmăşeală între ai noştri şi s-a stîrnit o mare zarvă în tabără. Duşmanii băgînd de seamă că unii dintre ai noştri fugiseră din tabără şi că tabăra se rupsese în cîteva părţi, ne-au lovit pe la spate, <cu> mari strigăte şi cu toată // puterea. Au luat îndată tunurile, care se aflau în urmă. Ai noştri nu putură să le ţină piept, căci aproape toţi erau leşinaţi de oboseală; şi văzînd că au căzut mulţi dintre noi <şi> auzind pe lîngă aceasta că pe unii îi omoară şi îi leagă, în mijlocul văiecărelilor şi strigătelor alor noştri ne-am dus cîţiva la hatman să ne sfătuim ce să facem de acum înainte; unii strigau: „Să mergem pe drumul mare", iar domnul cancelar voia să mergem în chip de tabără. Însă ai noştri au strigat că acum este greu s-o mai întocmim, căci tătarii pătrunseseră în tabără. Atunci insigna care era deasupra cortului cancelarului a fost aruncată jos (era o căciulă cu pene de struţ în vîrf). Atunci s-a spus că domnul cancelar a plecat în mod sigur, şi s-a produs altă învălmăşeală şi între ai noştri. Unii credeau că toţi au pierit, alţii că tătarii erau stăpîni pe tabără. Neştiind ce să facă au trebuit să se risipească; unii s-au îndreptat spre Cameniţa — şi aceştia s-au pierdut aproape toţi — alţii spre Buchasz, la vadul prin care intrasem în Moldova. Într-acolo se îndreptară cei ce nu voiau să înoate, mai ales panii hatmani, polcovnici, rotmiştri şi mulţi alţii. Cînd au ajuns la acel vad, tătarii şi turcii se şi aflau acolo; toţi cei ce se apropiau, cădeau în mîinile păgînilor. Acolo şi domnul cancelar, nedîndu-se prins acelor păgîni, s-a apărat bărbăteşte împotriva lor cît a putut; mai întîi a omorît doi tătari, după aceea fiind înconjurat de o mulţime de duşmani, a căzut în mijlocul lor. Noi însă cîţiva mergînd spre Moghilew am răzbătut printre cetele tătăreşti; eram cu toţii împreună trei sute de călăreţi sau mai puţin, din diferite steaguri. Deci ajungînd la Nistru, cîţiva au pornit spre oraşul Moghilew, dar unii s-au înecat, iar pe alţii i-a luat apa. Iar noi care ne aruncasem în apă după dînşii, văzînd aceasta, ne-am întors, dar în timpul întoarcerii noastre mulţi din ai noştri s-au înecat acolo. Ne-am urcat atunci pe un deal înalt care era în apropierea Nistrului şi ne-am apărat împotriva păgînilor strigînd la tîrgoveţii din Moghilew, să ne arate unde este vadul peste Nistru, ceea ce tîrgoveţii ne-au făgăduit, dar numai după ce se va lumina de ziuă, însă pînă la ziuă mai erau două ceasuri, iar pînă atunci veneau tătarii şi moldovenii, împotriva cărora a trebuit să ne apărăm. Îndată ce s-a luminat de ziuă, a venit la noi un ţăran moldovean, care ştia ceva ruseşte; ai noştri văzîndu-l, i-au spus să ne arate vadul, ţăranul ne-a spus să mergem după el şi ne-a dus pe maluri abrupte deasupra Nistrului în direcţia Cameniţei. Apoi unul dintre ai noştri a spus: „Desigur că acest ţăran ne duce la duşmani". Deci toţi l-au ascultat pe acesta şi s-au dus din nou acolo, unde stătuseră pe dealul din faţa oraşului Moghilew, cum am scris mai sus şi încă am lăsat acelui ţăran opt cai. Acolo au năvălit asupra noastră moldovenii, vrînd să ne prindă, dar ne-am apărat împotriva lor,

p. 499

după aceea unii dintre tovarăşii noştri au mai dat un cal pe care-l aveau acelui ţăran şi l-au rugat să ne arate vadul. Însă între timp moldovenii se depărtaseră de noi, căci în dreptul nostru era un mal pe care nu se puteau urca, fără a-şi rupe gîtul. După aceea, cînd s-au apropiat acei moldoveni, ţăranul s-a lăsat spre Nistru, iar noi după el, în vreme ce moldovenii trăgeau cu arcul asupra noastră; acolo au fost loviţi de săgeţi doi dintre ai noştri, dar fără primejdie. Atunci am trecut înot Nistrul, dar acolo ne-au întîmpinat 30 de tîlhari, care ne-au luat tot, numai pe noi ne-au lăsat în viaţă. Ajungînd la Moghilew rămăsesem foarte puţini dintre toţi cîţi fusesem <la început> şi după ce ne-am odihnit acolo trei zile, am pornit mai departe, unii pe jos, alţii călări... etc. Trebuie să înţelegem că sub fiecare steag, atît de husari, cît de cazaci erau numai trei sau cel mult opt „tovarăşi". Aceste steaguri care au fost în Moldova sînt înşirate mai jos[44]. Astfel am petrecut de la sfîntul Martin[45] pînă la serbarea purificării[46], cînd ni s-a plătit solda. În februarie în anul 1621 ni s-a dat nouă, celor ce mersesem cu tabăra pînă la Nistru, husarilor, cîte 30 de zloţi, iar cazacilor cîte 20 de zloţi, celorlalţi, în dar cîte 10 zloţi de cal de husar, iar în dar 11 zloţi, dar nu făcea cît oboselile noastre. Să fi dat Dumnezeu ca acea ţară a Moldovei să se fi prăbuşit, înainte ca să fi intrat noi acolo, căci acolo şi-au pierdut capul, udîndu-l cu sîngele lor, oameni aleşi şi însemnaţi, atît hatmani, cît şi polcovnici, rotmistri şi soldaţi bătrîni, iar alţii au căzut în robie; niciodată Coroana Poloniei nu a suferit o înfrîngere atît de mare şi de ruşinoasă.

---

[44] În această copie lipseşte lista amintită.
[45] 11 noiembrie.
[46] 2 februarie.

ANONIM POLON[47]

DESCRIERE INDIRECTĂ

1620 septembrie 23. Camenița

Dau de știre despre lupta oștirii noastre cu păgînii: Abia am luat loc astăzi în biserica parohială pentru a ne ocupa de lucrările dietei <și> a venit un cazac al starostelui de Camenița și pe urmă o slugă a cneazului Korecki, și îndată după aceea treizeci de persoane diferite. Fiecare dintre ei, întrebat deosebit, a fost într-un cuget asupra faptului că hanul tătăresc împreună cu Iskender pașa au venit sub Țuțora joi[48], dar nu au atacat cu toată oastea <ci> au năvălit sub tabără numai cîteva sute, cu care ai noștri au dat lupte de hărțuială, dar nu au putut prinde limbă. Au adus numai capul unui turc; l-a cunoscut domnul <Moldovei>

---

[47] După textul polon, publicat în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, pp. 474—478 însoțit de o trad. fr. Este vorba, precum se poate vedea, de o descriere indirectă, culeasă din gura acelor 30 de inși înapoiați din expediție înainte de 23 septembrie, în vreme ce grosul trupei se mai lupta cu greutăți nesfîrșite încă și la 6 octombrie.

[48] 17 septembrie.

care a spus că este un dregător de la Tighina. Domnul Moldovei a dat cîte o sută de zloți roșii moldovenilor și sîrbilor săi pentru fiecare prizonier, <ce l-ar înfățișa> totuși nu au putut să prindă nici unul.

Vineri dimineața, adică la 18 septembrie, a sosit oastea păgînilor și au început să se arate polcurile[49] cele mari. Ai noștri au ieșit împotriva lor din șanțuri cu o tabără mică <alcătuită de o> parte din pedestrime cu cazaci și husari; s-au dat numai lupte de hărțuială mult mai păgubitoare pentru păgîni decît pentru noi.

Sîmbătă, 19 septembrie la prînz, a ieșit cea mai mare parte din oaste și cu artileria și cu pedestrimea iarăși în formă de tabără s-a dat o luptă care a ținut pînă la căderea serii. Din mila lui Dumnezeu urmarea a fost bună, leșuri dese de păgîni zăceau <pe cîmp>. În această noapte oastea s-a întors la șanțuri, destul de îmbărbătată și bucuroasă de această luptă cu izbîndă asupra dușmanului.

La 20 septembrie înainte de prînz, duminecă, hatmanii au așezat oastea în linie de bătaie alcătuind bine tabăra pedestrimii. Domnul hatman de cîmp a luat aripa dreaptă, iar stînga cneazul Korecki[50]. După aceea au atacat păgînii cu mare strigăt, fiind în număr și în putere; se spune că erau pînă la o sută de turci. Ai noștri s-au purtat bărbătește, pedestrimea din tabără a pricinuit mari pierderi dușmanilor și mai ales nemții, cărora li se aduc mari laude, ca și cavaleriei nemțești; acolo a fost o ciocnire înverșunată de amîndouă părțile. După aceea ienicerii împreună cu turcii au atacat puternic aripa dreaptă a husarilor, care neputînd susține atacul, s-au retras în șanțuri; cazacii neștiind despre acest lucru au susținut pînă în noapte, împreună cu pedestrimea, atacul dușmanilor, cu mari pierderi, căci puțini au rămas din <cei> 2 000 de oameni ce formau pedestrimea. Noaptea a despărțit pe cei rămași și în cele din urmă ai noștri s-au retras în șanțuri, fără a fi biruiți cu totul.

Domnii hatmani și domnul Moldovei văzînd <că s-a făcut> un mare gol în oștire[51], că foarte mulți <ostași> sînt răniți, împușcați de ieniceri, și aproape toți <oamenii sînt> înspăimîntați și nemai avînd nici o nădejde sau putință de izbîndă, au hotărît să părăsească tabăra cu care și corturi cu tot, iar șanțurile să rămînă împodobite cu steaguri, focurile să fie aprinse, fără să se dea de știre dușmanului; chiar în acea seară îndată, domnii hatmani au trecut cu bărcile peste // Prut, iar oastea înnot; îi călăuzeau (!) domnul Moldovei și Bucioc prin „pădurea de fagi" („bucovina") spre Snia-

p. 475

[49] Termen polon folosit aici pentru unitățile turcești.

[50] Erau doi frați Korecki în oastea polonă, Samuel, ginerele lui Ieremia Movilă, și un frate al său. După Miron Costin, p. 73, acesta din urmă a avut un rol mai însemnat în lupta de la Țuțora.

[51] Urmează o versiune fantezistă, menită să ascundă dezertarea rușinoasă a celor întorși mai devreme.

tyn[52]. De atunci nu avem nici o ştire despre ei; toţi au nădejde în Dumnezeu că vor scăpa din această luptă . . .

Din Cameniţa 23 septembrie 1620. // p. 476

Relaţia a doua[53]

Iskender paşa a venit vineri 18 septembrie şi s-a aşezat la o milă de Ţuţora; a trimis cîteva mii de tătari spre oastea noastră. Hatmanul[54] a scos din tabără atîţia cazaci cîţi a socotit de nevoie şi s-au urmărit unii pe alţii încoace şi încolo pînă seara. Către seară, cînd s-a întunecat, au prins limbă, căci <hatmanul> făgăduise 200 de taleri pentru aceasta. A spus[55] că dacă toată oastea nu este de 120 000, atunci desigur sînt mai mulţi şi nicidecum mai puţini, dar nu au venit încă toţi, căci unii au venit abia joi şi vineri, alţii au sosit în timpul nopţii şi ienicerii în număr de 40 000 au sosit vineri.

Au atacat după aceea sîmbătă, înainte de prînz, dar nu s-a arătat toată oştirea. <Hatmanul> alcătuind o tabără de care, a ieşit cu oastea împotriva lor. Abia atunci Iskender-paşa a poruncit tuturor să se arate; ochii noştri nu-i puteau cuprinde. Astfel milostivirea sa a pornit împotriva lor cu tabăra, cu care a şi dat lupta la o depărtare de două aruncături de arc de şanţurile noastre. Paşa a aşezat oastea, alcătuind fruntea cu suliţaşi turci şi ieniceri. Chiar cînd erau să înceapă să se încaere au sărit şi tătarii şi au acoperit frontul turcilor. Şi a fost o luptă aprigă, atît de sîngeroasă, încît leşurile alor noştri cădeau peste leşurile tătarilor şi aceasta a ţinut mult timp; deşi frontul era întins, totuşi leşurile cădeau unele peste altele[56]. După aceea <turcii>, văzînd că au pierderi mari, au sărit cu toţii şi au pornit împotriva noastră cu mare năvală. După aceea aripa dreaptă a taberei de care a hatmanului de cîmp cu 500 de pedestraşi nu a mai putut să susţină atacul; <duşmanii> le-au rupt <rîndurile> şi au măcelărit pedestrimea; <oamenii> s-au apărat cu sabia, dar au fost nimiciţi şi au pierdut tunurile; între timp, la aripa stîngă se mai băteau cu înverşunare, apoi s-au amestecat între ei aşa de mult încît se măcelăreau unii pe alţii[57]. Şi neputîndu-se împotrivi unui număr atît de mare, ai noştri s-au retras sub focul puştilor în şanţuri şi astfel s-a oprit lupta; ai noştri au intrat iar în şanţuri, <duşmanii> s-au aşezat la un sfert de milă în jurul trupelor noastre.

---

[52] Pure invenţii în scopul arătat mai sus.
[53] Cuprinsă în acelaşi manuscris.
[54] Stanislaw Zólkiewski.
[55] Prizonierul adus de cazaci.
[56] Exagerare vădită.
[57] Pare de asemenea puţin credibil.

A doua zi, duminică, ai noştri păzeau numai tabăra iar toate steagurile le-au aşezat pe valuri. De asemenea oastea cealaltă nu s-a retras, ci înainta încet, adunînd de pe cîmp cadavrele din oastea lor; ai noştri de asemenea îngropau pe ai lor.

p. 477 Domnii hatmani au poruncit // după aceea să se ia măsuri ca oastea să aibă gata căruţele pentru a ieşi în chip de tabără de care. Se pare că îndată ce va cădea întunericul vor ieşi . . .

COPIA SCRISORII DE LA DOMNUL CANCELAR AL COROANEI CĂTRE REGE, CU DATA DE 24 SEPTEMBRIE, DIN TABĂRA DE LA ȚUȚORA[58]

p. 478

1620 septembrie 24, Țuțora

Dau de știre măriei tale, despre sosirea sultanului Serbasza[59] pe care-l așteptam, din clipă în clipă <și> despre care măria ta ai fi avut cunoștință, dacă cealaltă scrisoare a mea ar fi ajuns. Acum o săptămînă au sosit sultanul Galga și Iskender pașa și s-au așezat aici, sub tabăra <noastră>. A doua zi, vineri[60], am avut de furcă cu ei, și din fericire, seara, din mila domnului, i-am alungat de pe cîmpul de luptă. Această hărțuială între noi a ținut pînă în amurg, cînd ne-am întors și noi și ei în taberele noastre. Însă sîmbăta[61] la cererea tuturor cavalerilor[62],

---

[58] După textul polon, publicat de I. Bogdan în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 2, p. 478, însoțit de o traducere franceză.
[59] Neidentificat.
[60] 18 septembrie 1620.
[61] 19 septembrie.
[62] *Rycerstiva.*

am ieşit în cîmp, la luptă deschisă[63], cu oastea în ordine de bătaie; am dat lupta cu ei în cîmp deschis. Această luptă a ţinut în chip nehotărît şase ore, de la prînz pînă în noapte; astfel ei s-au dus la corturile lor, iar noi ne-am întors în tabăra noastră. Aveam nădejde că vom putea lupta şi mai departe cu mai mare putere, împotriva duşmanului, dar a doua zi, adică duminică, o mare parte dintre oamenii noştri, fugind din oştire, ne-au încurcat treaba. Nu numesc deocamdată pe nimeni[64], căci singuri se vor da în vileag acolo acei ce ne-au părăsit în chip aşa de josnic. Însă mă îndoiesc că vor scăpa mulţi, căci au trecut Prutul înnot noaptea şi mulţi s-au înnecat şi o mare parte au fost ucişi sau prinşi de duşmani, care i-au atacat acolo, în păduricea de dincolo de rîu. Şi aceşti oameni răi şi fără minte au tulburat oştirea, încît puţin a lipsit ca întreaga oaste să se fi pus pe fugă în chip ruşinos şi primejdios. Împreună cu hatmanul de cîmp şi cu cîţiva rotmiştri, care au rămas pe lîngă noi, am reţinut prin stăruinţa noastră oastea şi stăm aici pe locul nostru unde ne aflăm mai aproape de

p. 479 duşman decît Varşovia de Uiazdow[65]. Sultanul Galga şi Iskender // paşa au o oaste mare, mai bine de 60 000. Prizonierii pe care i-am luat spun că vor fi 100 000; porniseră deadreptul către ţinuturile republicii[66], iar noi le-am tăiat calea, punîndu-ne viaţa în cumpănă pentru aceasta şi vom face şi mai departe ce se cuvine unor slugi credincioase ale măriei tale şi unor fii buni ai patriei, pentru mai marea noastră strălucire.

Prevăzînd toate acestea, am scris de cîteva ori măriei tale despre această primejdie, ca să binevoieşti să te gîndeşti la ajutorarea şi la întregirea oştirii Acum vremea arată că aceasta este o nevoie grabnică, despre care sînt sigur că măria ta îşi aminteşte. În <tot> acest timp ne vom purta după obiceiul nostru cu dragoste de patrie <înfruntînd> orice împotrivire prin orice mijloc.

Domnul Moldovei s-a dus cu acei fugari ai noştri[67], nu ştiu dacă au putut răzbate sau nu.

Aşa stau, în împrejurările de faţă, lucrurile noastre, nu voi zăbovi să vestesc măriei tale, ce se va mai întîmpla după aceea.

S-a dat în tabăra <întărită> cu şanţuri, la Ţuţora, în ziua de 24 septembrie, anul 1620.

Stanislaw Zólkiewski, cancelar şi hatman al coroanei. Post-scriptum: Sînt printre noi cîţiva răniţi, pe care de asemenea nu se cuvine să-i părăsim;

---

[63] *Aperto marte* .

[64] Este vorba de Kalinowski şi Korecki.

[65] Cartier mărginaş al Varşoviei.

[66] Republica feudală a panilor poloni. Expediţia avea, în adevăr, ca scop ultim atacarea Poloniei.

[67] Vezi mai sus n. 25.

starostele de Winnica, panul Denof, panul Malinski şi nepotul unui rotmistru şi fiul meu, răniţi de focuri de puşcă, dar nu cu răni periculoase; se vor vindeca.

[Adăugat de altcineva[68], mai tîrziu]. Iar după această scrisoare, după plecarea mea, s-au adus ştiri despre hatmanul mare prin cămăraşul hatmanului, cum că muntenii cu turcii au biruit oastea regelui Poloniei şi au prins pe amîndoi hatmanii. Au adus şi proclamaţiile, ca îndată ce se face a doua chemare, să încalece cu toţii. Aceasta s-a petrecut astăzi.

---

[68] Probabil aducătorul scrisoarei.

JAKOWSKI

RELAŢIA DESPRE EXPEDIŢIA DE LA ŢUŢORA[69]

1620 octombrie 24

p. 482 ...Domnia voastră[70], ştiţi ce a îndemnat pe domnii hatmani[71] ai noştri să pornească în Moldova aşa de repede şi pe neaşteptate cu aproape toţi oştenii. Dar pricina cea mai însemnată pentru aceasta a fost domnul Moldovei care ne-a asigurat că dacă venim repede peste Nistru, nu vor veni oşti aşa de mari la Iskender paşa, care era slab fără ele (precum şi e).

Deci la 3 septembrie, oastea a trecut Nistrul la Podbity şi la 4 septembrie domnul a ucis pe turcii care veniseră să-l ia la Poartă.

---

[69] După textul polon publicat de I. Bogdan în *Hurmuzaki*, Supliment, II, p. 482 şi urm. însoţit de o trad. fr. Faţă de relaţia primului anonim polon, aceasta de faţă este mai necompletă, menţiunile se răresc după ziua de 20 septembrie.

[70] Subcămăraşul de Belz căruia îi este adresată relaţia de faţă.

[71] Gaspar Graţiani (1619—1620).

La 6 septembrie domnul a venit la oastea noastră la Căinari[72], de unde am pornit la 9 septembrie și ne-am oprit la Țuțora, în tranșeele cele vechi. Ai noștri se gîndiseră să pornească de la Căinari[73] deadreptul spre Tighina și Cetatea Albă împotriva locurilor unde rătăcesc tătarii, dar domnul cancelar[74] s-a îndreptat din anume motive spre Țuțora, ca să întărească poziția domnului în capitala sa și să atragă un număr de moldoveni de partea sa.

La 17 septembrie au năvălit sub tabără cîteva sute de tătari, cu care ai noștri au purtat hărțuieli și nu au cîștigat mare lucru, ci s-au întors. Ei au făcut să vorbească doi prizonieri; dar mulți dintre ei au fost tăiați. A doua zi, abia a răsărit soarele și a sosit avangarda, cu care ai noștri îndată au dat lupte de hărțuială; iar oastea păgînilor a venit aproape în cursul întregii zile. Iskender pașa s-a așezat pe acel loc, unde stătuse odinioară[75] hanul[76]; nu departe de el era Galga sultan. Luptele // de hărțuială s-au purtat toată ziua, ai noștri au dobîndit izbîndă, iar seara ai noștri aproape că alungaseră pe păgîni de pe locul de luptă; au pierit mulți oameni de ai lor și dintre cei mai de seamă, între care și sangiacul de Tighina.

p. 483

19 septembrie. Domnul cancelar, adică marele hatman, a scos oastea la luptă în ziua de 18[77]. Toată oastea noastră urma să fie acoperită de tabăra formată din care, dar prin nepriceperea celor cărora le fusese încredințat acest lucru, a fost acoperită abia fruntea, iar restul oștirii a stat descoperit. În partea dreaptă a stat polcul hatmanului de cîmp și al domnilor cancelari, în partea stîngă cneazul Korecki, domnul staroste de Camenița Kalinowski și Chmielecki. Credeau că păgînii vor da lupta în față, dar ei au lovit pe ai noștri din spate. Totuși roatele de cazaci s-au luptat bine cu ei și de trei ori au respins atacul lor. În cele din urmă, s-au îndreptat împotriva steagurilor de husari, care erau așezați toți în cerc și s-au amestecat așa de mult cu ei, încît nu puteau să dea cu lăncile, însă urnindu-se din loc au apucat puștile și armele albe și au respins pe păgîni. De asemenea au dat un mare atac în față, unde stătea răposatul pan Dinof [Denhof] și hatmanul de cîmp, care li s-au împotrivit bărbătește. Dar totuși după aceea fiind respinși din loc pînă departe, au fost siliți să părăsească tabăra de care

---

[72] *Kainarg* = Căinari sat, raion Drochia R.S.S.M.

[73] În copia polonă: *Skaimier umyslil byl do naszych na koczowiska tatarskie prosto ku Tegini, Bilgrodu.* În traducerea franceză, a lui Skupiewski, Skaimier este trecut ca un nume propriu de persoană. De fapt, e vorba tot de satul Căinari.

[74] Stanislaw Zólkiewski, care cumula demnitățile de mare hatman și de cancelar.

[75] În 1595, în întîlnirea dintre poloni și tătari, de la Țuțora.

[76] Gazi Ghirai al II-lea. Pentru redarea acestor operații, vezi *Călători,* III, jurnalul lui Zamoyski.

[77] Aici este probabil o greșeală în textul copiei polone, *Iego Mosc pan canclerz to'iest hatman wielki o 18 woisko do potrzeby wywiodt.*

şi pedestrimea. Pedestrimea s-a apărat multă vreme; ai noştri[78] au vrut de cîteva ori să-i salveze, dar aceasta era cu neputinţă din pricina mulţimii păgînilor şi din cauza slăbiciunii alor noştri şi mai ales a cailor istoviţi. La cealaltă aripă ai noştri au dus-o mai bine, căci acolo nu a fost o năvală atît de mare şi toată tabăra de care, precum şi tunurile au fost aduse înapoi. Astfel şi unii i-au respins pe ceilalţi şi aceia pe aceştia pînă ce s-a făcut noapte neagră; noaptea a curmat lupta nehotărîtă, deşi păgînii s-au silit mult să împingă pe ai noştri spre Prut. Păgînii au suferit pagube mari, după cum au mărturisit ei înşişi că vineri şi sîmbătă au pierdut trei mii de oameni; dintre ai noştri n-au căzut mai mult de 300[79], printre care mulţi argaţi, care mînau carele taberii[80]. Numai într-atîta au izbîndit păgînii, că ne-au luat cîteva puşti şi peste zece steaguri, însă şi ai noştri au luat cîteva tunuri tătăreşti.

20 septembrie. Văzînd ai noştri că e greu să respingă pe păgîni, mai ales pentru că pierduseră mulţi cai şi pedestrimea suferise mult, domnii hatmani au hotărît să pornească spre Nistru cu tabăra de care. Însă cei ce voiau să-şi vadă casa cît mai repede au declarat că nu vor să meargă cu tabăra legată, ci să treacă Prutul călări, neţinînd seama nici de bolnavi, nici de pedestrime, nici de atîţia fii de nobili, care urmau să fie lăsaţi pradă măcelului sau să fie prinşi de duşmani. Astfel, abia a început să înnopteze, că au şi strigat: „la şanţuri!" şi ei cu domnul Moldovei au pornit spre Prut. Într-acolo au plecat 3 000 de oameni, dintre cei mai aleşi, dintre care abia vreo sută au mai văzut Polonia, către care se grăbeau aşa de bucuroşi, căci cei mai mulţi s-au înecat, pe alţii i-au tăiat moldovenii şi tătarii, alţii au ajuns în închisoare. Aş vrea ca Domnia ta să afle de la altcineva cine a făcut începutul unei fugi aşa de ruşinoase. Domnul cancelar a încercat şi tratative cu Galga sultan, fiind îndemnat de soldaţi, dar după cum am putut observa, au fost întotdeauna zadarnice; numai atîta au fost de folos că soldaţii, care erau zdruncinaţi după fuga fraţilor, şi-au recăpătat cumpătul.

În ziua sfîntului Stanislav[81] s-a hotărît ca să purcedem în formă de tabără legată. În ziua sfîntului Mihai[82], seara, am ieşit din tranşee. Acolo // păgînii au început îndată să ne înconjure, să tragă cu puştile, să dea lupte de hărţuială. Noi am pornit deadreptul spre lagărul lor. Ei au fost siliţi să iasă din corturile şi din bordeiele tătăreşti; toată noaptea ne-au urmărit pînă în zori.

p. 484

[78] Cavaleria.
[79] Disproporţie frecventă în rapoartele polone.
[80] Adică un fel de rîndaşi de grajd necombatanţi.
[81] 27 septembrie (după calendarul gregorian polon).
[82] 29 septembrie.

În ultima zi a lui septembrie, ne-au tăiat calea şi ienicerii; au întărit o movilă, ceilalţi stăteau în coasta noastră. Cu un mare strigăt au pornit împotriva noastră. Cînd aceştia au fost respinşi, ienicerii au părăsit movila lăsînd şi nişte tunuri mici, pe care însă ai noştri nu le-au luat. Ne-am oprit nu departe de acolo şi am stat toată ziua; îndată ce a venit seara am pornit spre Mohilew; odată cu ziua ne-am depărtat de Prut.

1 octombrie. Mi se pare că abia atunci Galga sultan şi-a adunat altă oaste a sa, căci nu erau aşa de mulţi în ajun. Îndată ce noi ne-am oprit puţin la un iaz, ne-au ajuns din urmă păgînii; ei au atacat tabăra de care cu un mare strigăt, căutînd pe unde să pătrundă, dar din mila lui Dumnezeu, duşmanul a fost înfrînt peste tot; pedestrimea noastră i-a gonit foarte departe de tabără şi au adus în acel loc două tunuri mici (ceea ce ni s-a întîmplat numai cu acest prilej). Am înnoptat acolo, pentru că Galga sultan se prefăcea că ar voi să termine tratativele începute la Ţuţora şi pentru noi merita să ne arătăm înşelaţi, căci aveam şi noi nevoie de odihnă. Însă în zori au atacat iarăşi tabăra cu toată puterea lor, ceea ce a ţinut pînă la prînz. Neobţinînd nimic, s-au retras cu pagubă şi s-au oprit pe drum la o jumătate de milă de noi. Însă seara, noi am pornit spre tabăra lor şi au fost siliţi să ne lase trecerea liberă.

3 octombrie. Cu un ceas înainte de ziuă, ne-am oprit, iar ei, de asemenea, după noi. În acea zi, turcii au dat numai lupte de hărţuială, dar fără folos: au pierit mulţi ieniceri şi din ceilalţi. Cu o oră înainte de seară am pornit. Însuşi Iskender paşa şi Galga sultan cu curtea lor ne-au atacat, însă s-a vărsat sîngele lor şi cînd au căzut mai mulţi dintre cei mai de seamă, atunci atît turcii cît şi tătarii s-au întors. Am umblat toată noaptea şi nu ne-am oprit decît la prînz, poposind un ceas sau două. Şi întocmind tabăra, am pornit la drum. Aceasta s-a întîmplat în ziua sfîntului Francisc[83], cînd abia am pornit şi păgînii au năvălit din toate părţile asupra noastră. Turcii cu 1 500 de oameni ne-au lovit pe la spate, vrînd să ne spargă tabăra, însă au fost respinşi în mod sîngeros şi au pierdut pe mulţi dintre ai lor; mai întîi au fost respinşi la o movilă, apoi au fugit şi de acolo. Această luptă a ţinut cam trei ceasuri. După aceea, s-a înnoptat şi noi am pornit la drum, iar păgînii după noi. A doua zi s-au legat mai puţin de noi. Dînd hrană cailor, după cîteva ceasuri am pornit la drum. Însă în noaptea aceea, la 5 octombrie, s-a ivit foamete mare printre noi, căci deşi am fi putut să ne mîncăm caii, nu era unde şi cu ce să-i frigem. Mai ales nesomnul ne chinuia mult, unii cădeau ca morţi, alţii îşi pierdeau minţile, alţii voind să doarmă, se urcau în căruţe şi lăsau locuri goale în tabără.

Dimineaţa, adică la 6 octombrie, am ajuns la o apă, dar nu ştiu de ce nu ne-am oprit pe malul ei, şi eu cred că aceasta ne-a păgubit, căci desi-

[83] 4 octombrie.

gur că era nevoie ca să se odihnească oastea aşa de obosită atît de lupte cît şi de foame, şi mai ales de nesomn. Dar am pornit spre Nistru, fără să ne odihnim, nu ştiu din sfatul cui. Pieirea noastră va fi fost din această lipsă de odihnă a noastră de o zi şi jumătate şi de două nopţi. Şi cu cît mergeam mai departe, cu atît oastea slăbea, căci s-a mai adăugat la neajunsurile cele dintîi o sete nemaipomenită. Şi atunci a venit noaptea în care p. 485 am pierdut totul, căci, precum am spus, // lipsa de somn a tulburat mintea oamenilor şi ei aveau nevoie de odihnă, dar setea îi trăgea cît mai repede către Nistru. Şi în această tulburare, autoritatea hatmanilor nu se mai putea impune — cum şi noaptea înlătură ruşinea faptei. Deci şi ucrainienii[84], care furaseră multe din lucrurile noastre, erau bucuroşi să fugă şi au ieşit din mijlocul nostru noaptea, fără pricină, deşi nimeni nu-i ataca, şi au năvălit spre Nistru, lăsînd lucrurile şi tunurile. Atunci au sosit păgînii, au răsturnat carele, au prins pe slugi şi pe cei care rămăseseră acolo. Cea mai mare parte din oaste a ajuns pînă la Nistru. Unii au scăpat, dar cei mai mulţi dintre ei s-au înecat, iar pe alţii, i-au predat trădătorii[85] moldoveni păgînilor peste Nistru.

Am pierdut pe domnii hatmani, domnul cancelar a pierit, hatmanul de cîmp a fost predat de moldoveni lui Iskender paşa. Pan Strus, starostele de Rubieszow, pan Luca Zólkiewski al nostru, erau la Nistru. Despre starostele de Winnica nu ştiu dacă a pierit sau dacă a fost prins. Dintre rotmiştri[86], care, atunci la sfîrşit, nu mai erau decît zece, au scăpat numai doi cazaci. Pan Dinof [Denhoff] primind cîteva gloanţe, a pierit. Oastea călăreţilor împlătoşaţi[87] a scăpat, aproape fără cai, fără arme şi zale; dintre lisovţi[88] au scăpat ceva mai puţin decît jumătatea. Oastea duşmană era de 150 000 după cum spun ei înşişi. Noi cînd am venit la Ţuţora, abia dacă au mai venit 8 000 dintre lisovţii din Ucraina iar acum, cînd am plecat, nu erau mai mult de 5 000, dar această oaste se va împlini repede.

---

[84] Cazacii de sub comanda lui Hmeleţki şi Kazanowski.

[85] Răbdarea moldovenilor fusese lungă. Încă din primii ani ai veacului, Ieremia declara regelui Poloniei că excesele ostaşilor poloni îndîrjiseră pe moldoveni, care au trebuit să fie ameninţaţi cu moartea, dacă ar ucide cumva pe vreunii dintre aceştia. Şi Joppecourt şi „Alexander" pomenesc de purtările polonilor în Moldova săvîrşind jafuri, robiri de locuitori paşnici, siluiri şi ucideri.

[86] comandanţi de roate.

[87] Kvarcina, cavaleria grea îmbrăcată în zale.

[87] Vezi mai sus, n. 14.

CHIRIL LUKARIS

1572—1638

*

Chiril Lukaris s-a născut la Herakleion, în Creta, la 1 noiembrie 1572.

A urmat studii de teologie şi filozofie la Veneţia şi Padova între anii 1587 şi 1593, sub conducerea unchiului său, patriarhul Alexandriei Meletius Pigas (1590—1601) şi a cretanului Meletius Blastos, ajungînd chiar rector al şcolii greceşti din Constantinopol.

În 1594 a fost trimis ca „syncellos" la cneazul Vasile din Ostrog, unde a condus şcoala de teologie şi de limbă greacă. Avea misiunea de a frîna acţiunea iezuiţilor, care urmăreau supunerea bisericii ortodoxe curiei papale. Lukaris a întreţinut relaţii şi cu Biserica ortodoxă din Liov, ctitoria domnilor Moldovei Alexandru Lăpuşneanu şi Ieremia Movilă.

În 1595 a fost consacrat diacon de Meletius Pigas, a cărui tradiţie a urmat-o. După o călătorie prin Olanda, Germania şi Elveţia, a fost însărcinat — pînă în 1599 — cu vicariatul bisericii ecumenice, iar în calitate de „hierokeryx" a făcut o călătorie în Rusia Mică.

A asistat la sinodul din Brzesk, unde a fost impusă preoților ruși, supuși regelui Poloniei, unirea cu Roma.

Rudenia sa cu Meletius Pigas i-a înlesnit alegerea ca patriarh al Alexandriei (1601—1620). (*Hurmuzaki*, *Documente*, XIV, p. 723, doc. DCXCVII; B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică* II, p. 196, nr. 338.)

Cu sprijinul domnului Țării Românești, Radu Mihnea (1611—1616), pe care îl cunoscuse în tinerețe la Veneția, unde acesta crescuse sub supravegherea Marioarei Vallarga, sora doamnei Ecaterina, bunica domnului, Lukaris a fost numit vicar al bisericii din Constantinopol (1612), pe care a administrat-o, obținînd chiar pentru scurt timp scaunul patriarhal (octombrie 1612). Intîmpinînd însă opoziția episcopilor de Palaiokastron, Thesalonic și Larissa, precum și a unui fost mitropolit de Mesembria, Lukaris, după alegerea lui Timotei al II-lea (1612—1620), s-a retras în Țara Românească (1613), la Radu Mihnea, pe care l-a urmat în Moldova (1616—1619), înapoindu-se cu acest domn la București, în 1620.

Datorită sprijinului agentului diplomatic al Statelor Generale ale Olandei la Constantinopol, Cornelius Haga, pe care îl cunoștea încă din 1602, Lukaris a fost numit, pentru a doua oară, patriarh de Constantinopol (noiembrie 1620—12 aprilie 1623) tocmai cînd se afla în Țara Românească, unde Radu Mihnea fusese repus în scaun.

In cursul călătoriilor sale în Germania și în Olanda, Lukaris intrase în relații cu protestanții și cu calvinii. Intreținea legături și cu calvinii din Transilvania, sprijiniți de principele Gabriel Báthory (1613—1629). De îndată ce a ajuns în scaunul patriarhal a căutat să introducă unele reforme în spirit calvin și a trimis tineri greci să studieze în Anglia. Cu sprijinul agentului englez care juca un mare rol la Poartă, a adus din Anglia litere grecești, confecționate chiar la Roma, pentru înființarea unei tipografii de care voia să se folosească în acțiunea sa împotriva iezuiților. Aceștia însă i-au distrus presele. Dar apucase să publice tratatul lui Meletius Pigas împotriva papei.

Susținuți și de ambasadorul francez la Constantinopol, de Cézy, iezuiții obținură exilarea sa vremelnică la Rodos, în aprilie 1623, dar în urma intervenției ambasadorilor Angliei și Olandei, Lukaris a fost repus în demnitatea sa, la începutul lui octombrie 1623.

In 1628, în cursul celei de a treia păstoriri a lui Lukaris (22 decembrie 1622—4 octombrie 1633), s-a tipărit la Geneva un catehism al credinței ortodoxe ce i-a fost atribuit. Cartea a provocat discuții vii, din cauza unor pasaje de influență calvină. Iar iezuiții au folosit moartea lui Radu Mihnea (1626) pentru a deslănțui persecuția din 1627—1628. Denunțat ca fiind în relații secrete cu cazacii, dușmanii Imperiului otoman, ale căror raiduri de jaf ajungeau pînă sub zidurile Constantinopolului, Lukaris a fost acuzat de trădare și exilat în insula Rodos (octombrie 1633). S-a reîntors însă și cu sprijinul lui Cornelius Haga a fost repus în scaunul patriarhal (11 octombrie 1633). Dușmanii săi nu s-au dat însă bătuți și a urmat o serie de intrigi în cursul cărora Lukaris a fost din nou depus și exilat (25 februarie 1634), apoi rechemat și înscăunat pentru a cincea oară (aprilie 1634—martie 1635). In martie 1637 a fost reînscăunat pentru a șasea și ultima oară. Fiind din nou acuzat de uneltiri contra sultanului Mehmed al IV-lea, a fost din nou destituit (17 sau 18 iunie 1638) și exilat. Nu se știe dacă a fost ucis chiar pe vasul care trebuia să-l ducă

spre o destinaţie necunoscută sau dacă a murit în urma relelor tratamente la care a fost supus în vreun castel de pe malurile Mării Negre.

Chiril Lukaris a făcut două călătorii în Ţara Românească. În prima, din anii 1614—1615, înaltul ierarh patronează o serie de acţiuni menite să întărească influenţa Patriarhiei din Alexandria în viaţa religioasă a principatului muntean; astfel, el primeşte le 26 iunie 1614 închinarea ctitoriei Buzeştilor de la Segarcea către sediul său patriarhal din Egipt; hotărăşte, la 4 septembrie, ca egumenii de la mănăstirea Bistriţa să fie aleşi dintre călugării din lăcaş, iar în acelaşi an, 1614, întăreşte închinarea mănăstirii sf. Troiţă (Radu Vodă) din Bucureşti către Alexandria ortodoxă; în sfîrşit, la 19 mai 1615 este martor la actul prin care Radu vodă Mihnea întăreşte patriarhiei stăpînirea mănăstirii Stăneşti.

A doua călătorie a lui Lukaris în Ţara Românească a avut loc în anul 1620. Cu acest prilej, el este solicitat de diferiţi boeri (Ghica fost agă, Sima unchiul lui Leca Spătarul, Theodosia văduva lui Andrei logofătul, Balea postelnicul din Ruşi ş.a.), care fac apel la înalta sa autoritate, spre a le soluţiona litigiile de proprietate pentru stăpînirea unor moşii în ianuarie, 9 martie, 5 şi 9 mai; la 14 octombrie, el primeşte de la Radu Mihnea, pentru patriarhie, veniturile vămii de la Ocna Mare. Pentru toate acestea vezi *Documente privind istoria* României, B veacul XVII, vol. II. pp. 287, 301, 321—322, 351—352, 390; vol. III pp. 456, 482, 489, 497, 516, 521, 597; vol. IV, pp. 120 şi 453.

Cu ocazia acestei a doua călătorii în Ţara Românească, Lukaris a scris o scrisoare, pe care ambasadorul olandez Cornelius Haga a trimis-o în traducere, în limba olandeză, Statelor Generale. Alcătuită la 20 septembrie 1620, cînd polonii erau la Ţuţora, ea cuprinde unele ştiri interesante despre răzvrătirea lui Gaspar Graţiani şi despre lupta dată între poloni şi turci.

Lukaris este autorul mai multor opere teologice mult discutate, dintre care cele mai *însemnate sînt: Confessio fidei graece et anglice*, Londini — 1629; *Confessio Christiane Fidei cui adjuncta est gemina ejusdem Confessionis Censura synodalis, una a Cyrillo Berrhaeensi, altera a Parthenio Patriarhis istidem Constantinop <olitanis> pervulgata Omnia gr. et lat.*, Londra, 1645.

Privitor la Chiril Lukaris, a se vedea îndeosebi cuprinzătoarele monografii ale lui Gh. Arvanitidis, Κυριλος ὁ Λουκάρις (1572—1638), Atena, 1939, şi G. Hatziantoniu, *Protestant Patriarch. The Life of Cyril Lucaris (1572—1638) Patriarch of Constantinople*, London, 1962, iar ca studii speciale menţionăm Ioan Mihălcescu, *Les idées calvinistes du patriarche Cyrille Loukaris* în „Revue d'histoire et de philosophie religieuse", Strassbourg, 1931, pp. 506—520, Nicolae M. Popescu, *Chiril Lukaris şi ortodoxia română ardeleană* în „Biserica ortodoxă română", LXIV, 1946, nr. 7—9, p. 431 şi urm. M. I. Manoussakas, Ἡ ἀνέκδοτος μυστικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Sir Thomas Roe 1625—1628. Corespondenţa secretă inedită a lui Chiril Lukaris cu ambasadorul Angliei la Constantinopol Sir Thomas Roe (1625—1628) în Πεπραγμένα τοῦ θ Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης 12—19 Απριλίου 1953, vol. II, Atena, 1956, pp. 533—543.

Pentru călătoriile lui Lukaris în Țara Românească vezi Sadi Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 120—122, N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, București, 1928, pp. 74—75 și I. Pulpea-Rămureanu, *Legăturile patriarhiei din Alexandria cu țările române* în „Studii teologice", seria a II-a, VIII, 1956, n. 1—2, p. 64 și urm.

ȘTIRI TRIMISE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ DESPRE ÎMPREJURĂRILE DIN MOLDOVA[1]

1620 după 20 septembrie

Copie. *Traducerea unei știri ce mi*[2] *s-a trimis de către patriarhul de Alexandria*[3], *care se află acum în Țara Românească la curtea principelui Radu Voievod*[4]. p. 178

După ce s-a răsculat Gaspar voievod[5] împotriva turcilor s-a dus la Hotin și a dat de știre polonilor că Iskender Pașa[6] era singur, ca să vină să-l ajute pe el. Ascultîndu-l în această cerere s-au dus acolo domnii poloni care sînt înșirați mai jos:

---

[1] După traducerea extrasului în limba olandeză a scrisorii trimisă de Lukaris ambasadorului Olandei, la Constantinopol, publicată de N. Iorga, în *Studii și documente*, IV, p. 178.

[2] Adnotare a ambasadorului Olandei.

[3] Chiril Lukaris.

[4] *Radul Vaivoda* = Radu Mihnea.

[5] *Gasparo Vaivoda* = Grațiani.

[6] *Scander-pașa*. Vezi mai sus, relația lui Joppecourt, n. 81.

Zólkievski[7], ginerele său care era hatman[8]; fiul său, Zamoyski[9]; palatinul de Camenița, Kalinowski[10]; Korecki[11] și mulți alți pani, cu o armată de 40 000 de oameni viteji, și venind în Moldova într-o localitate numită Țuțora[12] și așezîndu-și acolo tabăra // și întărindu-se, au trimis 5 000—6 000 de oameni pentru a-l ataca pe Iskender Pașa, iar restul oastei, în număr de aproape 15 000—30 000 (?) de oameni a rămas în tabără. Acei 5 000—6 000 au ajuns în fața lui Iskender Pașa care venea împotriva lor împreună cu sultanul, fratele hanului[13]. Turcii erau 10 000, tătarii 30 000 de oameni[14] și în urma lor mai erau încă mulți alții. S-au luptat împreună, și acei 5 000—6 000 au fost bătuți, dintr-o dată; apoi sosind la șanțurile polonilor, aceștia fiind foarte speriați și cuprinși de mare frică au stat aici mai mult în întărituri și în șanțuri.

p. 179

Gaspar voievod foarte supărat de aceasta a fugit noaptea cu moldovenii care erau la el, dar țăranii[15] i-au oprit și i-au ucis. Pe unul, anume Bucioc l-au prins viu și l-au adus lui Iskender Pașa care a poruncit să-l tragă în țeapă.

p. 180

Calul pe care călărise Gaspar voievod a fost de asemenea adus lui Iskender Pașa, care a dăruit aducătorului 200 de galbeni, poruncind să se caute și capul domnului, între morți.

Acei pani poloni, fiind împresurați în tabăra lor și răbdînd mare foame și lipsă de toate cele, au ținut felurite sfaturi, unii fiind de părere să fugă, ceea ce nu s-a găsit cu cale, alții au crezut că trebuie să trateze cu turcii ca să îngăduie oamenilor să iasă numai cu armele; ceea ce a primit bucuros Iskender Pașa dar fratele hanului n-a vrut să îngăduie aceasta[16] — și astfel ei rămîn în șanțuri de se luptă.

La 13 septembrie stil vechi au plecat de la Iskender Pașa oamenii care au adus aceste știri și polonii erau atunci în șanțurile lor. Iskender pașa a scris lui Radu voievod, Domn al Țării Românești ca să vină la el cît mai

---

[7] *Zolchotschi*, vezi biografia sa în volumul de față, precum și dările de seamă asupra Campaniei din 1620, pp. 443—472. Era mare cancelar și hatman al Coroanei.

[8] Koniecpolski. Era hatman de cîmp.

[9] *Zamoschi*. Fiul lui Ján Zamoyski.

[10] *Cullinoschi*.

[11] Samuel Korecki, ginerele doamnei Elisabeta, fugit din închisoarea Yedikule, în toamna anului 1617 (28 noiembrie).

[12] *Tzitzora*.

[13] Devlet Ghirai, fratele hanului Ğanibek Ghirai al II-lea.

[14] Cifrele nu corespund cu cele din relațiile precedente.

[15] Inexact. Pentru sfîrșitul său, vezi mai sus, Campania polonă din Moldova din 1620, n. 25.

[16] Vezi tot acolo în Jurnalul de Campanie pp. ⁄53—455, unde apare în chip vădit duplicitatea tu-co—tătarilor.

iute cu tabăra sa şi mi se pare că va şi trimite oastea pedestră, cîtă a strîns-o, dar vodă nu se va duce el însuşi.

Se spune că au venit atît de mulţi tătari încît nu este de crezut că polonii să poată scăpa.

Aceasta este adevărat şi sigur, 20 septembrie, 1620[17].

Hotin este o cetate .... la graniţa Nistrului, către Podolia.

Zolkiewski este cancelarul şi marele hatman al Poloniei.

Zamoyski este fiul vestitului cancelar Zamoyski.

Korecki este acel care a fugit acum doi ani din turnurile Mării Negre.

Ţuţora este un loc nu departe de Iaşi, capitala Moldovei, aşezat într-un şes frumos unde cancelarul Zamoyski, în vremea lui[18] a avut o mare luptă cu hanul.

Bucioc este unul din boierii cei mai însemnaţi din Moldova care au ţinut cu Gaspar voievod.

---

[17] Urmează note adăugate de autorul însemnării.
[18] Se referă la campania din 1595.

POLO MINIO

(sfîrşitul secolului al XVI-lea — după 1620)

*

Patricianul venețian Polo Minio, fiul lui Scipione Minio, dintr-o familie foarte veche, s-a însurat la 28 noiembrie 1600 cu Maria, fiica lui Petru Şchiopul şi văduva lui Zotu Zigara (*Hurmuzaki*, XI, pp. 563—564, nr. 692), avînd din această căsătorie un fiu, Teodor-Ştefan.

Polo Minio şi-a reprezentat soţia în procesul pentru moştenirea averii fostului domn al Moldovei, mort în exil la Bolzano. Iar după moartea fiului acestuia, Ştefan vodă, la Innsbruck (22 martie 1602), Minio s-a dus în Tirol pentru a-şi revendica moştenirea (*ibidem*, pp. 549—550, 553—554, 558—559), pe care guvernul austriac voia să şi-o însuşească. În ciuda convenţiei încheiate de Minio la Innsbruck, în septembrie 1605, soţia sa, domniţa Maria, nu şi-a căpătat partea nici în februarie 1614.

În 1604—1605, Minio a făcut o călătorie în Orient, pentru ca să recupereze sumele de bani depuse de Petru Şchiopul la Constantinopol, Ierusalim şi muntele Sinai. Nu a ajuns aproape la nici un rezultat. Dimpotrivă, cum turcii erau foarte bănuitori, Minio a căzut pradă calomniilor răspîndite de creditori, care-l acuzau de spionaj. Cu mare

greutate a izbutit să scape din închisoare şi să se întoarcă la Veneţia, în martie 1605, în suita ambasadorului ducal şi fostul bail (*Hurmuzaki*, XI, p. 565, n. 1). În numele soţiei sale, el intentează un alt proces cămăraşilor Gheorghe şi Aslan, rude cu Petru Şchiopul, pentru banii depuşi de acesta la mănăstirile din Levant („An. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist., seria a III-a, t. X, 1929, p. 122).

În mai 1609, Minio a fost numit consilier la Cefalonia (N. Iorga, *Studii şi documente*, V, pp. 644—645).

După 11 ani a făcut o călătorie în Transilvania şi Moldova, pentru a-şi lua soţia care se dusese să-şi revadă ţara şi să se îngrijească de ctitoria lui Zotu Zigara, mănăstirea Hlincea, cît şi de a lui Petru Şchiopul, sf. Sava. În timpul şederii sale în Moldova, Minio a intrat în legătură cu boierii mai de seamă şi a putut astfel culege informaţii sigure şi de o însemnătate vădită cu privire la veniturile şi posibilităţile militare ale celor două ţări române, cît şi la politica antihabsburgică a principelui Gabriel Bethlen, de un aşa mare interes în această fază a războiului (de Treizeci de ani).

Aceste ştiri au fost cuprinse într-un raport care este, în acelaşi timp, o expunere a situaţiei generale (stăruind asupra ţărilor române şi îndeosebi Transilvania, tot accentul căzînd asupra lui Gabriel Bethlen) şi o propunere de a tocmi din ţările române cavalerie pentru slujba republicii. Păstrat în Arhiva din Viena, a fost publicat în colecţia *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 596—600 sub titlul: *Scrittura presentata nell'Eccelso Collegio dal Nob. E. Polo Minio à 16 ottombre 1620, letta nell'Ecc. Senato à 9 nov. 1620.*

A fost analizat de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, I, Bucureşti, 1928, pp. 293—297.

Informaţii despre Minio se găsesc la N. Iorga, în studiul *Foaia de zestre a unei domniţe moldovene din 1587 şi exilul veneţian al familiei sale*, în „An. Acad. Rom." Mem. secţ. ist., seria a III-a, t. VI, 1926, p. 234 şi urm. şi în *Ospiti romeni in Veneţia*, 1590—1600 Bucureşti, 1932, pp. 147 şi urm., şi la N. Bănescu în *Acte privitoare la urmaşii lui Petru Vodă Şchiopul*, „An. Acad. Rom". Mem. Secţ. ist., seria a III-a, X, 1929, p. 122 şi urm.

RAPORTUL DESPRE CĂLĂTORIA PRIN UNGARIA, MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ[1]

1620, octombrie 20

p. 596 Cea mai însemnată răscoală împotriva casei de Austria a fost aceea din Ungaria, cînd Gabriel Bethlen[2], principele Transilvaniei, a fost chemat de calvini și luterani să ia coroana acelui regat, deoarece prin aceasta împăratul Ferdinand[3] a ajuns în anul trecut, în mare strîmtoare, fiind respins pînă la porțile Vienei[4], cetate unde avea de asemenea nenumărați dușmani. A fost o adevărată minune că a putut scăpa

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, IV, 1, pp. 596—600.

[2] Gabriel Bethlen, domnește între 1613 și 1629.

[3] Ferdinand al II-lea, împărat (1619—1637), rege al Ungariei (1618—37) și Boemiei (1617—37). Situația descrisă este aceea de la începutul războiului de treizeci de ani, după ridicarea cehilor.

[4] În noiembrie 1619, Viena a fost asediată de 62 000 de ostași ai lui Gabriel Bethlen, de 15 000 de maghiari și de 10 000 de cehi.

din acest grav impas, a fost întrucîtva ajutat numai de regele Poloniei[5], cumnatul său, care i-a îngăduit lui Gheorghe Homonnay[6], un ungur, să conducă un mare număr de cazaci din regatul său trecînd mai sus de[7] Caşovia în Ungaria, aşa încît Bethlen, temîndu-se să nu fie atacat din spate, se hotărî să se retragă la Pojon[8].

Această mişcare nu numai că dădu nou curaj cehilor, dar a mai făcut ca aceia care erau cu inima îndoită, şovăitori, să ia o atitudine hotărîtă şi astfel se iviră în Austria, în Moravia, în Silezia şi în posesiunile libere[9] nenumăraţi duşmani ai maiestăţii sale. Bethlen se folosi cu multă iscusinţă de această situaţie lăsînd, pe de o parte, să se înţeleagă că ar aduna trupe pentru a ajuta pe împărat, iar pe de altă parte, trimise în taină, pe Marcu Vodă[10] în Boemia să încheie o înţelegere prin care cehii îi făgăduiră o sumă de 100 000 de scuzi[11] şi toate acestea s-au făcut cu învoirea turcilor, care îşi dau foarte bine seama cît este de importantă pentru ei dezbinarea Germaniei; căci astfel ei sînt asiguraţi din partea aceasta împotriva unui război, de care se tem atîta, şi în acelaşi timp nădăjduiesc ca datorită acestor tulburări să poată pune piciorul în Ungaria de sus, ceea ce, de altfel, se poate întîmpla, dacă divina Providenţă nu-i împiedică.

Bethlen a pătruns cu mult noroc în Ungaria, fără a întîmpina vreo împotrivire, a pus stăpînire pe cetăţile Satu-Mare[12] şi Tokaj[13] şi pe oraşul Caşovia[14] şi pe aproape întregul regat[15], afară de castelul din Pojon[16], unde se află coroana sub paza palatinului Forgács[17]; a mai scos din luptă pe generalul Andrei Dócsy[18], pe care l-a trimis prizonier în Transilvania în cetatea din Făgăraş, unde a şi murit; era acelaşi care acum patru ani, m-a

[5] Sigismund al III-lea Wasa (rege 1587—1632), avea o politică proprie de favorizare a catalocismului şi de apropiere de Habsburgi, în sensul unei acţiuni antiotomane absolut opuse politicii tradiţionale polone din tot secolul al XVI-lea.

[6] Nobil din Ungaria Superioară, pretendent la tronul Transilvaniei.

[7] *Dalla parte di sopra.*

[8] *Possonia* (= Pressburg, Bratislava).

[9] *Nelle terre franche,* adică bucurîndu-se de privilegii speciale.

[10] Fiul lui Petru Cercel, pretendent la tronul Ţării Româneşti şi al Moldovei, încă din 1607, pentru care vezi N. Iorga, *Pretendenţi domneşti în secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1898, p. 63, n. 3 şi mai ales A. Veress, *Documente...,* VIII, Bucureşti, 1935, pp. 24, 27—29, 50, 72—89, 150, 182, 191, 192, 300, 301.

[11] Pe lîngă aceştia, Frederic al V-lea, regele Boemiei răsculate, mai promite încă 200 000.

[12] *Sachomar.*

[13] Oraş şi cetate în Ungaria Superioară.

[14] *Cassovia,* reşedinţa comandantului Ungariei Superioare.

[15] Cucerise toată Ungaria nordică.

[16] Spre deosebire de oraş, care fusese ocupat de el la 14 octombrie 1619.

[17] *Forgaz.* Sigismund Forgács (1565—1621) a fost căpitan general al Ungariei Superioare şi, din 1618, palatin al Ungariei.

[18] *Doci,* căpitanul suprem al Ungariei Superioare, cu sediul la Caşovia, care, atacată prin surprindere, a căzut în mîinile lui Bethlen, împreună cu comandantul ei.

luat prizonier la Satu-Mare. De atunci, Bethlen a făcut tot ce i-a stat în putință ca să pună mîna pe coroană etc . . .

p. 597 Cît privește forțele sale armate, el are în Transilvania, cam la 8 000 de soldați cu leafă, în cea mai mare parte călări și mai poate recruta în Ungaria alți 12 000. Este în vîrstă de vreo 40 de ani, fără copii, nu-i prea sănătos, are un singur frate puțin apt pentru a guverna un popor[19], și pe acesta nici ardelenii nu-l vor de principe, cu toate stăruințele lui Bethlen. Nu este prea iubit în Transilvania, deoarece cîrmuiește cu mijloace tiranice, deși acum se ferește să le mai folosească; ci dimpotrivă, se silește cît poate să cîștige bunăvoința ungurilor. Era un simplu nobil, dar dintre cei mai de seamă și cei mai bogați din această țară. A dobîndit domnia în 1613, cînd turcii l-au alungat pe Gabriel Báthory[20], al cărui trimis[21] la Poartă era el, și a dus negocierile cu atîta îndemînare, încît turcii i-au dat lui domnia.

În timpul din urmă pierduse cu totul încrederea turcilor și dacă nu izbutea această mișcare a sa, care le folosea lor atîta, Iskender pașa, generalul celor trei provincii[22], avea ordin să-l ucidă, folosind vreo împrejurare prielnică; dar el[23] prinzînd de veste, călătorea cu multă grijă și întotdeauna cu o gardă sigură, încît ordinul n-a putut fi dus la îndeplinire. Pe cînd făcea pregătiri și strîngea trupe ca să intre în Ungaria, lucra atît de ascuns, mai răspîndind și zvonul că voia să dea ajutor împăratului, că puțini și-au putut da seama de adevăratele lui intenții, înainte de a trece la fapte.

Se mai străduia să cîștige bunăvoința[24] domnilor Moldovei și Țării Românești, vecinii săi, tratînd cu ei prin solii de mare cinste[25], și în deosebi p. 598 cu principele Grațiani[26], de care se îndoia cel mai mult, de aceea i-a dat un împrumut de 5 000 de țechini[27], măcar că după plecarea lui, Grațiani n-a pregetat să încerce atît la Poartă cît și în provincie[28], cu ajutorul cîtorva nemulțumiți să se aleagă el domn. Ajungînd acest lucru din timp la urechea lui Bethlen, acesta a luat măsuri de prevedere și a fost cuprins de atîta ură împotriva lui, încît de atunci a început să-l urmărească fără încetare, și a

[19] Ștefan Bethlen, numit guvernator după moartea fratelui său, a refuzat tronul, ca apoi să încerce să-l ocupe cu armele de la Gh. Rákoczy I.

[20] Gabriel Báthory (1608—1613).

[21] Capuchehaia.

[22] Adică Transilvania, Țara Românească și Moldova, date în grija acestui valiu al Silistrei.

[23] Bethlen.

[24] *Rendersi ben effetti* = affetti.

[25] *Onorevole.*

[26] Gaspar Gratiani, domn al Moldovei (1619—1620).

[27] In text: *C-ni.*

[28] Transilvania. Despre Grațiani vezi în anexă textele lui Mălbi și Iancović.

trezit la turci atîta neîncredere în el, încît ca urmare a acesteia, Grațiani a pierdut domnia Moldovei ... etc.

Pașa din Buda[29], și cel din Timișoara[30] au ordin ca, la orice chemare a lui Bethlen să meargă în ajutorul lui; el însă nu se va sluji de aceste ajutoare, decît dacă ar fi silit de nevoia cea mai cumplită; cu toate că stă în legătură necurmată cu ei, se ferește să-i lase să se apropie; mai de grabă se va îngriji — și se va mulțumi — să i se dea în ajutor cîteva cete de tătari, deoarece nu se teme de ei că ar putea să-i ocupe din cetăți, cum ar face turcii, căci tătarii slujesc numai pentru a răspîndi groaza, și a face incursiuni și jafuri și nu pentru a se așeza statornic în vreun loc. Știe să se facă prețuit și temut, și de aceea este socotit ca un om puternic. Este calvin, cu toate că în Transilvania sînt mai mulți luterani, unitarieni[31] și anabaptiști[32] decît calvini; între aceștia domnește cea mai mare dezbinare, măcar că acum sînt uniți cu toții, dar dacă ar cădea cumva Casa de Austria s-ar ivi, fără îndoială, mari neînțelegeri între ei.

Veniturile lui[33] din Transilvania se ridică la 300 000 de țechini; din Moldova și Țara Românească se scoate mai mult, cu toate că aceste țări sînt cu mult mai sărace și mai puțin locuite, din cauză că acolo sarcinile se pun după bunul plac al domnului, pe cînd în Transilvania principele își are contribuțiile sale bine definite, pentru care mai trebuie să pună și multă iscusință[34] față de locuitori. Poate aduna pînă la 15 000 de oșteni și chiar mai mult, cînd o cer nevoile țării, care e foarte bine întărită de la natură, fiind înconjurată în întregime de munți înalți cu puține trecători prin ei; de aceea este foarte ușor de apărat. Țara are în cuprinsul său multe cetăți de cea mai mare importanță; și acolo se află pe lîngă altele, șapte orașe[35] foarte frumoase, locuite de o colonie de sași, care se bucură de multe privilegii și de o jurisdicție a lor proprie, sub ascultarea principelui. Provincia este plină ca un ou, nu numai de orașe frumoase, precum am spus, ci și de castele și sate; are poziții minunate și din cele mai frumoase pe care le-a creat natura.

De aceea, acest principe se poate menține mai ușor decît cei din Țara Românească și Moldova, care se găsesc în cîmp deschis, fără cetăți sau locuri de refugiu[36], dar situația acestora e mai depărtată de subiectul nostru, deși

---

[29] Nakkas Hasan-pașa.

[30] Deák Mehmed-pașa.

[31] *Ariani.* Astăzi cunoscuți mai ales sub numele de antitrinitari sau unitarieni. În Transilvania se mai găsesc cam 60 000—70 000 de suflete.

[32] În text: *Sabbatary*. Pentru aceste secte cf. „Rev. ist. rom.", III, 1933, p. 431 și urm.

[33] Ale lui Bethlen.

[34] *Destrezza.*

[35] Pentru confuzia dintre „sieben Bürgen și numele de Sibenbürgen vezi *Călători* I.

[36] Turcii, după cum se știe, nu permiteau să se construiască fortificații pe teritoriul celor două principate.

are totuşi o legătură cu acesta. Domnul Moldovei are un venit de vreo 350 000 de ţechini[37] mai mult sau mai puţin, după cum stabileşte domnul o sumă mai mare sau mai mică, şi anul trecut, cînd m-am oprit în acea ţară, ştiu că Graţiani a scos peste 400 000 de ţechini. Poate chema la oaste pînă la 10 000 de arcaşi călări, care sînt trupa cea mai vitează din acea ţară, şi sînt datori să-l slujească pe domn fără altă răsplată decît unele privilegii de care ei se bucură obişnuit; are numai 500 de ostaşi cu plată, atît pedeştri cît şi călări, care alcătuiesc garda sa. Plăteşte la Poartă un tribut de 58 de pungi de aspri[38] care fac 58 000 de scuzi. Graţiani, pentru a-şi mări meritele, a mai adăugat la tribut de bună voie încă 6 000 de scuzi, căci înainte fusese numai de 52 000. Această dare împreună cu alte peşcheşuri şi cu plocoanele de fiecare zi către paşale, se ridică împreună pînă la 150 de pungi. Aici vin şi pleacă turci nenumăraţi, şi toţi storc această ţară.

De la o vreme încoace, a pus sultanul un paşă mai mare[39] la Cetatea Albă[40], atît ca să ţină în frîu aceste provincii, cît şi din pricina cazacilor[41]; locul şi aşezarea sînt potrivite pentru acest scop, deoarece se află la mijloc şi este în hotar cu toţi şi nu departe de gurile Dunării, ceea ce nu face decît să împovăreze şi mai mult aceste provincii, deoarece sub pretextul că ar clădi fortificaţii şi alte născociri, vrea să i se mai dea 100 000 de ţechini pe an şi chiar mai mult.

Domnul Ţării Româneşti poate conta pe un venit de 250 000, stors în acelaşi fel; din acesta plăteşte la Poartă un tribut de numai 33 de pungi şi este supus aceloraşi vexaţiuni, totuşi Ţara Românească nu este expusă atîtor primejdii ca Moldova, şi atît domnul cît şi locuitorii trăiesc în mai mare linişte. Moldova este mai bogată, acolo negustorii şi boierii[42] cîştigă cu mult mai mult. Ţara Românească poate // ridica 8 000 de soldaţi, asemenea celor amintiţi mai sus, dar nu tot atît de viteji, şi aici locuitorii sînt mai credincioşi şi mai statornici. Din aceste provincii Serenitatea voastră ar putea să recruteze o bună trupă de cavalerie, precum am mai arătat pe larg într-un memoriu dezvoltat din iulie 1617, întrucît în 15 zile pot fi cu uşurinţă conduşi prin Vidin şi Bosnia la Spalato[43]; despre acest lucru

p. 599

---

[37] *C-ni.*

[38] Această cifră e foarte apropiată de cea indicată de firmanul din 1620, prin care se spune că noul domn, Alexandru Iliaş, era obligat să plătească potrivit obiceiului străvechi „de cincizeci şi şase de ori o sută de mii de accé... drept haraciu" („Buletinul Comisiei istorice", XIII, pp. 13—16), adică 56 de poveri de aspri. V. M. B e r z a, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX* în *Studii şi materiale de istorie medie*, II, 1957, pp. 18—19.

[39] *Bassà Generale.* Vezi mai jos p. 491.

[40] *Moncastro.*

[41] *E per respetto din Cosachi.*

[42] *Baroni.*

[43] Azi, Split, în Iugoslavia. Port la Adriatică; în secolul al XVII-lea în stăpînirea Veneţiei.

am căutat cu toată sîrguința să mă conving cu proprii mei ochi pentru a-mi servi patria. Nu va fi nici o altă greutate de întîmpinat în această privință decît obținerea pașaportului care, se poate căpăta cu puține daruri și chiar păstra, și să spună oricine ce o vrea împotriva acestor lucruri, dar acesta este adevărul și această afacere s-ar face cu mult mai puțină cheltuială de bani și de timp, de cum s-a făcut cu olandezii, precum am arătat pe larg în acest memoriu.

Cei trei principi n-au decît de cîștigat din faptul că turcii sînt în război cu creștinii. S-ar putea ca pentru a scăpa de atîtea sarcini și de teama de a fi înlăturați din scaun, să se răscoale, și să facă o diversiune îndrăzneață, cum s-a întîmplat și în războaiele trecute, și de aceea împăratul și polonii se folosesc în cea mai mare măsură de acest fapt[44], instigă și întrețin pe refugiați, cum fac acum în Polonia cu fiii lui Simion-vodă[45] și cum au făcut în trecut cu Radu Șerban, voievodul Țării Românești, mort de curînd, iar acum cu Pătrașcu[46], fiul vestitului Mihai Voievod.

---

[44] *Ne fano grandissimi capitale.*

[45] Fiii lui Simion Movilă, anume Petru, viitorul mitropolit de Kiev, Moise (viitorul domn al Moldovei), Ioan Pavel și alt Petru.

[46] Nicolae Pătrașcu, domn nominal al Țării Românești (1599 XI — 1600 IX).

ANONIM POLON DIN 1621

*

Retragerea dezastruoasă a expediției lui Zolkiewski, în urma înfrîngerii de la Țuțora, în toamna anului 1620, nu a însemnat și lichidarea conflictului turco-polon, menținut viu de incursiunile tătarilor și cazacilor ce creau un veșnic climat de război nedorit în realitate nici de turci, nici de poloni. Izolarea Poloniei și pierderile ei din 1620, l-au confirmat pe tînărul sultan Osman al II-lea (abia scăpat de tutela dregătorilor săi) în hotărîrea sa de a conduce personal, în anul următor, o mare expediție împotriva Poloniei la care trebuiau să-și dea concursul și domnii români. Acest război, în ciuda pregătirilor turcești, s-a mărginit doar la asediul cetății Hotin, ținută de poloni. Ea constituia piedica cea mai sigură contra unei invazii turcești a Poloniei. În schimb, tătarii au pustiit Podolia. Dar războiul propriu-zis a fost doar un duel spectaculos sub ochii sultanului, de o parte, și ai moștenitorului regelui Poloniei, principele Vladislav, viitorul Vladislav al IV-lea, de cealaltă. Comanda polonilor o avea însă octogenarul Carol Chodkiewicz, ce ținea locul de hatman al coroanei. Campania nu s-a terminat prin victoria uneia dintre părți, ci printr-o pace mijlocită de agentul grec Batista Vevelli, îndreptat

spre poloni de Radu Mihnea, domnul Țării Românești. Acesta, ca și domnul Moldovei, Alexandru Iliaș, primise poruncă să vină cu oastea țării în tabăra sultanului. Situația domnilor în asemenea împrejurări era foarte precară. Despre ponosul lui Alexandru Iliaș a scris Miron Costin. Cîștigătorul din urmă a fost Radu Mihnea, prețuit și de turci, și de poloni, mulțumiți să pună capăt războiului. În tabăra polonă se ivise o epidemie de care a murit și bătrînul hatman. Totodată bîntuia și o molimă între cai. Ostașii din Lituania voiau să plece acasă. Ceilalți răbdau cu greu condițiile existente. Războiul de apărare circumscris la șanțurile unei cetăți nu oferea posibilități de pradă sau măcar de aprovizionare cu japca după inspirație. Iar turcii nu izbuteau să cîștige o victorie necesară pentru prestigiul sultanului înainte de termenul de slobozire a oastei. Degeaba fusese chemat și pașa de Buda, care a murit aici. Vestea apropierii regelui Poloniei în fruntea unei armate a determinat reluarea negocierilor de pace, care au decurs destul de repede, revenindu-se la situația dinaintea aventurii lui Grațiani. O mărturie din tabăra polonă redă unele aspecte din timpul acestui război. Documentul este destul de curios, constînd din însemnări oarecum disparate în intervalul de la sfîrșitul lui iulie (st. n.), cînd tabăra se mai afla încă în Pocuția și pînă la 22 august, la care se adaugă redactarea fragmentară a instrucțiunilor de pace (deci începutul lui octombrie).

Încă din primele însemnări este vorba de nemulțumirea ostașilor poloni, cărora nu li se îngăduia să cutreiere în voie țara. În schimb, cazacii zaporojeni amenințau Iașii și răpeau cîteva sute de vite. Cu mai multă rînduială ar fi putut captura și mulți armeni și boieri moldoveni adunați la un iarmaroc! Hatmanii trimiteau și grupuri mai mici *în recunoaștere*. Tînărul boier Lupu Bucioc, fiul marelui vornic tras în țeapă de Iskender-pașa, în anul precedent, plecat cu un rotmistru de cazaci în recunoaștere spre Suceava, s-a întors cu un boier capturat într-o prisacă.

Dar, în curînd, marele hatman a pus capăt acestor raite. Însemnările de jurnal păstrate fragmentar, par să aparțină unui text consacrat mai ales consemnării de informații obținute pe diferite căi. Îndată după așezarea taberei, este trimis fără nici o zăbavă la Iași, după informații ungurul Tekeli (Tököli), care servise mai de mult în oastea turcească și care era acum rotmistru de cazaci. Acesta se întoarce peste trei zile, aducînd cu el un singur moldovean, mare negustor, om iscusit („viclean"), vechi cunoscut al său, care dă unele informații, despre oastea turcească și despre starea cailor, de soi prost și obosiți de drum. Această informație se încrucișează cu alta, adusă de un spion al lui Krystof Zbaraski, venit de la oastea turcească aflată la Țuțora și care a prins ceva despre dorința zadarnică a domnului Moldovei de a fugi (adică de oastea polonă, după cum este interpretată știrea, care însă mai poate fi tîlcuită și altfel). Se ivesc și unele greșeli: de exemplu, i se atribuie lui Alexandru Iliaș trimiterea lui Vevelli în tabăra polonă, cînd inițiatorul acestui demers fusese Radu Mihnea. Apar și unele ciudățenii, mulțumită caracterului sporadic și eteroclit al însemnărilor. Dar cărui fapt se datorește acest caracter? Dacă este vorba de o culegere de diferite informații despre oastea turcească, despre domni etc., atunci ce rost are includerea argumentării hatmanului cu privire la locul de așezare al taberei? Tot astfel, ce rost are includerea celor două puncte din negocierile de pace? Singura explicație ar fi că se înregistra oarecum automat tot ce fusese adus la cunoștința celor

din tabără. Cu stabilizarea celor două tabere (polonă și turco-tătară) dispărea nevoia de a culege informații de genul acelora menționate în text. De fapt „jurnalul" propriu-zis nu trece de data de 22 august, mențiunea despre punctele principale ale păcii fiind un adaos oarecum străin textului. Acest text a fost publicat de I. Bogdan în *Hurmuzaki*, Supliment II, 2, p. 446—470 cu o traducere franceză a lui I. Skupiewski, cu data greșită 1619 în loc de 1621. Lacunele acestui text fragmentar își pot afla oarecare completare în narațiunea pe zile a campaniei turco-polone din 1621 publicată de... Mesrobeanu în „Diplomatarium Italicum" III, pp. 225—235.

FRÎNTURI DE JURNAL DE TABĂRĂ ÎN CAMPANIA POLONILOR DIN 1621[1]

1621[2] august—septembrie

Ceaşnicul coroanei a venit ca martor în tabăra de la Skala[3]; acolo a venit din partea domnului Moldovei Alexandru[4], un italian, Baptista Veveli[5]; avea scrisori de la Husein paşa de la Bialogrod[6] şi de la capugi-başî şi de la însuşi domnul, către hatman, Carol Chod- p. 466

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul polon, publicat de I. Bogdan, în *Hurmuzaki*, supliment, II, 2, p. 466 şi urm., însoţit de o versiune franceză a lui Skupiewski.

[2] În textul din *Hurmuzaki* greşit: 1619 (!) Evenimentele descrise se petrec în 1621.

[3] Moşie a regelui Sigismund al III-lea Wasa, în Pocuţia.

[4] Alexandru Iliaş, domn al Moldovei (1620—1621). Pentru atribuirea mediaţiei, vezi nota următoare.

[5] Batista Veveli era grec, nu italian, fiind originar din Creta; în realitate fusese trimis de domnul Ţării Româneşti, Radu Mihnea (vezi Miron Costin, *op. cit.*, pp. 80—83. Amănunte în *An Armeno-Kipchak Chronicle*..., pp. 66—69. A fost ucis de ţăranii moldoveni în răscoala din 1632 (M. Costin, *op. cit.*, p. 92).

[6] Vezi mai sus p. 486 cu trimiterile 39 şi 40.

kiewicz care arătau că doresc pace. Acest Veveli a fost reţinut pînă la sosirea voievodului de Vilna. Totuşi Nur ed-Din sultan[7], fratele mai tînăr al hanului, care rătăcea prin Moldova, a trimis cetele sale în ţinuturile Republicii[8] să prade şi să ia ostateci (= prizonieri), spre a afla unde este oştirea; dar aceste incursiuni au dat greş, căci n-au dobîndit nimic, ci dimpotrivă păgînii au pierit pînă la unul.

1 August: am primit în tabără hotărîrea marelui hatman[9] să trecem Nistrul şi să ne aşezăm tabăra pe cealaltă parte a lui, la Hotin... şi acolo să ne întărim în şanţuri. A avut loc o mare dezbatere şi mulţi au socotit că pentru aprovizionarea armatei este mai sigur şi mai potrivit să nu ne depărtăm de Cameniţa şi de graniţele noastre... Marele hatman a adus înainte patru argumente: întîi voinţa Măriei sale regelui de a trece graniţa; al doilea să cruţăm pe locuitorii noştri; al treilea, i se părea mai potrivit locul pentru a da bătălia cu moldovenii, căci folosind anumite stratageme, socotea că am putea da lupta acolo unde vrem noi, iar nu unde vrea duşmanul, căci alesese pentru tabără un loc foarte potrivit şi astfel întocmit ca să silim pe duşman să încheie pace; al patrulea argument, cel mai însemnat, era că se auzea de venirea cazacilor zaporojeni şi că aceştia erau hotărîţi să nu vină... dacă nu vom trece Nistrul; ei nu erau încredinţaţi că oastea noastră se îndreaptă împotriva turcilor, căci la astfel de oameni p. 467 bănuielile se trezesc uşor //. Soldaţii însă cîrteau[10] împotriva acestei <simple> treceri după care hatmanii nu trebuiau să intre mai adînc în ţara duşmanilor, ci numai să se oprească la Hotin.

12 august. În acea zi au venit scrisori tainice de la Semperk[11], din Moldova, prin care el dădea de ştire hatmanului că sultanul[12] se află încă pe celălalt mal al Dunării, că podul i se rupsese, iar cîteva tunuri căzuseră în apă; în oastea lui era mare foamete lipsind hrana şi pentru cai şi pentru oameni. Mai scria şi că domnul Moldovei fugise din Iaşi, temîndu-se de cazacii zaporojeni, căci aceştia răpiseră cîţiva oameni chiar de la curtea lui. Ceata lor[13] s-a întors pînă la oraşelul Soroca, dincolo de Prut. Nu aveau rînduială şi au lăsat să scape mulţi armeni şi boieri moldoveni care se adunaseră la un iarmaroc. Îndată ce au prins de veste de venirea lor, moldovenii au fugit din oraşel, la tătari; cazacii ar fi putut să dobîndească un

---

[7] Sultan, titlu ce se dădea fratelui mai tînăr al hanului tătarilor.

[8] *Reczypospolita.* Este vorba de republica feudală a panilor poloni.

[9] Marele hatman era în 1621 Carol Chodkiewicz, care moare în timpul expediţiei de la Hotin.

[10] Pentru că nu existau astfel perspective de pradă.

[11] Mai departe în text Szemberk, sol polon trimis pentru tratative de pace cu turcii şi cu moldovenii.

[12] Osman al II-lea (1618—1622).

[13] A cazacilor.

succes mai mare. Totuşi au capturat cîteva sute de vite. Un slujitor al panului Smolikowski şi un porucinic de cîmp au fost răniţi cu focuri de puşcă.

Din porunca marelui hatman, pan Kopicinski rotmistrul de cazaci şi Bucioc[14], un tînăr boier moldovean, s-au dus spre Suceava; au ajuns la două mile dincolo de Prut, pentru a face o recunoaştere; şi au spus că turcii nu intraseră în Moldova; nu au văzut pe nimeni şi s-au întors în tabără numai cu un boier moldovean, pe care îl prinseseră într-o prisacă. Marele hatman a oprit să se mai trimită cete în Moldova şi s-a supărat pe hatmanul de cîmp pentru că trimisese înainte o ceată cu Lipnicki. Unii înţelegeau că s-a dat această poruncă din pricina lui Szemberk ce fusese trimis pentru a duce tratative de pace, ca nu cumva acesta să plătească cu capul — sau faţă de turci sau de moldoveni — acele incursiuni ale noastre. Alţii erau de părere că fusese îndemnat la această interzicere de Pătraşcu, fiul lui Simion, fostul domn al Ţării Româneşti[15], care păstra nădejdea nestrămutată că moldovenii se vor preda, şi că ţara nu va fi pustiită. Pe de altă parte ostaşii se plîngeau că erau opriţi să aducă alimente din ţara duşmană, căci ei, fiind lipsiţi de bani, sufereau de foame.

La 19 august. În sfîrşit toată oastea s-a adunat de cealaltă parte a Nistrului, sub Hotin şi s-a aşezat tabăra. Din mila lui Dumnezeu au intrat veseli . . . în Moldova, avînd deplină încredere în Dumnezeu că din mila sa îşi va opri acum mînia pe care o revărsase asupra poporului nostru[16] în această ţară şi că va aşterne peste oasele fraţilor noştri morminte de păgîni. Îndată ce s-au aşezat, cu toţii sub cetate, chiar în acel ceas hatmanul de cîmp a trimis la Iaşi pe Tekeli[17], un ungur, rotmistru de cazaci, om cu suflet de viteaz, pentru a face o recunoaştere a oştilor duşmane.

La 20 august. A venit un spion al cneazului mare comis[18], care se întorcea de la oastea turcească şi a spus că sultanul a ajuns acum în Moldova şi că el se află nu departe de Ţuţora. La Ţuţora a găsit pe domnul Moldovei cu oastea şi cu cîţiva tătari şi ceva oaste din Rumelia care alcătuia avangarda sultanului; şi s-a grăbit să ajungă la domnul Moldovei, pentru ca nu cumva acesta să fugă de teama oştirii noastre[19].

---

[14] Lupu Bucioc, fiul lui Costea Bucioc, fostul mare vornic al Ţării de Jos, tras în ţeapă de turci în 1620.

[15] Este vorba de viitorul mitropolit al Kievului, Petru Movilă, fiul lui Simion Movilă, fost domn al Ţării Româneşti (1600—1602) şi al Moldovei (1606—1607) şi care la această dată era pretendent la domnia Moldovei.

[16] Aluzie la înfrîngerea suferită în anul precedent.

[17] Acelaşi care va fi trimis în solie de pace în Turcia, în anul următor (1622, din care s-a înapoiat în 1623); vezi relaţia lui Twardowski din volumul de faţă.

[18] Krzystof Zbaraski (1580—1627), mare comis al coroanei.

[19] Cf. şi *An Armeno-Kipchak Chronicle* . . ., pp. 53—55.

La 22 august Tekeli s-a întors chiar din preajma Iaşilor, şi a spus că nu a văzut deloc oşteni în această parte, adică la Iaşi; a adus un singur moldovean, mare negustor; se cunoştea de la prima vedere că este un om p. 468 viclean; era un bun cunoscut // al său cu care avusese de mult legături, încă de cînd Tekeli slujea la turci. Acesta a spus că domnul Moldovei, înspăimîntat de cazaci, care îi fugăriseră odată chiar straja sa, a fugit de la Iaşi, la oastea sultanului. Dar după aceea, unindu-se cu domnul Ţării Româneşti[20] s-a dus la Ţuţora cu avangarda oastei sultanului şi a rămas acolo. Acest negustor a vîndut şi berbeci în tabăra turcească. A spus că în această parte se află o oaste turcească, dar are cai foarte proşti şi obosiţi.

1 Septembrie. Instrucţie pentru marii soli pe lîngă sultanul turc[21]. <Punctul> 7 Domnii Moldovei să nu se amestece şi să nu mai tulbure pacea dintre aceste două ţări atît de mari, aşa precum au făcut mai înainte unii domni, ci ei să fie oameni cuminţi, paşnici şi să respecte vechile obiceiuri şi tratate.

[Urmează punctul referitor la restituirea de către Poloni a Hotinului ocupat în cursul anului precedent].

---

[20] Radu Mihnea în a patra domnie (1620—1623) în Ţara Românească.

[21] Mediatorii păcii din partea Poloniei au fost Stanislaw Zorawinski, castelan de Belz, şi Jacob Sobiecki, voievod de Lublin, cf. *An Armeno-Kipchak Chronicle*..., p. 75. Negocierile păcii au început chiar de la 19/29 septembrie 1621 *(ibidem)*, iar încheierea tratatului de la Hotin a avut loc la 9/19 octombrie (*ibidem*, pp. 76—79).

SAMUEL TWARDOWSKI

(circa 1600—1660)

*

Cunoscutul poet polon din secolul al XVII-lea, Samuel Twardowski, s-a născut prin anul 1600, în Lutynia din așa-zisa „Polonie-Mare" (Wielkopolska). Și-a făcut studiile într-un colegiu iezuit din Kalisz.

În 1622 a însoțit pînă la Constantinopol, ca secretar, pe ducele Krzystof Zbaraski (1580—1627), mare comis al coroanei, trimis de regele Poloniei Sigismund al III-lea Wasa, ca să încheie pace cu turcii.

În 1633 a intrat în slujba familiei Wisniowiecki, rudă și moștenitoare a ducelui de Zbara și a luat parte la expediția împotriva turcilor. S-a retras apoi în satul său din Podolia, Zarubince, dar năvălirea cazacilor l-a silit să se retragă în „Polonia-Mare". În timpul războiului din 1655, dintre Polonia și Suedia, a trecut de la suedezi la regele Ioan Cazimir.

Twardowski a murit în 1660.

A descris călătoria din 1622, la Poartă, într-o lucrare în versuri, intitulată: *Przewazna legacya Iaśnie Oświeconego xiazecia Krysztofa Zbarazkiego... od najaśme yszego Zygmunta III Krola Polskiego y Szwedzkiego do naypoţeznieyszgo soltana cesarza tureckiego Mustafy...* (Prea măreaţa soliei a prea strălucitului duce Cristofor de Zbaraz, trimis de Sigismund al III-lea, regele Poloniei şi Suediei, către prea puternicul sultan Mustafa, împăratul turcesc), care a fost publicată în mai multe ediţii (Cracovia, 1633, 1639; Wilna 1706, 1861).

Partea privitoare la călătoria prin Moldova şi Ţara Românească a fost tradusă şi publicată de P. P. Panaitescu după ediţia din 1706 in *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, pp. 15—21.

Relaţia lui Twardowski inaugurează pentru secolul al XVII-lea seria unor asemenea dări de seamă, axate pe trufia nedesminţită a marilor soli poloni, preocupaţi îndeosebi de impunerea unor noi umilinţe domnilor Moldovei, care îi primeau în trecerea lor dispreţuitoare. Solia ducelui Zbaraski, de la sfîrşitul anului 1622, trebuia să consfinţească pacea încheiată la Hotin, în octombrie 1621, între sultanul Osman şi moştenitorul regelui polon, care asistase personal la luptele purtate în jurul cetăţii. Trimiterea soliei solemne cu daruri către sultan — care va fi un altul decît cel care încheiase pacea — constituia una dintre condiţiile acelui acord. Cum celelalte condiţii prevedeau unele restituiri destul de amare pentru orgoliul polonilor, nu se pusese prea mare grabă la trimiterea ambasadei extraordinare făgăduite. Însuşi Ştefan Tomşa îi scrisese regelui Poloniei, la 14 iunie, stăruind pentru trimiterea mai grabnică a soliei (*Hurmuzaki*, supliment, II, 2, pp. 522—524). Ca şi în privinţa păcii încheiate (provizoriu) în 1621, omul lui Radu Mihnea, Batista Vevelli, a fost şi de astă dată însărcinat să poarte răspunsurile de la Poartă în Polonia şi invers pentru a netezi calea soluţionării definitive a conflictului abia potolit. Dar în Moldova, unde domnea Ştefan Tomşa al II-lea, duşman al lui Radu Mihnea, a cărui umbră se întindea tot mai sigur asupra domniei moldovene, trecerea lui Vevelli a trezit bănuieli şi domnul a găsit cu cale să-l închidă. Acest gest a oferit solului polon primul prilej de a răspunde cu ifos cuvintelor în aparenţa blajine ale domnului. Acestea aveau de fapt un subînţeles foarte apropiat de sensul cuvintelor rostite cu chef de emisarul tătar, întîlnit apoi de el la ospăţul domnesc de la Iaşi. Observăm că toată relaţia lui Twardowski se învîrteşte în jurul persoanei vanitosului duce de Zbaraz la a cărui poruncă întocmeşte darea de seamă. Ducele este *ca un Titan* (!) în vestmîntul său de aur, înconjurat de cei din escorta lui strălucind ca nişte lumini pe cîmp. Cînd se întîlneşte solul cu domnul, îl forţează pe acesta să-i întindă el mai întîi mîna (!). Luxul deşănţat al acestei solii „cu desfrînate de tot podoabe" şi „cu zburdate cheltuiale" a indignat după cîteva decenii simţul de măsură şi decenţă al lui Miron Costin, care amintea de legenda creată în jurul ei cu acele potcoave de argint semănate pe uliţele Ţarigradului şi cu gestul insolent al solului la Divan. Cu domnul Moldovei raporturile solului au fost aparent corecte. Vedem că acele afronturi făcute domnului, de care pomeneşte Miron Costin (p. 86), nu apar în elementele păstrate în darea de seamă (vezi mai jos, n. 12, la textul lui Twardowski). Şi nu este menţionată expres nici atitudinea adoptată de domn după aflarea numirii protectorului său ca mare vizir, tocmai cînd îl petrecea pe sol la ieşirea acestuia din Iaşi. După

versiunea lui Miron Costin, el ar fi bombănit contra solului, ar fi întors înapoi „gloatele" date acestuia și s-ar fi grăbit să plece, fără a-și lua rămas bun, și să trimită înaintea lui poruncă prin țară să-i „taie obroacele". Dar ceva din toate acestea se poate întrevedea în scena redată de Twardowski. Ducele catadicsește să-l laude pe noul mare vizir *ca să-l iscodească pe domn* (!) Dar acesta pe semne că s-a arătat destul de îmbufnat, pentru a îndreptăți reflecția lui Twardowski că „era păcat să-ți pierzi vremea". Și deodată, în mod destul de neașteptat, solul *l-a și rugat pe domn să nu se mai trudească* (petrecîndu-l mai departe) — procedeu destul de neobișnuit, care acopere poate faptul că domnul se și grăbise să ia o asemenea hotărîre. Față de Moldova și moldoveni polonii din solie nutresc sentimente de neîncredere și de dușmănie. Twardowski, meditînd asupra trecutului, nu se oprește numai la amintirile dureroase ale luptei de la Țuțora din 1620, ci evocă și dezastrul lui Ioan-Albert din Codrul Cosminului. În schimb trecerea prin Țara Românească este arătată cu încîntare și înduioșare. Totul este bine și frumos. Malurile Teleajenului sînt bogate în harbuji. Amintirea lui Mihai Viteazul, neînvins de toți decît doar de poloni, măgulește mîndria nesățioasă a acestora. Întîlnirea cu domnul, ceremoniile cu iz de sinceritate, darurile reciproce, despărțirea emoționată și la urmă privirea de la hotarul raialei Giurgiului spre întinsul Dunării contrastează cu dispoziția din timpul trecerii prin Moldova. Surprindem o mărturisire în treacăt că drumul cel mai drept pentru solie nu trecea prin Țara Românească, dar a fost ales *pentru nevoile de aprovizionare*. În realitate, încă de la plecarea din Polonia, trecerea pe la Radu Mihnea constituia un punct esențial al programului soliei. Solia ducelui de Zbaraz ocupă o bună parte din capitolul 10 al letopisețului lui Miron Costin.

Un rezumat al soliei lui Twardowski se află în lucrarea lui I. Niemczewicz, *Zbiór pamietników historycznych* (Colecție de memorii istorice) II, Varșovia 1822, p. 300 și urm.

Twardowski a mai scris și două cronici rimate despre cea mai dramatică perioadă a secolului al XVII-lea: *Wladislaw II* (1649) și *Wojna domowa z Kozaki i Tatarij, Moskwa, potym Szwedami i z Wegry* (Războiul civil cu cazacii și tătarii, cu Moscova, apoi cu suedezii și ungurii) Kalisz 1681.

A mai scris o satiră cam greoaie, de o construcție artificială: *Satyra na twarz Rzeczypospolitey*, (Satiră la adresa republicii nobiliare) 1640, și două opere literare: *Daphnis dozewem bobkowyna* (Daphnis preschimbată în Dafin), Lublin, 1638, și *Nadobna Pasqualina* (Frumoasa Pascalină), Cracovia 1655.

De Twardowski s-a ocupat G. Korbut în *Literatura polska* I, pp. 531 și urm.

DESCRIEREA[1] SOLIEI DUCELUI CRISTOFOR DE ZBARAZ[2]

1622

p. 15 Acum ne[3] odihnim la Camenița Podoliei. De acolo ne îndreptăm spre Nistru la o milă[4] depărtare. Aproape de malul moldovenesc este castelul frumos al Hotinului, care se vede pe o stîncă uriașă, de care se sparg valurile Nistrului, rîul care coboară repede din munții Carpați. Aici întreaga solie frumos rînduită își așează tabăra. La mijloc sînt corturile mai ridicate ale ducelui; pe maluri în ordine, șirurile infanteriei ungurești.

---

[1] După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, pp. 15—21, cu unele mici modificări.

[2] Pentru amănunte asupra lui Cristofor de Zbaraz (1580—1627) comis al coroanei, vezi Niesiecki, *Herbarz Polski*, X, Leipzig, 1845.

[3] Din solie făcea parte și Samuel Kuszewicz, care a lăsat o descriere latină a soliei, intitulată *Narratio legationis Zbaravianae et rerum apud Othomanos anno 1622 gestarum*, Danzig, 1645.

[4] Mila polonă avea 7 145,99 m.

Marginal: A trebuit să avem mereu tabăra așezată în acest chip din pricina tîlhăriilor moldovenilor[5] și turcilor.

Seara trecem prin taberele părăsite de anul trecut[6] unde cu greu ne facem un culcuș grozav prin iarba neumblată; odinioară cîmp de luptă, iar azi cuib de tîlhari.

Și încă se mai pot vedea în acele șanțuri atîtea trupuri, atîtea oase înălbite și altele mai vechi care se fac cenușe; toate lăsate pradă fiarelor.

A doua zi, cînd zorile dimineții au alungat bezna pornim la drum. Mai întîi pornesc la drum carele; ne-a fost dat să trecem prin tabăra turcească. Și aici, pe cîmp, trupurile pe jumătate putrezite și osemintele se prefac în cenușe. Peste o oră trecem Prutul prin vad. Din sus de Stefănești[7], îl vedem pe domn[8] venind cu două regimente alese de moldoveni, cu caii gătiți ca de paradă.

Întîlnirea cu Ștefan Tomșa voievodul Moldovei

Domnul însuși, în haine strălucite, se apropie călare pe un cal arab și ducele se îndreaptă spre el, așezîndu-și oamenii într-un alai frumos[9]. Caftanul lui aurit strălucește pînă departe; după el e purtată în vîrful unei sulițe cuca cu pene de cocor[10]. Cînd se întîlnesc, domnul privește dîrz pe duce drept în ochi; nu vrea să-i dea // mîna cel dintîi, dar și ducele are grijă să nu i se știrbească demnitatea[11]. De trei ori caii lor se ating, pînă ce în sfîrșit, strunindu-și calul, domnul întinde mîna, ceea ce face și ducele. p. 16

Marginal: Un moldovean ne spunea mai tîrziu: „Nu știu cum s-a întîmplat, că domnul a avut un cal nestrunit". Dar e mai probabil că pricina era trufia lui; cînd însă a văzut pe duce stînd nemișcat la un pas de el, a fost nevoit să-i dea mîna, lucru de care a fost supărat, deși și-a ascuns supărarea în tăcere. După aceea, au vorbit prietenește prin tîlmaci. Domnul l-a întrebat de ce a întîrziat așa de mult, de ce n-a trecut mai de vreme către prea strălucita Poartă. Dorește ca această călătorie să fie cu cinste și pentru el și pentru întregul popor polon. La aceasta, ducele a răspuns pe scurt: că în aceste vremuri tulburi nu era chip să începi tratative de așa

---

[5] Atitudinea dușmănoasă a autorului se datorește dezastrului polonilor prin aceste locuri, în anul 1620.

[6] Aluzie la luptele dintre poloni și turci, care au avut loc în 1621, lîngă Hotin.

[7] *Stepanowiec.*

[8] Ștefan Tomșa al II-lea, în a doua domnie (1621—1623).

[9] Solul avea o suită de „300 de oameni călări, fără pedestrași pe lîngă carăte ce avea și păn în vezetei îmbrăcați cu urșinice (= catifea)... la hamuri țintele și la haiduci cepragi (= firet) de argint". (Miron Costin, p. 86).

[10] Este vorba de duce. Vezi descrierea sa la întîlnirea cu Radu Mihnea, p. 503.

[11] Această grijă este constantă la toți solii poloni pînă în preajma împărțirii Poloniei.

mare însemnătate. „Şi Veveli[12], trimis de mine la turci, nu ştiu de ce a fost oprit din drum la Iaşi".

Fără a mai zăbovi multă vreme[13], se întorc cu suita către locul unde este această tabără. În corturile ducale era pregătită masa cu diferite băuturi şi dulceţuri. Cînd se aşează acolo domnul cu suita sa moldovenească, este primit cu descărcări de armă, şi cu sunete de trîmbiţă.

După o convorbire, fără însemnătate cu solul, pornim cu toţi împreună, trecem peste multe cîmpii şi ajungem la Ureche[14], unde se văd şanţurile din vremea regelui Albert[15], mormintele pline de arme mărturie a puterii de odinioară a Poloniei bogate. Intristaţi ne odihnim acolo pe malul Jijiei albastre. Valurile ei tulburi, obosite de ploi şi zăpezi, poartă pînă azi sîngele acelei tinerimi vii, care a fost nevrednic nimicită împreună cu Potocki[16] acum cîţiva ani. Domnul însă, care nu putea răbda oboseala unei nopţi sub cerul liber, s-a întors seara la Iaşi, ca să poată slobozi pe Veveli din închisoare şi să poată pregăti pentru a doua zi merinde şi o primire cuviincioasă. *Marginal:* Pînă acum ne-au dat foarte puţine merinde, din pricină că războiul de anul trecut a pustiit ţara //. Cînd soarele alungă norii de pe înălţimi, ne îndreptăm spre Iaşi. Nu departe stătea iarăşi domnul uşor înarmat; deasupra lui fîlfîia steagul verde împărătesc cu semiluna otomană şi alt steag roşu, al ţării Moldovei, cu capul de bour.

p. 17

În jur stau călări doisprezece boieri. Domnul e îmbrăcat într-un caftan strălucitor (aşa e obiceiul întotdeauna la moldoveni să umble cu caftanul, deşi era vreme bună) şi trîmbiţele sună. Ziua e frumoasă. Ai noştri în rînduri aurite sînt ca nişte lumini pe cîmp şi solul este ca un al doilea Titan . . . Astfel amestecaţi cu moldovenii intrăm în oraş, unde întîlnim o mulţime nenumărată. Întîlnim pe Batista Veveli, şi pe un spion al lui Cantemir[17], purtînd în semn de prietenie o ramură de dud. *Marginal:* acest

---

[12] Constantin Batista Veveli din Retino (Creta), negustor şi diplomat grec, fusese trimis de poloni la Constantinopol pentru a pregăti încheierea tratatului de la Hotin (9 octombrie 1621). De acolo se întorsese la Iaşi, pentru a duce poruncă domnului Moldovei — împotriva căruia uneltea — să dea voie ducelui de Zbaraz să treacă spre Constantinopol.

[13] Amănuntele date de Twardowski aduc un corectiv cronicii lui Miron Costin că „Ieşindu-i Ştefan Vodă o milă de loc înainte cu cîteva gloate, în carătă cu sine solul nu l-au poftit, nice au primit să hie la masa lui Ştefan Vodă, la ospăţu" căci vedem că şi domnul, şi solul erau amîndoi călări, deci nu mai era vorbă de caretă, iar în privinţa ospăţului, el a avut loc în corturile din tabăra ducelui la întîmpinarea solului de către domn mai sus de Ştefăneşti. Iar la sosirea la Iaşi, solul este din nou aşteptat de domn, care îl ospătează strălucit împreună cu membrii soliei.

[14] Satul Proselnici lîngă Medeleni (jud. Iaşi), care era al lui Nestor Ureche.

[15] Este o eroare, deoarece înfrîngerea lui Ioan Albert (1497) n-a avut loc pe drumul străbătut de solie (de la Ştefăneşti la Iaşi), ci în Codrii Cosminului.

[16] Contele Ştefan Potocki, staroste de Felin, care susţinuse pe Constantin Movilă la tronul Moldovei, era el însuşi ginerele lui Ieremia Movilă.

[17] Cantemir-bei, căpetenia tătarilor din Bugeac.

emisar sau spion al lui Cantemir fusese la Iași, de cum a aflat acesta de sosirea noastră. La turci se obișnuiește să se aducă flori sau ramuri de copaci.

După ce împreună cu ducele ne-am așezat la locul de găzduire, domnul ne dă un ospăț măreț cu bucate din belșug. Mai întîi închinăm și paharele se ridică pline cu vin auriu.

Dis-de-dimineață, domnul face cunoscut solului că-l așteaptă la el și-i trimite în dar o sabie aurită și o bucată de brocart, ascunzîndu-și astfel cu viclenie ura lui[18]. Mai întîi ne trimitem carele înainte spre pădurea Bucovinei[19], iar solul se îndreaptă spre curte, palatul de odinioară al voievodului Movilă, astăzi o adevărată ruină pe dinafară. În sală, zidurile sînt îmbrăcate în draperii urîte, și în ganguri stau trabanți îngrozitori la înfățișare. Din aceste ganguri se urcă scări spre o sală luminată, unde muzicanții domnului cîntă o melodie nouă și se aud sunete discordante. Pe mesele acoperite cu fețe de masă frumoase se înșiră în talere de argint gustări reci din belșug, precum și mîncări calde, destul de rele ca gust și ca savoare, afară de pastrama de vacă și cea de berbec[20]. Acestea numite „abuchte" și „bastram" sînt afumate și uscate la soare. Și cea de carne de vacă și cea de carne de berbec sînt vestite în Moldova. Domnul și-a arătat însă bunăvoința poruncind să se aducă și vin vechi de Tokaj. Fețele se îmbujorează, frunțile se înfierbîntă și pînă la sfîrșit cîțiva cad pradă vinului. Cînd se aduce desertul, se încheie și ospățul. Ducele întîlnește atunci pe emisarul lui Cantemir, care-i spune că dacă această solie de pace // ar mai fi întîrziat încă, atunci Cantemir ar fi petrecut bairamul la Varșovia. (Bairamul are loc în iulie, ține patru săptămîni, este o mare sărbătoare la ei). La aceasta ducele a răspuns: „În adevăr drumul este cam lung, dar stăpînul tău să nu se aștepte vreodată ca un rege polon, monarh atît de puternic, să încheie o pace de rob cu Poarta Otomană. De altfel, s-a putut vedea bine la Hotin cine a rămas stăpîn pe cîmpul de luptă. Și dacă acum crudul Cantemir s-a așezat la Istru, îl va găsi stăpînul meu chiar și la Silistra". (Istrul este Dunărea pe care este așezată Silistra, capitala lui Cantemir[21]). Nevrînd el să vorbească mai mult cu acel tătar grosolan, ne-am grăbit spre cai. Lăsînd pe stînga nefericita Țuțora[22] intrăm în „codrul de fag"[23].... trecînd prin

p. 18

[18] Toată descrierea care urmează vădește starea sufletească a polonilor cîtă vreme mai erau vii resentimentele lor pentru dezastrul încercat de ei în Moldova, în 1620.

[19] Numire dată de poloni pădurilor de fag. Aici este vorba de pădurea de pe drumul spre Scînteia.

[20] În text: *abuchte* și *bastram*.

[21] Se instalase în capitala vilaietului și reședința pașei de Silistra.

[22] Aluzie la lupta polonilor la Țuțora (1620).

[23] În text: bucovină cu înțelesul de pădure de fag, spre deosebire de pădurile de stejar numite „dumbravă". Urmează exclamații pline de ură contra moldovenilor, în legătură, desigur, cu amintirea pierderilor polonilor prin acele locuri, în 1620. Vezi mai sus, n. 18.

locuri abrupte și stîncoase și hîrtoape grozave. Dăm pinteni cailor și sosim la Scînteia[24] loc de adăpost al tîlharilor din acele părți. Acolo ne ajunge iar din urmă domnul cu boierii lui.

Dimineața cînd pornim pe cîmp, sosește un curier[25] din Constantinopol cu scrisori, unele de la Suliszewski[26] către duce, altele de la Djan Mîrza[27] Ismailiteanul către Tomșa. Agentul nostru la Poartă ne face cunoscut că a fost numit mare vizir, Gürgi Mehmed[28], eunuc bătrîn din serai.

Ducele iscodește pe domn și-l observă, ca să afle cum este acest nou vizir, căci el știa bine, încă de acasă, de la Batista Veveli că Tomșa se menține în această țară cu sprijinul lui. De aceea a început să-l laude și să-l vorbească de bine, dar era păcat să-ți pierzi vremea cu aceasta. Abia străbătuse Phoebus cu carul său cerul pe jumătate și ducele l-a și rugat pe domn să nu se mai trudească și să puie capăt oboselilor sale // s-a dovedit îndeajuns de îndatoritor către rege și către el. Deci domnul foarte fericit de veștile aflate, își întoarce calea spre Iași și noi ne îndreptăm tabăra spre Vaslui; a doua zi lăsăm în urmă Bîrladul și trecem peste Siret, căci drumul nostru trebuia să treacă prin Țara Românească pentru o aprovizionare mai ușoară, măcar că peste cîmpii era drumul mai drept. Granița dintre aceste două țări românești o formează un pîrîu mic[29] care curge pe la Focșani, orășel muntenesc, unde îl găsim pe spătarul[30] trimis înaintea noastră de Radu, domnul acelei țări[31]. (Amîndouă aceste țări[32] sînt cunoscute de scriitori sub numele de Moldavia, una „Cisalpina“, unde sînt muntenii, cealaltă „Ulterior“, unde sînt moldovenii[33], spătarul este hatmanul lui Radul domnul muntenesc). Spătarul ne arată bucuria domnului său de a ne primi și iubirea lui pentru poporul polon. Aceasta s-a dovedit prin primirea și pregătirile ce îl așteptau pe duce chiar în acea seară, deși domnul era bolnav. Ne așezăm tabăra chiar în acel loc, la Focșani pe o cîmpie minunată. Către miază-zi (sic!) se văd munții sălbatici ai Transilvaniei. De dimineață pornim de acolo spre „Tecuci“[34] (!) și apoi spre Rîmnic, orășele mici din țara muntenească pe

p. 19

---

[24] *Skintei*, cam la jumătate drum spre Vaslui.
[25] *Kalauza*.
[26] Stanislav Suliszewski, sol polon la Poartă.
[27] *Giau Mirza*, demnitar tătar.
[28] *Giurgi Mehmet*, mare vizir din decembrie 1622 pînă în februarie 1623.
[29] Milcovul.
[30] Necula Catargi, grec mare spătar în Țara Românească (1620 septembrie 17 — 1624 august 29). Frate cu Ienachi Catargi, socrul lui Alexandru Iliaș. Trece apoi în Moldova, unde ocupă dregătorii, dar revine de mai multe ori în Țara Românească. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 369.
[31] Radu Mihnea, domnul Țării Românești.
[32] Afirmație greșită. Se face o confuzie cu numirea de Valahia dată de poloni Moldovei.
[33] *Wolosza*.
[34] Confuzie vădită. Este vorba de Plăgineștii de mai tîrziu, numit odinioară Tîrgul Cucului, care este la jumătatea drumului între Focșani și Rîmnic.

unde, precum se ştie, curge Teleajenul, fatal lui Mihai Vodă. (Acolo a fost el zdrobit de hatmanul Zamojski[35] de slăvită amintire). Pe malurile lui e o mare bogăţie de harbuji[36] şi pepeni. (Harbujii, care în Italia se numesc „mellon di aqua", sting setea). Aici, pe cînd zorile cu raze aurite se ridică din patul lor de trandafiri, soseşte fără zăbavă de la Gherghiţa logofătul[37] frumos învesmîntat cu suita sa şi ne vesteşte că domnul ne aşteaptă la o depărtare de o milă. Deci ai noştri încalecă. Pe o cîmpie frumoasă, la o jumătate de milă de Buzău stă, înconjurat de cercul frumos al boierilor munteni fruntaşi, domnul culcat într-o lectică, bolnav de reumatismul lui obişnuit. În faţa lui stă tineretul uşor înarmat, precum şi oşteni acoperiţi cu platoşe de fier; pe laturi stau lăncierii rînduiţi sub două steaguri. În fruntea lor stă fiul domnului[38] şi cei doi hatmani[39] şi lîngă ei ceauşii împărăteşti şi postelnicii cei mari[40] dintre care unul poartă o vargă de argint, altul una de trestie şi ţin ordinea în gardă. Copiii de casă poartă arme şi sînt îmbrăcaţi în haine împodobite cu aur. Tot astfel sînt şi ai noştri, gătiţi în haine de paradă şi caii împodobiţi: ducele cu mîndra lui coroană sub un mănunchi uriaş de pene, în haine aurite, îşi poartă vesel calul său cel mîndru. S-au întîlnit aşadar unul în caretă // celălalt călare. După mai multe cuvinte de mulţumire domnul îşi arată cu tărie şi gravitate bucuria că poate vădi înaltului sol vechea lui iubire faţă de regele Poloniei. De aceea, deşi greu bolnav, s-a sîrguit şi nu a pregetat să-i iasă înainte spre a-i face cinste. Ducele spune că îi pare rău de oboselile domnului, dar îi mulţumeşte pentru curtenia lui, care dovedeşte sinceritatea simţămintelor sale, lucru pe care nu-l va uita niciodată. După aceea, au urmat alte cuvinte curtenitoare, unul fiind călare, celălalt în lectică, pe cînd gărzile[41] amestecîndu-şi rîndurile, îl înconjurau din toate părţile. Astfel, au pornit înainte, trecînd Buzăul prin vad. Buzăul este un rîu repede care coboară din muntele Tavula[42], din Carpaţi, curgînd năvalnic la vale la Buzău, tîrg vestit odinioară.

p. 20

De dimineaţă pornim de acolo şi mergem pînă la Gherghiţa, lăsînd în frunte garda tînără, mai vioaie. Aceşti tineri fac tot felul de jocuri războinice şi lupte şi însuşi soarele rîde de bucurie privind la jocurile lor. Domnul

---

[35] În lupta de la Teleajen, 20 octombrie 1600.

[36] *Garbuzy*.

[37] Papa din Greci (= Greceanu), marele logofăt, 1619 ianuarie 6 — 1623 mai 28. Pentru dregătoriile ocupate de el încă sub Radu Şerban şi pentru rolul său în luptele pentru domnie în 1631 şi 1632, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 192—193.

[38] Alexandru Coconul, mai tîrziu domn al Ţării Româneşti (1623—1627) şi al Moldovei (1629—1630).

[39] Adică spătarul şi vornicul? Sau simplă eroare, rezultînd din faptul că polonii au doi hatmani.

[40] Poate postelnicul şi marele armaş.

[41] Adică cea a solului polon şi cea a domnului.

[42] Corect: Tezla.

se întoarce apoi spre curtea lui și ducele de asemenea se duce în tabără cu cîțiva boieri pe care îi primește cu muzică și îi cinstește după cuviință. (Ducele îi ospătează sub cort moldovenește). Către seară se aduce ducelui o pereche de cai turcești cu șeile aurite, amîndoi aidoma ca înfățișare și podoabe. E un dar al domnului, pe care ducele îl primește cu bucuria cuvenită și-i dăruiește și el din partea lui două puști lungi lucrate la Lyon din lemn de abanos încrustate cu aur, adăugînd și asigurarea simțămintelor sale și oferindu-i serviciile sale. În afară de daruri căpătăm provizii alese și din belșug: boi, pește de Dunăre, între care două știuci și 15 crapi mari de Dunăre. Am avut și găzduire foarte bună, unde ne-am odihnit, obosiți tare, după ce am băut vin și am mîncat pește prăjit. A treia zi pornim mai departe și domnul pornește cu noi pînă la malurile vesele ale rîului „Naspali"[43], peste care se trece pe un pod de piatră. Acolo așezîndu-se în cerc sub frumoasele brocarturi de Diarbekir, cei doi eroi își iau rămas bun după multe cuvinte frumoase și abia își rețin lacrimile din cauza dragostei ce nutresc unul pentru altul. Așadar domnul s-a întors, iar noi pornind înainte am ajuns la Afumați, tîrgul de odinioară al lui Mihai Vodă[44], stăpînitor care ar fi rămas neînvins de n-ar fi încercat puterea Poloniei. Trecem apoi de București, oraș vestit al Țării Românești, trecem peste rîurile Neajlov și Călniște[45] și ajungem la Călugăreni, unde în ostroave a zdrobit Mihai Vodă 100 000 de turci[46]. p. 21 Trecem apoi // pîrîul Șerpătești[47], granița Țării Românești. Hotarul odinioară era la Dunăre, dar azi din pricina certei a doi frați, fii de domn[48], Giurgiul și Brăila sînt păzite de străji turcești. (Certîndu-se cei doi frați, fii de domn, unul din ei ca să capete domnia a dat turcilor acest mal al Dunării, unde se află Giurgiul și celelalte cetăți). Acolo, urcîndu-ne pe un deal, vedem în vale Dunărea, care curge repede și lată. E rîul cel mai mare din Europa; izvorăște din munții Elveției[49] și se varsă în Pont. Pe ape se văd ostroave mănoase cu iarbă deasă, unde stau cocori cu pene albe. Țipete și gemete de lebede se ridică din întuneric . . .

De o parte și de alta, cresc dese culturi de harbuji aurii și peste tot roiesc bărcile pescarilor. Unii prind știuci la zăgazuri, alții prind pești mari cu undița, iar alții pescuiesc din bărci ușoare . . .

---

[43] Desigur Ialomița, peste care se afla „un pod bun".

[44] Mihai Viteazul

[45] *Niezul y Kielniste.*

[46] Cifră exagerată anume, pentru a ridica și mai sus biruința ulterioară a polonilor.

[47] *Serepka.* Despărțea raiaua Giurgiului de Țara Românească.

[48] Fiii lui Radu cel Mare, Vlad Vintilă de la Slatina și Paisie, care cedează turcilor, în 1545, drept răsplată pentru ajutorul dat, orașul Brăila și regiunea înconjurătoare, transformată în raia.

[49] In realitate din Germania, din munții Pădurea Neagră.

Îndreptîndu-ne privirea în lături, vedem Giurgiul pe o stîncă înaltă ca o movilă. Cînd ne apropiem, straja împărătească a azapilor, pedestraşi uşor înarmaţi (întrebuinţaţi numai pentru apărarea şi atacul cetăţilor), trag cu tunul, după aceea şi cadiul din Giurgiu ne iese în întîmpinare cu o mulţime de oameni. După ce solul i-a bucurat pe aceştia cu prezenţa sa, cînd se ivesc zorile, ne grăbim să apucăm vîslele şi caicele repezi ne duc în zbor la Rusciuc pe malul bulgăresc.

ANEXA I

TEXTE ORIGINALE

ВОЗВРАЩЕНИЕ ВО ЛЬВОВ

Приехав в Молдавию, я увидел страну ра зоренной и безлюдной. Точно так же, выезжая в Польшу, я увидел раз рущения и развалины, цричиненные татарами. Много городов, сел деревень, поселков и крепостей были безлюдны, и (это не только) вчера и не третьего дня, ибо нечестивые татары два-три раза в год подряд, никого не стращась и не боясь, приходили и уходили, сжигали и убивали, грабили, а прочих уводили в плен в свою страну.

ANEXA II

MĂRTURII INDIRECTE

JOHN SMITH

(1579—1631)

*

„Căpitanul" John Smith s-a născut în ianuarie 1579, în Lincolnshire, fiind fiul lui George Smith, fermier înstărit al lordului Willoughby, și a murit la Londra, la 21 iunie 1631, purtînd titlul de „amiral al Noii Anglii", conferit de Compania Vestică pentru Virginia de Nord. Conform memoriilor din 1630, el însoțește pe fiul al doilea al lordului amintit în Franța. Concediat după două luni, colindă prin Franța și Țările de Jos, mai întîi ca mercenar, în solda lui Henric al IV-lea, apoi în a statelor olandeze. După o ședere în Scoția se întoarce în Anglia unde — tot după spusele sale — trăiește în mijlocul pădurilor, citind pe Machiaveli și pe Marcus Aurelius. Pentru anii 1600—1609 nu avem alte date biografice decît povestirile sale din 1624 și 1630. Potrivit cu acestea, trece din nou în Franța e jefuit, se îmbarcă pe un vas cu pelerini, în drum spre Locurile Sfinte. E aruncat de aceștia în mare, salvat de căpitanul de corabie, La Roche, care il ia la bordul său — asistă la o luptă cu o corabie venețiană, în sfîrșit, debarcă la Antibes și pornește să viziteze Italia, ajungînd, în cele din urmă, la Veneția,

şi de acolo la Graz, de unde începe un nou episod al memoriilor sale, anume cel legat de împrejurările din Transilvania şi Ţara Românească (1601—1603).

Contele Meldrich — una dintre figurile principale, deşi fictive ale memoriilor pentru anii aceştia — îl întîlneşte la Graz, îl ia cu el la Viena şi apoi în expediţia imperialilor contra turcilor, unde Smith se acoperă de glorie. Dar curînd sînt iar trimişi împreună, pentru a da ajutor generalului G. Basta, împotriva principelui Transilvaniei, Sigismund Báthory, întors de curînd din Polonia. Însă Meldrich, avînd motive personale de nemulţumire, îşi convinge trupele să-i dea ajutor lui Sigismund contra turcilor (!!!?), în loc de a-i da ajutor lui Basta contra lui Sigismund. Obţinînd de la Sigismund încuviinţarea de a porni o expediţie de pradă contra turcilor, Smith ia parte la acţiunea de la „Zarkain" sau „Zarkam" şi de la „Regall în Transilvania". În cursul acestor acţiuni s-a luptat, în trei rînduri, în duel singular, cu cîte un comandant turc, pe care l-a doborît sub ochii admirativi ai celor două armate. Ilustraţiile contemporane, însoţind textul, înfăţişează — desigur dupa indicaţiile autorului — o luptă cavalerească între doi cavaleri în armuri aproape identice, cu coiful împodobit cu pene de struţ, armura turcului mai fiind încă prevăzută şi cu un fel de aripi deasupra umerilor. Mai tîrziu, Smith, împreună cu Meldrich şi o pleiadă întreagă de figuri, pe cît de ilustre, pe atît de necunoscute cititorilor, sînt trimişi în ajutorul lui Radu Şerban, atacat de Ieremia (!) Movilă, numit domn al Ţării Româneşti. Sînt descrise cu mare lux de amănunte şarjele de cavalerie date cînd de unul din adversari, cînd de celălalt în defileul Oltului (!) — unde se afla totuşi o cîmpie (!) — îngăduind asemenea isprăvi. Numirile geografice sînt folosite mai mult formal. De exemplu, autorul creează impresia că „Rottenturm" şi „Verestorony" ar fi două numiri deosebite. Numele comandanţilor duşmani sînt şi ele înşirate cu tot atîta fantezie, cu cuvinte de laude pentru vitejia lor. Dar totul se termină cu un măcel general şi soarele încremeneşte de perfidia lui Basta şi a imperialilor, care trimiseseră cu bună ştiinţă la pieire pe toţi comandanţii devotaţi lui Sigismund. Cad în luptă unul după altul şi scapă doar Meldrich, autorul însuşi fiind găsit în stare aproape muribundă printre morţi. E vîndut ca sclav la „Axopolis" şi trimis de comandantul turc frumoasei Tragabigzanda la Stambul, unde îl aşteaptă alte aventuri. În sfîrşit, după o serie de peregrinări de la „Nalbriz" pe Don, prin ţinuturi şi localităţi cu nume ciudate, autorul nimereşte iar la „Hermanstad", unde a găsit aşa mulţi prieteni buni, că nici nu s-ar mai fi despărţit de ei — măcar că lipsea de acolo acea icoană a vitejiei (Mirrour of virtue) prinţul lor (= Sigismund) — de nu ar fi trebuit să se întoarcă în patrie, dar izbuteşte totuşi să treacă pe la curtea acestuia la „Lipswick in Misenland" şi obţine de la el, în decembrie 1603, o diplomă de recunoaştere a meritelor sale şi de înobilare, însoţită de 1 500 de ducaţi de aur. Nu-l vom mai urmări în aventurile sale ulterioare în Spania şi Maroc înainte de a ajunge la cele din Virginia, la a cărei colonizare a luat efectiv parte (1605—1609). Aici se situează vestita sa aventură care i-a adus o celebritate universală şi necontestată timp de vreo două veacuri şi jumătate. E vorba de episodul dramatic al prinderii lui de către indieni şi al salvării lui de la moarte de către Pocahontas, fiica „regelui" Virginiei Powhattan. Această întîmplare, chipurile din 1607, nu e povestită de Smith, în relaţia sa anonimă din 1608. „A true relation", ci abia în 1616, într-o petiţie adresată reginei Angliei pentru eliberarea

Stema lui Toma Borsos (reprodusă după Borsos Tamás, *Vásárhely-től a Fényes Portáig*, Buc., 1968, p. 160)

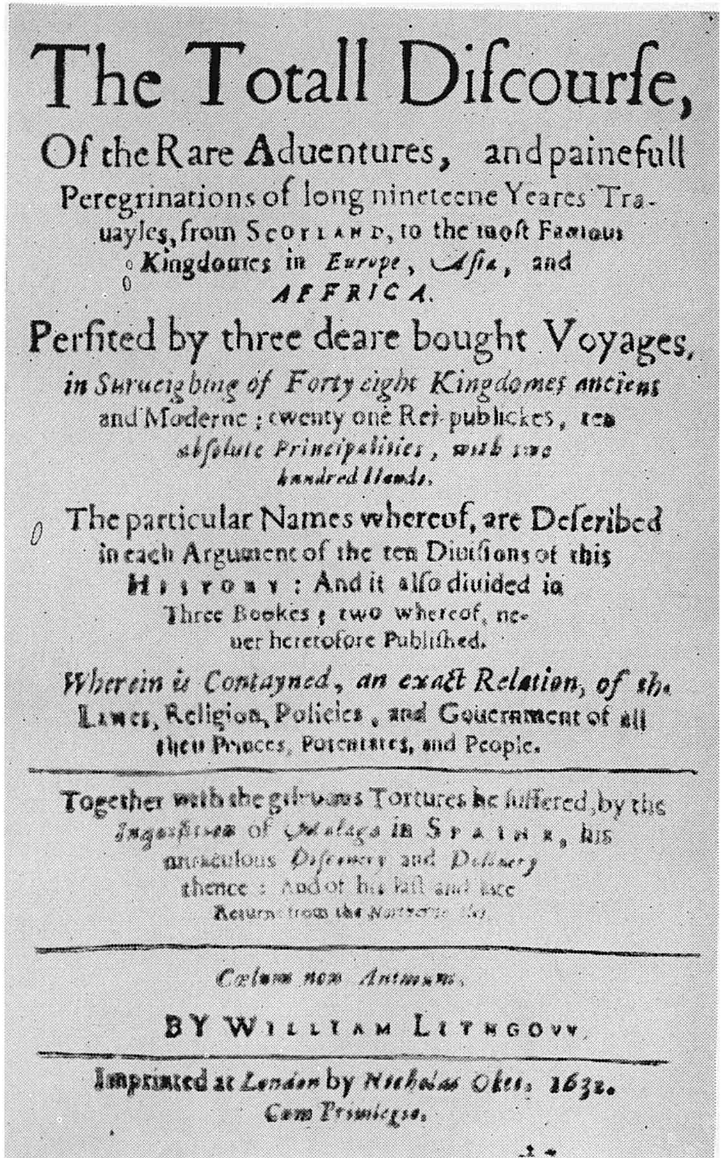

The Totall Discourse,

Of the Rare Aduentures, and painefull Peregrinations of long nineteene Yeares Trauayles, from SCOTLAND, to the most Famous Kingdomes in *Europe*, *Asia*, and *AFFRICA*.

Perfited by three deare bought Voyages, *in Surueighing of Forty eight Kingdomes ancient* and Moderne; twenty one Rei-publickes, *ten absolute Principalities, with two hundred Ilands.*

The particular Names whereof, are Described in each Argument of the ten Diuisions of this HISTORY: And it also diuided in Three Bookes; two whereof, neuer heretofore Published.

Wherein is Contayned, an exact Relation, of the Lawes, Religion, Policies, and Gouernment of all their Princes, Potentates, and People.

Together with the grieuous Tortures he suffered, by the *Inquisition* of *Malaga* in SPAINE, his miraculous *Discouery* and *Deliuery* thence: And of his last and late Returne from the *Northerne Iles*.

Cœlum non Animum.

BY WILLIAM LITHGOVV.

Imprinted at *London* by *Nicholas Okes*, 1632.
Cum Priuilegio.

Foaia de titlu a cărţii lui William Lithgow (după lucrarea sa ed. London, 1623, Bibl. Acad. I 5116)

Part 9 By 3. voyages in Europe, Asia, and Africa.

was lying sicke of a Feauer at *Iuliastrad*. This Province is a free Principality, and notwithstanding adherent in some respect to the authority of the *Turke*. But now hauing left this Religious Country, and crossing the North passage of the Hils, called the *Borean Berger*, at North mountaine, I entred in *Moldonia*; where for my welcome in the midst of a border-Wood, I was beset with six murderers,

Prinderea lui W. Lithgow în Moldova (idem)

Portretul căpitanului John Smith (după ediția operei sale, vol. II, p. 80; Bibl. Acad. II 1940 80)

THE

TRUE TRAVELS, ADVENTVRES, AND OBSERVATIONS

OF

Captaine IOHN SMITH,

In *Europe*, *Asia*, *Affrica*, and *America*, from *Anno Domini* 1593. to 1629.

His Accidents and Sea-fights in the Straights; his Service **and** Stratagems of warre in *Hungaria*, *Transilvania*, *Wallachia*, and *Moldavia*, against the *Turks*, and *Tartars*; his three single combats betwixt the *Christian* Armie and the *Turkes*.

After how he was taken prisoner by the *Turks*, sold for a Slave, sent into *Tartaria*; his description of the *Tartars*, their strange manners and customes of Religions, Diets, Buildings, Warres, Feasts, Ceremonies, and Living; how hee slew the Bashaw of *Nalbritz* in *Cambia*, and escaped from the *Turkes* and *Tartars*.

Together with a continuation of his generall History of *Virginia*, *Summer-Iles*, *New England*, and their proceedings, since 1624. to this present 1629; as also of the new Plantations of the great River of the *Amazons*, the Iles of S^t. *Christopher*, *Mevis*, and *Barbados* in the *West Indies*.

All written by actuall Authours, whose names you shall finde along the History.

LONDON,

Printed by *J. H.* for *Thomas Slater*, and are to bee sold at the Blew Bible in *Greene Arbour*. 1630.

Facsimilul foii de titlu a cărţii sale (idem, vol. II, p. 112)

Planșă din cuprinsul lucrării lui John Smith, reprezentînd aventurile sale în Transilvania

Armata turcească în marş (stampă din secolul XVI) (Biblioteca Academiei R.S.R.)

Maria fiica lui Petru Șchiopul, soția lui Polo Minio (reproducere după N. Iorga, *Românii și grecii de-a lungul veacurilor*, București, 1921)

acestei indiene luate prizonieră de către englezi și ținută ca un fel de ostatic. Episodul este apoi reluat și cuprins în istoria Virginiei *The General History of Virginia, New England and the Summer Isles (1624)* și apoi iarăși în memoriile publicate de Smith în 1630: *The True Travels, Adventures and Observations of Captaine John Smith, Sometimes Governour in Those Conntryes and Admiral of New England.*

Această ciudățenie a deșteptat bănuieli asupra întregului incident și a inspirat o serie de reconsiderări critice a relațiilor lui Smith, combătute, la rîndul lor, de susținătorii lui Smith. Trebuie observat că, în general, aventurile senzaționale povestite de autor — și în deosebi cele în legătură cu odiseea din Europa centrală și sud-estică — sînt privite cu scepticism (cf. declarația editorului ediției din 1907 a memoriilor, precum și a autorului notei din Enciclopedia britanică: *Multe aventuri pe viață și pe moarte («desperate») povestește el neconfirmate de mărturiile contemporane și puse la îndoială de unii critici moderni)*. Acestea, în bună parte imaginare, au fost povestite de el în mai multe etape. Cele din Ungaria, Transilvania și Țara Românească (în titlu e pomenită și Moldova) au apărut mai întîi prin 1624 în vol. VIII al colecției de „pelerini" (Pilgrimes) a lui Purchas, sub forma unui extras dintr-o carte inexistentă datorată unui autor tot atît de ireal: Francisco Ferneza. Ulterior, în 1630 textul mult amplificat și modificat a fost inclus în memoriile publicate de Smith sub titlul *The true Travels*... spre deosebire de cel inițial din Purchas intitulat doar *The Travels*... fără accentuarea unei veridicități superioare. Cum la plecarea sa din Virginia la 1605 el se intitula „căpitanul" John Smith, fără a se ști prea bine în ce țară își cîștigase acest grad, povestirile sale din 1624 și 1630 aveau de sigur scopul de a lămuri în sensul cel mai favorabil acest punct. Dar explicațiile sale, departe de a face lumină, aduceau noi valuri de întuneric. Se întrevede așadar și un alt scop: acela de a menține perdeaua de umbră, făcînd să joace la suprafața ei caleidoscopul unor aventuri necontrolabile. Trebuiau acoperiți vreo 8—9 ani, invocînd peripeții nedatate și nedatabile pentru a ascunde ce fusese aievea. De aceea se succed naufragiile și peripețiile, lungile călătorii, rezumîndu-se adesea la o listă nesfîrșită de localități vizitate. În versiunea din 1630, se oferă un vag indiciu cronologic: 3—4 ani după încheierea păcii din Franța Smith se hotărăște să meargă să lupte contra turcilor în Ungaria. De aici încep aventurile care ajung să se repete oarecum mecanic. Avem o serie de stratageme sau invenții ale lui Smith, care se soldează toate prin cucerirea în condiții asemănătoare a unor cetăți din mîinile turcilor. Duelul dintre autor — campion al creștinilor — cu campionul turcilor se mai repetă încă de două ori, fără deosebiri prea mari. Salvarea lui se datorește mai întotdeauna unei protecții feminine: Tragabigzanda la Constantinopol, doamna Calamata în țara tătărască... etc... apoi Pocahontas în Virginia. Unul dintre procedeele folosite constă într-o înșirare amețitoare de nume de personaje fictive, printre care se strecoară și mențiunea unor nume reale, menite să dea autenticitate numelor de fantezie ce ar fi zadarnic căutate în izvoarele contemporane. Aceeași observație este valabilă și pentru numele geografice generos revărsate asupra povestirii. Anumite trăsături arată limpede o necunoaștere a locurilor unde pretinde că, ar fi fost și s-ar fi luptat (Vezi *Obs. Crit.)* La vremea cînd pretinde autorul că s-ar fi aflat în Transilvania, situația reală era următoarea: partea de răsărit cu Bistrița, Mediaș și Sighișoara era în stăpînirea lui

Sigismund Báthory, care mai asedia și Sibiul, și Clujul. Basta se închisese la Dej, așteptînd ajutoare. Moise Székely, venit de la Timișoara, lupta și el pentru Sigismund, contra lui Basta și a lui Radu Șerban. Sigismund se înfățișa acum ca omul turcilor, aliat cu tătarii și polonii ce-l sprijineau pe Simion Movilă. La Brașov a primit solemn steagul de domnie trimis de turci. Dar apoi, în februarie 1602, încheie un prim armistițiu cu imperialii, urmînd după alte șovăieli noua sa abdicare, de care amintește și Smith, dar în culori false. El a folosit intensiv istoria turcilor a lui Richard Knolles, *The General Histoy of the Turks*, ed. nouă din 1622 (care împrumută mult din textul altor lucrări: de pildă versiunea franceză a lui J. A. de Thou, *Histoire Universelle*... sau Michel Baudier, *Inventaire de l'histoire générale des turcs*, Paris ed. nouă din 1620) și tot astfel și broșura și harta lui Theod. de Bry, (*Pannoniae Historia chronologica*, Frankfurt 1596). A putut de asemenea cunoaște la Purchas și textul și gravurile lui Hieronymus Ortelius, *Chronologia ed.* 1615, precum și volumul lui Ciro Spontoni — *Attioni de'Ré dell Ungaria*, tipărită la Bologna, în 1602. De acolo a cules și informația despre împodobirea cu aripi a portului unor luptători turci etc. Pentru luptele din Țara Românească din anul 1602, vezi mai jos *Observații Critice*.

Apar și elemente reale dar atît de schimbate, încît cu greu ar mai putea fi recunoscute. Lucrul cel mai sugestiv pentru inventivitatea lui Smith este faptul că în *memorii această luptă* (dată pe malul Oltului! la Rottenturn) *se termină cu un măcel general și total din care nu scapă decît doar Smith*, în condiții destul de grele, cînd în realitate lupta de la Teișani s-a soldat prin retragerea tătarilor.

Dar inventivitatea aceasta se manifestă și mai vădit în așa-zisa diplomă dată de Sigismund autorului, în care totul este fals, începînd chiar cu titlul pretinsului emitent și sfîrșind cu pecetea sa, fără a mai pomeni de conținut.

A murit în anul 1631.

In afară de memoriile intitulate: Călătoriile adevărate ale lui John Smith, mai avem de la el o serie de lucrări în legătură cu Virginia, Noua Anglie și cu arta navigației: *A True Relation* (1608). *A Map of Virginia 1612. A Description of New England 1616. New England's Triales 1620. The General History of Virginia, New England and the Summer Isles — 1624. An accidence for all young seamen 1626. A sea grammar 1627.*

Principalele reeditări moderne sînt următoarele: J. Smith, *Works* ed. Edward Arber, Birmingham 1884; *Travels and Works*, ed. Arber cu o introducere critică a lui A. G. Bradley, Edimburgh, 1910, *The General Historie of Virginia, New England, The Summer Isles together with True Travels, Adventures and Observations, and A Sea Grammar*, 2. vol. Glasgow, 1907 (ediția folosită de noi). Despre el s-a scris foarte mult. Citām: A. Bradley, *Captain John Smith*, London 1905; Ed. K. Challerton, *Captain John Smith*, London 1927; Bradford Smith, *Captain John Smith, Life and Legend*, Philadelphia 1953.

Veracitatea spuselor sale asupra Virginiei a fost serios pusă la îndoială în lucrări ca ale lui Kroff *Notes and Queries* 1890, Alex. Brown — *Genesis or the United States* (1890), E. D. Neill — *History of the Virginia Company of London*. Ea a fost afirmată, dimpotrivă, de: Ch. Pointdexter — *Captain John Smith and his Critics* (1893), J. Fiske — *Old Virginia* (1897), A. G. Bradley — *Captain John Smith* (1905). E. K. Chatterton, 1927.

Pentru poziția lui Philip Barbour, *The three Worlds of Captain John Smith* (Boston 1964) vezi *Obs. Crit.* El anunță și o ediție completă a lui J. Smith îngrijită de el și de Lawrence W. Towner.

La noi a fost tradusă parțial porțiunea privind luptele din Țara Românească de către M. Beza, care a publicat-o în „Românul" (1912), fiind apoi republicată de N. Iorga în „Neamul românesc literar" din 1912, cu unele scurte note și îndreptări, fără însă a se ocupa de restul textului sau a lua o atitudine în problema autenticității. Faptul că nu l-a cuprins pe John Smith în volumul respectiv al *Istoriei românilor prin călători* arată clar punctul de vedere la care s-a oprit. Relația lui J. Smith a făcut și obiectul unei scurte comunicări la Institutul de istorie a regretatului I. Totoiu.

Concluziile schițate aici se întemeiază pe un studiu inedit de M. Holban, *The truth about the True adventures of Captain John Smith in Transylvania and Vallachia.*

CĂLĂTORIILE, AVENTURILE ŞI OBSERVAŢIILE[1] CĂPITANULUI JOHN SMITH

p. 138 [Acum după moartea lui Mihai voievod al Ţării Româneşti, turcii au trimis pe unul, Ieremia[2], să le fie voievod sau domn, a cărui aspră tiranie sfidătoare a făcut poporul să se răzvrătească împotriva lui, aşa că a fost constrîns să fugă la graniţele Moldovei, iar Basta[3], din partea împăratului a proclamat în locul lui pe Radu[4]. Dar Ieremia, strîngînd laolaltă o armată de 40 000 de turci, tătari şi moldoveni, s-a întors în Ţara Românească. Radul, nefiind încă în stare să strîngă o asemenea ar-

[1] Traducerea s-a făcut după textul englez publicat sub titlul: *The True Travels Adventures and Observations of Captain John Smith, Sometimes Governour in Those Countryes and Admiral of New England* (1630) şi retipărit în ediţia operelor complete a lui Smith, dată la lumină la Glasgow, în 1907, pp. 95—300. Am cuprins în paranteze textul din 1630, care poate fi comparat cu cel din 1624. Vezi n. 9.
[2] Ieremia — confuzie cu Simion Movilă.
[3] *Busca*. În textul din 1624: Basta.
[4] Lord Rodoll = Radu Şerban.

mată, a fugit în Transilvania la vechiul prieten Basta, care, chibzuind bine la această treabă, și cît ar fi de bine pentru propria sa siguranță să aibă Țara Românească supusă împăratului, sau cel puțin <să dea>] o întrebuințare celor rămași din vechile regimente ale lui Sigismund[5] — de a căror mărinimie[6] și sinceritate se îndoia foarte mult, [le-a trimis cu Radul să cucerească Țara Românească sub conducerea vitejilor căpitani[7] contele Meldrich, contele Veltus, contele Nederspolt, contele Zarvana, domnul Bechlefield, seniorul[8] Budendorfe, și încă mulți alții de mare rang și strălucire, cei mai buni prieteni și aliați pe care îi avusese principele[9], aceștia cu 30 000 de ostași au înaintat dealungul rîului Olt, la strîmtorile de la „Rebrinke"[10] pe unde au intrat în Țara Românească, punîndu-și tabăra la Raza[11], Ieremia stînd la Argeș[12] și-a tras armata în vechea sa tabără de pe cîmpia de la Peteske[13] pe care a întărit-o cu cele mai mari silințe avînd de gînd să se apere pînă ce-i va mai veni ajutor de la Hanul tătar din Crimeea[14]. Radul a zdrobit multe grupuri mici care veneau asupra taberei sale, și în timpul nopții el punea să fie zvîrlite capetele celor uciși dealungul șanțului dușmanilor. Șapte din aducătorii[15] lor au fost prinși și Ieremia a poruncit să fie jupuiți de vii. După aceea a atîrnat pieile lor pe prăjini cu hoiturile și capetele lor pe niște pari alăturea.

---

[5] Sigismund Báthory care renunțase încă o dată la Transilvania în favoarea împăratului, dar care mai avea destui devotați ostili imperialilor.

[6] *Greatnesse and True Affection.* — Vezi textul din 1624.

[7] Numele înșirate sînt toate fanteziste. Vezi *Observ. Critice.*

[8] *The Lord Budendorfe.* Nu apare deloc în versiunea din 1624.

[9] Basta astfel stăpîn pe Transilvania, a scos pe toți creștinii din aceste regimente vechi ale lui Sigismund, de a căror putere și sentimente adevărate se îndoia foarte mult, <punîndu-i> sub conducerea lui Radu voievodul Țării Românești, gonit de Ieremia, cel pus de turci. În această armată de 30 000 de oameni a intrat și căpitanul Smith, care păstrîndu-și aceleași posturi ca mai înainte sub nobilul său colonel, a avut atribuții variate și numeroase dealungul fiecăreia din încăierările primejdioase (care ar fi prea lung să fie povestite în parte) mai înainte de a se fi putut ajunge a-l atrage pe principele Ieremia în lupta în care (precum s-a notat) 2 000 de morți zăceau pe cîmp, și la unul și la altul, însă Ieremia a fugit, și Radu a repurtat izbînda, și prin aceasta și-a recîștigat iar domnia.

Puțin după aceea Meldrich a fost trimis cu 13 000 de oameni ... etc. [corespunde apoi cu textul versiunii a doua, vezi mai jos p. 321, după asterisc]. Din *Purchas, His Pilgrimes*, cap. VIII, p. 333.

[10] Rîmnic.

[11] *Raza.* Vezi *Călători I*, p. 283, loc, „Retz" (Titireci) lîngă Ocnele Mari.

[12] *Argish.* În realitate Tîrgoviște.

[13] Pitești.

[14] *From the Crym Tartary.* Gazi Ghirai II (1588—1608).

[15] *Porters.* Invenție pură, care nu apare în nici un izvor contemporan.

BĂTĂLIA DE LA ROTTENTON[16] O STRATAGEMĂ FRUMOASĂ FOLOSITĂ DE SMITH

Radul, neştiind cum să atragă pe duşman la luptă, [şi-a pornit armata, arzînd şi prădînd totul pe unde trecea, şi s-a întors iar la „Rebrinke" noaptea, prefăcîndu-se că fuge la vestea sosirii tătarilor din Crimeea, ceea ce a înflăcărat atît de mult pe turci, siguri de izbîndă, încît l-au îndemnat pe Ieremia să-i urmeze împotriva voinţei sale. Radul, văzînd că i-a reuşit lucrul pus la cale aşa cum dorise, a rînduit astfel treaba: ajungînd la defileuri şi-a pus în ordine de luptă armata, care fusese urmărită aproape două zile cu hărţuieli continue la ariergardă, şi care acum, întorcîndu-şi faţa spre duşman, a fost atacat cu furie de 3 000 de „haiduci"[17]

---

[16] = Rotenturm (Turnul Roşu). La Purchas: *Rotenton in the Valley of Verest Horne*. Prima jumătate din acest capitol lipseşte la Purchas, la care apare doar stratagema lui Meldrich cam din dreptul trimiterii 22. Dealtminteri la Purchas naraţiunea este continuă fără această împărţire în locul acesta.

[17] *Hydukes*. Despre aceştia vezi şi relaţiile lui Radibrat şi Vimercati din vol. de faţă.

de munteni și de moldoveni, sub comanda a trei colonei: Oversal, Dubras și Calab[18] ca să-i țină în loc pînă la venirea celorlalți. Veltus și Nederspolt cu armata lor le-au ținut piept cu atîta bărbăție pînă ce a venit Sangeacul Hamesbeg[19] cu alți 6 000 de oameni într-o șarjă nouă cărora i-au făcut față Meldrich și Budendorfe cu vitejie așa mare că parcă de ei singuri atîrna victoria. Căci erau mai degrabă ca niște lei turbați decît ca niște oameni; calul lui Meldrich fiind ucis sub el turcii s-au repezit, crezînd că îl pot prinde pe Meldrich, dar el încălecînd din nou pe alt cal a ucis crede-se chiar cu mîna lui pe vajnicul Sangeac. După aceasta, retrăgîndu-se trupele lui, au trecut în fruntea oștilor cele două mîndre pașale Aladin[20] și Zizimmus. Atunci Veltus și Nederspolt, după ce au răsuflat și și-au unit trupele cu Becklefield și Zarvana, au atacat[21] cu o îndrăzneală atît de uimitoare aripa stîngă a armatei lui Zizimmus, încît i-au dat pe toți peste cap, și Zizimmus Pașa a fost prins, dar a murit îndată de rănile primite. Ieremia văzînd acum că toată armata lui Radul înaintează, și neavînd încotro, a trecut în fruntea ariergardei îmbărbătînd într-atîta pe soldați prin pilda sa, încît Radul nu a mai fost așa de sigur de victorie. În acest măcel atît de sîngeros încît nici nu mai era loc de stat decît peste cadavre, iar în mai puțin de o oră erau așa de amestecate împreună, de parcă fiecare regiment l-ar fi căutat anume pe celălalt regiment dușman, vestitul Aladin a lăsat în acea zi un nume glorios de pe urma vitejiei sale; și mulți dintre vrăjmași au deplîns moartea sa după biruința care, din acea clipă, a fost a lui Radul. Se zvonise că și Ieremia ar fi fost ucis, dar nu a fost așa, ci el a fugit [cu restul armatei în Moldova,] lăsînd pe cîmp 25 000[22] de morți de amîndouă părțile. Și astfel a fost iarăși în domnie Radul, și Țara Românească a ajuns supusă împăratului.

Dar* nu a avut mult răgaz să-și așeze noile rosturi și au și venit știri că unele „regimente" de tătari rătăcitori jefuiau părțile dinspre Moldova. Meldrich cu 13 000 de oameni a fost trimis împotriva lor; dar cînd au aflat că era însuși Hanul tătarilor cu cei doi fii, cu o armată de 30 000 de oameni și că Ieremia, care scăpase, cu 14 000 — 15 000 de oameni, sta la pîndă spre Langanaw[23], Radul s-a retras la Rottenton unde era o garnizoană puternică

---

[18] Nume fanteziste, ca toată povestirea. Pentru descrierea luptei, vezi scrisoarea lui T. Cavrioli după *Obs. crit.*

[19] *The Zanzache Hamesbeg*. Poate o reminiscență a numelui lui Ahmed pașa, ginerele hanului tătar, menționat la Silistra în 1603.

[20] *The two proud Bashawes, Aladin and Zizzimmus*. Personaje fictive.

[21] *Charged*. Toată lupta e înfățișată ca o succesiune de șarje de cavalerie.

[22] În versiunea inițială erau doar 2 000 de morți.

[23] *Langanaw* (=Cîmpulung?). Toate aceste date sînt fanteziste.

* Semn care arată că de aici încolo textul este comun cu cel din Purchas.

a lui Radul. Dar ei erau atît de încolţiţi din toate părţile, de acele mulţimi infernale, încît nu puteau înainta destul de iute, fiind siliţi să se încaere cu iscoadele, cu jefuitorii şi cu micile cete[24] care le tot ieşeau în cale. Dar într-o noapte printre celelalte după ce şi-au croit drum printr-o pădure, cu silinţe nemaipomenite, tăind copaci[25] împotriva celorlalţi, pentru a le opri trecerea, au întîlnit pe neaşteptate într-o ceaţă groasă dis-de-dimineaţă 2 000 p. 141 de oameni încărcaţi de pradă, şi vreo 200—300 de cai şi de vite; cei mai mulţi din ei au fost ucişi şi alţii prinşi. Aceştia le-au spus unde stă dosit Ieremia, aşteptîndu-l pe hanul tătarilor, care nu era departe.

Meldrich, avînd de gînd să forţeze trecerea, a fost învăţat de englezul Smith cum să folosească o stratagemă nostimă pe care a dus-o la îndeplinire astfel: căci punînd 200—300 de trunchiuri aprinse[26] în vîrful suliţelor şi atacînd pe duşman noaptea, au dat foc trunchiurilor care s-au aprins cu aşa flacără încît acestea au zăpăcit nu numai caii lor, dar şi pe pedestraşi, şi cu prilejul acestei ciocniri înflăcărate proprii lor cai au luat-o înapoi în fugă cu o mare furie, încît au răsturnat prin violenţa lor pe Ieremia cu armata sa, şi aceasta fără nici un fel de pierdere, vrednică de a fi pomenită din partea lui Meldrich. Dar ei nu s-au fălit mult cu această victorie, căci pe cînd erau la trei leghe de Rottenton, tătarii s-au năpustit asupra lor aşa crunt, cu aproape 40 000 de oameni, încît s-au văzut siliţi sau să lupte sau să fie tăiaţi în bucăţi, dacă ar încerca să fugă. Aici Basta şi-a împlinit dorinţa, căci de cum s-au ivit razele soarelui şi-a desfăşurat şi tătarul steagurile[27], iar la prînz a mai zăbovit soarele puţin privind la împlinirea unei înşelări tiranice şi mîrşave, pînă ce pămîntul a roşit udat de sîngele celor cinstiţi, iar soarele s-a ascuns de ruşine în faţa unei privelişti aşa de mişeleşti . . . etc.[28].

---

[24] *Scouts, forragers and small parties that still encountered them.* Adăugat în 1630.

[25] *Cuting trees thwart each other to hinder their passage.* (Doar în textul din 1630).

[26] *Trunks with wilde fire.* In amîndouă versiunile.

[27] De aici încolo textul diferă. La Purchas... să lupte cu acest număr inegal, cînd aproape 30 000 au fost ucişi. Contele împreună cu vreo 1 500 de oameni au scăpat, doar restul a pierit cu totul, sau a căzut în prinsoare, după cum istoria la care vă trimit, va arăta pe larg timpul, locul, comandanţii principali, împreună cu felul şi ordinea luptelor.

[28] Urmează: *It was a most brave sight to see the banners and ensignes streaming in the aire, the glittering of armour, the variety of colours, the motion of plumes, the forests of lances, and the thicknesse of shorte weapons, till the silent expedition of the bloudy blast from the murdering Ordnance, whose roaring voice is not so soone heard as felt by the aymed at object, which made among them a most lamentable slaughter.*

NUMELE ENGLEZILOR CARE AU FOST OMORÎŢI ÎN LUPTA DE LA ROTTENTON, ŞI CUM A FOST LUAT ÎN PRINSOARE CĂPITANUL SMITH ŞI VÎNDUT CA ROB

În valea Veristorne[29], între rîul Olt[30] şi muntele Rottenton, a fost acea ciocnire sîngeroasă în care au pierit cei mai mulţi şi mai buni prieteni ai Principelui Sigismund. p. 142

Meldrich, rînduindu-şi cît a putut mai bine cei 11 000 de soldaţi ai săi la poalele muntelui, în flancul său şi în faţa sa, a înfipt acolo nişte pari ascuţiţi, întăriţi prin ardere la un capăt, şi plecaţi împotriva duşmanului, ca trei batalioane de suliţe, pentru care de asemenea au fost săpate mici gropi[31]. Printre acei pari a fost rînduită pedestrimea cu porunca de a se retrage cînd s-ar ivi prilejul. Tătarul, aşezîndu-şi spre cel mai mare folos al său pe cei 40 000 de oameni ai săi, l-a însărcinat pe Mustafa paşa să-şi înceapă lupta, cu un mare strigăt al tuturor şi cu steagurile desfăşurate, în bătaia tobelor şi în semnalul trîmbiţelor şi oboiurilor[32].

Nederspolt şi Mavazo cu regimentele lor de cavalerie le-au ieşit înainte vitejeşte şi i-au silit să se retragă. Tătarul Begolgi[33], cu escadroanele sale ce întunecau cerul cu nenumăratele lor săgeţi în zbor, a fost întîmpinat cu o vitejie asemănătoare de către Veltus şi Oberwin, şi acest măcel sîngeros a ţinut mai bine de un ceas, pînă ce mulţimea fără seamăn a tătarilor a sporit atît de mult, încît s-au retras după escadroanele (?) lor de pari[34], cum fusese porunca, Tătarul fioros, socotind că ar fi mai prejos de el să aştepte aşa de mult timp victoria, şi-a urmat mai departe atacul cu masa trupelor sale; dar a fost lucru minunat să vezi cum se prăbuşeau la pămînt printre acei pari călăreţii // şi caii, iar trupele în dezordine erau aşa de decimate, încît creştinii au scos un strigăt puternic: *Victoria*, şi cu cinci sau şase piese de cîmp aşezate pe coasta muntelui au pricinuit mari pierderi duşmanului, care îşi continua lupta cu atîta îndîrjire încît Meldrich, văzînd că nu e nici o putinţă să păstreze superioritatea multă vreme, şi-a adunat mica sa oaste într-un singur corp, hotărît în acea clipă să forţeze trecerea sau să moară în această încercare; şi astfel *in grosse* (?) a dat un atac general, şi timp p. 143

---

[29] Adică Turnul Roşu (Veres=roşu). Este numirea localităţii şi nu a unei văi.

[30] *Altus*. Confuzie între o luptă anterioară de pe această vale şi cea de la Teişani.

[31] *As three battalion of Pikes, amongst the which also there was digged many small holes*. Vezi textul lui T. Cavriolo.

[32] *Trompets and howboyes sounding*.

[33] Numire fantezistă poate compusă din Beg şi Oglu.

[34] *Within their squadrons of stakes*.

de mai bine de o jumătate de oră şi-a deschis drum înaintea sa[35], pînă ce grosul trupelor hanului Crimeei, împreună cu două regimente de turci şi de ieniceri, le-au întrecut aşa de tare numărul, încît au fost înfrînţi. Pe înserate contele cu 13 sau 14 sute de călăreţi a trecut înnot rîul: unii s-au înnecat, toţi ceilalţi au fost ucişi sau prinşi. Şi astfel pe această cîmpie sîngeroasă zăceau aproape 30 000 de trupuri, unele fără cap, fără braţe şi fără picioare, toţi tăiaţi şi ciuntiţi: şi murind ei acolo au arătat lumii că pentru aşa de puţine vieţi tătarii Crimleni au plătit un preţ care niciodată nu a fost aşa de ridicat.

Dar acum ţinuturile Transilvaniei şi ale Ţării Româneşti (supusă împăratului) şi Sigismund acel viteaz principe, supusul şi pensionarul său[36], şi cea mai mare parte a nobilimii, viteji căpitani şi soldaţi, au ajuns prada crudului turc nimicitor, pe cîtă vreme dacă împăratul ar fi fost tot atît de dispus să-l ajute pe el, ca şi pe acele trei armate comandate de trei căpitani atît de merituoşi ca Mihail, Basta şi el însuşi, şi dacă aceste trei armate s-ar fi unit împreună împotriva Turcului — să judece oricine ce fericire ar fi fost pentru întreaga creştinătate — căci sau ar fi fost recuperată Bulgaria, sau cel puţin ar fi fost el[37] alungat din Ungaria unde a scos mult mai multe lucruri de la Împărat, decît a scos acesta din Transilvania[38]].

În această fatală luptă în care Nederspolt, Veltus, Zarvana, Mavazo, Bavell şi mulţi alţi conţi, baroni, colonei şi căpitani, neînfricaţi cavaleri şi soldaţi şi-au aflat moartea, îngăduiţi-mi să amintesc de numele compatrioţilor noştri care au fost pe lîngă el în acele // isprăvi glorioase, şi care şi-au sfîrşit zilele cu aceeaşi hotărîre neclintită ca cei mai buni luptători pentru Hristos şi evanghelie, şi anume Bastersfield[39], Kardwicke, Thomas Milemar, Robert Mullineux, Thomas Bishop, Francisc Compton, George Davison, Nicholas Williams, şi unul John, un scoţian, au făcut tot ce se putea face omeneşte, şi cînd nu au mai putut face mai mult, şi-au lăsat acolo oasele lor ca mărturie a spiritului lor. Numai stegarul Carleton şi sergentul Robinson[40] au scăpat, dar Smith zăcea printre trupurile celor măcelăriţi, gemînd de trudă şi de răni, cu alţii aflaţi şi ei cu sufletul la gură pînă ce a fost descoperit de jefuitori încă în viaţă, şi văzînd ei după platoşa şi hainele sale că preţul răscumpărării sale le-ar prinde mai bine decît moartea sa, l-au dus în prinsoare împreună cu mulţi

p. 144

---

[35] *Made his way plaine before him.* În realitate tătarii s-au retras.

[36] *His subject and pensioner.*

[37] Turcul.

[38] De aici încolo avem pasajul paralel din Purchas (cap. II) cu unele deosebiri, de pildă Balchelor în loc de Bastersfield, apoi... Milemay, Mullynax, Roger în loc de Francis Compton... scoţianul în loc de: un scoţian.

[39] În Purchas: *Zarnava.*

[40] Vezi *Obs. crit.*

alţii. L-au tratat bine pînă s-a tămăduit de răni, iar la „Axopolis"[41] au fost cu toţii vînduţi ca robi întocmai ca vitele într-un iarmaroc, unde fiecare negustor inspectînd membrele şi rănile lor, punea pe alţi robi să se ia la luptă cu ei ca să le încerce puterea. El a căzut în lotul Paşei Bogall care l-a trimis de îndată la Adrianopol, şi de acolo la Constantinopol la frumoasa sa ţiitoare ca să-i fie rob. In cete de cîte 20 de robi ferecaţi în lanţuri legate de gîtul lor au defilat în Marele Oraş unde au fost predaţi stăpînilor lor deosebiţi, iar el a fost predat tinerei Charatza Tragabigzanda (etc.).

Este apoi trimis de aceasta fratelui ei Timur, paşa de Nalbrits. Maltratat de acesta el îl omoară şi fuge prin deşerturile Circasiei la Aecoplis unde a stat la guvernator pînă ce a fost trimis cu un convoi la guvernatorul din Caragnaw care i-a dat un salvconduct spre Letch, Donka, în Cologoske, şi de aici la Berniske şi Newgrod în Siberia prin Rezechica pe rîul Nipru în marginea Lituaniei. De aici a fost dus cu multă bunăvoinţă în acelaş fel prin Coroski, Duberesko, Duzihele, Drohobus şi Ostrog în Volonia, Saslan şi Lasco în Podolia, Halico şi Collonia în Polonia, şi astfel pînă la Hermanstat în Transilvania.

---

[41] De observat că în rătăcirile sale ulterioare prin „deşertul Circasiei", el este ospătat de guvernatorul de la „Exopolis" (în Purchas) sau „Aecoplis" (versiunea din 1630), adică variante ale numirii din Axiopolis culeasă din cărţi şi valabilă pentru o vreme mult trecută.

OBSERVAŢII CRITICE

O apreciere critică a aventurilor lui John Smith în Ţara Românească nu este posibilă fără o privire generală şi asupra celor din Ungaria şi Transilvania, povestite în capitolele precedente şi care nu au fost cuprinse în extrasul redat în volumul nostru din cauza caracterului lor absolut incredibil. Dăm totuşi un rezumat sumar după ele pentu o mai bună înţelegere a întregului.

Sînt necesare unele observaţii preliminare. Aşa-zisele aventuri din 1601—1602 au fost expuse abia după două decenii şi mai bine. Publicarea lor s-a făcut în două etape cu o sporire considerabilă a textului. Spiritul în care a fost elaborată chiar şi versiunea iniţială reiese clar din titlul anunţînd *„isprăvile* sale în războaiele împăratului, împotriva turcului, *stratagemele sale subtile, luptele vitejeşti, aplausele* <cîştigate>, *ridicarea sa în grad şi cinstea* <de care se bucura>. Titlul pretinsei lucrări din care ar fi fost extrasă povestirea diferă de la o prezentare la alta. În cea din seria de „pelerini" publicată de Purchas (His Pilgrims, vol. VIII) în 1624, se menţionează *Războaiele din Transilvania, Valahia şi Moldova* scrise de un învăţat italian Francisco Ferneza, secretar al princi-

pelui Sigismund Báthory, iar în textul din memoriile din 1630, Transilvania a fost înlocuită prin *Ungaria* și s-a mai lămurit că textul ar fi fost „tradus de Master Purchas". Dar mai diferă și cifrele în mod flagrant. În Purchas numărul creștinilor căzuți în lupta cu tătarii este de 2 000, în memorii el a crescut la 25 000!... Moise Székely vine la „Regall" cu 4 000 de luptători și 24 de tunuri (Pur). iar în textul al doilea cu 9 000 de oameni și 26 de tunuri! În schimb, la „Olimpach" armata lui Kizell are 20 000 de oameni (Pur.) iar în memorii scade la 10 000! În sfîrșit, memoriile înfățișează acea stranie diplomă a lui Sigismund Báthory din 9 dec. 1603 (!) certificată de crainicul coroanei „Garter" la 19 august 1625, adică cu vreun an după publicarea textului dintîi.

Ce a determinat difuzarea acelor „aventuri" în 1624? — Reîntors din Virginia în toamna anului 1609 în condiții foarte îndoielnice, discreditat de foștii săi tovarăși de colonizare, acuzat de uneltiri pentru a prelua puterea, de înțelegere cu „regele" indigen Powhattan, de intrigi în sînul coloniei etc. etc. arestat o primă dată încă din cursul călătoriei spre Virginia, și gata a fi arestat din nou cînd părăsește în sfîrșit această așezare într-un mod destul de echivoc, semănînd mai mult a fugă, Smith nu a mai reușit să obțină a fi trimis înapoi. Speranța sa de a-și muta cîmpul de activitate în Noua Anglie s-a dovedit deșartă. El pornește o campanie susținută de propagandă pentru colonizarea lumii noi, firește după planul său. Dar în martie 1622 sosesc vești dezastruoase din Virginia. Indigenii au măcelărit în masă pe coloniști și au distrus culturile lor. Îndată Smith redactează un fel de plan oferindu-și serviciile și schițînd un program de acțiune. Tot atunci se grăbește să scrie pe nerăsuflate o istorie a Virginiei *(A General History of Virginia ...)* împărțită în două părți care au fost predate simultan la doi tipografi pentru a nu pierde nici o clipă. Drept hărți a folosit unele existente, înlocuind numele de pe ele cu altele, în bună parte fanteziste. Obține pentru carte patronajul ducesei de Lennox. O parte apreciabilă din conținut e reprezentată de descrieri anterioare și e împrumutată de-a gata din materialul colecționat de Hakluyt și monopolizat la moartea acestuia de continuatorul său, Samuel Purchas. John Smith, care îl cunoștea încă din 1611, ajunsese, nu se știe în ce condiții, să-l ajute la pregătirea pentru tipar a acestui fond. Înjghebată în 1622, Istoria oferită spre subscripție printr-un prospect din anii 1623—24, apare în 1624 însoțită de „versuri panegirice" pentru Smith, îndreptate totodată contra unor „invidioși" sau detractori ai lui. Se simte inspirația sa. Printre semnatari se numără Purchas alături de cei doi „supraviețuitori" ai luptei din Țara Românească, Robinson și Carleton. Acesta amintește că l-a avut comandant pe Smith în Transilvania. (Doar aceste versuri și menționarea lui de către Smith în epilogul luptei contra tătarilor constituie singurele indicii, nu tocmai convingătoare, ale existenței sale). În felul acesta se stabilea o punte către trecutul glorios al lui Smith din timpul luptelor sale cu turcii care îl ridicase la o treaptă superioară de gentilom cu blazon dobîndit în război, ferindu-l de umilințele încercate de el din partea tovarășilor de colonizare, care aparțineau aproape toți unei categorii mai favorizate. Dar atestarea acestor doi necunoscuți nu era suficientă. Și astfel asistăm și la fenomenul invers al introducerii aventurilor lui Smith în seria de „pelerini" a lui Purchas, între niște fragmente relative la ocuparea Agriei în 1596 și la uciderea sultanului Osman în 1622. Înfiriparea textului lui

Ferneza a avut aceeaşi zodie ca *Istoria Generală a Virginiei.* În felul acesta se rotunjea apologia eroului din lumea nouă.

Aventurile lui Smith se desfăşoară în trei ţări: Ungaria imperială, Transilvania şi Ţara Românească. Cele din Ungaria sînt copiate după descrierile cunoscute ale campaniei creştine purtate la Kanizsa şi Alba Regală. Cu multă prudenţă el s-a ferit de o lumină mai directă asupra sa, preferînd să apară peste tot ca secundul lui Meldrich căruia îi acordă primul loc. Cum operaţiile de la Kanisza erau foarte bine cunoscute, a găsit mai ingenios să povestească o acţiune cu totul originală: despresurarea glorioasă (dar fictivă) a cetăţii Olimpach (sau în mem. din 1630: Olumpagh) adică „Limbach" de jos, din apropierea Kaniszei. Unele momente mai importante din asediul Kaniszei au fost transpuse de el la Olimpach. Nu lipsesc de aici nici comandanţii principali menţionaţi în *Istoria universală* a lui J.—A. de Thou, sau în *Acţiunile regilor Ungariei* datorate lui Spontoni, anume Herberstein, guvernatorul „Slavoniei" şi Madrucci comandantul oastei spaniole, care întîmpină pe cititor încă din pragul extraselor din Ferneza sub numele de Ebersbaught şi de Meldrich. Acesta însă, sub pana lui Smith, pierde orice contact cu realitatea şi devine o figură pur fictivă, care îl va patrona în aventurile închipuite din Transilvania şi Ţara Românească. La Olimpach Smith îl învaţă pe comandantul artileriei imperialilor, Kizell, cum să corespundă prin semnale luminoase cu Ebersbaught asediat de turci, spre a porni un atac combinat, precum şi o altă stratagemă menită a distrage atenţia turcilor. Aceştia sînt siliţi să depresoare cetatea, iar Smith e răsplătit şi înaintat căpitan a 250 de soldaţi sub comanda colonelului Meldrich.

[Dar încă înainte de campanie acelaşi Ebersbaught îl recomandase lui Kizell şi acesta lui Meldrich, cu care s-a dus la Viena, unde îndată a fost făcut căpitan a 250 de soldaţi!!!]. În cronologia foarte confuză a lui Smith, acestea s-ar fi petrecut după capitularea Kaniszei. Dar ea a avut loc tîrziu toamna (1600) şi se ştie că turcii nu porneau acţiuni militare în pragul iernii. Urmează povestirea isprăvii de la Alba Regală din toamna anului 1601. Colonelul Meldrich, informat de nişte creştini fugiţi din cetatea ţinută de turci, îl lasă pe Smith (Pur.) sau, în versiunea a doua, îl pune să arunce în cetatea asediată vase de pămînt umplute cu materii explozibile. Fraza despre cucerirea oraşului de către ducele de Mercoeur şi de generalul Russworm pare să implice că victoria se datora în bună măsură acestui fapt. Ba chiar în versiunea a doua, sporită cu două capitole copiate în bună parte după Knolles (dar cu destule invenţii proprii), Meldrich a fost acela care l-a luat prizonier pe Hassan paşa şi l-a dus ducelui de Mercoeur!!! — *Urmează scenariul aventurii din Transilvania.* La încheierea campaniei din Alba Regală, Mercoeur îşi împarte armata şi trimite 6 000 de oameni sub Meldrich ca să-l ajute pe Basta contra lui Sigismund Báthory în Transilvania. Povestirea devine acum de-a dreptul uluitoare. Meldrich în loc să-l ajute pe Basta contra lui Sigismund, îl ajută pe acesta contra turcilor! (Vezi mai sus notiţa introductivă la J. Smith). Trupa lui se preschimbă într-un fel de ceată de mercenari. El însuşi evoluează. Aflăm că el este un nobil din Transilvania (!), cu socoteli şi răzbunări proprii pe care le satisface prin acte de cruzime după cucerirea misteriosului „Regall" în Transilvania, cucerire precedată de acţiunea dusă într-o regiune greu de localizat numită Zarkain (Pur.) sau Zarkam (mem.). Citām: „Contele făcînd multe incursiuni în Ţara Zarkain (Land of Zarkain) prin Munţii Stîncoşi, unde *locuitorii sînt parte turci, parte tătari, parte evrei, dar cei mai*

mulți bandiți, renegați și oameni de soiul acesta, pe care uneori îl fugărea *(forced)* în cîmpiile de la Regall, unde se află un oraș bine întărit de la sine, nu numai cu oameni și fortificații, dar chiar atît de bine înconjurat de munți, și cu o trecătoare atît de anevoioasă, încît în toate aceste războaie nu se făcuse împotriva sa nici o tentativă cu vreun folos". Meldrich vine cu 8 000 de oameni să-și instaleze tabăra în fața orașului din care *locuitorii* execută o ieșire care se soldează cu 150 de morți. Dar contra orașului vine și Moise Székely, locotenentul principelui cu 4 000 (sau 9 000!) de călăreți și pedestrași și 20 de tunuri (Pur.) — care în versiunea a doua se urcă la 9 000 de oameni și 26 de tunuri. Se fac pregătiri care țin mai bine de o lună. Turcii care stăpîneau orașul, rîdeau de această încetineală „și ca și cum s-ar fi temut că ar pleca creștinii înainte de a da asaltul (!) au trimis o provocare către oricare din căpitanii oastei <creștine,> cum că în dorința de a distra pe doamne... !!! seniorul Turcbași (Turbashaw) [sau Turc pașa] provoacă pe oricare din căpitanii comandînd o companie, care s-ar încumeta <să vină> să se lupte cu el pentru capul său" (who durst combate *for his head)*. Căpitanii creștini trag la sorț și Smith este cel ales. În fața unui public numeros privind de pe zidurile orașului, în frunte cu doamnele amintite, Smith învinge și ucide pe „Turbashaw", oferind capul acestuia generalului Moise Székely „care îl acceptă cu bunăvoință". Urmează un al doilea duel cu Grualgo, prietenul lui Turbashaw doritor să-l răzbune, care își pierde și el capul, și în cele din urmă Smith este acela care trimite un cartel de provocare. Invingător a treia oară, el se înfățisează cu cele trei capete înfipte pe lănci și este primit solemn de Moise în cortul său de comandant, care îl îmbrățișează, îi dăruiește un cal frumos, bogat înșeuat, un iatagan cu o cingătoare valorînd 300 de ducați, iar Meldrich îl înalță la gradul de maior (?) al regimentului său *[sergeant major of his regiment]*, rang despre care nu se mai pomenește nimic după aceea! În sfîrșit se ia orașul cu asalt și zidurile sînt crunt împodobite cu capete de turci, ca o răzbunare mult așteptată de Meldrich. „Apoi a devastat „Varatzo", „Solmos" și „Kuprouka" unde se retrăseseră rămășițele acestui cuib de tîlhari, care au lăsat 5 000 de morți — măcar că și el a pierdut cam tot atîția — și toată prada și 2 000 de prizonieri (majoritatea femei și copii) cu care s-a întors la „Esenberg", nu departe de palatul principelui, unde și-a așezat tabăra". Principele vine în inspecție, află de isprăvile lui Smith la „Olimpach", la „Stolewisenberghe" (adică Alba Regală) cît și la „Regall" și îi conferă un scut nobiliar cu trei capete de turci, dăruindu-i portretul său <sub formă de medalie?> de aur *[his picture in gold]* și o pensie anuală de 300 de ducați. *Din cele arătate rezultă clar că Smith nu cunoștea nici locurile și nici împrejurările din Transilvania.* Existența misteriosului Regall se explică poate printr-o confuzie între cele două Albe: Alba Regală și Alba Iulia. Smith se referă deci la Alba Iulia despre care are idei extrem de neclare. Pentru el este un oraș cu garnizoană turcească (!) și cu locuitori care ies să se lupte cu creștinii (!). Acest oraș este cucerit *de la turci* de către miticul Meldrich și de Moise, locotenentul lui Sigismund Báthory (același Sigismund care primise steag de domnie de la turci și aștepta ajutor de la ei contra imperialilor!). Dar se știe că Moise a ocupat Alba Iulia contra lui Basta în timpul tratativelor acestuia cu Sigismund pentru perfectarea renunțării sale la Transilvania. S-ar putea ca asociația lui Moise cu Alba Iulia să se datorească tocmai acestui fapt înregistrat greșit și neînțeles bine. Dar s-ar mai putea ca să nu fie vorba de o confuzie reală a autorului, ci de

o încercare de a crea confuzie în mintea cititorului. Incă din 1614 el botezase o localitate din lumea nouă însemnată pe o hartă înfățișată de el cu destulă fantezie: *Cele trei capete de turci.* Iar hărțile sale, începînd cu cea a Virginiei din 1612 fluturau „stema" sa cu trei capete de turci. Ar însemna că el își atribuia încă de pe atunci un scut nobiliar dobîndit în luptele cu turcii. Poate că nu ajunsese încă la născocirea atît de fantezistă a întreitului duel, ci se fălea, în general, cu fapte de arme din cursul campaniei răsunătoare de la Alba Regală, condusă de ducele de Mercoeur, cele trei capete simbolizînd poate trei lupte deosebite. Trebuia deci ca isprava sa să evoce, fie chiar într-o formă trunchiată, numele de <Alba> Regal<ă>. Materialul informativ pe care l-a găsit la Purchas i-a putut da ideea construirii unui mit mai substanțial și situării acțiunii într-un loc mai puțin luminat de istoricii timpului și într-un moment mai puțin determinat. Este interesant de observat că în aventurile din Ungaria cît și din Țara Românească, invenția imită și plagiază realitatea redată de istoricii consultați, în vreme ce în această Transilvanie închipuită, ficțiunea precede informația. Smith folosește de predilecție istoria lui Knolles. Și de astă dată recurge la ea pentru Transilvania, dar expunerea e scindată pe două planuri deosebite. Părăsind ficțiunea, firul povestirii urmează destul de aproape explicațiile lui Knolles privind pertractările dintre Basta și Sigismund, care constituie puntea spre *noul decor situat acum în Țara Românească.* Constatăm că în versiunea inițială, instalarea în domnie a lui Radu Șerban este tratată în mod foarte general și sumar, și numai cînd e vorba de lupta cu tătarii, apar stratagemele și incidentele dramatice, în vreme ce în versiunea a doua apar de la început o serie de episoade imaginare și de personaje noi. Este un întreg roman cu încăierări, atrocități, ambuscade și urmăriri, care se leagă de episodul romanțat al luptei cu tătarii prezent încă și în versiunea întîi. Dealtminteri, de-a lungul unei jumătăți de capitol avem un text comun. Dar alături de amplificările și romanțările evidente apar și unele elemente noi, de pildă menționarea întăririi taberei cu pari ascuțiți, măcar că mersul operațiilor din text nu se potrivește cu lupta de la Ogretin — Teișani povestită de Cavriolo, participant activ la ea. Cum se explică faptul că această luptă, terminată în realitate cu retragerea tătarilor, este înfățișată aici drept cea mai sîngeroasă înfrîngere? Răspunsul poate fi aflat la istoricii folosiți de Smith. In adevăr, Knolles (op. cit. p. 1144) pomenește de victoria lui Radu Șerban asupra lui Ieremia, pe care îl alungă din domnie, și mai menționează foarte pe scurt și victoria repurtată curînd după aceea asupra tătarilor. Dar mai departe, la p. 1165 urmîndu-l pe Michel Baudire (*Inventaire . . .*) cu privire la incursiunile tătarilor din anul următor (1603), înfățișează acele lupte drept un adevărat dezastru pentru români! Smith își însușește acest punct de vedere. Deznodămîntul propus de Knolles îi convenea, căci măcelul final culminînd cu pretinsa sa cădere în robie și cu rătăcirile sale ulterioare îi îngăduia să lase în umbră un interval destul de lung și să exploateze situația închipuită de el, introducînd în textul său o descriere a vieții tătarilor după raportul lui Rubruq (din sec. XIII) și relatarea mai recentă a lui Broniowski (sf. sec. XVI). Ambele se aflau printre materialele lui Hakluyt, ajunse în lotul lui Purchas.

Așadar, *elementele stînd la baza narațiunii pot fi împărțite în reale și fictive.* Cele dintîi constau în: a) frînturi de informație culese prin istoriile contemporane și folosite, fie ca model de imitat, fie ca umplutură pentru a da oarecare pondere textului, și a-i conferi mai

multă credibilitate; b) împrumuturi masive din descrieri autentice, ca cele referitoare la tătari; c) știri mai haotice prinse din zvon public și culese fie din auzite, fie din vreunul din acele „avvisi" răspîndite mai ales la Veneția pe baza unor sugestii de la Praga, sau pur și simplu auzite direct de la vreunii din soldații valoni care au făcut parte din trupele lui Basta. Smith pretinde a fi servit în Țările de Jos *înainte* de epopeea sa din Ungaria etc., dar în realitate nu aflăm nici un punct fix în cronologia sa, care se ferește de orice elemente de datare. *Unde se găsea el în timpul acelor rătăciri fictive prin Rusia și Germania din 1602—1604?* Căci prezența sa atestată de pretinsa diplomă a lui Sigismund Báthory nu rezistă unei priviri critice. În sfîrșit, tot reale sînt și hărțile folosite pentru a da un fel de autenticitate ficțiunii, precum vom vedea analizînd *elementele fictive*. Acestea sînt foarte diverse: 1) *texte apocrife* ca pretinsa carte a miticului Ferneza sau diploma falsă atribuită lui Sigismund Báthory; 2) *localități inexistente* ca Țara Zarkain și orașul Regall din Transilvania; 3) *personaje imginare*, ca fabulosul Meldrich, inventat pentru a patrona aventurile lui Smith, sau ca pleiada de comandanți turci, tătari sau creștini căzuți la „Rotenton". Dintre aceștia din urmă, grupul de credincioși și prieteni ai lui Sigismund Báthory se caracterizează prin *numiri aparținînd Transilvaniei*. Lucru relevat (de Phil. Barbour) ca fiind în sprijinul autenticității lor, cu o trimitere la harta lui Théod. de Bry. Dar acest amănunt ne dă tocmai cheia procedeului lui Smith. Aflînd pe acea hartă din 1596 denumirile în formă germană ale unor localități: Nederspolt, Obervinz, Budendorf, Veltus (Wöltz), el face din aceste nume de comunități săsești nume nobiliare maghiare! Alături de acești conți și baroni mai apare și nobilul Zarvana (în Pur.) sau Zarnava (în versiunea a doua), poate o redare a numelui de Szaszvaros (?) sau un nume inventat ca cele ale unor alți nobili pomeniți odată cu ei: Bavell și Mavazo, de pildă. Tot pe harta lui de Bry aflăm și numele Rebnyk, Argish, Langenaw, Veresthorn, Rothenthurm... În sfîrșit, stratagema folosită contra tătarilor seamănă cu cea povestită în textul însoțind harta lui de Bry *(Pannoniae Historia Chronologica)* p. 194 ca folosită tot contra tătarilor în 1594. (Am mai cita aici și harta din *(Chronologia* lui Hieronymus Ortelius ed. din 1615, unde aflăm forma Peteske folosită de Smith în versiunea a doua); 4) *Isprăvi și stratageme închipuite*. Am văzut că Smith își atribuie un rol secundar sub aripa lui Meldrich, cu o singură excepție în duelul de la Regall, unde el este cel ce apare pe planul întîi și ocupă toată scena. Invenția duelului este perfect conturată de la început și se repetă întocmai și în versiunea a doua. Se observă uneori un fel de progresiune, de pildă în capitolul despre Alba Regală sau în cel despre instalarea lui Radu Șerban în domnie. În versiunea din Purchas, în amîndouă cazurile aflăm doar o enunțare foarte vagă și generală, dezvoltată apoi în versiunea a doua. Stratagemele și invențiile lui Smith pot fi demistificate în oarecare măsură. Corespondența prin semnale luminoase și stratagema de la Olimpach ar fi fost împrumutate din cartea lui Vannocio Biringuccio, *Pirotechnia*, tradusă de Whitemore și publicată alături de *Arta războiului* a lui Macchiavelli, cunoscută de Smith încă din anii uceniciei sale. O altă lucrare cunoscută ulterior de el a putut inspira unele din invențiile povestite de el în 1624 și 1630, anume cartea lui William Bourne, *Inventions or devices. Very necessary for all generals and captains etc.* (Londra, 1578). Iar invenția vaselor de pămînt umplute cu materii explozibile ar putea să decurgă din mențiunea folosirii unor „pots à feu" în acțiunea de la Buda din același an, în

Inventaire de l'histoire générale des Turcs de Michel Baudier (Ediţia a doua este din 1620). (Vezi Barbour, *op. cit.)* Despre stratagema din 1594 povestită în broşura lui de Bry a mai fost vorba mai sus...; 5) *Denaturări şi romanţări istorice.* Cea mai flagrantă din toate este înfăţişarea lui Sigismund Báthory ca purtînd luptă cu turcii în 1602! Tot atît de fanteziste sînt şi stratagemele lui Radu Şerban contra lui „Ieremia" precum şi atrocităţile atribuite celor doi domni în acel capitol. Despre Ţara lui Zarkain a mai fost vorba. S-ar putea ca autorul să fi avut în vedere unul din centrele „haiducilor" care părăsindu-şi rostul lor de luptători contra turcilor, prădau populaţia Transilvaniei, purtîndu-se ca nişte bandiţi. Această fază culminează în anul 1604. Este momentul corespunzînd descrierii lui Smith după Knolles a prăpădului Transilvaniei datorit lor; 6) *Erori.* Simion Movilă este confundat cu Ieremia în mod constant. Dar această eroare aparţine şi lui Knolles şi chiar uneori participanţilor la campanie, care ştiau că trupele lui Simion erau plătite de Ieremia. Smith mergînd şi mai departe, îl înfăţişează pe Ieremia luptînd *în persoană* contra lui Radu, cu mare vitejie. O altă eroare este mutarea luptei cu tătarii de la Teişani la Turnu-Roşu!

Care e stadiul actual al problemei autenticităţii aventurilor lui Smith în răsăritul Europei? După L. Kropf care în periodicul „Notes and Queries" din 1890 declară întreaga povestire o pură ficţiune, negînd hotărît prezenţa lui în Transilvania şi Ungaria, Ant. Szerb în articolul *Captain John Smith in Transylvania* publicat în 1940 în revista „Hungarian Quarterly", deşi mai puţin absolut în formulare, se arată foarte sceptic privind autenticitatea materialului prezentat. In tabăra adversă, Bradford Smith în *Captain John Smith: his life and legend*, Philadelphia, 1953 şi Laura Polanyi Striker, fie alături de el în lucrarea citată, fie în diferite articole din 1957, 1959, 1962, încearcă o apărare a lui Smith şi din acest punct de vedere. Tot alături de ei trebuie aşezat şi Phil. Barbour *(The three worlds Captain John Smith*, Boston, 1964) care pledează pentru auenticitate în ciuda unor constatări pe care caută să le reducă prin argumente. Este un fel de dialectică între afirmaţiile sale din text şi discuţiile sale din note. Dealtminteri şi titlul unui articol precedent *Fact and fiction in Captain John Smith's True Travels* în „New York Public Library" LXVII (1963) pare să indice poziţia sa. Dintre aceste lucrări nu am avut la îndemînă decît volumul *The three worlds*... în care sînt redate şi concluziile autorilor citaţi mai sus. Am crede că au fost ocolite punctele principale constituind cheia însăşi a problemei: 1) *Existenţa lui F. Ferneza.* Se face o apropiere de Ferneza-Farnese (!) şi se declară că în vremea aceea erau unii membri ai acestei familii în Ungaria, luptînd cu turcii (!) şi că se ştie că Sigismund Báthory avea mulţi italieni în slujba sa *(on his staff).* In concluzie, se consideră şi mai departe deschisă această chestiune. Ar fi fost preferabil să se pornească de la existenţa reală a italianului Giorgio Tomasi, fost secretar al lui Sigismund Báthory, care publică în 1621 la Veneţia o carte *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria et della Transilvania con successi d'altre parti seguiti sotto l'imperio di Rodolfo e Mathia Cesari: sino alla creatione in imperatore di Ferdinando II Archiduca d'Austria.* Dacă Smith a fost în adevăr la Graz, cum pretinde, a putut să-l cunoască acolo unde era secretar al nunţiului apostolic între 1602 şi 1606. După acest model real a fost desigur creat Fr. Ferneza al cărui nume a putut fi fabricat după acela al căpitanului de vas spaniol Francisco Fernandez, care încearcă o recunoaştere în apele băii Chesapeake, aşa după cum Meldrich a putut proveni de la Madrucci, care s-a

retras în 1601 de la asediul Kaniszei cu rămășițele trupelor sale, la Graz unde le-a concediat. O bună parte din ele proveneau din Țările de Jos. Smith a putut avea unele ecouri la Graz. Data venirii sale aici este voit neclară, dar ar putea coincide cu toamna anului 1601. Este sugestiv rolul iezuiților englez și irlandez de la Graz care l-au pus în legătură cu „Ebersbaught" și „Meldrich" (Madrucci?). În versiunea din 1630 acest moment este precedat de trecerea lui Smith la Roma pe la faimosul iezuit englez Parsons, care ducea o luptă necruțătoare contra preoților catolici din Anglia care refuzau să-i recunoască autoritatea, arestînd și sechestrînd pe delegații acestor clerici veniți să protesteze la papă și inventînd falși emisari ai acestora care să abunde în sensul său (Vezi de Thou, *op. cit.*, IX, p. 434). Nu este exclus ca Smith să fi fost amestecat într-un fel oarecare în aceste intrigi. Există perioade întregi din activitatea sa din 1596—1606 asupra cărora preferă să tacă. De pildă, șederea sa în Irlanda (cînd? și cîtă vreme?) amintită de unul din adversarii săi din Virginia, care i-a aruncat în față că a făcut acolo pe cerșetorul clandestin (it was proved to his face that he begged in Ireland like a rogue without a license) (Barbour, *op. cit.*, p. 145). Insultă la care Smith nu a răspuns nimic! Șederea în Irlanda și tangența cu iezuiții deschid perspective noi asupra lui Smith. 2) *Autenticitatea diplomei lui Sigismund Báthory* este discutată doar din punctul de vedere al unora din numirile ce apar în titlul emitentului, fără a se întreba dacă însuși faptul acordării unui asemenea document este verosimil. Dealtminteri, tot titlul este fantezist: Sigismund Báthory, Dei gratia dux (!) Transilvaniae, Walachiae et Vandalorum (!!!), comes Anchard, Salford, Growenda ... [Corect, înainte de abdicare titlul suna: Nos Sig. D. gr. Transilvaniae, Moldaviae, Walachiae transalpinae et sacri Rom. Imperii princeps, partium regni Hungariae dominus, aurei velleris eques et siculorum comes. Iar în niște diplome minore date în iunie 1602 în preajma renunțării din urmă, avem forma: Nos S. D. gr. Transilvaniae et sacri romanii Imperii princeps (Veress VII, 46, 47).] Se acceptă deci și textul și traducerea Vandalorum prin Moldavia (!) și *Lesprizia* și Misnia prin Lipswick în Misenland (Leipzig). Dar Sigismund primise drept reședință castelul de la Leitmeritz în Boemia. Să fie aceasta explicația acestei numiri? Se emite ideea că documentul a fost deteriorat din cauza îndoiturii sale și a fost reconstituit la citire din memorie, cu ajutorul poate al lui Purchas sau al gravorului Vaughan (?) și chiar al crainicului regal! Astfel s-ar fi ajuns la formele Meldrich în loc de Modrusch (!), Anchard în loc de Ecsed (!) și Growenda în loc de Grosswardein (!!). Dar ce rost ar fi avut numirea de Ecsed cînd Sigismund aparținea ramurii de Somlyo și nu de Ecsed? De ce forma germană de Grosswardein într-un text latin? Și ce rost avea în titlul lui Sigismund? Despre Salford nici măcar nu se caută vreo explicație. Se acceptă și natura hibridă a documentului (diplomă de înnobilare și totodată circulară către toți vecinii să-i dea lui Smith liberă trecere pe la ei). Se acceptă și dubla contradicție dintre afirmația lui Smith că a fost cumpărat ca rob de pașa Bogall și trimis la Adrianopol, și apoi la pașa de Nalbritz pe care l-a ucis, și cea din diplomă că ar fi fost *capturat* la 18 noiembrie (!) 1602 de pașa din Cambia (a Domino Bascha electo (!) ex Cambia regionis Tartariae) de la care a fugit (deci nu l-a mai ucis?). Dar după toată această argumentare vine și o mărturisire a unei mari nedumeriri, cînd în document Meldrich este numit și Henric Volda! (*Henrici Volda comitis de Meldri, Salmariae et Peldoiae*) căci William Henri Volda sau Faldo era numele unui elvețian sau olandez venit în Virginia, pe care Smith îl acuză

de uneltiri cu indigenii și de trădare (*Ist. Virginiei*, cartea III, cap. XI, pp. 84—86, ed. Glasgow 1907) unde îl numește însă William Volday, însă în alte izvoare el este numit Will. Henry Volda sau Faldo (Barbour, *op. cit.*, p. 460 nr. 3) cînd se menționează că a murit de friguri în 1610. Acuzarea foarte neclară a lui Smith este poate în legătură cu faptul că el însuși fusese acuzat de uneltiri cu indigenii contra coloniștilor! Această completare senzațională a numelui lui Meldrich răsturna identificarea cu unul din conții Modrusch (Modrusa) din familia Frankopan. „În acest moment existau cel puțin doi Frankopani, George și Niculae care s-ar fi potrivit... dar o identificare „specifică" nu e nici posibilă... nici importantă" (!). Dar aceasta nu împiedică transformarea lui în Modrusch și lămurirea că era un protestant convins. Se pornește de la postulatul că toți luptătorii creștini menționați de Smith sînt din Slovenia și înrudiți între ei. Astfel este identificat și „Ebersbaught" cu un posibil (!) Eibiswald din Slovenia. Un „tabel genealogic condensat" lucrat la Graz, demonstrează alianțele matrimoniale dintre familiile Kollnitz, Eybiswald, baronul Kizzel etc. Și aici credem că s-a pornit de la premise greșite și că numele comandanților principali păstrate și în istoriile contemporane ale lui de Thou, Spontoni, Hier. Ortelius, Knolles, G. Tomasi oferă indicii mult mai sigure... Toate îl pomenesc în mod constant pe Herberstein la asediul Kaniszei, iar trei dintre ele: (ale lui de Thou, Spontoni și Ortelius) amintesc și de Madrucci. Locul taberei sale este însemnat pe gravura din Hier. Ortelius *Chronologia* ed. 1615 a asediului Kaniszei, reprodusă dealtminteri și de Barbour după H. Ortelius *Ortelius Redivivus* ed. 1665. Nici data luptei cu tătarii nu este îndreptată, nu 18 noiembrie ci 22—23 septembrie. În sfîrșit nu se pune niciodată întrebarea cum de textul lui Ferneza (!) are atîtea împrumuturi din istoria lui Knolles? și cum de diferă atîta versiunea din 1624 de cea din 1630? 3) *Suprapuneri nerelevate* datorate înseilării împreună a unor fragmente deosebite. De pildă a) fuzionarea luptelor de la Turnu Roșu și de la Teișani, b) suprapunerea manifestărilor lui Sig. Báthory din perioada sa antiotomană cu cele din lupta sa cu imperialii, ajungîndu-se la absurditatea flagrantă a luptei sale contra turcilor în 1602 (!) c) orașul Regall (Alba Iulia?) *luat cu asalt de la turci* de către Moise Szekely în 1602!, cînd dimpotrivă acesta aliat cu turcii ocupă Alba Iulia la renunțarea lui Sig. d) Moise după cucerirea orașului Regall pornește în continuare contra turcilor (!) și pradă „Varazo" „Solmos", și „Kuprouka". Dar despre Șoimuș știm că fusese cedat de același Moise Szekely turcilor pentru a le cîștiga bunăvoința. A fost recucerit de creștini. e) Neobservîndu-se greșeala preluată de Smith de la Knolles și Baudier cu privire la pretinsul dezastru al românilor la Teișani, se încearcă o explicație „Cu referire la ultima luptă a lui Smith în Ungaria (!! = Țara Românească) trebuie subliniat că aceasta a fost numai o hărțuială *(a skirmish)*... și deci nu a fost menționată în izvoarele celelalte (!)... 4) Identificări de locuri. „Țara Zarkain" sau „Zarkam" ar fi Șeica Mare pe motive geografice și fonetice (!) (ibidem, p. 140). „Urbs Regalis" din diplomă ar avea în sprijinul său expresia lui Szamoskőzi: Alba Iulia *Transilvyniae urbs* și cea a lui Reicherstorffer (martor al evenimentelor!!) declarînd: Alba Iulia fuit enim regia Daciae regum (Alba Iulia a fost odinioară capitala regilor daci <din antichitate>). 5. *Atitudinea față de întreitul duel de la „Regall"*. Se declară că povestea deși înflorită (dressed up) ar avea un fond adevărat, căci încă din 1614 Smith ar fi numit un grup de insule din Noua Anglie

„Cele trei capete de turci". In ciuda unor scăpărări de ironie în povestirea scenei, adevărul faptelor este acceptat. Sînt invocate isprăvi similare amintite de Szamoskőzi. — Am crede că modelul lui Smith trebuie căutat în vestitul duel al lui Stroie Buzescu cu ruda hanului tătar la Teişani. Deşi Cavriolo în raportul său nu pomeneşte nici un cuvînt despre acest episod, au ajuns totuşi ecouri la curtea de la Praga, unde fusese de curînd Stroie ca sol al domnului. Au mai existat şi diferite „avvisi", ca acela trimis de la Graz la curia romană (rezumat de Veress VII p. 83) şi care pare să corespundă întocmai unui text păstrat în *Istoria Transilvaniei* a lui Spontoni. Se observă acolo o completare a naraţiunii copiate după raportul lui Cavriolo. Este descrisă şi o luptă pentru ocuparea unui deal şi este povestită cu admiraţie isprava vitejească a lui Stroie. E posibil ca această informaţie să fi fost trimisă pe altă cale decît pe aceea a rapoartelor lui Basta (în sensul lui Cavriolo) şi anume să fi fost îndreptată de domn prin Vimercati, ale cărui neînţelegeri cu Cavriolo răzbat în textul acestuia. O particularitate comună acelui „avviso" de la Graz şi textului lui Spontoni este afirmaţia transmiţătorului anonim italian al acestei ştiri că Stroie ar fi fost un descendent ale vestiţilor Srozzi din Florenţa. Nu ştim pe ce cale ar fi putut Smith lua cunoştinţă despre acest text. Oare la Graz prin intermediul lui G. Tomasi, secretarul nunţiului papal? Sau cumva chiar din materialul strîns de Spontoni şi zăcînd expus tuturor întîmplărilor pînă la publicarea sa tîrzie mult după moartea sa? Un ms. necomplet purtînd în titlu numele lui Beducino, mort în 1610, cu un text foarte asemănător, aflat în colecţia Academiei R.S.R. a fost descoperit la Londra unde a putut eventual fi cunoscut de Purchas şi Smith. Dar spre deosebire de textul lui Spontoni, el nu cuprinde în acel loc pasajul despre duelul lui Stroie, ci doar mai departe o menţiune despre golul lăsat în sufletul domnului de pierderea acestuia. Dar tot la Spontoni ne duce şi un alt pasaj despre lupta lui Moise Szekely cu imperialii sub ochii orăşenilor din Alba Iulia, privind ca la o întrecere cavalerească sau un turnir! Apropiere sugestivă cu decorul duelului de la Regall, „la vittoria fu nobile, tanto piu per esser seguito il combattimento inaspettatamente in faccia d'una citta i cui habitanti, e giovanni, e vecchi, et vergini et donne co' figli in braccio *dalle somita delle mure, come se giostra, o torneo mirassero*, stavano agiatamente osservando l'ardire, e'l valore de' combattenti" — Şi iată şi textul din Spontoni: S-a întîmplat în această luptă că unul din cei mai de seamă boieri români, arzînd de dorinţa gloriei, ieşind şi el din tranşee călare pe un nobil cal arab, s-a aruncat luptînd asupra ginerelui Marelui Han, un tînăr de o vitejie admirată care îl provocase la luptă dreaptă, şi a fost rîndul tătarului încrezut să-şi piardă, capul retezat de loviturile nespus de puternice ale viteazului român, spre adînca mîhnire a Marelui Han şi a întregii oşti tătăreşti. El trebuia să-i urmeze la domnie dacă nu i se curma firul vieţii în floarea vîrstei. In această împrejurare neînfricatul Stroie nu şi-a dezminţit viţa străveche, căci el era dintre acei adevăraţi Strozzi care la năruirea republicii florentine s-au mutat în Ţara Românească ... — Va trebui poate cercetată cu atenţie perioada de hibernare a materialului Istoriei lui Spontoni pentru a putea urmări în trecut menţiunile semnalate. Aşadar, asupra sincerităţii lui J. Smith nu mai există dubii, chiar dacă se mai încearcă pledoarii şi explicaţii că el

nu a pretins să scrie o istorie, ci doar niște memorii (Barbour *op. cit*). Dar mai rămîne de depistat proveniența unora dintre informații privitoare de pildă la localitatea Raza (pe care Barbour o crede Brezoi!, dar care ne duce la acel Retz (=Titireci) menționat de Dernschwam... sau cele referitoare la luptele lui Radu Șerban, la episodul lui Petru Concoli care a inspirat pasajul corespunzător din povestirea lui Smith... și care se datoresc poate ecoului povestirilor soldaților valoni ai lui Basta.

TOMASO CAVRIOLO CĂTRE AMBASADORUL VENEŢIAN LA PRAGA PIERO DUODO[1]

1602 octombrie 2 din tabăra de „lîngă Braşov"

Potrivit cu cele scrise de mine în ultima mea scrisoare din vecinătatea Mediaşului am plecat din tabără venind să ne cantonăm dincolo de Braşov, lîngă una din trecătorile spre Ţara Românească pentru a da însufleţire şi ajutor lui Radu voievodul[2] care se afla cu tabăra sa la 40 de mile italiene de tabăra noastră, însă dincolo de munţi spre Ţara Românească, <unde> se aşezase între două dealuri într-un loc destul de nefavorabil, întrucît frontul era foarte întins şi nu observase o cale lăsată în spatele său. Aşadar, înaintînd hanul tătar împreună cu Simion, fratele lui Ieremia, cu un număr de vreo 40 000 de tătari şi ceva moldoveni şi cazaci, neavînd decît 300 de pedestraşi şi două mici piese (de artilerie) de fier, înaintînd, cum zic cu aceste forţe

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în Hurmuzaki VIII p. 253—254.
[2] Radu Şerban. Cu toate ştirile emanînd din tabăra lui Basta şi aici se observă tendinţa de a minimaliza rolul domnului şi al românilor, nemenţionînd nici duelul lui Stroie Buzescu cu căpetenia tătarilor a cărui faimă l-a inspirat fără îndoială pe John Smith în memoriile sale.

pînă la 60—70 de mile italiene de tabăra lui Radu, acest voievod, care nu avea soldați decît doar din aceste părți, adică munteni, unguri, moldoveni și sîrbi (razziani) împreună cu 3 000 de secui și 1 000 de lănci din Transilvania, pe care ilustrul Basta le îndreptase spre el sub comanda lui Marcu voievodul[3], a expediat îndată cu cea mai mare grabă pe doi boieri de seamă către ilustrul Basta cerîndu-i ajutor, și cerîndu-mă anume și pe mine, ceea ce m-a mirat, eu neavînd calificări de natură să mă facă să merit a fi chemat să conduc o oaste; dar auzind aceasta ilustrul Basta m-a îndemnat îndată și mi-a poruncit să pornesc, dîndu-mi să comand cele patru companii călări ale Valonilor „vechi", printre care este și aceea a fratelui meu[4], și le comandă acum unul numit Varlein din Liège (Liegge), și pe deasupra celor 6 companii călări tot de valoni, care la început erau de infanterie, avînd eu una dintre acestea, pe care nu o comanda nimeni, pe celelalte 5 le comandă unul numit Boavrici, tot din Liège, și apoi încă 3 companii de cavalerie din regimentul <fost al> colonelului Flanz, care a murit și pe care îl comandă acum unul numit Ovelic, și este acela care a fost trimis în urmă încoace cu niște steaguri, astfel că puteam cu aceste 13 companii să am 1000 de călăreți, și astfel în ziua de 19 din luna aceasta am plecat <după ce> ilustrul Basta a scris voievodului ca să facă să fiu ascultat de către toți acei boieri[5] întocmai ca persoana sa proprie, și pe deasupra a mai scris și în parte ofițerilor menționați mai sus. Am sosit în tabără cu aceste trupe în ziua de 20, și voievodul împreună cu toată boierimea a venit înaintea mea la 3 mile italiene, primindu-mă cu cea mai mare dragoste și cinste. Cum am sosit am vizitat locul unde era așezată tabăra, și am găsit multe imperfecțiuni, printre altele faptul că era dominat din toate părțile, dar primind asigurări că dușmanul nu avea artilerie mare, nici infanterie decît puțină și fără experiență, nu am fost de părere să se mute din loc pentru că aceasta nu s-ar fi putut face decît dînd înapoi, și, și așa, inamicul înaintase atît, încît ar fi trebuit aproape să se execute o retragere în prezența sa, și știți cît este de vătămătoare o asemenea operație, și mai ales cu o soldățime speriată cum era aceasta — după ce 2 000 de tătari risipiseră 8 000 dintre aceștia cu zece zile înainte de sosirea mea acolo, și aceștia merseseră să atace un post[6] sub comanda unui ungur[7] numit Petru Concoli, și au fost înfrînți, 2 000 au rămas morți pe cîmpul de luptă și 800 au fost făcuți prizonieri — astfel că reluînd șirul spuselor mele, am arătat că acel loc poate fi pregătit pentru a ține piept doar cavaleriei și de îndată m-am sîrguit să pun să se facă o tranșee în față (alla fronte) care putea să aibă o lățime de 600 de pași, întrucît ei nu puseseră să facă la început decît o tranșee de 20 de pași în fața artileriei, și cum nu se putea muta terenul într-un anumit loc mai stîncos i-am pus să îngrămădească acolo un număr de căruțe, și totul a fost terminat în ziua de 22, și de o parte și de alta a acestui front erau crînguri care întinzîndu-se acopereau cele două flancuri, fără

[3] Fiul lui Petru Cercel, pe care ar fi vrut Basta să-l pună domn în Țara Românească, înainte de impunerea lui Radu Șerban de către Buzești.

[4] = Camillo.

[5] *Capi* = căpetenii.

[6] *Un quartiere.*

[7] În realitate secui.

a mai adăuga că făcînd eu însumi o recunoaștere călare în jurul cvartirelor pentru a inspecta totul, am găsit în spatele nostru la o depărtare cît o bătaie de tun o cale de acces a dușmanului de 300 de pași deasupra unui deal pe care s-ar fi putut lesne sui tătarii și oricare alții, și și pe aceasta am pus să o închidă cu tranșee, punîndu-l pe Marcu voievodul să stea de pază în acel loc cu cei 3 000 de secui și 1 000 de călăreți amintiți. După ce au fost duse la împlinire toate acestea, în ziua de 23 într-o luni la orele 6 dimineața a apărut marele han cu toată oastea sa: și deși eu îl rugasem pe voievod să nu lase să treacă nimeni ca să se hărțuiască <cu tătarii> cu toate acestea a ieșit cine a vrut, și mai ales lăncieri unguri; și închipuindu-mi dezordinea care era să se nască am așezat jumătate din cavaleria pe care o adusesem cu mine în partea dreaptă, iara cealaltă în stînga tranșeei, la o depărtare de 50 de pași, în afara locului încercuit <cu tranșee> poruncindu-le să nu înainteze decît dacă inamicul ar veni asupra lor ca să se încaiere. Iar eu m-am postat înaintea uneia din aceste trupe, și astfel făcîndu-se toată ziua mari încăierări, și ai noștri folosind cît se poate de bine 4 piese, adică falconete[8] pe care le distribuisem dealungul tranșeei potrivit cu înălțimea, la orele 22 el[9] s-a hotărît să atace cu toate forțele, și fugărindu-i pe acei unguri care ieșiseră, ei[10] veneau în fața noastră la galop, iar noi, susținîndu-i pe fugari cu focul artileriei și rezistînd din nou în trei rînduri i-am respins cu mari pierderi printre ai lor și puțină printre ai noștri. Nu pot să vă spun decît atît: că niciodată nu am văzut la un loc atîta cavalerie și nu am auzit atîtea strigăte și nu am văzut un asemenea fel de a lupta. În chipul acesta ne-au ținut în acțiune de la orele 6 dimineața pînă noaptea tîrziu. Așadar văzînd neorînduiala de luni, am fost la voievod, și nu numai că l-am rugat din nou să nu lase pe nimeni să iasă din tranșee, dar am și protestat cu toată cuviința, astfel că în dimineața următoare, de marți, voievodul s-a îngrijit să nu iasă nimeni, și apărînd inamicul la aceeași oră ca luni și nevăzînd pe nimeni în loc deschis <alla campagna> vă asigur că nu știa ce să facă, și defila ca și cum ar fi mers în procesiune cu strigătele sale obișnuite de Allah, și în două rînduri părea că vrea să reînceapă, dar nu chiar să și atace, apoi văzînd că nu poate face nimic, la orele două după-amiază s-a retras cu totul, poposind chiar în ziua aceea la o leghe depărtare de noi, și din zi în zi se tot retrage, și se spune că se va retrage spre Silistra, cetate de partea cealaltă a Dunării, arătînd prin aceasta că se îndreaptă spre casă. A avut pierderi foarte mari, și prizonierii afirmă că a pierdut mai bine de 5 000 de oameni, morți și răniți. Și printre alții a fost ucis un cumnat al său al cărui leș a poruncit să-l aducă <cu ei> și pune să fie purtat întotdeauna înaintea <oastei> pe un cal acoperit cu covoare, bocindu-l neîncetat. Și mai spun că l-a făcut prizonier pe Simion, și că-l trimite sultanului, zicînd că a fost înșelat și că a primit această pagubă din cauza acestui Simion. Dintre ai noștri numărul celor morți și răniți ar fi de vreo 4—500. Mai rămîne de spus că ilustrul Basta, îndată ce i-a sosit știrea, a venit spre noi împreună cu colonelul Prainer și 500 de moschetari,

[8] Tunuri mici.
[9] Hanul.
[10] Tătarii.

şi au ajuns puţin după ce s-a retras inamicul. Numărul oastei voievodului, fără oamenii noştri putea fi, de 8 000 de pedestraşi şi 6 000 de călăreţi „tali e quali"). În concluzie, Dumnezeu a condus această treabă şi prudenţa ilustrului Basta, căci fără ajutorul <său> erau frînţi[11], şi acest lucru îl veţi auzi <şi> de la alţii... ...[A primit scrisoarea lui Pietro Duodo împreună cu multele leacuri trimise, tocmai cînd era călare şi încins de luptă în prezenţa multor tătari... etc. El îi mulţumeşte, dar acum fratele său s-a însănătoşit ...].

---

[11] *Speditissimi,* probabil de citit: spedatissimi.

G.-B. MONTALBANI

FRAGMENT DESPRE GASPARO GRAŢIANI[1]

. . . Văzînd Halil Paşa[2], marele vizir că împărăţia turcilor care era îndreptată cu totul spre război, dar care se afla în stare de pace încă de doi ani[3] — nu se putea menţine în situaţia aceasta fără primejdia unei mari răscoale, ale cărei semne se şi manifestau, s-a gîndit să-i dea de lucru în vreun război în afara graniţelor sale . . . Din considerente personale nu poate încă declara război Împăratului[4]. Încercarea sa de a crea un

p. 43

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian prezentat de N. Iorga în comunicarea de la Academia Română *Manuscripte din Biblioteci Străine relative la Istoria României.* Extras din An. Acad., XX, 1899, II, pp. 27—53. Versiunea de faţă după pp. 43—51 aparţine aşa-zisei „încheieri", legate artificial de prezentarea mult mai succintă intitulată *Vera relatione et aviso* . . . (pp. 40—43), redată în corpul volumului nostru la pp. 438—442.

[2] Mare vizir . . . . . fost capudan-paşa.

[3] Adică de la încheierea păcii din urmă cu împăratul creştin.

[4] Ferdinand al II-lea de Habsburg.

conflict cu Veneția pentru a se răzbuna de pîrile veneţienilor[5], dă greș și nu-i mai rămîne decît a porni contra Poloniei, folosind ca pretext incursiunile cazacilor care nu au fost oprite de tot, potrivit cu pactul încheiat de Iskender Paşa[6] cu marele hatman Zolkiewski[7]. Unele din aceste incursiuni aşa-zise căzăceşti, ar fi fost datorate chiar unor oameni ai lui Iskender, din porunca lui!... În aceste împrejurări, operaţiile de război ale Turcului[8] contra polonilor mergeau cam slab, pentru că turcii se temeau // de Principele Graţiani, ca să nu se ridice contra lor şi să se alăture polonilor. De aceea Halil, marele vizir a hotărît să-l scoată în orice chip din domnie şi să-l lipsească de viață, dacă ar putea. Iskender paşa se socotea şi el înfruntat pentru că principele Graţiani dezvăluise multe din înşelăciunile sale la Poartă şi de aceea împreună cu Gabriel Bethlen[9] uneltea contra lui, întărîtîndu-l pe vizir ca acesta să ajungă la o hotărîre definitivă. Principele Graţiani cunoştea toate aceste lucrături, căci ţinea necontenit iscoade la Poartă şi la curtea lui Iskender paşa, care îl informau zi de zi de orice hotărîre şi consfătuire a turcilor. De aceea, pentru a avea mai la îndemînă pe oamenii săi de curte[10] şi pe soldaţii din garda sa obişnuită, s-a prefăcut că vrea să se ducă la ţară la vînătoare şi astfel la sfîrşitul lui august a ieşit din Iaşi, oraşul de frunte al Moldovei şi reşedinţa sa, şi întinzînd corturile la o depărtare de o leghe, s-a apucat să adune cel mai mare număr de ostaşi ce era cu putinţă; şi nici nu îi era greu, pentru că Moldovenii, nestatornici din fire[11] se grăbeau de peste tot să vină [la Iaşi] unii pentru negoţ, alţii ca să-l vadă şi să-l ajute pe principe, şi alţii ca să se ţină de prietenii lor care aveau vreo treabă cu principele — astfel că în scurtă vreme el avea în jurul său vreo 5 000 de oameni.

p. 44

Tocmai atunci Iskender paşa, pentru a dobîndi glorie şi merit în ochii sultanului, a trimis o trupă cu o scrisoare la un emir, rudă a sa, care stătea de mai multă vreme la principe, ca să-l servească chipurile, poruncindu-i ca să atace pe neaşteptate pe principe cu toţi turcii ce se aflau la Iaşi şi

[5] Este vorba de o animozitate acumulată de reclamaţiile republicii pe un interval de 20 de ani de activitate pe mare și care nu determină deci incidentul creat cu bună ştiinţă de Halil, în 1620, pentru a provoca un război. Acel incident s-a soldat cu gîtuirea interpretului veneţian Marco Antonio Borisi de către turci şi cu o întreagă campanie de îmbunare a acestora prin daruri de către bailul Almoro Nani, zădărnicind astfel planul marelui vizir.

[6] Vezi mai sus, relaţia lui Joppecourt, nota 79. După campania contra lui Alexandru Movilă, comandantul turc ajunge la un *modus vivendi* cu hatmanul polon. El a fost unul dintre susţinătorii lui Graţiani la obţinerea domniei.

[7] Vezi mai sus, biografia acestuia, p. 204.

[8] Osman al II-lea, sultan al turcilor 1618—1622.

[9] Principe al Transilvaniei, ales şi rege al Ungariei.

[10] *I cortigiani.*

[11] Adică în raportul lor cu domnii, numiţi, ca în cazul de faţă, de către paraziţii sultanului, şi faţă de care nu erau legaţi decît de eventuale interese trecătoare.

dacă nu ar putea să-l prindă, atunci să-l omoare; și încă cu vreo lună mai înainte, sosise de la Constantinopol la Iași un ceauș [urmat] de mulți turci veniți pe rînd sub aparența de negustori și cu aceeași poruncă, dar care nu îndrăznea să se demaște. Sfătuindu-se turcii, emirul, rudă cu Iskender pașa a încălecat ca să se apuce să înfăptuiască împreună cu mulți alți turci ceea ce i se poruncise contra principelui, care trata prin curier cu regele Poloniei[12] încheierea unei ligi cu acea Republică[13] în vederea războiului viitor cu turcii, și în răstimp, pregătea[14] traducerea în fapt a planurilor sale. Acești turci erau în număr de vreo șaizeci, sau ceva mai mulți, dar ei se bizuiau pe faptul de a-l lua pe nepregătite și pe prezența unei gărzi de archebuzieri turci numiți „segmei"[15] în număr de vreo 200 care își primeau solda de la principe și erau pe lîngă el totdeauna. Principele a fost vestit că veneau spre corturi mulți turci călare, dar el a hotărît să nu-i aștepte pînă ce ajung la corturi, ci încălecînd în grabă, a poruncit tuturor oamenilor săi de curte de a-l urma îndată și să facă întocmai ce vor vedea că face și el. Apoi a poruncit căpitanului său, Marino Resti[16], un nobil ragusan (care refuzînd să meargă cu Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei contra împăratului, se retrăsese în Moldova) ca să despartă pe ostașii turci de cei creștini, numindu-l totodată căpitan general al întregii trupe străine care se afla în slujba sa. Sosind acei // turci care veneau cu emirul, și aflîndu-l pe principe că iese călare și că întreaga sa trupă este în formație [de luptă][17], s-au zăpăcit și descălecînd și emirul, atît în semn de respect cît și pentru că trebuia să-i vorbească și spunîndu-i principele emirului ca să vorbească, stînd astfel, acesta vrînd să-i înfățișeze o scrisoare a lui Iskender Pașa îndreptată către principe, scrisă cu multă dragoste <s-a zăpăcit> de frică și de prea mare grabă și i-a înmînat-o pe aceea pe care i-o scrisese Iskender lui, cuprinzînd ordinul de a-l prinde sau ucide pe principe. Acesta citind acea scrisoare, stînd așa călare, și descoperind limpede înșelăciunea lui Iskender pașa, a spus deodată emirului care se și dumirise de greșeala sa dînd scrisoarea aceea în locul celeilalte: „Ce treabă este aceasta și în chipul ăsta? Trădătorilor! La iuțeală să fie legați și despuiați"[18]. Ceea ce fiind îndeplinit într-o clipă de către croați și unguri, a pus să fie citită în fața poporului scrisoarea trădătoare a lui Iskender pașa și cum toți strigau ca aceia să fie uciși, principele nu a vrut[19]

p. 46

---

[12] Sigismund al III-lea Wasa.
[13] Polonia era o „republică", avînd în frunte un rege.
[14] *Premeva l'essecutione de i suoi pensieri.*
[15] Astfel în text. Desigur, seimeni.
[16] Acesta ocupă și în restul povestirii un loc de prim plan, deși o parte dintre isprăvile ce-i sînt atribuite par mai puțin verosimile.
[17] *Tutta la gente in postura.*
[18] *Et spoglino* (adică: să fie dezarmați).
[19] Versiune fantezistă.

[să-i ucidă] ci a expediat deîndată, cu tributul anual de 40 000 de ţechini pe un agă care sosise în Moldova de cîteva zile în acest scop, trimiţînd înapoi şi pe toţi acei archebuzieri turci pe care îi avusese pînă atunci în garda sa, dîndu-le la toţi prea bogate veşminte şi bani, sub cuvînt că trebuiau să slujească la paza tributului pînă la Constantinopol, zicînd aceste cuvinte către agă: „Vedeţi cîţi duşmani avem, luaţi-i pe aceştia drept gardă, pentru ca să nu trimită Iskender paşa ca să mi se fure banii şi lucrurile şi apoi să dea vina pe mine." Şi a scris în scrisoarea sa către sultan, că neputînd să satisfacă lăcomia lui Iskender paşa, şi descoperind multe din înşelătoriile lui, s-a trezit că îi este duşman şi că a trimis ostaşi ca să-l ucidă, dar prin voia lui Dumzeneu care ocroteşte pe nevinovaţi, <acela> nu şi-a ajuns scopul său — totuşi dacă însuşi sultanul ar fi cerut capul său, el ca sluga <sa> cea mai ascultătoare s-ar fi grăbit pînă la Constantinopol ca să i-l ofere, dar faţă de Iskender paşa, care e un sclav josnic, el şi-l va apăra foarte bine; că cinstea sultanului cere ca <să nu se îngăduie ca> un dregător rău să întrerupă slujba <datorată> stăpînului său, dar că el totuşi îi trimite tributul anual obişnuit ca semn al credinţei sale statornice[20]. Sosiseră la Constantinopol ştirile trimise de Iskender paşa, cum că principele Graţiani, măcelărind mulţi turci s-a răsculat, şi se şi aştepta ca să se trimită ordine soldaţilor ca să pornească contra lui, cînd a apărut aga cu ceilalţi turci, încărcat de daruri şi de promisiuni; aşadar turcii de la Poartă văzînd tributul şi cunoscînd bine înşelăciunile lui Iskender paşa, despre care aveau părerea cea mai proastă, au început să încetinească pregătirile şi mai ales fiindcă acei turci veniţi din Moldova lăudau şi preamăreau credinţa principelui şi mărinimia sa faţă de otomani[21]. În acest răstimp, principele a trimis în grabă în Polonia ca să lase de bună voie Moldova în mîinile polonilor[22], cerînd un salvconduct pentru sine, lucrurile sale şi tovarăşii săi, ca să se poată duce acolo unde ar prefera; şi a trimis unele lucruri de ale sale cu postelnicul său[23] spre Hotin, cetatea principală din Moldova şi în hotar cu Polonia, unde comanda în calitate de căpitan *signor* Annibale Amati, gentilom // din Pistoia[24], slugă veche şi credincioasă a principelui. Polonii au primit oferta Moldovei cu privire la care nu avuseseră alte tratate mai înainte, dar nu au vrut să-i dea salvconduct principelui, ci au vrut ca el să rămînă ca să conducă războiul din Moldova contra turcilor, făgăduindu-i 80 000 de oameni în ajutor; de aceea, rechemînd în grabă pe postelnic cu lucrurile, s-a retras

p. 47

[20] Pentru relatarea scenei cu capugiul, vezi şi *Hurmuzaki*, IV, 2, p. 387, declaraţia din 24 sept. 1620.

[21] Pură invenţie.

[22] De comparat cu relatarea mult mai tîrzie a lui Iancović, redată în volumul de faţă, p. 538 ş. u.

[23] *Suo maestro di camera*, m. Postelnic era Goia, vezi n. 48. Dar e poate vorba de m. majordom, G. Amati, v. n. 47.

[24] *Pistorese*.

într-un loc numit Țuțora[25], întărindu-se după obiceiul din Europa, avînd spatele întors spre o mlaștină adîncă, flancul stîng spre o pădure foarte deasă, lungă de trei zile de drum și lată de una. Aici, adunînd pe toți acei locuitori le-a făgăduit tuturor libertate și ușurarea dărilor[26] și ale oricăror alte împovărări, numai să rămînă credincioși contra turcilor. Și cum Moldovenii au și ucis pe cîți turci ce se aflau în țară pentru negoț — căci aceștia nu stau pentru altceva în Moldova — și au mai jefuit și lucrurile lor, și deci participau și ei la vinovăție <pentru cele făptuite>, nu a fost greu să-i tragă la împlinirea gîndului său. Și astfel, în scurtă vreme a strîns împreună vreo 40 000[27] de oameni. Polonii, solicitați și ei, au venit în număr de vreo 8 000 sub conducerea cancelarului și hatmanului Zolkiewski[28] trezind speranța că în curînd ar fi să sosească nespus de mulți ostași. Principele voia[29] să se repeadă în grabă la malul Dunării ca să oprească trecerea turcilor și să meargă pînă la hotarul din spre Marea Neagră ca să-l copleșească pe Iskender pașa înainte a se întări acesta, și să le taie și calea spre Moldova și Polonia, punînd în Akerman, Oscia[30] și Bender o garnizoană de valoni care sosiseră cu hatmanul și care număra vreo 800 de oameni în solda polonilor. Hatmanul Zolkiewski nu a voit de loc să consimtă la această hotărîre, ci voia ca să aștepte venirea trupei celeilalte ce spunea că ar fi fost trimisă din Polonia. În felul acesta s-au irosit zadarnic vreo cincisprezece zile în tabără. Pe cînd se petreceau acestea, Iskender pașa văzînd că nu-i vin ajutoarele sperate de la Poartă, s-a hotărît să stîrnească pe Galga[31] sultan și pe Aladin sultan[32], unul hanul tătarilor și celălalt fratele său. Așadar aceștia, din firea lor lacomi de jaf și dușmani înverșunați ai polonilor, la primul semn de război contra acelora, au plecat din Trapezunt (!)[33] și unindu-se la Oxia[34] cu Iskender pașa, au venit cu 60 000 de oameni în Moldova contra principelui și a polonilor, tăbărîndu-se la o depărtare de două mile și mai bine de aceștia, cutreerînd tot locul deschis și prădînd oriunde puteau. Aceasta a fost cam pe la mijlocul lui septembrie[35]. Atunci văzînd Moldovenii că ajutoarele promise din Polonia întîrzie și că polonii cu spusele lor întortochiate dădeau prilejul să nu prea fie socotiți vrednici de crezare, au început să plece, mai întîi unul cîte unul, apoi să fugă fățiș, astfel că Isken-

---

[25] *Suzzera.*
[26] *Sollevamento de i tributi.*
[27] Cifră nereală.
[28] *Sulceschi.* Pentru campania sa din Moldova, vezi mai sus, pp. 443—472.
[29] Afirmație contrazisă de datele reale ale acelei campanii.
[30] Oceakov.
[31] Titlu purtat de fratele hanului.
[32] Hanul de atunci nu se numea Aladin.
[33] *Trabisonda* (!)
[34] Vezi n. 30.
[35] Pentru o datare exactă, vezi mai sus, relațiile campaniei.

der pașa a fost pe deplin informat de cîtă armată era în tabără și de planurile și gîndurile lor. Atunci apropiindu-se tătarii de șanțuri, au fost respinși cu mare măcel de către valoni și de ceilalți soldați ai principelui, înarmați cu archebuze[36] și au avut pierderi atît de mari încît nu au mai îndrăznit să iasă la loc deschis, ci au început un fel de asediu. Acuma oastea p. 48 principelui a și fost // redusă la vreo 10 000 de oameni, fără de poloni, care din zi în zi se arătau mai potrivnici[37] planurilor principelui, dar el nu s-a tulburat niciodată de aceasta, iar căpitanul Marino Resti ieșea tot mereu, aproape în fiecare zi cu trupa sa de croați și unguri, ajutați întotdeauna de valoni și de alți archebuzieri, mergînd să se încaere la loc deschis cu tătarii; și de aceea se dă ca sigur că în acele 15 zile au murit mai bine de 40 000 de tătari[38], în timp ce polonii stăteau mereu deoparte în tabăra lor ca să privească. Urmînd lucrul astfel cîteva zile, și pe fiecare zi principele fiind tot mai lipsit de provizii și de oameni — dar totuși Iskender pașa nu îndrăznea încă să-l atace — într-o dimineață, foarte devreme, acesta a trimis un trîmbițaș la tabăra polonilor vestindu-i că dacă i l-ar da viu în mîinile sale pe principele Grațiani Vodă, el le garantează o pace sigură cu sultanul și nu îi va supăra, ci îi va lăsa să plece liberi în Polonia la casele lor. Polonii auzind aceasta, au început să vrea să treacă în partea <taberei> unde erau moldovenii pentru a prinde și a da în mîinile turcilor pe principe, dar aflînd aici o împotrivire foarte puternică, s-a născut un tumult care a fost potolit de comandanți. În toiul acestora, hatmanul polonilor Zolkiewski stătea, așteptînd prilejul de a-l putea preda <turcilor>[39]. Pe cînd lucrurile își urmau cursul în felul acesta, la Poartă nu se făcea nici o pregătire contra principelui, socotindu-se ca fapt sigur că toate fuseseră lucrături de ale lui Iskender pașa. Au trimis totuși un alt principe numit Alexandru voievodul[40], coborîtor din principii Valahiei, dar născut în Grecia, care mai fusese alungat odată chiar de către români din principatul lor unde stătuse doi ani — <dispunînd> ca acesta să vină în Moldova cu un capugiu[41] ca să-l lipsească pe voievodul Grațiani de principat și să-l pună pe el în locul lui și să poruncească celuilalt să meargă la Poartă. Pe cînd se întîmplau acestea, într-o dimineață, Șeptilici[42], hatmanul oastei din

---

[36] *Furono con grandissima strage rubbati da Valloni et altri soldati del Principe con gli archibuze.*

[37] *...Contumaci alli disegni del Principe.*

[38] Toată această țesătură de fapte și cifre nu corespunde realității.

[39] *Quomodo eum traderet.*

[40] Alexandru Iliaș.

[41] *Capi Aga.*

[42] *Septilicio,* mare hatman 5 mai 1620 — dec. 1620. In 1619 fusese Bernard Borisi. Informarea despre părăsirea lui Grațiani de către hatman este în contradicție, cum observă și N. Iorga, cu rolul care i se atribuie acestuia în uciderea lui Grațiani în timpul fugii lui.

Moldova a întrebat pe principe dacă îi dă voie[43] să meargă — cum obişnuia şi în alte dăţi — să hărţuiască pe tătari, încăerîndu-se cu ei // şi principele dîndu-i voie, deîndată ce a ieşit din întăritură, a aruncat la pămînt steagul mare[44] şi a fugit, ducînd cu el o bună parte din oaste, unii <au fugit> încoace, alţii încolo. Acesta tulburîndu-se deodată, şi mai temîndu-se şi de perfidia lui Zolkiewski[45] a început să se sfătuiască cu căpitanul Marino Resti, cu Bucioc, vornicul Ţării de Sus[46], cu signorul Giov. Amato din Pistoia (tatăl signorelui Annibale care era căpitan şi castelan de Hotin) şi care avea slujba de mare majordom[47] prim sfetnic şi secretar al principelui, cu Goia[48] marele său postelnic, şi cu alţii, de hotărîrea pe care trebuia să o ia şi văzîndu-i pe toţi inclinaţi să fugă, a hotărît să treacă dincolo de mlaştină şi să-şi refacă oastea de partea cealaltă şi apoi să purceadă, potrivit cu momentul şi cu situaţia ce se va ivi. După ce a fost rostită hotărîrea principelui, au fost de îndată sparte sipetele de bani[49] din care fiecare a luat cît a vrut, din care cauză, împovăraţi de o greutate <prea> mare, măcar că aveau cai buni şi că apa nu era prea repede, s-au înecat în mlaştina pe care o formează un rîu numit Prutul. Se întreceau, care mai de care să treacă mai întîi acea apă. Ultimii au fost principele şi căpitanul Marino care niciodată nu s-a depărtat de el, cît a trăit. Prinzînd tătarii îndată de veste despre această fugă[50] au început deodată să intre în tabără şi să jefuiască tot ce puteau, astfel că primii tătari au făcut o pradă bună. Cînd coborau principele şi căpitanul Marino pe un povîrniş spre mlaştină ca să o treacă, principele nu a voit nicidecum la coborîre să descalece, deşi căpitanul Marino îi strigase pe limba croată să descalece, că ar ajunge jos mai bine şi mai iute pe acel povîrniş atît de anevoios, ci el mergea călare de-a curmezişul pantei, întorcîndu-se cînd la dreapta, cînd la stînga, pînă cînd au ajuns

p. 49

---

[43] Scenă inventată pe de-a întregul ca şi, ceva mai sus, oferta turcilor trimisă printr-un trompetist.

[44] *Il stendardo generale.*

[45] În realitate, Zolkiewski a fost foarte bucuros să plece Graţiani din tabără şi i-a dat tot concursul, înţelegînd primejdia lui. Totodată scăpa de cîrtirea trupelor, gata să-şi cumpere o eventuală salvare prin predarea domnului care le chemase în ţară.

[46] *Giudice supremo della superiore del paese.*

[47] *Maggerdomo maggiore*, Giov. Amato lipseşte din *Dicţionarul marilor dregători.*

[48] Mare postelnic (28 martie 1620 — 12 iulie 1620). Nu ştim data exactă a uciderii sale din porunca lui Alexandru Iliaş. Observăm că marele hatman Şeptilici apare în *Dicţionarul marilor dregători* cu această calitate pînă în decembrie! (vezi mai sus, n. 42). Să fie cumva o deosebire între rolurile lor, Goia fiind osîndit ca ucigaş al domnului său, iar Şeptilici, mai tîrziu, ca trădător al lui? Singurul izvor pentru soarta lor comună este cronica lui Miron Costin, scrisă mai multe decenii după eveniment. Vezi şi versiunea lui Jancović.

[49] Amănunt destul de neverosimil.

[50] Pentru o versiune reală, vezi mai sus, relatările campaniei din 1620. Toată povestirea ce urmează este o broderie fantezistă cu detalii inventate, pentru a da impresia că autorul a fost de faţă la întreaga desfăşurare înfăţişată.

amîndoi la piciorul dealului, unde vrînd căpitanul Marino să încalece, calul său nu a voit să stea locului. Astfel s-a pierdut mult timp pînă ce au sosit tătarii. Şi acum şi principele se afla şi el în altă încurcătură, pentru că iapa sa nu voia nicidecum să intre în apă, şi de aceea a fost silit să ia un cal prost[51] al unui scutier al său care se afla acolo din întîmplare, şi lăsîndu-i acestuia iapa, s-a apucat să treacă cu bine mlaştina. Căpitanul Marino ajuns din urmă de tătari şi văzîndu-se ca şi dat pieirii, nu a vrut să se predea, ci luptînd vitejeşte în timp ce mai venea un alt mare număr de tătari, după ce a ucis şapte sau opt din ei, a pecetluit cu moartea sa vitează şi nobilă toate celelalte fapte de arme ale sale. Tătarii găsind iapa principelui — care putea fi uşor recunoscută după valtrapul său împodobit cu giuvaere şi după şeaua presărată de peruzele — au crezut că a murit înecat în mlaştină sau că a fugit în haine schimbate trecînd prin mijlocul lor, şi astfel, fără a încerca să treacă apa, s-au apucat să-l caute şi să jefuiască orice lucru. Iar Zolkiewski în timpul acesta, avînd <de întîmpinat> un început de răzvrătire printre ostaşii săi, a apucat să se îndrepte în bună rînduială spre Cameniţa[52] unde // avea de gînd să treacă Nistrul (pe malul căruia e situată cetatea Cameniţa pe o stîncă goală) şi să se întoarcă în Polonia, punîndu-şi nădejdea în Iskender paşa, prietenul său, învoit în taină cu el[53], că acesta l-ar lăsa să se întoarcă înapoi fără vreo vătămare. Tătarii au început să-l urmărească de departe, dar nu l-au atacat de loc de cît atunci cînd a fost la o depărtare de trei zile. Ajunşi aici, ostaşii săi văzîndu-se aproape de hotarul lor au început cu un zor nebun să fugă şi să se agite în dezordine, încît el a fost nevoit să se suie într-o caretă descoperită şi să dea roată în jurul ostaşilor săi ca să-i reţină şi să-i potolească. Tătarii care-l urmăreau de departe l-au recunoscut foarte bine că el era căpitanul, dar atîta vreme cît oastea înainta în ordine, nu au îndrăznit să o atace; şi astfel, un tătar alergînd în goană i-a retezat dintr-o lovitură capul, care se înălţa deasupra caretei. Zolkiewski odată mort, s-a produs o dezordine grozavă şi fuga nebună a tuturor, astfel că tătarii, ca lupii printre oi, înhăţau acum pe acesta, acum pe acela; pe puţini din ei i-au ucis, pentru că puţini se împotriveau, dar au fost cu toţii capturaţi şi vînduţi în diferite locuri, după obiceiul tătarilor. Faţă de Moldoveni au săvîrşit tătarii cruzimi mai mari, cînd au cutreerat toată ţara, pentru că nu este îngăduit ca aceştia să fie vînduţi în Turcia. A sosit la Hotin vestea înfrîngerii domnului şi a morţii sale. Atunci[54] toţi Moldovenii au început să se sfătuiască să predea

p. 50

[51] *Un roncino.* În felul acesta caută să explice faptul că a fost găsită iapa principelui, ceea ce crea prezumţia că domnul ar fi pierit.

[52] *Cameniz.* În realitate se îndrepta spre Soroca.

[53] Atitudinea autorului faţă de Zolkiewski nu se desminte.

[54] Aceste acuzaţii trebuiau să justifice acţiunea lui Annibale Amati.

cetatea turcilor şi să li-l dea legat <în mîinile lor> pe signor Annibale Amati, căpitanul acelei cetăţi, sau să-l şi omoare, şi furînd banii săi şi lucrurile pe care i le trimisese în păstrare signor Giovanni, tatăl său, să fugă de acolo, părăsindu-şi postul. Din care cauză nenorocitul a fost constrîns, din prevedere contra planului lor, să trimită să cheme trupa lui Kalinowski, general[55] al Poloniei şi castelan de Cameniţa; acestora, ca reprezentanţi ai regelui Poloniei le-a dat în primire acea cetate, şi după aceea cu mare greutate a obţinut şi de la aceştia, voia de a pleca şi de a duce cu sine lucrurile sale; care pînă să poată ajunge în Italia i-au fost dijmuite de o sută de ori, încît abia de a putut să se salveze pe sine, cu puţin echipament[56] şi bani, de rapacitatea acelor seniori poloni prin posesiunile cărora trebuia să treacă, şi <deşi> fusese onorat cu un paşaport de toată frumuseţea către curtea regelui, pînă în cele din urmă s-a descurcat şi el cum a putut[57]. Dar principele care trecuse apa, urmat de puţini tovarăşi de drum, s-a retras cu Goia, postelnicul său romîn[58], şi încă cu alţi patru în munţii ţării sale ce o despart de Transilvania în părţile Braşovului, fără a se putea înţelege ce scopuri avea, odată ce Gabriel Bethlen îi era duşman, iar trecerea prin Ungaria pînă la împărat, nu era numai grea, dar chiar cu neputinţă. Aici a stat rătăcind o zi şi o noapte, în cursul căreia, pe cînd dormea, a fost ucis de Goia, marele său postelnic, la o depărtare de trei zile bune de drum de locul unde se întărise lîngă acea mlaştină. După ce a fost risipită şi capturată oastea polonă, şi înapoiată la vatră cea moldoveană, a sosit Alexandru Vodă trimis de sultan în locul principelui Graţiani. Acesta a încercat pe cît a putut mai bine să îmblînzească pe turci, care sub cuvînt că Moldovenii se răzvrătiseră, se înverşunau contra celor mai bogaţi, ca să-i despoaie. Iar cînd i s-a înfăţişat Goia împreună cu un altul şi au afirmat că l-au ucis // p. 51 pe Graţiani, întrebîndu-i Voievodul unde erau giuvaerele acestuia, şi ei şovăind, Voievodul Alexandru, pus la cale şi de Voievodul Radu al Ţării Româneşti, bun catolic[59] şi prieten[60] al principelui mort Graţiani, a pus să li se taie capul, drept răsplată a trădării lor faţă de stăpînul lor firesc.

Iskender paşa exagerîndu-şi acţiunile proprii, a dat îndată de ştire Porţii cele întîmplate, atribuindu-şi sieşi ceea ce fusese realizat de vitejia tătarilor; dar cum în acelaşi timp Aladin Sultan, hanul tătarilor a dat seamă vizirilor de toate cele petrecute cu adevărat şi i s-a răspuns arătîndu-i-se cele anun-

---

[55] În realitate, Kalinowski fusese în tabăra de la Ţuţora de unde fugise şi el împreună cu Samuel Korecki, în noaptea fugii lui Graţiani.

[56] *Con pochi arnese e danari.*

[57] *Ma del resto la face al meglio che puote.*

[58] *Vallacho,* adică moldovean.

[59] Radu Mihnea. Acesta nu era catolic, dar crescuse într-un mediu catolic.

[60] Iancović pretinde că ar fi fost chiar rudă (!) cu el.

ţate la Poartă de Iskender paşa, care îi răpeau gloria acelei acţiuni, Galga Sultan, fratele hanului, mîniat de falsitatea acestui om, l-a înjunghiat cu propria sa mînă[61] în mijlocul unei tăceri uimitoare din partea otomanilor care îl urau de moarte şi care i-l desemnaseră chiar ei.

(Urmează o prezentare a aşa-zisului război al Hotinului din 1621 şi o menţiune a ambasadei lui Cristofor Zbaraski din 1622—1623).

---

[61] Informaţie neconfirmată de mărturiile contemporane.

IOAN JANCOVIĆ

(? — după 1655)

*

Nu cunoaştem pe autorul *Vieţii lui Graţiani* decît din spusele sale, din care putem reconstitui figura unui om destul de aventuros sau poate mai degrabă de lăudăros. O parte cel puţin din isprăvile pe care şi le atribuie în cursul campaniei din 1620 sînt curate invenţii. Despre robia sa la tătari şi la turci, şi despre peregrinările sale ulterioare la Cairo, Damasc şi Moscova nu putem avea nici o siguranţă absolută. Dealtminteri *Viaţa lui Graţiani* a fost scrisă pare-se la cererea lui I. Orsitius care invocă legături din trecut între bunicul său şi Gaspar Graţiani şi care este autorul versiunii latine care ne-a parvenit.

Compatriot al lui Graţiani şi rudă cu fosta stăpînă la care slujise, tînărul Gaspar, Jancović îl întîlneşte apoi la Viena în cursul soliei acestuia, şi îl însoţeşte apoi la Constantinopol şi în Moldova, de unde este trimis, în repetate rînduri, la împăratul Ferdinand al II-lea cu misiuni de mare taină. Cum însă relatarea sa cu privire la Gaspar Graţiani este plină de afirmaţii foarte dubioase, este probabil că şi amănuntele pe care le dă despre sine sînt tot atît de puţin sigure. Este desigur curios că evenimentele din 1620 sînt poves-

tite de acest martor abia în 1655. El are însă grijă să sublinieze că textul său a fost scris în grabă (*raptim*) și să adauge că dacă apar nepotriviri între spusele sale și ale altora, cititorul să fie atent la cele afirmate ca văzute chiar de către martor, deosebindu-le de cele auzite de la alții. În sfîrșit, autorul *„nu s-a inspirat după alte scrieri, și nici nu a împrumutat de colo și de colo, ci a scris atît cît a putut să cuprindă și să rețină în memoria sa, la cererea unui prieten devotat"*. Dar mărturia lui nu a parvenit în forma ei inițială, ci într-o versiune latină datorată acelui Orsitius, care o închină împăratului Ferdinand al III-lea. El declară că a smuls cu mari rugăminți „căpitanului Jancović, devotatul om de aproape al lui Grațiani această mică povestioară așa cum este ea *(hanc qualiscunque est narratiunculam)"*. Ea a fost publicată în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 3, pp. 62—69.

VIAȚA LUI GRAȚIANI[1]

[Originea și antecedentele lui Grațiani pînă la dobîndirea domniei. Atitudinea sa după aceea. El caută în tot felul să-l frîneze pe sultan de la un război cu împăratul. Dar sultanul Osman, doritor de campanii, își pune în gînd să se măsoare cu polonii. Grațiani știind bine că un atare război s-ar purta în Moldova, îndeamnă pe poloni să se pregătească și să-și unească forțele cu ale sale. . .[2] Grațiani a trimis 30 000 de bani de aur către hatmanul de atunci[3] al Poloniei spre a năimi cazaci în

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Hurmuzaki*, Supliment, II, 3, pp. 62—69. După rezumarea paginilor 62—64, urmează versiunea românească a paginilor 64—68.

[2] Aici se produce o confuzie și textul sare la campania din anul următor (așa-zisul război polono—turc de la Hotin din 1621, la care au participat hatmanul Carol Chodkiewicz, și principele moștenitor Vladislav al Poloniei). Se reia apoi firul, povestind oarecum campania din 1620, ca un prolog al celei din 1621.

[3] Stanislaw Zolkiewski.

slujba lui şi să vină odată cu oastea polonă. Graţiani avea 20 000 de soldaţi[4] sub drapel cu care aştepta să se unească forţele polonilor. El promite polonilor, în caz de victorie, anexarea şi încorporarea celor trei principate[5], cu singura condiţie ca el să domnească în toate trei, cît va trăi].

Ajuns să fie bănuit şi suspectat, el a fost silit să poarte război cu turcii, şi a poruncit ca toţi turcii care se aflau în Moldova să fie ucişi. După ce s-au împlinit acestea, sosesc şi polonii, precum s-a spus, cu // 12 000 de călăreţi împreună cu pedestraşi. Văzînd aceasta, oastea lui Graţiani care consta din 20 000 de oameni s-a risipit aproape în întregime, neavînd speranţa că el ar putea să se măsoare cu forţele turceşti, cu o trupă atît de puţin numeroasă. Numai noi, care eram „legiunea pretoriană" am rămas[6] cu Graţiani. În această situaţie, iată că vine Iskender, paşa de Silistra cu 30 000 de turci şi fratele regelui tătar, sultanul Galga cu 80 000 de tătari. În prima zi, aşadar, ne-am hărţuit şi am doborît pe mulţi turci şi tătari. Negreşit aceştia se luptau cu noi de-a valma şi aproape în dezordine. Noi însă îi întîmpinam în linie de bătaie bine rînduită. Dar în ziua următoare cînd s-au ivit zorile şi au apărut turcii uniţi cu tătarii rînduiţi într-o linie largă de bătaie, armata noastră într-atît a încremenit de spaimă în faţa unei armate atît de ameninţătoare, încît s-a început să se vorbească de tratarea unei convenţii între părţi. Turcii şi apoi şi tătarii, printre alte condiţii stăruiau mai mult asupra acesteia: ca polonii să fie obligaţi să-l predea pe Graţiani viu în mîinile turcilor, ca unul din sfaturile căruia s-au aprins primele scîntei ale acelui război. Şi în adevăr, acest lucru despre Graţiani se trata între turci şi poloni şi s-ar fi şi ajuns aproape la traducerea sa în fapt, dacă doi cavaleri poloni de rangul întîi (numiţi Kalinowski şi Potocki)[7] nu l-ar fi vestit în taină pe Graţiani de pericolul extrem şi aproape inevitabil ce-i ameninţa viaţa. Aşadar, a doua zi după lupta amintită, de cum s-a lăsat umbra nopţii, Graţiani s-a sculat cu pretorienii săi şi lăsîndu-şi tot tezaurul[8] în tabăra de la rîul Prut împreună cu căruţele şi bagajele, a încercat să treacă acel rîu <Prutul>. Acesta, ce e drept, nu e nici foarte lat şi nici atît de adînc încît să nu poată fi trecut prin vad, dar avea acest neajuns că din cauza malurilor înalte şi abrupte, să fie foarte anevoioase şi intrarea

p. 65

---

[4] Vezi cifrele reale date de participanţii la campanie, precum şi cele exagerate ale lui Montalbani.

[5] Afirmaţie nedovedită prin nimic sigur.

[6] Autorul pretinde a fi fost tovarăşul nedespărţit al domnului, dar, ca şi Montalbani, surprindem în relaţie o seamă de nepotriviri.

[7] Confuzie vădită a autorului care îl numeşte pe Potocki în loc de Samuel Korecki, cel care a fugit în adevăr din tabără împreună cu Kalinowski. Eroarea provine din faptul că şi Potocki şi Korecki erau însuraţi cu fiice ale lui Ieremia Movilă şi că amîndoi au fost — la momente diferite — prizonieri ai turcilor. Dar o asemenea greşeală pare greu de explicat la un participant direct la acele evenimente.

[8] De comparat cu versiunea lui Montalbani.

şi ieşirea din el. Şi în vremea aceasta, din amîndouă părţile rîului, de peste tot ne atacau turcii şi tătarii, încît pierdusem nădejdea de a putea trece rîul. Căci şi acei doi baroni poloni care îi destăinuiseră lui Graţiani primejdia în care se afla, şi care fugiseră odată cu el, intrînd în rîu, au pierit înghiţiţi de ape[9], şi alţii din ceata noastră, foarte mulţi, ori s-au scufundat, sau dacă vreunii au scăpat din apă, au încăput pe mîna tătarilor. Căci rîul, desigur putea fi trecut prin vad în mai multe locuri, însă în timpul nopţii cei care se rătăceau de vad, erau siliţi sau să înoate, sau să se dea la fund, iar alţii care ieşeau din apă picau în gloatele de tătari. Graţiani aşadar, după ce a trecut apa, socotind cu luare aminte pericolul din toate direcţiile, s-a întors din nou prin rîu[10] cu foarte puţini oameni, căci nu mai rămăseserăm decît 35 de călăreţi din tot numărul acelora care împreună cu el, parte am trecut înapoi prin vad, parte am înotat şi astfel, în cele din urmă, cînd nu mai rămăsese nici un alt mijloc[11] am fost siliţi să ne expunem capetele nu atît primejdiei de moarte, cît morţii însăşi grozav de prezente. Ne poruncise însuşi Graţiani ca să ne legăm la cap cu ştergare[12], în felul turbanelor turcilor, iar mulţi din noi cunoşteam limba turcă şi în felul acesta vorbind turceşte *am trecut prin toată tabăra turcilor şi tătarilor*[13]. Ziceam <tuturor> că Graţiani a dispărut fugind şi că noi am fost trimişi chiar în acea noapte, cît mai iute, ca să-l urmărim. Însă puţin după aceea, tătarii descoperind înşelarea, ne urmăresc şi ne ajung. Iar noi uneori întorcîndu-ne spre ei, ne-am luptat cu urmăritorii, căci ei se aflau încă în număr mic, şi noi ne pusesem nădejdea pînă aici în caii noştri care erau de soi foarte bun. Aşadar, pînă să se facă ziuă, ne-am luptat a treia oară (!) cu turcii şi tătarii //. În cele din urmă însă, predominînd mulţimea şi caii noştri slăbind, dintre cei 35 de călăreţi ce fusesem în cursul acelor trei încăerări, pe unii i-au ucis turcii, iar pe ceilalţi i-au capturat de vii. Însuşi Graţiani, doar cu patru însoţitori a scăpat la graniţa Transilvaniei într-un loc sigur unde nu mai avea a se teme de turci şi de tătari. Acolo aşadar, pe un munte care domină tîrgul Trotuş, într-o pădure deasă, a descălecat foarte obosit şi aşezîndu-se şi-a aplecat capul pe trunchiul unui copac şi a adormit. Însă cei care scăpaseră cu viaţă împreună cu Graţiani erau oameni de frunte şi primii dregători ai curţii sale: un Şeptilici[14], comandantul oştilor, Goia, mare

p. 66

[9] Korecki, precum se ştie, a fost dus a doua oară prizonier la Constantinopol. Toată povestirea care urmează este datorată unei fantezii destul de obosite.

[10] Amănunt de-a dreptul absurd. De ce a trebuit să treacă de două ori rîul, pentru a reveni de unde plecase, rămîne o taină pentru oricine.

[11] *Nullum amplius superesset consilium.*

[12] *Sudariis.* — Nu se arată de unde aveau să-şi facă rost de acset articol.

[13] Afirmaţie în spiritul celei subliniate de noi în n. 10.

[14] Vezi şi relatarea lui Montalbani, n. 48.

postelnic[15] şi Nicoliţă[16] dvornic sau *regni gubernator,* iar al patrulea era un soldat de rînd[17]. Dar în acest timp, cît se odihnea Graţiani, toropit de somn, amintiţii dregători au stat la sfat, ce s-ar întîmpla ... şi se tot întrebau de ce ar trebui ei, de dragul unui om străin <de ţară> să-şi părăsească patria lor, casele lor, soţiile şi copiii lor. După discuţii într-un sens şi în altul, părerea lui Şeptilici comandantul şi a lui Goia, marele postelnic a fost că trebuie să fie ucis Graţiani şi dus capul său viitorului său urmaş la domnie, ce a şi venit după aceea foarte curînd în Moldova, şi care se numea Alexandru. Auzind acestea Nicoliţă dvornicul a răspuns: orice ar fi fost Graţiani, fie străin sau pămîntean, el a fost totuşi domnul şi stăpînul nostru. Voi ştiţi ce faceţi, eu îmi păstrez mîinile mele curate de sîngele lui şi nici nu voi săvîrşi această fărădelege ca să ridic mîna asupra stăpînului meu. Şi după ce le-a spus acestea, i-a lăsat şi a plecat (!)[18]. Ei însă, inspiraţi de un duh rău, au săvîrşit ceea ce plănuiseră şi l-au lovit pe bietul Graţiani care dormea şi i-au dus capul tăiat urmaşului aceluia, Alexandru. Principele Alexandru a primit pe aceşti ucigaşi cu faţa veselă şi cu suflet binevoitor[19] şi după puţine zile a chemat la Iaşi sfatul obştesc al boierilor moldoveni[20]. Acolo, după ce s-au tratat alte treburi ale statului, a început principele în faţa stărilor ţării[21] să expună şi să amintească toată treaba cu Gaspar Graţiani (care îi era şi predecesor şi rudă)[22] şi cum după ce pronia cerească îl smulsese din mîinile tătarilor şi turcilor, el nu a putut totuşi să scape din mîinile celor mai de aproape <dregători> ai săi, adică a acelora pe care el însuşi îi îmbogăţise cu milostivirile sale şi pe care el însuşi îi ridicase atît de sus, dîndu-le averi şi cinste, cum nu se putea mai mari în principatul său. De aceea, aşadar, dacă aceşti paricizi au îndrăznit să-şi ucidă tîlhăreşte şi în chip nelegiuit, în timpul somnului, pe domnul lor care le făcuse atîta bine, şi de aceea binemeritase de la ei în gradul cel mai înalt[23], ce credinţă şi de ce fel (întreba principele Alexandru) voi putea eu aştepta de la ei, cînd nu le-am acordat pînă acum nici o favoare? După ce şi-a sfîrşit cu-

---

[15] *Curiae praefectus.*

[16] Apare în *Dicţionarul marilor dregători* ca Nicoară, Nicoriţă, Baltag, mare vornic al Ţării de Sus (28 sept. 1615 — 12 iulie 1620).

[17] *Miles gregarius.*

[18] Toată discuţia destul de neverosimilă culminează cu această demonstraţie platonică a marelui vornic care pleacă, spălîndu-se personal pe mîini de ce vor face ceilalţi cu domnul dormind cu capul pe butuc.

[19] *Animo benevolo.*

[20] *Publica optimatum Moldaviae comitia.*

[21] *Regni ordinibus* — termen care nu se potriveşte cu sfatul boierilor, în care nu mai intrau alte stări, ci cu diferitele diete de tip feudal occidental.

[22] *Patrini.* (Termen care nu apare nici în dicţionarele limbii clasice, nici în glosarele latinii tîrzii.)

[23] *Optime de ipsis meritum.*

vîntarea, i-a osîndit să fie uciși cu suplicii rafinate. Așadar, suszișilor Șeptilici și Goia, care îl loviseră pe Grațiani li s-au ciuntit mai întîi brațele de la cot și picioarele de la genunchi, apoi trupurile astfel trunchiate și încă vii au fost aruncate în rîu sub stratul tare de gheață[24]. Iar capul și trupul lui Grațiani care a fost găsit în acea pădure, au fost prohodite solemn și îngropate cu cinste în biserica tîrgului Trotuș.

Acesta a fost sfîrșitul vieții lui Gaspar Grațiani, bărbat mărinimos și desăvîrșit și vrednic de o soartă mai bună. Acela pe care natura îl zidise ca să domnească, a avut norocul ca să fie o pildă a nestatorniciei omenești...

...Însă cauza unui sfîrșit atît de nenorocit se pare că a fost în primul rînd // dorința prea vehementă a lui Grațiani, pe care se silea din toate puterile și cu toată căldura sufletului său a o declara întregii creștinătăți, de a pune frîu tiraniei mahometane sau de a-i scădea cinstea, încît pentru acest scop nu a șovăit să cheltuiască un mare tezaur, tot trimițînd scrisori continuu către împăratul Ferdinand al II-lea[25] și din Constantinopol și din Moldova și să trezească împotriva sa ura turcilor iar în cele din urmă să-și expună chiar principatul și propria sa viață primejdiei atît de mari a pieirii. Și totuși Grațiani nu ar fi trezit atît de fățiș și de iute ura turcilor, dacă într-o împrejurare oarecare, un ministru al curții regești nu ar fi declarat cu mare imprudență unui sol oarecare turcesc că scrisorile rebelilor din Boemia[26] solicitînd ajutorul turcilor fuseseră interceptate de Grațiani și trimise împăratului. Lucru care de altminteri a fost amintit și de alți scriitori[27]. Eu însă, care am însemnat cele de față, am fost totdeauna părtașul nedespărțit al soartei lui Grațiani din vremea în care a pornit de la Viena la Constantinopol și pînă în noaptea aceea din urmă în care fugind, ne-am luptat de trei ori cu tătarii, cînd și eu am fost prins în încăerarea a treia. Eram negreșit și compatriotul cel mai de aproape și camerierul[28] lui Gratianus și acela în care avea mai mare încredere. Cînd m-a văzut în cursul ultimei sale solii la Viena și a înțeles că eu eram nepotul Margaretei Tabiano (în slujba căreia fusese el odinioară), m-a dus cu sine la Constantinopol. Apoi m-a trimis din Constantinopol și din Moldova (după cum s-a arătat) în repetate rînduri cu scrisori către sacra Maiestate a împăratului romanilor Ferdinand al II-lea, în care arăta și însemna tot planul și pregătirea turci-

p. 67

---

[24] *Sub concretam glaciem.* Dar dacă execuția lor a urmat destul de aproape de uciderea lui Grațiani, cum de era rîul înghețat în acel moment? Și dacă au trecut cîteva luni, cum de i-au mai putut duce capul noului domn?

[25] Împărat 1619—1637.

[26] În prima fază a războiului de 30 de ani.

[27] Ar fi interesant de urmărit acele mărturii pentru a vedea în ce măsură au influențat pe autorul acestei povestiri. Îndată însă se grăbește să afirme prezența sa continuă pe lîngă Grațiani.

[28] *Cubicularius*

lor și tătarilor, mai adăugînd în special însăși scrisorile pe care rebelii împăratului le trimiteau la Constantinopol, dintre care el (cît era la Constantinopol) pe unele le tălmăcea, iar apoi, cît a domnit în Moldova, le intercepta. Și acestea, deși se știe că au fost amintite și de alții, măcar că foarte sumar, pe lîngă multe alte întîmplări tragice ale lui Gratianus, acest lucru mai trebuie spus, că eu eram acela care îi duceam acele scrisori. Iar eu, după ce am rămas doi ani în captivitatea tătarilor (în care am trăit fără pîine, întrucît tătarii nu o folosesc, eliberat cu ajutorul lui Dumnezeu, m-am reîntors mai întîi la Constantinopol, apoi am fost dus la Cairo și la Damasc și iarăși la Constantinopol, și purtat de feluritele vicisitudini ale soartei, am străbătut Valahia[29], Podolia și Lituania și am ajuns la Moscova, de unde, în sfîrșit, prin Danzig[30] și prin Germania m-am înapoiat în patrie. Iar dacă ar vrea să știe cineva care a fost sfîrșitul acelei oști polone despre care am amintit mai sus, acest lucru va fi arătat aici pe scurt. După fuga, așadar, și uciderea principelui Grațiani, polonii s-au retras spre patrie timp de 8 zile, păstrînd ordinea în rînduri, pentru ca turcii și tătarii să nu le poată face vreo pagubă însemnată, fără ca și ei, la rîndul lor, să fie vătămați. Iar cînd s-a ajuns la fluviul Nistru la hotarul Poloniei, atunci s-a întețit zvonul în armată că ar fi poruncit comandanții[31] principali ca ei să părăsească oastea și să fugă. Acest murmur primind tot mai multă putere, întreaga armată, în timpul nopții, stricînd și părăsind taberele, s-a risipit care încotro încît de îndată turcii și tătarii îi prindeau ca pe niște pui. Acolo, tăindu-i-se capul, a pierit însuși hatmanul Zolkiewski, iar ceilalți comandanți rămași și dregători de frunte au căzut în captivitate: Korecki, Kuniecpolski, Zolkiewski cel tînăr, fiul hatmanului susnumit, Strusiu, Balaban, Tiskevic și ce mai rămăsese din numeroasa nobilime polonă, și chiar într-atît, încît din 12 000, abia au scăpat 500 .... [Povestirea se încheie cu uciderea lui Korecki la Constantinopol].

---

[29] Se poate traduce și prin Țara Românească și prin Moldova, după obiceiul polon.
[30] *Gedanum.*
[31] Pentru originea debandadei din urmă, vezi relațiile campaniei în volumul de față.

ANEXA III

DESCRIERI GEOGRAFICE

GEOGRAFI ITALIENI

ŢĂRILE ROMÂNE DESCRISE DE TREI GEOGRAFI ITALIENI LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVI-LEA ŞI ÎN PRAGUL CELUI URMĂTOR

*

Descrierile lui Lorenzo d'Anania, Giovanni Botero şi Giovanni Antonio Magini, măcar că sînt scrise separat de fiecare în parte, constituie totuşi o operă comună, nu în sensul unei munci duse laolaltă, ci în cel al unor împrumuturi care îi leagă indisolubil împreună. Deşi nu aparţin aceleiaşi generaţii, ei alcătuiesc totuşi o trinitate, un fel de sistem de vase comunicante în care vedem cum se combină materialul bogat, compilat de Botero şi Magini cu informaţiile lui d'Anania mai sărace, uneori şi greşite (dar preluate întocmai de continuatori), ele dovedind un interes viu pentru realitate, chiar cînd se abate prin lumea nevăzută a spiritelor elementare prezente în minele din Transilvania. Aceeaşi curiozitate ce nu se mulţumeşte să repete ce au spus alţii mai înainte se îndreaptă spre misteriosul Trescorte, sau Trescorto, aflat nu departe de Tîrgovişte, de unde se scoate acel bitum sau ceară minerală folosită de locuitori la facerea lumînărilor. Este interesant de subliniat faptul că, în 1520, solul veneţian Francesco Massaro semnala existenţa în Transilvania a unei asemenea ceri minerale, folosită tot la lumînări [*Călători*, I, p. 167].

Dacă poziţia lui d'Anania faţă de ceilalţi doi este de o claritate perfectă privind aportul său, problema devine mult mai complexă cînd este vorba de poziţia reciprocă a lui Botero şi Magini faţă de alte elemente comune aflate la ei. La prima vedere s-ar crede că este suficientă simpla invocare a datei primei apariţii a lucrărilor în cauză pentru a determina succesiunea lor firească. Dar şi *Relaţiunile Universale* ale lui Botero (ed. I din Veneţia) şi *Geografia Ptolemaica* a lui Magini (în prima ei redactare latină) apar la Veneţia în acelaşi an, 1596. Ulterior (1598) avea să apară tot acolo şi versiunea italiană, intitulată *Geografia, cioé Descrittione Universale della terra.* Se mai poate adăuga că şi ediţia a doua a lucrării lui d'Anania, *l'Universale Fabbrica del Mondo overo Cosmografia* văzuse lumina tot acolo, în 1582. Ediţia a treia va urma tot la Veneţia, în 1596. Aşadar, numai analiza textelor va putea oferi un răspuns valabil, cu condiţia însă a cerceta şi ediţiile imediat următoare ale lui Botero, nu numai cea din 1596. Cum ediţia I din Veneţia 1596 nu se află în Biblioteca Academiei, s-a folosit ediţia din Bergamo, datînd tot din 1596. La Biblioteca Academiei există ediţiile următoare cu cotele lor: Bergamo 1596, II 12 612; Veneţia 1597, II 339 385; Milan 1598, II 354 201; Veneţia (Angeliero) 1599, II 378 313; Brescia 1599, II 381 641. Urmărind primele ediţii, se poate constata că au intervenit curînd în text schimbări esenţiale. Textul iniţial este alcătuit din fragmente împrumutate sau inspirate din scrierile lui Bonfiniu, Reicherstorffer, Enea Silviu Piccolomini şi îndeosebi Giovanni Lorenzo d'Anania cu privire la Ţara Românească şi Moldova. De la acesta sînt împrumutate, de pildă, informaţiile despre catranul izvorînd de lîngă Trescorto, apoi despre Tîrgovişte, Brăila şi această localitate, în sfîrşit despre oraşele Moldovei printre care sînt înşirate şi Varna şi Oceacovul. După această *primă formă* a textului urmărit pe *ediţia de la Bergamo din 1596* asistăm la o prefacere atestată de ediţia din 1598 de la Milan şi care nu constă numai în unele adaosuri la ediţia precedentă, ci reprezintă o restructurare a întregului text pe baze noi. Acum apar şi o serie de elemente din compendiul lui Possevino despre Transilvania, de exemplu cele despre calitatea rea a apei din Transilvania, viciată de alaun şi mercur, despre vinul care dă calculi renali etc. Este adevărat că această operă a lui Possevino a rămas nepublicată, dar ea se păstra în arhiva Congregaţiei „De Propaganda Fide" de la Roma, în serviciul căreia se afla şi Botero, căruia deci îi era accesibilă.

Mai tîrziu, în partea a treia a *Relaţiilor* consacrate stării catolicismului în diferite ţări, care a apărut tocmai în 1611, deşi textul este anterior morţii papei Clement († 1604) şi cuprinde chiar părţi reflectînd situaţia din 1594 (!), sînt folosite pînă şi date din rapoartele adresate Congregaţiei „De Propaganda Fide" şi poate şi din raportul anonim atribuit de noi lui Comuleo, redat în *Călători*, III p. 200 ş.u.

Aşadar, textul lui Botero creşte cu timpul, întocmai ca cel al Cosmografiei lui Sebastian Münster, care continuă să se dezvolte şi după moartea acestuia. Faţă de eclectismul lui Botero, pus în slujba universalismului catolic şi împrumutînd date din diferite izvoare şi diferite momente, descrierea lui Magini este mai sobră şi mai omogenă. Ne referim la cea a Transilvaniei, căci pentru cea a celor două „Valahii", adică Moldova şi Muntenia,

ambii autori sînt tributari lui d'Anania şi textele lor se suprapun destul de bine. Magini foloseşte şi el drept canava pentru partea istorică Chorografia Transilvaniei a lui Reicherstorffer, devenit o autoritate şi un clasic. Aflăm şi la el acel amestec de reminiscenţe antice şi de referiri la actualitate, de pildă cînd este vorba de iobăgirea secuilor sau cînd este pomenit exemplul lui Sigismund Báthory, în legătură cu introducerea dreptului ereditar în favoarea principilor Transilvaniei. Dar toată partea aceasta istorică este doar o introducere la înfăţişarea bogăţiilor Transilvaniei. O mare abundenţă de note explicative oferă — alături de referinţe mai puţin necesare, la Ptolemeu sau Reicherstorffer (sau chiar de comprimate, de preferinţă din Chorografie) — cîteva observaţii de un mare interes, cum sînt acelea despre eresurile, riturile şi obiceiurile păstrate din vremuri străvechi de populaţia română. Prezenţa acestor note luminează întrucîtva problema raporturilor dintre *Relaţiile* lui Botero şi *Descrierea universală* a lui Magini. Există la acesta din urmă, în mijlocul unei fraze *din corpul textului său* privitoare la români, o înşirare a unor practici declarate păgîne, dar care sînt mai degrabă magice *(delusioni, indovinamenti, incantesimi)* după care urmează menţionarea *jurămintelor pe Jupiter (= Zeus) şi pe Venus,* în sfîrşit, semnalarea obiceiurilor lor la înmormîntări şi la nunţi. Două note pline de miez completează această enunţare. (Subliniem că textul lui Magini este din 1596.) Nu există nimic asemănător la Botero în primele sale ediţii înainte de cea din Milan. Abia în aceasta poate fi găsit un rezumat destul de lipsit de relief: Românii sînt ortodocşi, dar *con molte usuanze barbare, massime nelle sepolture e ne matrimonii:* Giurano ancor hoggi per Giove e per Venere. Inseamnă deci că după redactarea dintîi (a ediţiilor din 1596 şi 1597), Botero a luat cunoştinţă de textul lui Magini din 1596, cu care şi-a sporit propriul text, făcînd şi alte modificări. Probabil că el lucra foarte iute, fără a avea timpul să îndrepte inadvertenţele ivite pe parcurs. In felul acesta se explică şi unele schimbări de sens ale textelor împrumutate de el. De pildă, din fraza lui d'Anania despre Transilvania care *are trei feluri de locuitori, în afară de unguri care constituie nobilimea şi care se poartă ca stăpîni (signoreggiano)* <şi anume> *secuii, românii şi saşii,* Botero, omiţînd din greşeală pasajul despre unguri, scrie: „*Acolo sînt trei feluri de locuitori: secuii, românii şi saşii*". A revenit ulterior asupra acestei fraze în ediţiile de la Milan 1598 şi Brescia 1599. O altă denaturare a rezultat din fraza lui d'Anania care critica pe români pentru că în loc să se mîndrească cu limba lor care atestă originea lor pe jumătate latină, ei folosesc în biserică limba slavonă, iar la scris slovele slavone. El îi declară: *di natura... molto instabili et sdegnosi* con l'idioma che dimostra loro origine. Această frază este preluată în mod creator astfel: „I popoli sono *d'animo instabile et sdegnoso, amici delle taverne et dell'otio, habitano poveramente*".

Mustrarea stîrnită de indiferenţa vinovată a românilor pentru latinitatea lor se schimbă în această redare într-o caracterizare generală negativă, făcută într-un spirit răuvoitor.

Dar ce este şi mai curios este că şi Magini foloseşte această frază în acelaşi fel, cu simpla deosebire că la el se constată o depărtare încă şi mai mare de termenii folosiţi de d'Anania şi un ton mult mai acerb ca acel al lui Botero. Răzbate un fel de năduf:

Per il più, i Valacchi sono instabili, iracondi (!) applicati alla crapula et all'ocio e poveri... Această constatare, alături de suprapunerea perfectă observată în mai multe locuri ale descrierii Moldovei şi Ţării Româneşti, readuce întrebarea dintîi, privind prioritatea dintre textele lui Botero şi Magini, atunci cînd este vorba de o întreagă parte comună, care *nu* aparţine lui d'Anania, cum este pasajul privind comerţul din Moldova. Au folosit cumva amîndoi un text pe care noi nu îl cunoaştem, sau — aşa cum s-a întîmplat cu jurămintele pe Jupiter şi Venus — este vorba de un împrumut între ei? Şi în cazul acesta, cine, şi de la cine a împrumutat? Întrebare la care, în stadiul actual, nu avem încă răspunsul.

GIAN LORENZO D'ANANIA

Teologul şi cosmograful calabrez Gian Lorenzo d'Anania s-a născut în localitatea Taverna şi şi-a petrecut o bună parte din viaţă la Neapole, sub protecţia arhiepiscopului napolitan Caraffa. A scris pe lîngă lucrări de teologie, de un caracter destul de superstiţios: *De natura daemonum*, *De substantiis separatis*, şi altele de un caracter mai mult retoric: *De Fortuna; Contra Haebreos*, o lucrare de „cosmografie" sau cunoaştere a lumii, tipărită mai întîi la Neapole în 1573, sub titlul *La Universal Fabrica del Mondo dell Eccell. M. Lorenzo Anania della Città di Taverna Cosmografo et Teologo, 'dove s'ha piena notitia de i Costumi, Leggi, Città, Fiumi, Monti, Provincia, et Popoli del Mondo. Con l'autorità de i Superiori. In Napoli appresso Gioseppe Caechy dell'Aquila MDLXXIII.* O a doua ediţie sporită a apărut la Veneţia în 1582 sub titlul: *Luniversale Fabrica del Mondo overo Cosmografia... divisa in quatro Trattati ne quali distintamente si misura il Cielo et la Terra et si descrivono particolarmente le Provincie, città, Castela, Monti Mari, Laghi, Fiumi et Fonti. Et si tratta delle Leggi et Costumi di molti Popoli, de gli Alberi, et dell'Herbe, e d'altro cose pretiose, et medicinali, et de*

l'Inventori di tutte le cose, di nuovo ornata con le figure della quattro parti del Mondo in Rame Et dal medesimo autore con infinite aggiuntioni per ogni parte dell'opera ampliata.

Un exemplar al acestei ediţii a fost adnotat de Torquato Tasso. Această ediţie nu diferă de ediţia următoare, tot din Veneţia, din anul 1596. Un exemplar se află la Biblioteca Academiei sub cota II 271137. Foaia de titlu absolut identică are aceeaşi înfăţişare, doar singura deosebire că în loc de cuvintele *presso il Muschio* se află *apresso Andre Muschio* etc... *con Privilegio in Venetia presso il Muschio,* MDLXXXII.

Nu cunoaştem izvoarele folosite pentru partea privitoare la ţările române, în care, alături de unele erori şi confuzii manifeste, aflăm prima menţiune a acelui „bitum" ce tîşneşte din pămînt la „Trescorto". Toată această parte a fost însuşită şi inclusă de geografii italieni de la sfîrşitul aceluiaşi veac, G. Botero şi G. A. Magini în lucrările lor.

Cu toate aceste împrumuturi, caracterul lucrărilor acestora faţă de a lui D'Anania rămîne mult deosebit. E destul să se compare credulitatea acestuia, manifestată în paragraful despre spiritele elementare sau terestre, ce păzesc comorile din pămînt, şi atitudinea lui Magini, pomenind de eresurile populare ale românilor.

Tot la D'Anania aflăm o descriere sumară a stemei Moldovei.

Textul Cosmografiei a fost analizat din punctul de vedere al informaţiilor privind ţara noastră de către Claudiu Isopescu, în lucrarea sa, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento* din „Bulletin de la Section historique de 'Académie Roumaine", t. XV, Bucureşti, 1929.

SISTEMUL UNIVERSAL AL LUMII, SAU COSMOGRAFIA[1]

p. 137

Transilvania, mai întîi numită Dacia, a fost vestită datorită regelui Decebal; astăzi poartă acest nume din cauza mulțimii de păduri care fiind ramificări ale Pădurii Hercinice, o înconjoară din toate părțile; seamănă și ca poziție și ca mărime cu Toscana, este peste măsură de bogată în argint și în orice alt metal //. În minele sale apar adesea, ca un lucru vrednic de mirare, niște spiriduși dintre aceia care se numesc silfi pămîntești și de jos[2], care — în timp ce se prefac că ajută pe lucrători, ba cu rîsete, ba cu cuvinte, și se arată chiar că învîrtesc roțile, țin funiile, scurg[3] apa și fac slujbe de acest fel, — își îndeplinesc (deși aceasta nu se vede de loc), gîndul lor cel rău, năruind printr-o dreaptă judecată a lui Dumnezeu

p. 138

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în ediția din Veneția din 1596.
[2] *Bassi.*
[3] *Sgottar.*

minele unde pier înăbuşiţi nenorociţii muncitori; şi mai sînt şi alţii (căci sînt demoni de mai multe feluri, — după cum afirmă cei învăţaţi — împreună cu mai marii lor) dar toţi care <se arată pe> dinafară că dau ajutor, şi nu fac nici un rău extrinsec, pe dinăutru nu încetează să vatăme dacă nu sînt opriţi neîncetat. Şi despre aceştia pretind unii scriitori, care greşesc însă, că aceştia şi-ar aştepta mîntuirea, dar ei sînt cu toţii duşmanii lui Dumnezeu, cu voinţa de a face rău[4], cum spun teologii. Această ţară are trei feluri de locuitori, pe lîngă unguri care sînt în fruntea treburilor şi care domnesc ca stăpîni: secuii, românii şi saşii; primii doi văd de agricultură şi de vite, ultimii duc o viaţă orăşenească[5]; dintre aceştia, cei mai buni luptători şi mai viteji sînt ungurii, dar între ei e puţină dragoste, căci se deosebesc mult ca obiceiuri şi grai, fiecare din ei servindu-se de al său; dar toţi în general sînt criticaţi pentru cruzimea lor şi pentru unele obiceiuri[6] tătărăşti. Acolo se află oraşele Baia Mare[7], Bistriţa[8], Cluj[9] şi Turda şi acolo se obişnuieşte între soţ şi soţie vinovaţi de adulter, să-şi taie capul unul altuia înaintea[10] judecăţii; şi mai apoi Oradia[11], Alba Iulia[12], Sebeşul Săsesc[13] şi Sibiul[14], capitala lor unde şade principele lor (!) pe care aceştia îl numesc voievod; apoi mai sînt: Mediaş[15], Braşov[16], Clausenburg[17] şi printre populaţia iazigă[18] Făgăraş[19], Mergenburg[20] şi „Coronas"[21](!)...

...Valahia[22]... I-a dat acest nume, azi corupt, Flaccus trimis acolo de Senat cu nişte coloni pentru a opri avîntul atîtor neamuri barbare, şi care a rămas acolo, căci era mare ameninţare din partea aceea, de unde mai apoi a urmat năruirea imperiului. Această ţară se întinde spre nord pînă în Podolia, şi spre mare pînă la „Tartaria minoră"[23], atingînd în stînga Tran-

---

[4] *Nel termine mala.*
[5] *Vivino civilmente.*
[6] *Riti Tartareschi.*
[7] *Bagna.*
[8] *Bestritia.*
[9] *Colozoar.*
[10] *Avanti la giustizia.*
[11] *Varadino.*
[12] *Alba Giulia.*
[13] *Sansebes* (!).
[14] *Sibinio.*
[15] *Meges.*
[16] *Brasovia.*
[17] *Clausemborgo* (vezi mai sus Colozoar).
[18] *Tra i popoli giazizi.*
[19] *Focoras.*
[20] *Mergemborgo.*
[21] Adică Braşovul, care apare mai sus sub numele de Brasovia.
[22] *Valachia.* Autorul cuprinde sub acest nume şi Ţara Românească şi Moldova.
[23] Adică Bugeacul.

silvania și în dreapta Marea Neagră. Se împarte în două părți: una care e situată lîngă Transilvania, e numită Valahia superioară și Transalpina și cealaltă care se află în mare parte spre mare, ei o numesc Valahia inferioară și Moldova, cu care se hotărăște Basarabia și „Sibia"[24]. Toate aceste două mari regiuni sînt mănoase în grîne și vite, și mai ales în oi și boi, care se nasc acolo mai mari ca în orice altă parte a Europei[25]. În prima din ele care merge de-a lungul Dunării pînă la insula Brăilei[26] și la rîul Prut[27] și la „Oina"[28] nu se mai găsește alt oraș — țara fiind populată în întregime de sate, în afară de Tîrgoviște[29] unde își are reședința voievodul său — care pe lîngă plata tributului către sultan, este dator înainte de a se încorona cu coroana[30] de aur, să se ducă el însuși la Poartă să sărute piciorul suzeranului[31] său — și Brăila[32], astăzi cu garnizoană turcească, precum și Trescorto[33] care este important pentru el, căci acolo în împrejurimi izvorăște un fel de bitum din care fac românii lumînările cele mai bune și care ard ca ceara, avînd și mirosul acesteia, măcar că sînt negre. Dar cealaltă <țară> care păstrează numele rîului Moldova, este mai mare și mai bogată în pășuni, cuprinde în regiunea mării Varna (!) lîngă Chilia[34] care este una din gurile pe care le face Dunărea, oraș de mare trafic comercial, vestit prin victoria lui Murad[35] contra împăratului Sigismund[36] și a regelui Vladislav, și apoi Moncastro și Occazzonia[37], cea dintîi sub poloni (?) dar acum sub stăpînire turcească. Înăuntru sînt Bîrlad, Tîrgul Roman, Iași, Cotnari și Hotin[38], cetate foarte puternică și încă Suceava[39] unde își are capitala celălalt voievod[40] care deși este tributar sultanului, nu este dator la încoronarea sa să primească coroana la Poartă, ci de a da pentru război un anumit număr de călăreți. Dar în ce privește obiceiurile românilor, acestea se potrivesc întru

---

[24] Probabil Serbia, dînd acest nume și Bulgariei.
[25] Boii din Moldova erau foarte prețuiți și se exportau în Germania și Italia.
[26] *Isola Barelana.*
[27] *Hirasso.*
[28] Neidentificat.
[29] *Tergovista.*
[30] *Il cerchio d'oro.*
[31] *Suo prencipe.*
[32] *Brahila.*
[33] După N. Iorga, ar fi vorba de Tîrgșor.
[34] *Licostomo.*
[35] *Amoratte.* Este vorba de binecunoscuta luptă de la Varna 1444, în care a pierit regele Vladislav al Ungariei și Poloniei.
[36] Eroare. Acesta murise de cîțiva ani. Este aici o suprapunere cu elemente de la Nicopol.
[37] Oceakov.
[38] *Barlavia, Tergo (!) Romano, Chiassi, Cutinari et Coccima...*
[39] *Succhiavia.*
[40] *Un' altro Voivoda,* adică voievodul Moldovei.

toate cu grecii[41] în domeniul religiei şi de aceea se află sub autoritatea patriarhului de Constantinopol, dar nu oficiază slujbele bisericeşti pe greceşte, cum se face în toată Grecia, ci se folosesc de limba sîrbească aşa cum se slujesc şi de slovele lor. Din firea lor sînt foarte nestatornici[42] şi dispreţuitori ai limbii care dovedeşte originea lor, ea fiind pe jumătate latină, folosind şi limba slavonă care e oarecum comună în toate părţile acestea; sînt destul de războinici, încalecă cu toţii pe cai cărora le crestează nările, şi care în chipul acesta, oricît ar fi de împovăraţi, rabdă o zi întreagă de drum fără a se obosi. Ei poartă drept stemă un cap de bour[43] împodobit cu o coroană, împreună cu o suliţă şi o stea deasupra. Aceşti războinici se văd adesea mergînd împreună cu oştile turceşti, prădînd în timpul campaniei alături de tătari prin ţările duşmane, fără a le păsa că aceia sînt creştini uniţi cu ei printr-o atît de puternică legătură dumnezeiască.

---

[41] Adică cu ortodocşii.
[42] Afirmaţie circumscrisă de context.
[43] În text: *un bue*, adică bou.

GIOVANNI BOTERO

(1533 sau 1540—1617)

Giovanni Botero s-a născut la Bene Vogienna în Piemont prin 1533—1540. Intrat de tînăr în Ordinul iezuiților din Turin, l-a părăsit înainte de a-și fi pronunțat jurămîntul definitiv.

În 1576 a fost chemat de cardinalul Carlo Borromeo la Milan ca secretar. Între anii 1584 și 1586 Botero a îndeplinit la Paris o misiune secretă, pe care i-o încredințase ducele de Piemont, Carol Emanuel I. Înapoindu-se la Milan, Botero a rămas cîtva timp pe lîngă tînărul Federico Borromeo, viitorul arhiepiscop (1595—1631) pe care l-a însoțit într-o călătorie la Roma. Din acest moment (1586), timp de 14 ani, Botero a călătorit prin multe țări ale Europei din însărcinarea specială a congregației de Propaganda Fide spre a cerceta starea catolicismului.

În 1599, el se înapoia la Turin, chemat de ducele Carol Emanuel. A murit în acest oraș la 27 iunie 1617.

Botero a avut o activitate neobosită în slujba ofensivei religioase catolice. A scris lucrări de cugetare politică și chiar socio-economică de un mare răsunet, cum sînt: *Della*

ragione di Stato, apărută la Milan în 1583, şi *Cause della grandezza e magnificenza della città* publicată în 1589. În prima, reluînd teza lui Macchiaveli, condamnă crima politică în slujba statului, neadmiţînd-o decît în a credinţii! În a doua stăruie asupra factorilor economici de progres, dovedindu-se un precursor al gîndirii ştiinţifice. Tot în slujba universalismului catolic a conceput o descriere a ţărilor Europei şi Americii, intitulată *Relazioni universali*. După prima ediţie completă (Veneţia 1596) au mai apărut alte 17 ediţii (şi 3 traduceri în limba latină) cu însemnate adaosuri şi modificări. Lucrarea se împarte în 5 părţi: prima cuprinde o descriere geografică a ţărilor cunoscute; în partea a II-a se expune situaţia politică a ţărilor mai însemnate, partea a III-a se ocupă de credinţele religioase, iar în partea a V-a, apărută în 1611, se arată modificările intervenite în evoluţia politică a diferitelor state în primul deceniu al veacului al XVII-lea.

De Botero s-au ocupat:

P. Orsi, *Saggio biografico e bibliografico su G. Botero*, Mondovi 1882 şi acelaşi în „Revista geografica italiana", 1896, fasc. V—VII; C. Cioda, *La vita e le opere di G. Botero*, Milano 1895; Cimbali, *La Sapienza politica di G. Botero* („Nuova Antologia", 1 martie 1896); A. Magnaghi, *Le relazioni universali di G. Botero e le origini della Statistica e del Antropogeografia*, Turin 1906. Iar la noi, între alţii, R. Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucureşti, 1916 şi Claudiu Isopescu în *Notizie...*, pp. 58—62. Deşi Botero nu a călătorit pe la noi, a fost inclus de Sadi Ionescu în bibliografia călătorilor străini, pp. 77—81 şi de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, pp. 217—228.

Există şi o traducere românească a fragmentului despre Ţara Românească, Transilvania şi Moldova, publicată în „Arhiva Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Iaşi" — V (1849) pp. 666—669. Dar o comparaţie de aproape cu textul original arată că în unele locuri *a fost substituită o formă personală de naraţiune la persoana întîia* celei impersonale la persoana a treia, din textul original, schimbîndu-i-se astfel cu totul sensul, şi dînd naştere ideii greşite că autorul ar fi călătorit pe la noi.

DESCRIEREA TRANSILVANIEI[1]

Provincia pe care anticii o numeau Dacia, p. 162 cuprinde astăzi Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. Transilvania este foarte bogată în aur, argint, metale, sare din ocne, cai foarte buni, vite şi grîne. Vinurile nu sînt atît de bune ca cele din Ungaria. Rîurile cară aur curat în bucăţi groase uneori cît un deget; cu toate acestea locuitorii nu-şi dau multă osteneală pentru căutarea lui. În păduri se află bouri[2], boi şi cai sălbatici[3]. Apa este rea deoarece conţine foarte mult alaun şi argint viu şi, de aceea, produce uşor colici şi sciatică; şi din aceeaşi cauză vinurile produc calculi la băşică şi la încheieturile mîinilor şi picioarelor. Nu e un

---

[1] Traducerea s-a făcut după ediţia din Bergamo: *Le relationi universali di Giovanni Botero Benese* 1596, I, p. 162 ş.u.

[2] *Uri.*

[3] Informaţie fantezistă.

ţinut prea sănătos din cauza mulţimei de mine şi a mercurului, mai ales că locuitorii nu sînt prea cumpătaţi la mîncare şi băutură şi ciuma face adeseori ravagii nenorocite[4]. Pe la izvoarele rîului Mureş[5] locuiesc secuii[6], popor aspru şi crud care nu cunoaşte deosebiri de naştere[7]. Sînt consideraţi ca urmaşi ai hunilor[8]. Transilvănenii vorbesc o limbă foarte apropiată de cea ungurească[9]. Dar la fel ca şi în Ungaria, în Transilvania trăiesc în oraşe p. 163 mulţi germani, mai ales saşi, care vorbesc // limbi deosebite. Astfel că acolo sînt trei feluri de locuitori: secui, români, şi saşi, aceştia aduşi după cum susţin unii, de Carol cel Mare[10]. Principele Transilvaniei poate mobiliza o oaste de 10 000 de pedestri şi 40 000 de călări şi are un venit de 300 000 de scuzi. Oraşele cele mai însemnate sînt: Alba Iulia, Cluj, Bistriţa, Sibiu, Hundrubechiu[11] şi apoi dincolo de rîul Olt, Făgăraş şi Braşov[12]. Sibiul este cel mai tare, Bistriţa cel mai frumos, Clujul cel mai populat dintre oraşe.

Descrierea Ţării Româneşti şi a Moldovei

Ieşind din Transilvania pe la hotarele ţării Severinului (unde se văd şi astăzi urmele podului lui Traian) se intră în Vallachia numită de turci Carabogdana[13] pentru că produce grîu negru. Se întinde de aici . . . pînă la Marea Neagră. Se împarte în două ţări, adică Valahia mică şi Valahia mare; p. 164 cea mică se numeşte Ţara Românească[14], cea mare Moldova . . . . cea dintîi se apropie de Dunăre, aceasta din urmă de Marea Neagră şi cuprinde tot ţărmul care se întinde de la delta Dunării . . . şi cea dintîi este în parte muntoasă; aceasta din urmă este un ţinut şes şi roditor, dar este rău gos-

---

[4] Vezi textul, cum apare de aici înainte în ediţia de la Milan din 1598; p. 186: „Transilvania este locuită de patru naţiuni, de români, de secui, de saşi şi de unguri. Românii sînt de origine italiană; locuiesc prin munţi şi în păduri; urmează ritul ortodox, dar au multe tradiţii barbare, mai ales la înmormîntări şi căsătorii. Jură încă şi astăzi pe Jupiter şi Venera . . .".

[5] *Marisio.*

[6] *Siculi.*

[7] *Non conoscono differenze di sangue.*

[8] Vezi relaţia lui Verancsics din *Călători*, I.

[9] Şi la Reicherstorffer este o constatare identică privind vorbirea „dacilor" şi a panonilor *(ibidem).*

[10] Pentru aşezarea saşilor în Transilvania, vezi relaţia lui Possevino *(ibidem).*

[11] *Centocolli.*

[12] *Stefanopoli.*

[13] *Carabogdana* (= kara Bogdan) nume dat de turci *Moldovei* (= Bogdania neagră) se confundă cu kara boldan (grîu negru). Autorul cuprinde în Valahia şi Moldova, şi Ţara Românească.

[14] *Transalpina.*

podărit[15] căci fiecare cultivă locul pe care îl vrea (atîta belşug de pămînt este şi atît de rară e populaţia care se lasă încă destul de mult pe tînjeală) numai să nu-i fi luat altul înainte. Cum lipsesc aici copacii, fac foc cu paie[16] şi cu balegă de vite. Boii sînt foarte mari, de acolo se scoate un număr foarte însemnat de asemenea boi pentru ţările vecine. Are rîuri care conţin aur şi nu le lipsesc nici mine de aur şi de argint, dar de teama turcilor nu le dau atenţie[17]. Numele Moldovei vine de la un rîu care trece prin ea pînă ce se varsă în „Haluta" şi curge pînă la Nistru de-alungul mării[18]. Are 15 oraşe, în care ca şi în tîrguri, mai locuiesc *saşi şi unguri*, dar domnul scoate 100 000 de scuzi[19] mai mult de la cei dintîi decît de la aceştia din urmă la dijma din ceară şi din miere, bunuri care se apreciază că ajung la 2 000 000 pe an. Ţara Românească nu are alte oraşe decît Tîrgovişte[20], unde locuieşte domnul, şi Brăila şi „Trescorto"[21]. Celelalte sînt sate şi tîrguri. În Ţara Românească a domnit Vlad Dracul[22], om priceput la arme care s-a luptat multă vreme cu Murad[23], sultanul turcilor; în aceste războaie, acela a luat cu sine atîta lume că ţara a rămas aproape pustie. Aproape de „Trescorto" izvorăşte un fel de catran[24] negru, care miroase a ceară; din el se fac lumînări foarte bune. Dar Moldova are diferite oraşe: Varna, Moncrasto (!), „Ocazzonia"[25]; şi, în interior, Bîrladul[26], Cotnari[27], „Cogima" şi Suceava, unde este reşedinţa domnului său.

In Ţara Românească este o mină de sare tare ca marmura, de o culoare care bate în vioriu; // dar care, fărîmată şi pisată cu grijă, se face albă de tot. Poporul are o fire nestatornică şi dispreţuitoare. Negoţul constă în grîne şi vinuri care se exportă în Rusia şi în Polonia; în piei de bou, abà, ceară, miere, plosci de rădăcină de tei, preţuite pentru frumuseţea vinelor; pastramă de vită, legume, unt pentru Constantinopol. Trece pe aici

p. 165

---

[15] *Mal tenuto*. Pricina adevărată era lipsa de siguranţă, din cauza deselor incursiuni ale turcilor.

[16] *Stoppie* (tizic). Acest mod de încălzire este propriu popoarelor stepei.

[17] *Non vi attendono*.

[18] Confuzie între Olt şi Siret, care în realitate curge paralel cu Nistrul pînă la Marea Neagră.

[19] *Scudi*.

[20] *Ternovizza*.

[21] Socotit de N. Iorga a fi localitatea Tîrgşor.

[22] *Dracola* = Vlad Dracul, domn al Ţării Româneşti

[23] *Amuratte* = Murad al II-lea, sultan otoman

[24] *Bitume*.

[25] Confuzie evidentă.

[26] *Barlania*.

[27] *Cutinari*.

vinul tămîios[28] sau „malvagia"[29] de Candia spre Polonia și Germania, din care domnul scoate mari venituri. Ocupația de căpetenie a locuitorilor este cărăușia[30]. După limbă dovedesc că se trag din romani pentrucă păstrează limba latină dar mai coruptă ca noi, italienii. Numesc calul „callo", apa „apa", pîinea „pa"[31]. Pentru cultul divin folosesc limba slavonă care, pentru slavi, e ca și toscana pentru italieni. Sultanul[32] numește pe voievodul Țării Românești, adică pe guvernatorul, a cărui domnie durează de obicei puțin, căci din cauza vexațiunilor[33] turcești ei sînt goniți adesea la cererea celui care oferă o sumă mai mare de bani, sau sînt uciși de locuitori din cauza dărilor peste măsură de mari. Domnul plătește turcilor 70 000 de ducați pe an, dar pentru a cîștiga domnia, unul a plătit 300 000 afară de ceea ce dă vizirului și celorlalți dregători ai sultanului, care le sug sîngele. Domnul Moldovei nu este atît de supus turcilor, dar îi plătește totuși tribut și îl însoțește în război cu un mare număr de călăreți, care sînt foarte numeroși în Moldova[34] și sînt puternici și neobosiți. Domnul Moldovei poate p. 166 aduna 3 000 de archebusieri și 25 000 de călăreți. // Iar domnul Țării Românești 1 000 de pedestrași și 10 000 de călăreți.

Mențiuni despre Țara Românească și Moldova

p. 160 În Țara Românească[35], la Tîrgoviște, oraș de scaun[36], se numără 1 000 de case de români de rit ortodox[37], 22 de sași catolici[38] de limbă germană și maghiară. Au două biserici, una a sf. Francisc măcar că ruinată, alta a sf. Maria; dar din lipsă de preoți catolici se slujesc de un luteran. Așa se purcede și la Cîmpulung[39], oraș cu 900 de case dintre care 40 sînt ale sașilor catolici și tot așa la Rîmnic[40] unde se numără 20 de case de sași catolici. Domnul Moldovei (provincie care odinioară era supusă mitropolitu-

---

[28] *Moscadello.*

[29] Nume dat vinului de Monemvasia, celebru în tot evul mediu. Numele s-a extins la felul acesta de vin, produs în insulele grecești; în izvoarele medievale franceze e numit *malvoisie*, în cele engleze *malmsey*.

[30] Adică din punctul de vedere al acestui comerț; *l'essercitio principale de i naturali e la vetturra.*

[31] *Chiamano il cavallo, callo; l'aqua, apa; il pane, „pa".*

[32] *Il turco.*

[33] *Vanie* (= avanie).

[34] *Vallachia*, aici cu sensul de Moldova.

[35] *Vallachia.* Textul care urmează se află în partea a III-a, cartea I p. 160.

[36] *Targovisti, terra maestra.*

[37] *Greco.*

[38] *Latini.*

[39] *Campolungo.*

[40] *Rimnico.*

lui din Chiev[41], şi acum rămîne ca şi neatîrnată) se arată graţie ajutoarelor primite de la romano-catolici destul de binevoitor faţă de catolicii care locuiesc acolo şi faţă de călugării franciscani care păstrează acolo unele rămăşiţe de catolici. În anul 1588, cardinalul Aldobrandino, astăzi papă[42], care era atunci legat apostolic în Polonia, a trimis în Moldova doi călugări iezuiţi cărora Petre voievodul[43] le-a făgăduit să restituie biserica şi parohiile pe care le avuseseră mai înainte catolicii. Moldova are cam 15 oraşe şi multe tîrguri şi sate locuite în parte de unguri şi de saşi, dar mai mult din aceia decît din aceştia, dar şi unii şi alţii sînt la fel de lipsiţi de carte şi învăţătură religioasă. Băştinaşii folosesc limba ruteană[44] şi ritul ortodox; dar nu recunosc totuşi pe patriarhul din Constantinopol[45]. Această provincie a fost otrăvită rău de Despotul din Samos[46] care a fost făcut domn în timpul lui Sigismund August, regele Poloniei[47] după gonirea lui Alexandru[48]. Acesta a dat // ereticilor şi schismaticilor casele şi bisericile catolicilor. p. 161

. . . .

Voievozii[49] Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei se menţin în principatele lor prin forţa vie a darurilor; şi se mută în fiecare zi cei din Ţara Românească şi din Moldova pentru că scaunul se dă celui care oferă mai mult, şi pentru ca acesta să se poată menţine se istovesc locuitorii şi se distrug provinciile . . . p. 209

Turcii ţin seama şi se tem, parcă, de armele polone, căci au fost provocaţi în diferite împrejurări de aceştia şi sub Henric[50] în războiul pe care Ioan „regele Moldovei"[51] l-a purtat împotriva turcilor, în care s-au luptat mulţi cavaleri ai acelei naţiuni . . . p. 219

Pe de altă parte, polonii nu numai că nu au încercat, după Vladislav[52] nici o expediţie împotriva turcilor, dar nici măcar n-au ajutat pe moldoveni şi pe munteni, aliaţii lor.

---

[41] *Chiovia.* Afirmaţie neîntemeiată.

[42] Clement al VIII-lea (Ipolito Aldobrandini) cardinal (1585—92) şi apoi papă (1592—1605).

[43] Petru Şchiopul, domn al Moldovei (1582—91). Pentru misiunea catolică de atunci, vezi *Călători,* III, p. 277 ş.u.

[44] Este vorba aici de limba bisericească: slavona.

[45] Afirmaţie neîntemeiată.

[46] Despot, domn al Moldovei (1561—63).

[47] Sigismund al II-lea August, rege al Poloniei (1548—1572).

[48] Alexandru Lăpuşneanu, domn al Moldovei (1552—1561).

[49] Textul care urmează se află în aceeaşi lucrare a lui I. Botero, partea a II-a, cartea a IV-a, p. 209.

[50] Adică în vremea lui Henric de Valois, rege al Poloniei (1573—1574).

[51] Ioan Vodă cel Cumplit (1572—1574).

[52] Vladislav al VI-lea, regele Poloniei (1434—1444) şi al Ungariei, pentru care era socotit al II-lea, mort în expediţia de la Varna.

GIOVANNI ANTONIO MAGINI

(1555—1617)

Giovanni Antonio Magini s-a născut la Padova la 14 iunie 1555. A studiat la Universitatea din Bologna, unde a ajuns profesor de astronomie, fiind preferat lui Galileu, ale cărui teorii le combătea. În 1599 a fost chemat la Mantova. A fost invitat de Kepler să colaboreze la o nouă culegere de efemeride astronomice. Celebru ca astronom și matematician, cu o serie de lucrări care îl puneau atunci la nivelul marilor săi contemporani, el a ajuns pe această cale ocolită la opera sa esențială, și anume: *Geografia* lui Ptolemeu.

A murit la 17 februarie 1617.

Teoriile sale astronomice au fost de mult depășite; în schimb valoarea sa ca geograf și cartograf a rămas indiscutabilă.

Geografia ptolemaică la care a lucrat 6 ani cuprinde și o descriere bogată a țărilor române, redactată, desigur, prin 1593—1594, deoarece menționează înțelegerea tainică a lui Aron vodă și Mihai Viteazul împotriva turcilor. Descrierea Transilvaniei din comentariul lui Magini se întemeiază, în bună parte, pe informațiile dobîndite de la un transil-

ăănean, „Giovanni Ertilio' sau „Hortylio" care şi-a făcut studiile la Padova (1586—1595). Harta Transilvaniei executată de Girolamo Porro constituie un progres faţă de hărţile lui Gastaldi, fiind şi mai bogată în numiri geografice.

Magini e primul care pomeneşte de unele obiceiuri şi crezuri populare în legătură cu nunţile şi înmormîntările la români.

Geografia ptolemaică, apărută în limba latină, la Veneţia, în 1596, cu 64 de hărţi (din care 37 erau noi), minunat executate de G. Porro, a fost tradusă în limba italiană de Leonardo Cernati sub titlul *Geografia cioè Descrittione Universale della terra partita in due volumi* şi tipărite tot la Veneţia în 1598.

In 1608 Magini a mai publicat o hartă generală a Italiei, dar nu a mai apucat să dea Atlasul Italiei la care lucra de mulţi ani. Acesta a apărut ca operă postumă, în 1620, bucurîndu-se de o mare preţuire.

De Magini s-au ocupat: A. Favoro, *G. A. Magini* în *Gli scienziati italiani* (Repertorio bibl. diretto da R. Mieli, I. Roma, 1921, pp. 101—111); R. Almagià, *Padova e l'Ateneo Padovano nella storia della scienza geografica* în „Revista geografica italiana", XIX, 1912, p. 472 ş. urm.

N. Iorga a analizat descrierea ţărilor române de Magini în „Revista istorică", XI, 1925, pp. 111—114 sub titlul *O descriere a ţărilor române pe vremea lui Mihai Viteazul*. În 1939, Marin Popescu-Spineni a publicat: *Giovanni Antonio Magini şi Ţările Româneşti în secolul al XVI-lea* în „Revista geografică română", vol. II, fasc. I, 1939, articol cuprins apoi în volumul său: *Geografi din secolul XV—XVI*, 1942.

Claudiu Isopescu a comentat descrierea Transilvaniei în studiul său, citat mai înainte, pp. 69—83, fără să observe împrumuturile sale din Lorenzo d'Anania, nici elementele pe care i le-a împrumutat, la rîndul său, Botero.

GEOGRAFIA SAU DESCRIEREA UNIVERSALĂ A PĂMÎNTULUI[1]

p. 113 v°

...Galienus[2] a pierdut Dacia după două secole, din care cauză, cu trecerea timpului şi vicisitudinile lucrurilor, locuitorii romani au decăzut şi şi-au alterat limba lor bine şlefuită, drept care nu au mai fost numiţi romani[3] *deşi acest nume se mai păstrează la ei,* ci Valahi[4].

---

[1] Traducerea s-a făcut după ediţia italiană, intitulată *Geografia cioè Descrittione Universale della Terra*, Veneţia, 1598 a lucrării latine *Geografia ptolemaica*, Veneţia, 1596. Textul este compus dintr-o parte introductivă istorică şi una descriptivă a bogăţiilor naturale ale Transilvaniei, urmată de o scurtă descriere a Moldovei şi Ţării Româneşti. Pentru a evita unele repetiţii, întrucît partea introductivă se inspiră din Reicherstorffer, folosit şi de Botero, ea a fost redată parţial în măsura în care aducea elemente originale. S-a procedat la fel şi cu notele autorului.

[2] Împărat roman, care a precedat cu cîţiva ani pe Aurelian.

[3] Vezi Reicherstorffer în *Călători*, I, p. 210, după Enea Silviu Piccolomini, *op. cit.*, p. 472.

[4] *Nota aut.* [Contestă etimologia Flaccus-Valah. Această denumire se apropie foarte mult de cea dată de slavi italienilor]. În nota imediat următoare aflăm alt ecou al Chorografiei:

[Urmează caracterizarea lor împrumutată lui Reicherstorffer, vezi *Călători* I, pp. 208, 210, 220 cu unele îngroşări ale trăsăturilor iniţiale, ca de pildă cea privitoare la casele lor, care nu sînt de piatră, şi nici împodobite, căci românul se mulţumeşte să stea în case de vălătuci *(di paglia)* şi să trăiască în munţi şi în codri.]

Religia lor este cea greacă schismatică, deşi[5] (?) ei recunosc drept cap al confesiunii lor pe patriarhul din Constantinopol. Pe deasupra, ei mai au multe lucruri în comun cu păgînii, cum sînt eresurile *(delusioni)*, ghicitul, descîntecele, jurămintele pe Jupiter[6] (= Zeus) şi pe Venus, pe care o numesc sfîntă[7], modul în care purced la înmormîntări[8], la luarea în căsătorie[9] a soţiei şi la lăsarea ei, şi altele la fel. Dar destul despre acestea... [Urmează pasajul despre „sciţi" (= secui) care nu se depărtează de textul Chorografiei (*ibidem*, p. 209) pe care însă îl aduce la zi, indicînd schimbările sociale care au pus capăt egalităţii din trecut]. Legile lor sînt deosebite de ale celorlalţi şi condiţiile lor sînt deosebite, fiind asemenea celor ale elveţienilor. Dar *ele au început să se schimbe* cu trecerea timpului, căci printre ei sînt azi, ca printre celelalte naţiuni, nobili foarte bogaţi şi cu foarte mare vază care i-au prefăcut pe ceilalţi în iobagi ai lor[10]. [O notă despre scrierea secuilor, care nu se află menţionată în corpul textului, se apropie de un pasaj, inedit pe atunci, al lui Verancsis[11] care vorbeşte însă de crestăturile pe răboj şi nu de nişte litere de carte. Pasajul următor despre saşi este tributar lui Reicherstorffer, care e redat în rezumat şi completat

---

(*ibidem*, pp. 222—223). „Principalii locuitori ai acestei naţii locuiesc în valea de la Sarmisegetuza) ale cărei ruine sînt îngropate în spini şi mărăcinişuri), precum şi în locurile vecine şi sînt socotiţi mai prietenoşi decît ceilalţi români". Aici au fost legate împreună pasajul despre locuitorii din regiunea Orăştie şi cel despre românii de la „Varheli" (= Sarmisegetuza) care scot la iveală obiecte preţioase din vechile ruine. *Nota trad.*]

[5] *Se bene.* Folosirea acestei conjuncţii adversative nu se potriveşte contextului, unde ar fi fost de aşteptat, mai degrabă: deci, decît deşi.

[6] Adică întărirea spuselor prin invocarea: Zău (Zeus).

[7] Sfînta Vineri. Despre identificarea ei cu Venus ar fi de discutat. Am crede că această sanctificare trebuie pusă în legătură cu fenomenul observat şi la alte două zile ale săptămînii: sfînta Miercuri şi sfînta Duminică, precum şi cu personificarea sărbătorilor: cele trei Rusalii pentru cele trei zile ale sărbătorii, Moş Ajun şi Moş Gerilă etc.

[8] *Nota aut.* Ei dau din plin morţilor lor hrană şi îmbrăcăminte, în credinţa că aceştia pot să sufere de foame şi de sete în drumul lor pînă să ajungă în rai, sau în alt loc care le e destinat.

[9] *Nota aut. Ei răpesc pe tinerele fecioare în felul sabinelor, şi îndată ce le-au răpit fecioria le iau de soţie. Se despart de soţii fără nici o consideraţie (Rifiutano le consorti senza alcun riguardo).*

[10] Mai departe, se declară că secuii au în comun (cu saşii şi cu ungurii) „*la religione, la disciplina e le buone arti*" (deşi în 1596 se produsese o răscoală sîngeroasă a acestora).

[11] Vezi *Călători*, II, p. 412. *Nota aut.* Literele lor seamănă cu ale abisinienilor, ale evreilor şi ale sirienilor, şi ei le scriu în felul acestora de la dreapta la stînga. In biblioteca marelui duce de Florenţa se află o carte scrisă cu asemenea litere.

apoi de note rezumînd părți din acel text. Uneori i se mai adaugă și elemente în plus. De pildă, cînd e vorba de bîlciul săptămînal de la Brașov, la care aleargă „*secui, români, armeni și greci*“ (Reicherstorffer), se spune acum: „vin astăzi turci, arabi, armeni, greci, valahi, italieni și poloni“. Partea despre unguri este cea mai puțin închegată, lipsind de altminteri și din Chorografie. De aceea poate, autorul e dispus să o lase pe seama istoricilor. El se mulțumește să declare că autoritatea ungurilor este mai mare ca a celorlalți, pentru că din rîndul lor sînt înălțați principii țării și magistrații, ajungîndu-se chiar oarecum la sistemul dinastic prin alegerea lui Sigismund Báthory în timpul vieții tatălui său. O foarte rapidă înșirare a șapte orașe în Transilvania la care se mai adaugă Oradea, încheie această parte introductivă lipsită de strălucire[12]. Urmează descrierea propriu-zisă].

Așadar Transilvania, precum s-au spus, nu este numai bogată în prea frumoase orașe, ci este îmbelșugată și în toate celelalte lucruri de trebuință pentru traiul oamenilor, cum ar fi grîu[13], vin[14], fructe[15], vite[16], caii cei mai

---

[12] Cronologia este destul de nesigură, de exemplu, *notele aut.* 8 și 16, din textul orig. cît și textul relativ la prioritatea venirii sașilor sau a ungurilor. Cît privește antichitatea, în afară de menționarea lui Ptolemeu de trei ori cu privire la Zeugma (Cluj), la cele 24 de orașe din care nu au mai rămas decît 5 și la situarea localității Salina în apropierea Turdei (*notele orig.* 14, 15, 18), restul se rezumă la identificări fanteziste. Aiudul (Egnedino) și-ar fi luat numele de la Via Annia, care se mai vede și azi (*nota orig.* 19); Clujul (Claudiopol) a fost întemeiat de greci, apoi de romani, care l-au numit astfel, iar unii susțin că însuși împăratul Claudiu i-a dat acest nume (*nota orig.* 14). Aceeași formulă ușor dubitativă însoțește și evocarea lui Erman, întemeietorul Sibiului „capitano generale de Greci“.

[13] *Nota aut.* Acolo crește în fiecare an grîul în așa mare belșug, încît nu numai că umple grînarele, dar se și conservă mulți ani, parte în grămezi foarte înalte, parte în gropi subterane... etc... Mai sînt anumite locuri din Transilvania unde — dacă se seamănă secară — ea degenerează în grîu. Produce zarzavat de tot felul, dar nu dă nimic altceva pentru hrana oamenilor în afară de mei, de grîu triunghiular, de năut și de bob.

[14] *Nota aut.* Nu e mai puțin îmbelșugată în vin ca în grîu. În ea se află un ținut numit de germani Vuinlarez (!) (=Weinland), iar de unguri Borfold, adică țara vinului. Și locurile în care se produce vinul cel mai bun sînt acestea: Alba Iulia, Deva, Aiud, „Birtelbino“ (= Ghirbom), „Fienuscio“ (= Feneș?), care are un vin ce nu e mai prejos de cel din Venosa în Italia.

[15] *Nota aut.* Produce o mare cantitate de fructe, ca și de alte lucruri, însă și portocale, rodii, lămîi care uneori pot fi găsite în grădina magnaților care le cultivă mai degrabă de plăcere decît din utilitate, prune de Damasc, ca să nu pomenim de alte <specii>, de gutui, de cireșe dulci și frumoase, ce pot fi comparate cu cele „*marosticane*“ din Italia, de pepeni galbeni și de prea aleșii pepeni verzi ai lui *Galenus*, pe care poporul îi numește „*anguris*“ (=harbuzi). Deși varza (le brassiche) poate fi aflată îndeobște oriunde, eu nu am observat decît aici specii de o mărime extraordinară și de o culoare stranie. Ele sînt în regiunea aceasta de culoare azurie și de așa mărime, încît le întrec pe cele mai mari albe obișnuite.

[16] *Nota aut.* Mulțimea vitelor care sînt exportate în fiecare an în Italia, în Austria și în anumite alte locuri din Germania atestă belșugul de pășuni. Îmi amintesc, și martor îmi este Bonfiniu (!), că se cumpăra cîndva aici un bou foarte mare pe un florin.

aleşi[17], păsări şi peşti. Apoi metale, adică aur[18], argint[19], cupru[20] („di rame di bronzo") cositor, plumb, argint viu[21], oţel, fier[22], antimoniu, cinabru, sulf[23], vitriol, sare[24], cel mai nobil condiment al bucatelor, pisasfalt[25], amestec de păcură şi de bitum, astfel că, fie zis fără supărare, uşor întrece ţările celelalte.

În Transilvania se află izvoare termale felurite, cele de la Geoagiu („Iogiesi") şi de la Oradea, acestea calde, celelalte reci. Şi tot astfel izvoare de ape minerale („acetose") care au parcă gust de vin, şi mai ţîşnesc şi alte ape, care puţin timp după ce au ţîşnit, se împietresc. Şi sînt de asemenea

---

[17] *Nota aut.* Sînt foarte bine dezvoltaţi şi se cumpără pe 1 000, 1 500 şi 2 000 de florini. Dar de soiul acesta există în diverse locuri.

[18] *Nota aut.* Acolo se taie brazde (?) („glebe") şi bucăţi din aurul cel mai pur, dintre care unele sînt atît de pure, încît nu mai e nevoie de nici o separare <prin topire> şi pot fi uşor prelucrate în orice scop, altele sînt amestecate cu alte metale şi acestea au nevoie de purificare. Locurile unde se sapă aurul sînt *„Sclate"* [= Schlatten, numele german pentru Zlatna], ceea ce înseamnă baie (*„separatura"*) de metale, „Rîul domnilor" [corect: al Doamnelor = Baia Mare], Lapus („Lapo"). Dar în afară de aceasta este destul de cunoscută bogăţia în aur a acestei ţări după medalia lui C. Caton. Foarte adesea se sapă din pămînt asemenea medalii în Transilvania în „Sculattin" (!), care e numit de unguri „Zulakna"*, care este poate „Zermiziriga" lui Ptolemeu, precum şi la „Kimili" (?), la „Dominurdz"**(?) şi în cîteva alte locuri.

* Corect: Zalatna, numele maghiar pentru Zlatna, forma germană Sculattin fiind o transcriere greşită pentru Schlatten. Numele în realitate este slav şi vine de la Zoloto=aur *(Nota trad.)*.

** Poate o redare defectuoasă a numirii *Rivulus Dominarum*. Vezi mai sus. „Doamnele" erau reginele Ungariei care aveau în apanajul lor minele de aur din acea regiune *(Nota trad.)*.

[19] *Nota aut.* În locurile amintite se sapă <şi> argint, dar în minele de la „Offea" [= Ofenberg, Offen Bánya, Ofenbaia, azi Baia de Arieş] şi „Radna" (Rodna) se produce numai argint.

[20] *Nota aut.* Acolo unde se găseşte aramă, se află şi argint şi aur.

[21] *Nota aut.* De jur împrejurul minelor de argint se află aceste patru lucruri.

[22] *Nota aut.* El se obţine de o calitate foarte bună într-un ţinut numit Cyk (Ciuc) deşi se mai produce şi în alte locuri. Dar fierul se produce în Trăscău [azi Rimetea] şi la Hunedoara.

[23] *Nota aut.* Sulful şi antimoniul se generează în minele de aramă. Mai sînt totuşi şi locuri care produc numai antimoniu. Cinabrul şi argintul viu provin din minele de aur.

[24] *Nota aut.* Este aşa mare belşug de sare, care se sapă acolo, încît foarte uşor îndestulează şi alte ţări. Sarea nu este neagră, ca aceea din Polonia, şi se află de trei feluri: albă, străvezie şi cristalină, <sau> albă (candido) dar nu dură, <sau> cenuşie, dar cînd este pisată devine albă ca neaua. Din ea se scoteau mari taxe (Gabelle) pînă la 300 000 de florini, cum aminteşte Ascanio Centorio, în cartea a doua a *Războiului din Transilvania*, 93. Nu pot înţelege de ce se mai vindea <sare> şi la ocne, cînd se producea aşa mult pentru principe şi acea producţie *(rendita)* se strîngea în fiecare an într-un oraş numit Lipova.

[25] El se scoate într-un loc nu departe de oraşul Bistriţa. Şi nu mă voi apuca să discut dacă este bitum sau vreun soi oarecare de răşină.

șivoaie care după ce au izvorît acoperă lemnele („i legni") și celelalte lucruri ușoare pe care le ating cu o crustă pietroasă. Acolo mai este și așa mare belșug de miere (mele) încît s-a observat că în afară de cea obișnuită, locuitorii au mai găsit și una de un soi deosebit din care fac o băutură care poate înșela și pe cunoscători care o socotesc drept vinul cel mai generos sau drept vin de Malvasia. Ea are codri mari și păduri nesfîrșite în care se află zimbri, bivoli, elani, „capricorni", cerbi de o mărime imensă, rîși, jderi, *„toppi di ponto"* (?) urși deosebiți de cei obișnuiți, iepuri albi, în sfîrșit păsări de munte și de pădure, vulturi, șoimi[26] de o specie rară, cu pelerină *(a pellegrina)* și încă păsări care nu sînt de pradă, fazani, potîrnichi de două feluri, păuni sălbateci, găini, cocoși de pădure și greu de domesticit, destul de deosebiți de ceilalți.

Aici se mai află și păsări de apă, dintre care mai mari sînt lebedele, sau sturzii, și onocrotalii, care întrec în mărime pe cocostîrci. Nu lipsesc ierburile cele mai alese[27], cum ar fi — lăsîndu-le de o parte pe celelalte „il raupontico", centaureea mare, de două feluri: gentiana maximă cu flori galbene și purpurii, „rădăcina Rodia" [cu miros de trandafir], *„assiatio pontico perfetissimo"*, *„gli Apii di Bellonio"*, *„Zibanotida prima" a lui Teofrast* și șofranul *(il croco)* care răsare peste tot. Mai sînt și niște munți vecini cu Valahia cisalpină (?)[28] și cu Moldova din care picură „agaric" și terebint[29] și trei rîuri navigabile, Oltul [Aluta], Mureșul[30] [Morosso] și Someșul [Samo] dintre care cele două dintîi își trag obîrșia din munții secuiești, iar acesta se aruncă de a dreptul în Tisa[31] și aceasta se varsă direct în Dunăre[32]. Al treilea care este Someșul, numit de Germani și unguri Timiș, izvorăște din munții [alpi] Calata, se varsă de asemenea în Tisa. Aici se mai află de asemenea și alte rîuri: Tîrnava [Chicel] mare și cea mică, Sebe-

---

[26] *Nota aut.* Este un soi de șoim diferit de toate celelalte, și cu greu depășește mărimea unui uliu. Este o prea aleasă pasăre de vînătoare, după care năzuiesc mult magnații și nu cred că se află în alte locuri. Două din aceste păsări pot ușor răpune orice pasăre de pradă, oricît de mare ar fi, ca vulturii, sturzii (?!) *(tordi)*, lebedele. De aceea, pe bună dreptate, sultanul vrea ca în fiecare an să i se ducă de aceștia în dar, cînd i se trimite tributul din Transilvania.

[27] *Nota aut.* Spun unii că s-ar fi găsind și ghimbir, lucru pe care eu încă nu l-am văzut, totuși nu îl cred imposibil, pentru că unii munți vecini cu Valahia Cisalpină (!) sînt singuri lăsați să producă perpetuu „lacustre". (?)

[28] Desigur greșeală în loc de transalpină *(N. trad.)*.

[29] *Nota aut.* Nu picură la drept vorbind din arborele numit terebint, ci dintr-o specie anume de zadă (larice) și nu e mai prejos terebintului din Cipru.

[30] *Nota aut.* Numit de geografii antici *Marote* și *Maro*.

[31] *Nota aut.* Tisa se naște în Transilvania, nu departe de cetatea (!) numită Maramureș.

[32] *Nota aut.* Aceasta nu se mai numește Dunărea, ci Istrul.

şul [Saboso], Crişul, „il Chrisolore“[33], Streiul[34] [la Strigio]. Din acestea, ultimele trei poartă fărîme [raditure] şi bucăţi de aur pur în greutate de 70[35] de drahme. În aceste rîuri şi în celelalte numite mai înainte se află peştii cei mai buni şi variaţi, cum ar fi „accipenser“-ul[36] mare şi mic, linul (?) [„tina“ = tinca?] de trei feluri, păstrăvul, lampreta de rîu, peştii „lacuştri“[37], somnul, mreana[38] [„il barbone“], ţiparul [murena] de o specie rară, păstrăvul [truta] alb şi negru, svîrluga *(gobio)* cu solzi şi fără solzi, şi alţi <peşti> cu totul necunoscuţi.

Nu mai spun nimic despre ţiparul obişnuit, despre sturioni, bibani *(perci)*, toni[39] care se află acolo de o mărime nemaiauzită. În această regiune nu e lipsă de bălţi şi lacuri, care sînt întotdeauna îmbelşugate cu peştii cei mai grozavi.

---

[33] *Nota aut.* Numit de unguri *Aranios* [=Arieş] şi de germani Lorens (?).

[34] *Nota aut.* Azi se numeşte *Sargetia* (!)

[35] *Nota aut.* Fărîmele mici sînt comune şi aparţin <de drept> cui le ia.

[36] *Nota aut.* Nisetrul (?) („accipenser“) este lung, foarte plin la trup şi în aşa fel încît tăiat în două, <carnea lui> pare a fi <a unui> porc gras. Carnea lui se sărează şi se pune în vase foarte mari şi se mănîncă îndeosebi în timpul postului mare. Un altul este de formă rotundă, circulară, pe care locuitorii îl numesc al sfintei fecioare. Este un altul care creşte de două palme, dar de cele mai multe ori îl afli de o palmă. I se zice carasul cu solzi de aur. Locuitorii îi zic acestuia Kores, iar aceluia „Vuerfrauenkores“ (?). Ai noştri îi numesc carpioni, dar nu cu dreptate, căci nu se găsesc carpioni decît în lacul Garda.

[După cum rezultă din nota autorului, este vorba de o familie de peşti din care fac parte şi nisetrul, care e peşte de *mare* şi este într-adevăr de proporţii mari, şi păstruga care e peşte de Dunăre şi de mare şi are corpul lung şi subţire, deci nu corespunde descrierii din text, şi cega, peşte de apă dulce, dar care de asemenea, nu corespunde descrierii. *Nota trad.*].

[37] *Nota aut.* Uneori pot fi găsiţi aceşti <peşti> lacustri la <o distanţă de> zece obroace*, în locuri subterane, unde stau cei ce nu mai pot de loc să plutească în apă, ca şi alţi peşti care se ascund în măruntaiele pămîntului, de unde nu sînt văzuţi făcîndu-şi drum prin apă, ci pe uscat, şi cu multă trudă.

* Măsură de suprafaţă socotită după întinderea însămînţată cu conţinutul unui obroc.

[38] *Nota aut.* Acesta este peştele numit de germanii care stau în Transilvania *alcare*, de unguri *meniali*, adică peştele cerului, şi nu pe nedrept, căci are o savoare foarte deosebită şi diferă de peştii pe care saxonii septentrionali îi numesc *Quippen.*

[39] Aceştia sînt însă peşti de mare! — *Nota trad.*

CELE DOUĂ VALAHII, ADICĂ MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ (TRANSALPINA)[1]

Această țară a Valahiei, pe care unii o numesc Flacia, alții Valagnia, este între Dunăre și rîul Tira și între Transilvania și Marea Euxină sau Neagră. Aceasta, cum am spus mai înainte în descrierea Transilvaniei, făcea parte din Dacia. Dar azi, se împarte în Valahia Mare și Valahia Mică.

Valahia Mare se întinde pînă la Marea Euxină, și ai noștri o numesc Moldova, dar turcii îi zic Carabogdania, adică, Bogdania Neagră sau regiunea lui Bogdan cu grîu negru[2]; care rodește cu îmbelșugare pe pămîntul ei. Acesta este șes și bogat și în alte produse decît acest fel de grîu, dar este

---

[1] *Ibidem* în capitolul *Del Imperio turchesco,* pp. 197— și 197 v°.

[2] Confuzie frecventă între Bogdan și boldan care înseamnă grîu pe turcește.

lipsit de locuitori, şi lipsit de copaci[3]. De aceea se foloseşte la foc balega vitelor. Are belşug de cai foarte buni obişnuiţi să ducă la oboseală, şi mai este bogată şi în boi foarte mari, şi în mine de aur şi de argint pe care nu le exploatează de teama turcilor. Şi mai sînt rîuri care poartă aur, dintre care cel mai însemnat este rîul Prut, pe care unii îl numesc Berut şi care se consideră a fi rîul „Gierasso" (= Hierassus) al lui Ptolemeu. Cetatea[4] Suceava este cetatea de scaun a voievodului iar oraşele[5] mai însemnate sînt Varna[6], Ocaczonia (!) Bîrladul[7] Cotnari şi „Cocina". În Moldova se află mulţi armeni, evrei, unguri, saşi şi ragusani care deţin tot negoţul. Căci aceştia sînt cei ce exportă grîul şi vinul în Rusia şi în Polonia şi tot astfel trimit piei, cerge, ceară miere, pastramă de vită, unt, legume la Constantinopol. Chiar şi vinul grecesc, care se transportă din Creta în Polonia şi în Germania, trece în întregime prin această ţară. De aici voievodul scoate venituri mari din taxe . . . etc.

Valahia Mică este numită Transalpina (Ţara Românească) şi totodată de unii şi Muntenia, dar grecii îi spuneau Valahia. Aşadar ea este aceea care în mod obişnuit este desemnată prin numele de Valahia. Ea se întinde de-a lungul ţărmului Dunării, fiind „aspra e malamente habitata".

Într'însa se află oraşul Tîrgovişte, reşedinţă a voevodului. Celelalte oraşe ale sale sînt Brăila şi Trescorto. Nu departe de ele se scoate din pămînt un fel de bitum, din care se fac lumînări, foarte bune, asemenea celor de ceară. În restul acestei regiuni populaţia locuieşte în sate.

În toată Valahia[8] se află ocne cu sare albăstrie, tare ca marmora dar cînd este zdrobită devine albă. Aici mai sînt şi multe mine de fier.

Românii sînt în majoritate nestatornici, aspri, cu înclinaţie spre chef şi tînjală, şi săraci[9]. Ei locuiesc în case făcute din lemn şi paie (= vălătuci) date pe deasupra cu lut şi acoperite cu stuf care se găseşte acolo din belşug.

Valahia[10] a fost tributară regelui Poloniei. La război ea trimitea 50 000 de călăreţi (!) şi se înfăţişa plină de toate bunătăţile dar acum datorită lungilor războaie cu turcii a rămas pustie. A ajuns tributară turcului

---

[3] La fel şi la Botero (vezi n. 16). Aceste trăsături aparţin mai degrabă unor regiuni de stepă, ca Dobrogea, de pildă, dar nu sînt totuşi în dezacord cu mărturia unui martor anonim din Moldova cam prin 1588. (Vezi *Călători*, III, p. 368.)

[4] *Citta di Zuccavia.*

[5] *Le terre murate.*

[6] Tot la Botero trebuie căutate şi Varna şi Oceakovul.

[7] *Barlavia.*

[8] S-ar putea să fie vorba aici de amîndouă ţările.

[9] Sărăcia aceasta se datora condiţiilor vitrege ale aşezării ţării în calea tuturor năvălirilor şi nu unei indolenţe invocate de cei care, stînd mai la adăpost, îşi puteau închgheba gospodării şi agonisi bunuri, privind cu dispreţ la ceilalţi.

[10] Aici = Moldova.

în anul Domnului 1461[11] şi a stat sub ascultarea sa pînă în anul de faţă în care amîndoi voevozii, adică cel al Valahiei Mari[12] şi cel al celei Mici[13] s-au înţeles în taină cu împăratul Romanilor contra turcului[14].

---

[11] Data e greşită.
[12] Aron Vodă.
[13] Mihai Viteazul.
[14] Ţinînd seama de faptul că nu este pomenită campania creştină din 1595 şi că mai este vorba de o legătură a domnilor celor două ţări cu împăratul şi nu cu Sigismund, care şi-a atribuit ambele ţări în mai 1595, am crede că această descriere trebuie situată în 1594.

SUPLIMENT LA VOLUMUL III

CĂLĂTORIA LUI IEREMIA AL II-LEA, PATRIARH DE CONSTANTINOPOL ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA[1]

1588

...Ci, cînd au venit în Ţara Românească atuncea, i-a primit Domnul Mihnea Voevod. Se întîmplase a fi bolnav şi i-a făcut Patriarhului o primire minunată Doamna, mama lui, pentru că erà

[1] În versiunea lui N. Iorga din Hurmuzaki XIV, pp. 83—86 a textului grecesc al lui Ieroteu din Monembasia publicat după Βιϐλίον ἱστορικὸν, ed. din 1786, pp. 453 şi urm. Acest text a fost omis din Călători III în care a fost inclusă scrisoarea patriarhicească a lui Ieremia al II-lea dată la trecerea sa prin Bucureşti de la Moscova spre Constantinopol în octombrie 1591. Descrierea din textul de faţă aparţine călătoriei spre Moscova din 1588. Autorul ei, mitropolitul Ieroteu de Monembasia, l-a însoţit pe patriarh în drumul său moscovit atît la dus cît şi la întors, întocmind şi o dare de seamă aprobată şi însuşită de patriarh. Deşi avem de a face cu o relatare indirectă, ea are întreaga valoare a uneia directe. Pentru date asupra patriarhului Ieremia al II-lea vezi biografia sa în Călători III pp. 297—299. Persoanele amintite în descriere sînt: Mihnea turcitul, mama sa Ecaterina Salvarezzo, Petru Şchiopul, soţia acestuia, Maria Amirali şi Vlad, fiul lui Miloş, însurat precum se ştie cu Velica, fiica lui Ivan Norocea şi a domniţei Stana, fiica „Mircioaiei", adică a doamnei Chiajna.

din Galata, şi fusese surgunită la Rodos[2] cu chir Ieremia, Si erà şi cumătru cu Mihnea Voevod, pentru că i-a botezat fiul. După aceia au venit şi în Moldova, numai cât cu multă osteneală, din pricina frigului celui peste măsură[3]. Şi i-a primit prea-cucernicul Petru Voevod în chip de minune şi de uimit. Şi li-a dat bucătari să li gătească, oameni pentru toată supravegherea, pentru cai, pentru fân, pentru lemne. Mergeà deci adese ori şi însuş la Patriarh, şi li făceà toată rânduiala şi cinstea ce se cuvine, la toţi, şi erà om dulce la cuvânt, sever la purtări, îndemănatec la fapte. Ştià limba turcească, cea grecească şi cea românească, pe toţi îi odihnià în tot chipul, mai ales că erà milostiv cât se poate, faţă de robi, de săraci, de mănăstiri, de biserici, de preoţii de acolo şi străinii, aşa încât orice om se miră cum în locuri ca acestea s'a putut găsi unul cu o astfel de fire, mărinimoasă, şi foarte înţelept şi foarte drept în judecăţile lui. Şi nu numai aceste daruri le aveà, dar erà şi foarte încercat la orice meşteşug, şi la litere, şi-i plăceà de oamenii învăţaţi, şi-i întrebà în tot chipul despre astronomie, despre zodii şi alte lucruri supţiri. Îi plăceà mult de cântăreţi şi aveà un preot cu meşteşug, îndemănatec; şi era şi la toate celelalte ale lumii meşter, şi toate le orânduià el, şi pentru aceasta erà şi straşnic, şi se temeau de el şi boierii şi tot poporul[4]. A făcut deci şi mănăstire la locul ce se zice Galata, în faţă cu Iaşul. Şi meşterii erau nestatornici şi au pus temelia ei într'un loc rău, şi au aşezat temeliile bisericii şi ale zidului ei de jur împrejur, şi s'a stricat atâta muncă, atâta cheltuială, atâta zugrăveală şi alte lucruri frumoase. El nu s'a lăsat, ci a făcut altă mănăstire, în loc tare, şi a făcut-o minunată, şi a sfinţit-o, şi a dăruit pe Mitropolit, pe arhiereii ce se aflau acolo şi pe toţi preoţii după rândul lor. Acest om erà vrednic să stăpânească, nu numai în Moldova, ci şi în Constantionopol. Tatăl lui erà din vechii Domni ai Ţării Româneşti, şi-i ziceau Mircea şi lui tătâne-său, Mihnea, şi aveau din moşi şi strămoşi Domnia. Deci tatăl acestuia, Mircea, a făcut fii buni pe aceştia: Alexandru Voevod, Miloş Voevod[5] şi pe acesta, prea-cucernicul Petru Voevod. Şi, Alexandru a avut Ţara Românească şi a făcut pe Mihnea Voevod. Iar Miloş Voevod a răposat şi a lăsat fiu pe Vlad Voevod, şi [acesta] a murit tânăr, la un an după ce s'a însurat [1587; mort 1589] şi, după ce a luat Domnia, a mai trăit 20 de zile, şi i-a părut foarte rău lui Petru Voevod, şi din lucrurile lui n'a luat nimic, ci le-a dat mila la mănăstiri, la arhierei, la soţia lui şi la robii lui. Şi, când s'a născut Petru, maică-sa a văzut acest vis. Mai înainte născuse un fiu foarte

[2] Exilul la Rodos aparţine anului 1584.
[3] Era în iarna anului 1588.
[4] Pentru alte amănunte vezi şi N. Iorga, *Contribuţii la istoria Munteniei*, în: An. Ac. Rom. mem. secţ. ist. t. XVIII (1896).
[5] Pentru care şi fiul, Vlad, însurat cu o „nepoată de fiică" a Mircioaii, vezi Contribuţiile citate, pp. 2—3, 68, 88 şi tabla la vol. XII.

frumos, și peste puțin acesta murì. Deci maică-sa plânse, ca una ce erà iubitoare de copii și miloasă. Și, într'una din nopți, vede cum vine un om strașnic, în veșmânt alb și-i spune: Ce plângi? Ce te întristezi și verși atâtea lăcrămi? Și-i arătă un copil în scutece. Și-i spune: Iea-ți fiul care plînge. Și ea, cum deschise fașele și văzù, se mâniè și zise: Nu e acela copilul mieu; al mieu era alb, frumos, îndemânatec, și acesta nu e ca acela. Și-i spune cel cu veșmânt alb: „Nu știi ce vorbești; acesta e frumos, acesta te va cinsti numai să-l îngrijești". Și zămislì și născu pe prea-cucernicul Petru Voevod. Și a luat el soție prea-înțeleaptă, cinstită și de neam bun, și au făcut feciori și fete. Și când a venit la Constantinopol [1579], au murit toți, și a rămas numai o fată, frumoasă, și aveà cele mai mari daruri, înțelepciunea cea mai înaltă, și știà carte bulgărească [= slavonă] și grecească, și în fiecare zi cetià acaftistul și slujba Bisericii. Și la bătrânețe a născut și un fiu foarte frumos și cuminte și l-a botezat Mitropolitul Anastasie, și i-a pus numele Ștefan. Il iubià deci mult. Și turcii, din lăcomia lor de bani, spuseră Domnului Petru Voevod să facă pe fiul său Voevod, căci are bun prilej. Și a pregătit astfel. Și, fiind încă numai un copil de șase ani, i-au adus steagul din Constantinopol și a fost încununat Ștefan Voevod, Domn a toată Moldova. Și s'a făcut cheltuiala până la 300 de poveri de aspri la al Antiohiei, la al Ierusalimului și la alți mulți, pentru că au venit toți în Moldova. Și nu s'a împovărat cumva, ci-i umpleà de daruri, cu bucurie și smerenie, și se mirau toți de mărinimia și de cheltuielile lui. Deci a voit și să mărite pe fiică-sa, și au cerut-o mulți boieri din partea locului și din Constantinopol, dar el n'a vrut, ci aveà în Curtea lui un tânăr minunat, anume Zotu, frumos la chip, supțire la trup, la vorbă îndemănatec și dulce, cuminte și cinstit, fecior în viața lui, credincios la lucrurile stăpânirii, pentru că de multe ori l-a pus la încercare, dar niciodată nu l-a găsit la ceva cîtuș de puțin viclean. Și erà din Ianina, din părinți de neam bun și de ispravă de acolo, și erà după tată Țigară și după mamă Apsară, nobili și unul și altul, și, pentru că erà înțelept și de folos la toate și pentru că știà carte turcească și grecească, l-a orânduit Spătar și după aceia Vistier, și i-a dat și pe fata lui cea prea-înțeleaptă și prea-cuminte de soție, și a cununat-o, și au făcut nunți și veselie. Și a cinstit dumnealui Zotu pe mulți, și locul de naștere, și rudele, și prietenii. Si erà numele ei Maria, iar după obiceiu i se zice Doamna Maria, și au petrecut în iubire și cinste, și cu copiii lor.

SZÁNTÓ (ARATOR)[1]

DESPRE TRANSILVANIA[2]

1600

p. 593 Transilvania, odinioară numită Dacia a fost un ducat şi o provincie supusă regatului Ungariei şi adusă la credinţa noastră catolică cu 600 de ani în urmă de către regele Ştefan. Dar cînd s-au luptat între ei pentru coroană arhiducele Ferdinand al Austriei şi principele Transilvaniei au făcut din ea un stat aparte[3]. Întrece în mărime toată Boemia şi Moravia, este înconjurată de jur împrejur de munţi şi de păduri,

---

[1] Pentru biografia lui pînă la prima alungare a iezuiţilor în 1588, vezi *Călători*, II. De asemenea, *Călători*, III, pentru rapoartele sale pe anii 1585—1588, înainte şi după marea ciumă din Transilvania.

[2] Traducerea s-a făcut după textul latin *De Transylvania*, cuprins în *Brevis et Succinta Descriptio quo tempore et qua occasione haereses in Ungariam et Transylvaniam fuerunt invectae...* publicat în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", 1884, p. 593 ş.u.

[3] *Regnum.*

de unde şi-a dobîndit şi numele ca să fie numită de unguri Transilvania. Căci dincolo de aceste păduri este şesul cel mai întins pînă la Buda. A fost socotită întotdeauna partea cea mai întărită[4] a regatului Ungariei despre care obişnuia să spună neînvinsul rege Matei: Domnilor unguri, apăraţi cu sîrg Transilvania, căci dacă o veţi pierde va fi pierdută toată Ungaria, dar dacă o veţi păstra veţi mai putea redobîndi Ungaria pierdută ... [Încercările zadarnice ale turcilor, ale lui Ferdinand şi Maximilian prin arianul Gaspar Bekes de a o cuceri ...].

Transilvania era îmbelşugată în toate cele de trebuinţă oamenilor: grîu, vin, păşuni, vite, mine cu tot felul de metale ca aur, argint, fier, plumb, aramă, argint viu şi mai că nu e munte sub care să nu se ascundă ceva metal; şi de aceea strămoşii noştri nu degeaba îi ziceau vistieria Transil- p. 594 vaniei. Ea cuprinde în sine foarte multe dealuri cu podgorii, un număr de munţi de sare din care, întocmai ca din cariere, cu puţină muncă se sapă cantităţi uriaşe de cea mai bună sare, prăseşte cai de rasă, pădurile ei sînt pline de tot felul de sălbăticiuni.

Trei rîuri aurifere, adică ducînd cu sine nisip cu fire de aur, ies din Transilvania curgînd spre Ungaria: Crişul alb şi Crişul negru, apoi Someşul. Mai are încă alte 5 sau 6 rîuri din care unele îşi croiesc drum în Ţara Românească, iar altele în Ungaria. Trei feluri de neamuri[5] locuiesc în Transilvania: ungurii care sînt stăpînii provinciei[6], saşii şi românii. Saşii au fost alungaţi în anul domnului 800 din Saxonia de către Carol I (= cel Mare)[7] pentru că se lepădaseră de religia catolică pe care o primiseră. Căutîndu-şi locuri noi de aşezare au venit în Polonia şi s-au rugat de unguri ca să le lase un loc de aşezare aici. Aceştia le-au dat o parte muntoasă şi neroditoare a Transilvaniei pe care ei cu mare trudă au cultivat-o şi au ridicat în ea 7 frumoase cetăţi înconjurate cu ziduri, după care numesc germanii Transilvania: Siebenburg[8]. De la ei primesc transilvănenii mijloace băneşti pentru purtarea războaielor.

Românii au fost odinioară colonii de ale romanilor şi vorbesc o limbă italiană stricată, sînt oameni aspri şi rustici[9], sînt păstori de oi, locuiesc în munţi şi păduri şi sînt iobagii nobililor unguri. În aşezările de seamă şi în cetăţi locuiesc ungurii din Transilvania, dintre care unii sînt arieni sau „trinitari"[10], alţii *sabatari,* care în loc de duminică serbează sîmbăta ca evreii, alţii luterani, alţii calvini, alţii catolici. Saşii sînt toţi luterani, şi

---

[4] *Fortissima.*

[5] Cele trei naţiuni privilegiate ar fi trebuit să cuprindă pe secuii omişi aici.

[6] În textul publicat: *pauriciae* (?) = provinciae.

[7] Părere greşită foarte răspîndită în această vreme.

[8] În realitate, numele vine de la Cibin = Seben. La origine: Sebenburg.

[9] *Silvestres.*

[10] Corect: antitrinitari sau unitarieni.

ei au adus mai întîi secta luterană în Transilvania. Românii sînt schismatici de credință greacă (= ortodoxă) și țin de patriarhul de Constantinopol, și nu au putut niciodată fi abătuți de la credința lor schismatică nici de eretici, nici de catolici... Și toate aceste erezii[11] de mai sus au fost aduse în Transilvania în același timp ca și în Ungaria și cu același prilej după moartea regelui Ioan, care s-a luptat pentru coroana regatului, adică în jurul anului 1540, 1541... etc.

p. 596 [Despre împrejurările politice care au dus la desființarea episcopiilor Transilvaniei și a Oradiei, despre cei rămași credincioși catolicismului, despre secui. Despre introducerea luteranismului în Transilvania, și despre progresele calvinismului și arianismului [12] etc...].

---

[11] Sectele protestante.

[12] Schemă oarecum asemănătoare cu cea a unor capitole din Transilvania lui Possevino, rămasă precum se știe nepublicată pînă în secolul nostru.

ADDENDA ET CORRIGENDA

În vol. III, p. 289—290, s-a publicat textul călătoriei lui William Harborne, după versiunea tipărită de Richard Hackluyt, *The principal navigations, voyages, traffiques and discoueries of the English nation*, vol. II, Londra, 1599, p. 289—290. Considerăm necesar a reproduce din nou acest text — în l. engleză și în traducere română — după raporul original al lui Harborne înaintat lordului cancelar al coroanei în decembrie 1588 și păstrat la Public Record Office, State Papers Foreign, *Turkey*, dos. 97/1, f. 156 (xerocopie obținută prin bunăvoința lui David B. Funderburk, de la Universitatea din South Carolina, S.U.A.), deoarece prezintă unele diferențe față de versiunea apărută în Hackluyt, alcătuită după o copie ce conținea modificări arbitrare, erori și omisiuni. Din pricina stării proaste de conservare a documentului original, editorul din 1599 a omis tocmai un amănunt de mare importanță pentru înțelegerea privilegiului comercial acordat de Petru Șchiopul negustorilor englezi la 27 august 1588 și anume faptul că aceștia au beneficiat de dreptul de a plăti numai 3% din valoarea mărfurilor desfăcute, spre deosebire de localnici sau de ceilalți comercianți străini care plăteau 12%.

TEXT

I departed from Constantinople with 30 persons of my suite and famulie the thirde daie of Auguste, passing through the Contries of Thracia, Romania, the greate Wallachia and Moldavia, where arriving the 4th of September, I was accordinge to the Gran<d> S<ignor> his commandem<en>t verie courteouslie entertayned by Peeter his possityve Prince, a Greike in profession, w<i>th whome was concluded that Her Ma<gestie's> subiects there trafickinge shoulde paie but three upon the h<undreth>...[1] XIII° w<ich> so well his owen subiects as all other nac<i>ons annsweare; whose letters to Her Mag<es>tie be extante...

TRADUCERE

Am plecat de la Constantinopol cu 30 de persoane din suita mea și servitori în a treia zi a lui August, trecînd prin ținuturile Tracia, Romania, Valahia cea mare [Țara Românească] și Moldova, unde am ajuns la 4 septembrie. Potrivit firmanului sultanului am fost primit foarte curtenitor de Petru, domnul său legiuit, de religie ortodoxă, cu care s-a încheiat înțelegerea potrivit căreia supușii majestății sale care fac negustorie acolo nu vor plăti decît 3%...[2] 12% după cum plătesc atît supușii lui cît și <negustorii de> toate neamurile celelalte; scrisorile sale către majestatea sa sînt în ființă și acum...

---

[1] Documentul este rupt. Lipsește un cuvînt-două, poate „*not*" sau „*not the*"?
[2] Completăm prin supoziție: „nu" sau „și nu".

REPERTORIU CRONOLOGIC

*

1 Carlo Magno — venit în Transilvania prima oară în 1594 rap. 1596, 1600
2 Bernardino Quirini — venit în Moldova 1597 — rap. 1599
3 Eric Lassota — în Ţara Românească 1597 iulie
4 Joris van der Does. Trece prin Moldova 1597 august?
5 Comisarii imperiali la Tîrgovişte — în Ţara Românească 1598, iunie 5—13
6 Contele Isolano în Transilvania, 1598, septembrie 23
7 Ioan Darahi — soseşte în Ţara Românească în 1599, rap. februarie 1600 şi aprilie, este în Moldova în iunie
8 Germanico Malaspina în Transilvania 1590, noiembrie 14
9 Valentin Walawski în Transilvania 1599 decembrie
10 Ştefan Bathazar Moldova prezent la Suceava în 1599 rap. din 1604
11 Andrea Bobbi Moldova, sosit în 1599, rap. 1601
12 Anonim polon Moldova 1600 iunie—iulie
13 Campania polonă în Moldova 1600 octombrie

INDICE*

A

* Indicele a fost alcătuit de Beatrice Marinescu de la Institutul de Istorie N. Iorga. Introducerile, observaţiile critice, textele originale în limbi străine, mărturiile indirecte precum şi descrierile geografice au fost incluse în acest indice.

B

C

D

E

F

G

H

J

K

L

M

N

O

P

Q

R

Ş

T

Ţ

W

Z

Ca şi în volumul precedent distingem şi în acesta două faze în pregătirea materialului. Lămuririle date atunci rămîn valabile şi acum. Menţionăm aici că prin faza I se înţelege elaborarea şi definitivarea lucrării în cadrul Institutului de Istorie, iar prin faza II, pregătirea ultimă înainte de publicarea de faţă, comportînd munca foarte complexă de integrare a unor texte uneori divergente sau disparate în cadrul unei structuri unitare, logice şi coerente. În faza I fiecare text se bucura de un fel de autonomie. În faza II el devine un element dintr-un ansamblu care impune o viziune nouă şi o tratare mai largă. S-a avut în vedere totodată situarea mărturiilor şi evenimentelor în contextul lor istoric concret şi viu. Se va putea aprecia importanţa acestei ultime etape urmărind lista de faţă.

În faza I s-a lucrat precum urmează (t = text, b = biog.).

I. TOTOIU

Malaspina t. parţial 10 p. b. (I. formă)

Wilden t. b.

Piaszeczynski (după Căl. pol. de P.P.P.) ...
t. parţial 5 p. b. parţial

Tholdalagi t. b.

Borsos t. b. (I formă)

Radibrat t. parţial 8 p. b. parţial

Anonim italian 1606 t. b. parţial

Joppecourt t. trad integr. ap. crit. parţial b. prima formă

Twardowski după Căl. pol. t. ap. crit. b. (I. formă)

Polo Minio t. ap. crit. — b. (prima formă)

A fost de un mare ajutor de asemenea în multiple domenii, atît datorită posedării limbii maghiare şi celei italiene, cît şi cunoaşterii temeinice a bibliografiei Transilvaniei şi Ungariei şi în general a istoriei noastre.

Şi-a dat concursul sub forma de revizuiri, sugestii, îmbogăţire a aparatului critic al textelor etc.

P. P. PANAITESCU

Este prezent atît prin textele publicate de el şi cuprinse aici în volum, cît şi prin controlul efectuat asupra unor versiuni indirecte din Hurmuzaki Supliment II 1 şi 2, text polon însoţit de traducerea franceză a lui Skupiewski. A fost consultat adesea atît în legătură cu călătorii, cît şi cu probleme de istorie a Românilor.

Cum la controlul textelor ce urmează am apelat şi la ajutorul binevoitor al colegului Ilie Corfus, redăm aici lista lor comună:

Zamoyski, scris din Campania	polonă	1600
Anonim polon din Campania	polonă	1620
Zolkiewski scris Campania	polonă	1620
Jakowski rap. din Campania	polonă	1620
Jurnalul de Campanie din	1621	

M. M. BULGARU, faza I

Van der Does (Dousa)	t. b.	
B. Quirini	t. parţial	b. parţial
A. Bobbi	t.	b. parţial
Anonim italian 1606	—	b. parţial
Lehaţi	t. (trad. din l. rusă de tov. Chişcă)	b.
Tommaso Alberti	t.	b.
Borsos	—	b. (cu concursul lui I. Totoiu pentru bibliografia maghiară)
Lithgow	t.	b. parţial
A. de Harlay Sancy	t.	b.
G. B. Montalbani	t. parţial	b. parţial
Jakowski	t.	b. (I formă)
Ch. Lukaris	t.	b.
Anonim polon 1621	t.	b.
Polo Minio	—	b.
Twardowski	—	b.
J. Smith	t. parţial	4 p.
Botero	t.	b. parţial
Magini	t. parţial	2 p. b. parţial

M. M. BULGARU, faza a II-a

Contribuie la completarea biografiilor lui Zamoyski şi Zolkiewski pe baza unor ample versiuni din enciclopedii pol. din care am reţinut elementele ce se puteau acorda cu punctul de vedere al realităţilor româneşti.

Borsos, compl. t., b. refăcută după ultimele lucrări maghiare (traduse de colegul Vekov, căruia îi datorăm mulţumiri).

A. de Harlay-Sancy complet la b. (vezi şi P. Cernovodeanu).

Ch. Lukaris completări la b. mult îmbogăţită (vezi şi P. Cernovodeanu).

Contribuţii diverse la ap. critic. în legătură cu informaţii din cronicile turceşti, din Miron Costin etc. completări bibliografice. Interesante excerpte din călătoria lui Wenner von Krailsheim la Constantinopol, ca element de referinţă, dar necuprins în cadrul mai îngust al călătorilor în ţările noastre.

M. HOLBAN

faza I			faza II
Carlo Magno	t.	b.	compl. text b. nouă, b. *Obs. crit.*
Bern. Quirini t. parţial 11 p. b. parţ.			compl. critică b.
Lassota şi Hödl	t.	b.	compl. la text b. nouă
Szuhay şi Istvánffy	t.	b.	compl. la text b. nouă
Contele Isolano	t.	b.	
I. Darahi	t.	b.	compl. text b. nouă; *Obs. crit.*
V. Walawski	t.	b.	completări
Şt. Bathazar	t.	b.	
Campania pol. 1600			
Zamoyski	t.	b.	Nota intr. comună pt. tot capitolul
anonim polon	t.	b.	Zamoyski b. nouă parţial
Zolkiewski	t.	b.	Zolkiewski b. nouă parţial
B. Kleczki ...	t.		şi includeri noi
după Corfus		b.	— fragm. Zamoyski

Golski t. după Corfus b. — lupta de la Bucovel
— jurnal de campanie an.

I. Argento t. b. refăcută
Al. Radibrat completări, b. nouă
t. parţial 10 p. b.
Petru Armeanul t. b. completări, b. nouă
Obs. crit.
Vimercati t. b. —
Greg. di Nicolo
din Ragusa t. b.
Joppecourt, revizuirea stilizarea şi selectarea textului, completări la ap. crit. b. refăcută
Alexander (t.) compl. ap. crit. b. compl.

Campania pol. din 1620 (v. şi faza II, mai jos)

Jurnal de Campanie t. (stilizare ap. crit) b.
Anonim polon t. b.
Scrisoarea lui Zolkiewski t. b.

Anexă

Szántó t. —
J. Smith t. parţial 5 p. b.
Botero — b. parţial (partea critică privind detectarea împrumuturilor reciproce: d'Anania—Botero—Magini, demonstrarea că B. nu a fost în ţările noastre).
Magini t. (Transilv.) 6 p. b. parţial
d'Anania t. b.

M. HOLBAN, faza a II-a

Pe lîngă sporirile indicate pe marginea titlurilor din faza I mai sînt
Germanico Malaspina t. parţial 7 p. b. (refăcută critic)
A. Bobbi — b. completare critică
Anonim polon 1600 t. după P. P. b.

Campania polonă 1600 faza II
Not. intr. pentru tot capitolul
Piaszeczynski t. parţial 2 p. completare b.

Anonim italian 1606 b.
Lithgow Obs. critice

•

Campania polonă din 1620

Aprecierea *critică* a textelor cuprinse şi completări la prezentarea *istorică* din *Notiţa introductivă comună pentru acest capitol* (vezi. P. Cernovodeanu: Îmbogăţirea aparatului critic la texte)

— Jurnalul de campanie din 1621 — b. nouă,
Twardowski b. refăcută parţial
Montalbani (Malbi) t. parţial (completare la ap. crit.) b. nouă.

Anexă

J. Smith — prezentare critică a textului după cele două ediţii din 1624 şi 1630 — b. nouă, *Obs. crit.*

Tommaso Cavriolo t.
Montalbani — t. (sfîrşitul lui Graţiani)
Iancovici t. despre Graţiani b.

Geografi italieni

Notiţă comună critică despre împrumuturile reciproce, izvoare.

Magini, t. (Transilvania) trad. selectivă b. parţial
Supliment la vol. III.

Călătoria patriarhului Ieremia II (după versiunea lui N. Iorga) t. note.

Am revizuit întregul material al acestui volum şi am făcut aproape toate corecturile.

P. CERNOVODEANU

A controlat şi îmbogăţit aparatul critic şi bibliografia textelor din volum. In special a adus completări preţioase la:

Lehaţi — ap. crit. şi biog. după ediţii mai recente
Lithgow — ap. crit. şi biog.
Harlay-Sancy — complet. la biog.
Lukaris — complet. documentară a activităţii patriarhului în Ţ. Rom. şi aducerea la zi a bibliografiei.

Campania polonă din 1620 — A făcut prezentarea momentului istoric în Notiţa introd. comună pentru acest capitol, redactată acum.

A contribuit la sistematizarea biografiilor lui Zamoyski şi Zolkiewski în faza II.

A semnalat textul anonim polon din 1599 publicat în Romanoslavica (menţionat în volum la aparatul critic al lui Malaspina, în legătură cu rolul său la Şelimbăr).

Anexă — Text original (engl.) Hareborne
Text original (l. rusă) fragm. Lehaţi în versiunea lui A. Lazea

A avut un rol deosebit în pregătirea ilustraţiilor pentru volum şi dirijarea alcătuirii Indicelui.

Mihordea, „Alexander" t.

C. *Rezachievici* Anonim italian (1603) despre Radu Şerban (Camillo Cavriolo) t. b.

Beatrice Marinescu, de la Institutul de Istorie Nicolae Iorga a întocmit Indicele la acest volum.

CUPRINS

REDACTOR: ILEANA CURTOV
TEHNOREDACTOR: FLORICA WEIDLE

COLI DE TIPAR: 41,50+40 PAG. PLANȘE.
TIRAJ: 2700 EX.
INDICI PENTRU CLASIFICAREA ZECIMALĂ:
BIBLIOTECI MARI 9(R) BIBLIOTECI MICI 9(R).

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ, STR. BRASSAI Nr. 5—7.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA. COMANDA Nr. 614/1972.

Lei 34,—